

Suttantapiṭake Dīghanikāye

Mahāvaggapāliyā

Samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

MAHĀVAGGATṬHAKATHĀ

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1957

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 08

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā ၵ = i ၵ = ī ၵ - ၵ = u ၵ - ၵ = ū - = e -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဍtha	ဈ သhya	ဠ pla	လ္လ lla
ကွ kka	ဠ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဠ dhva	ဠ pba	လျ lya
ကျ kya	ဠ ccha	ဏ္ဍ ṇṇa	ဠ nta	ဠ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဠ jja	ဏ္ဍ ṇha	ဠ ntva	ဠ bya	ဂှ vha
ကလ kla	ဠ jjha	တ္တ tta	ဠ ntha	ဠ bra	တ္တ sta
ကွ kva	ည ṇṇa	တ္တ ttha	ဠ nda	ဠ mpa	တ္တ strā
ချ khya	ည ṇha	တွ tva	ဠ ndra	ဠ mpha	သ္မ sna
ခွ khva	ည ṇca	ကျ tya	ဠ ndha	ဠ mba	သျ sya
ဂွ gga	ဠ ṇcha	တြ tra	ဠ nna	ဠ mbha	သ ssa
ဠ ggha	ည ṇja	ဠ dda	ဠ nya	ဠ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ည ṇjha	ဠ ddha	ဠ nha	ဠ mya	သ္မ sva
ဂြ gra	ဠ ṭta	ဠ dya	ဠ ppa	ဠ mha	တွ hma
ကံ ṅka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	တွ hva
ခံ ṅkha	ည ḍḍa	ဠ dva	ဠ pya	ဠ yha	ဠ ḷha
ဂံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Mahāvaggaṭṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhāṅka

1. Mahāpadānasutta

Pubbenivāsapāṭisaṃyuttakathā	1
Āyuparicchedavaṇṇanā	6
Bodhiparicchedavaṇṇanā	9
Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā	10
Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā	11
Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā	12
Sambahulavāra	15
Sambahulaparicchedavaṇṇanā	15
Bodhisattadhammatāvaṇṇanā	20
Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā	34
Vipassīsamaññīvaṇṇanā	43
Jiṇṇapurisavaṇṇanā	46
Byādhipurisavaṇṇanā	47
Kālaṅkatapurisavaṇṇanā	47
Pabbajitavaṇṇanā	48
Bodhisattapabbajjīvaṇṇanā	48
Mahājanakāya-anupabbajjīvaṇṇanā	48
Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā	50
Brahmayācanakathāvaṇṇanā	55
Aggasāvakayugavaṇṇanā	62
Mahājanakāyapabbajjīvaṇṇanā	65
Cārikā-anujānanaṇṇanā	65
Devatārocanavaṇṇanā	70

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Mahānidānasutta

Nidānavaṇṇanā	72
Ussādanāvaṇṇanā	77
Pubbūpanissayasampattikathā	78
Titthavāsādivaṇṇanā	83
Paṭiccasamuppādagambhīratā	83
Apasādanāvaṇṇanā	84
Paṭiccasamuppādavaṇṇanā	87
Attapaññattivaṇṇanā	94
Na-attapaññattivaṇṇanā	95
Attasamanupassanāvaṇṇanā	96
Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā	99
Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā	103

3. Mahāparinibbānasutta

Rāja-aparihāniyadhammavaṇṇanā	107
Bhikkhu-aparihāniyadhammavaṇṇanā	113
Dussīla-ādīnavavaṇṇanā	128
Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā	130
Ariyasaccakathāvaṇṇanā	132
Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā	133
Dhammādāsadhammapariyāyavaṇṇanā	134
Ambapālīgaṇikāvattuvaṇṇanā	135
Veḷuvagāmaṇassūpagamanavaṇṇanā	136
Nimittobhāsakathāvaṇṇanā	139
Mārayācanakathāvaṇṇanā	145
Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā	146
Mahābhūmicālavaṇṇanā	148

Mātikā			Piṭṭhaṅka
Atṭhāparisavaṇṇanā	150
Atṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā	151
Atṭhavimokkhavaṇṇanā	153
Ānandayācanakathā	153
Nāgāpalokitavaṇṇanā	154
Catumahāpadesavaṇṇanā	155
Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā	158
Pānīyāharaṇavaṇṇanā	159
Pukkusamallaputtavatthuvaṇṇanā	159
Yamakasālāvaṇṇanā	163
Upavāṇattheravaṇṇanā	170
Catusaṁvejanīyaṭṭhānaṇṇanā	172
Ānandapucchākathāvaṇṇanā	174
Thūpārahapuggalavaṇṇanā	175
Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā	175
Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā	178
Mallānaṁvandanāvaṇṇanā	179
Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā	179
Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā	182
Parinibbutakathāvaṇṇanā	185
Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā	188
Mahākassapattheravatthuvaṇṇanā	189
Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā	198
Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā	202

4. Mahāsudassanasutta

Kusāvātīrājadhānīvaṇṇanā	208
Cakkaratanavaṇṇanā	209

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Hatthiratanavaṇṇanā	216
Assaratanavaṇṇanā	217
Maṇiratanavaṇṇanā	218
Itthiratanavaṇṇanā	218
Gahapatiratanavaṇṇanā	220
Pariṇāyakaratanavaṇṇanā	220
Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā	220
Dhammapāsādapokkharāṇivaṇṇanā	221
Jhānasampattivaṇṇanā	223
Bodhisattapubbayogavaṇṇanā	223
Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā	225
Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā	226
Brahmalokūpagamavaṇṇanā	227

5. Janavasabhasutta

Nātikiyādibyākaraṇavaṇṇanā	230
Ānandaparikathāvaṇṇanā	230
Janavasabhayakkhavaṇṇanā	231
Devasabhāvaṇṇanā	232
Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā	233
Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā	234
Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā	236
Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā	238
Sattasamādhiparikkhāraṇavaṇṇanā	238

6. Mahāgovindasutta

Devasabhāvaṇṇanā	240
Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā	244

Mātikā			Piṭṭhaṅka
Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā	252
Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā	252
Rajjasamvibhajanavaṇṇanā	254
Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā	256
Brahmunāsākacchāvaṇṇanā	257
Reṇurāja-āmantanāvaṇṇanā	260
Chakhattiya-āmantanāvaṇṇanā	262
Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā	263
Bhariyānaṃ āmantanāvaṇṇanā	263
Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā	263

7. Mahāsamayasutta

Nidānavaṇṇanā	266
Devatāsannipātavaṇṇanā	274

8. Sakkapañhasutta

Nidānavaṇṇanā	290
Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā	293
Sakkūpasāṅkamavaṇṇanā	297
Gopakavatthuvaṇṇanā	298
Maghamāṇavavatthu	302
Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā	310
Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā	313
Mahāsīvattheravatthu	319
Pātimokkhasamvaravaṇṇanā	325
Indriyasamvaravaṇṇanā	327
Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā	331

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Mahāsatipaṭṭhānasutta

Uddesavārakathāvaṇṇanā	334
Kāyānupassanā ānāpānappabbavaṇṇanā	352
Iriyāpathappabbavaṇṇanā	357
Catusampajaññappabbavaṇṇanā	359
Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā	359
Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā	360
Navasivathikapabbavaṇṇanā	361
Vedanānupassanāvaṇṇanā	363
Cittānupassanāvaṇṇanā	366
Dhammānupassanā nīvaraṇappabbavaṇṇanā	367
Khandhappabbavaṇṇanā	373
Āyatanappabbavaṇṇanā	374
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	375
Catusaccappabbavaṇṇanā	386
Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā	386
Samudayasaccaniddesavaṇṇanā	389
Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā	390
Maggasaccaniddesavaṇṇanā	391

10. Pāyāsirājaññasutta

Candimasūriya-upamāvaṇṇanā	397
Corādi-upamāvaṇṇanā	398
Gūthabhārikādi-upamāvaṇṇanā	401

Mahāvaggaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Mahāvaggaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mahāpadānasutta

Pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathā

1. **Evam me sutam -pa- Karerikuṭikāyanti** Mahāpadānasuttam.
Tatrāyam apubbapadavaṇṇanā—**karerikuṭikāyanti** karerīti varuṇarukkhasa
nāmaṃ, karerimaṇḍapo tassā kuṭikāya dvāre ṭhito, tasmā “Karerikuṭikā”ti
vuccati, yathā kosambarukkhasa dvāre ṭhitattā “Kosambakuṭikā”ti.
Antojetavane kira Karerikuṭi Kosambakuṭi Gandhakuṭi Salaḷāgāranti¹ cattāri
mahāgehāni, ekekaṃ satasahassapariccāgena nipphannaṃ. Tesu Salaḷāgāraṃ
raññā Pasenadinā kāritaṃ, sesāni Anāthapiṇḍikena kāritāni. Iti Bhagavā
Anāthapiṇḍikena gahapatinā thambhānaṃ upari kāritāya
devavimānakappāya Karerikuṭikāyaṃ viharati. **Pacchābhattanti**
ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova bhuttānaṃ antomajjhantikepi²
pacchābhattameva, idha pana pakatibhattassa pacchato “pacchābhattan”ti
adhippetam. **Piṇḍapātaṭikkantānanti** piṇḍapātato paṭikkantānaṃ,
bhattakiccaṃ niṭṭhapetvā uṭṭhitānanti attho.

Karerimaṇḍalamāḷeti tasseva karerimaṇḍapassa avidūre katāya
nisīdanasālāya. So kira karerimaṇḍapo Gandhakuṭikāya ca sālāya

1. Saḷalagharanti (Syā)

2. Antomajjhantikepi (Syā)

ca antare hoti, tasmā Gandhakuṭīpi Karerikuṭīkāpi sālāpi
 “Karerimaṇḍalamāḷo”ti vuccati. **Pubbenivāsapaṭisaṃyuttā**ti “ekampi jātiṃ
 dvepi jātiyo”ti evaṃ vibhattenā pubbenivutthakkhandhasantānasaṅkhātenā
 pubbenivāsenā saddhiṃ yojetvā pavattitā. **Dhammī**ti dhammasaṃyuttā.

Udapādīti aho acchariyaṃ Dasabalassa pubbenivāsañāṇaṃ,
pubbenivāsaṃ nāma ke anussaranti, ke nānussarantīti. Titthiyā anussaranti,
 sāvakā ca Paccekabuddhā ca Buddhā ca anussaranti. Kataratitthiyā
 anussaranti. Ye aggappattakammavādino, tepi cattālīsaṃyeva kappe
 anussaranti, na tato param. Sāvakā kappasatasahassaṃ anussaranti. Dve
 aggasāvakā asaṅkhyeyyañceva kappasatasahassaṅca. Paccekabuddhā dve
 asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca. Buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo
 natthi, yāvatakaṃ ākaṅkhanti, tāvatakaṃ anussaranti.

Titthiyā khandhapaṭipāṭiyā anussaranti, paṭipāṭiṃ muñcivā na sakkonti.
 Paṭipāṭiyā anussarantāpi asaṅñābhavaṃ patvā khandhappavattiṃ na passanti,
 jāle patitā kuṇṭhā¹ viya, kūpe patitā paṅguḷā viya ca honti. Te tatha ṭhatvā
 “ettakameva, ito param natthi”ti diṭṭhiṃ gaṇhanti. Iti titthiyānaṃ
 pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ viya hoti. Yathā hi
 andhā yaṭṭhikoṭiggāhake satiyeva gacchanti, asati tattheva nisīdanti,
 evameva titthiyā khandhapaṭipāṭiyāva anussarituṃ sakkonti, paṭipāṭiṃ
 vissajjetvā na sakkonti.

Sāvakāpi khandhapaṭipāṭiyāva anussaranti, asaṅñābhavaṃ patvā
 khandhappavattiṃ na passanti. Evaṃ santepi te vaṭṭe saṃsaraṇakasattānaṃ
 khandhānaṃ abhāvakālo nāma natthi, asaṅñābhavaṃ pana pañcakappasatāni
 pavattantīti tattakaṃ kālaṃ atikkamivā Buddhehi dinnanaye ṭhatvā parato
 anussaranti, seyyathāpi āyasmā Sobhito. Dve aggasāvakā pana
 Paccekabuddhā ca cutipaṭisaṅdhiṃ oloketvā anussaranti. Buddhānaṃ
 cutipaṭisaṅdhikiccaṃ natthi, yaṃ yaṃ ṭhānaṃ passitukāmā honti, taṃ tadeva
 passanti.

1. Sakuṇā (Syā) Kuṇḍā (Ka)

Titthiyā ca pubbenivāsaṃ anussaramānā attanā diṭṭhakatasutameva anussaranti. Tathā sāvakā ca Paccekabuddhā ca. Buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ sabbameva anussaranti.

Titthiyānaṃ pubbenivāsañāṇaṃ khajjopanaka-obhāsasadisāṃ¹, sāvakānaṃ padīpobhāsasadisāṃ, aggasāvakānaṃ osadhitārakobhāsasadisāṃ, Paccekabuddhānaṃ candobhāsasadisāṃ, Buddhānaṃ sarada² sūriyamaṇḍalobhāsasadisāṃ. Tassa ettakāni jātisatāni jātisahasāni jātisatasahasānīti vā ettakāni kappasatāni kappasahasāni kappasatasahasānīti vā natthi, yaṃkiñci anussarantassa neva khalitaṃ, na paṭighātāṃ hoti, āvajjanapaṭibaddhameva ākaṅkhamanasikāracittuppādapaṭibaddhameva hoti. Dubbalapattapuṭe vegakkhittanārāco viya Sinerukūṭe vissaṭṭha-indavajiraṃ viya ca asajjamānameva gacchati. “Aho mahantaṃ Bhagavato pubbenivāsañāṇaṃ”ti evaṃ Bhagavantaṃyeva ārabha kathā uppanā, jātā pavattāti attho. Taṃ sabbampi saṅkhepato dassetuṃ “itipi pubbenivāso, itipi pubbenivāso”ti ettakameva Pāliyaṃ vuttaṃ. Tattha **itipīti** evampi.

2-3. **Assosi kho -pa- atha Bhagavā anuppattoti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **Brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ**³ vuttameva. Ayameva hi viseso—tattha sabbaññutaññāṇena assosi, idha dibbasotena. Tattha ca vaṇṇāvaṇṇakathā vippakatā, idha pubbenivāsakathā. Tasmā Bhagavā “ime bhikkhū mama pubbenivāsañāṇaṃ ārabha guṇaṃ thomentī, pubbenivāsañāṇassa pana me nipphattiṃ na jānanti, handa nesaṃ tassa nipphattiṃ kathetvā dassāmī”ti āgantvā pakatiyāpi Buddhānaṃ nisīditvā dhammadesanattameva ṭhapite taṅkhaṇe bhikkhūhi papphoṭetvā dinne varabuddhāsane nisīditvā “kāya nuttha bhikkhave”ti pucchāya ca “idha bhante”ti-ādipaṭivacanassa ca pariyoṣāne tesāṃ pubbenivāsaṭṭhaṃyuttaṃ dhammiṃ kathāṃ⁴ kathetukāmo **iccheyyātha noti**-ādīmāha. Tattha **iccheyyātha noti** iccheyyātha nu. Atha naṃ pahaṭṭhamānasā bhikkhū yācamānā **etassa Bhagavāti**-ādīmāhaṃsu. Tattha **etassāti** etassa dhammikathākaraṇassa.

1. Khajjopanakakimi-obhāsasadisāṃ (Ka)

3. Dī-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe.

2. Sahassa (Syā, Ka)

4. Dhammakathaṃ (Syā)

4. Atha Bhagavā tesam yācanam gahetvā kathetukāmo “tena hi bhikkhave suṇāthā”ti te sotāvadhāraṇasādhukamanasikāresu niyojetvā aññesam asādhāraṇam chinnavaṭumakānussaraṇam pakāsetukāmo **ito so bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **yam Vipassīti** yasmim kappe Vipassī. Ayañhi ‘yan’ti saddo “yam me bhante devānam Tāvatisānam sammukhā sutam sammukhā paṭiggahitam, ārocemi tam Bhagavato”ti-ādīsu¹ paccattavacane dissati. “Yam tam apucchimha akittayīno, aññam tam pucchāma tadiṅgha brūhī”ti-ādīsu² upayogavacane. “Aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yam ekissā lokadhātuyā”ti-ādīsu³ karaṇavacane. Idha pana bhummattheti daṭṭhabbo. Tena vuttam “yasmim kappe”ti. **Udapādīti** dasasahassilokadhātum unnādentō uppajji.

Bhaddakappeti pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappe sarakappeti Bhagavā imam kappam thomento evamāha. Yato paṭṭhāya kira amhākam Bhagavatā abhinīhāro kato, etasmim antare ekakappepi pañca Buddhā nibbattā nāma natthi. Amhākam Bhagavato abhinīhārassa purato pana Taṇhaṅkaro Medhaṅkaro Saraṇaṅkaro Dīpaṅkaroti cattāro Buddhā ekasmim kappe nibbattimsu. Tesam orabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahoṣi.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana Koṇḍañño nāma Buddhō ekova ekasmim kappe uppanno. Tatopi asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahoṣi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne Maṅgalo Sumano Revato Sobhitoti cattāro Buddhā ekasmim kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahoṣi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari Anomadassī Padumo Nāradoti tayo Buddhā ekasmim kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyam Buddhasuññameva ahoṣi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassānam upari Padumuttaro Bhagavā ekova ekasmim kappe uppanno. Tassa orabhāge ito timsakappasahassānam upari Sumedho Sujātoti dve Buddhā ekasmim kappe uppannā. Tato orabhāge ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānam upari Piyadassī Atthadassī Dhammadassī tayo

1. Dī 2. 178 piṭṭhe.

2. Khu 1. 415, 437 piṭṭhesu.

3. Am 1. 29 piṭṭhe.

Buddhā ekasmim kappe uppannā. Atha ito catunavutikappe Siddhattho nāma Buddho ekova ekasmim kappe uppanno. Ito dvenavutikappe Tisso Phussoti dve Buddhā ekasmim kappe uppannā. Ito ekanavutikappe Vipassī Bhagavā uppanno. Ito ekatimse kappe Sikhī Vessabhūti dve Buddhā uppannā. Imasmim bhaddakappe Kakusandho Koṇāgamano Kassapo Gotamo amhākaṃ Sammāsambuddhoti cattāro Buddhā uppannā, Metteyyo uppajjissati. Evamayam kappo pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappo sarakappoti Bhagavā imam kappam thomento evamāha.

Kim panetaṃ Buddhānaṃyeva pākaṭaṃ hoti “imasmim kappe ettakā Buddhā uppannā vā uppajjissantīti vā”ti, udāhu aññesampi pākaṭaṃ hotīti. Aññesampi pākaṭaṃ hoti. Kesam? Suddhāvāsabrahmaṇaṃ. Kappasaṅghānakālasmiṃhi ekamasaṅkhyeyyaṃ ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṅghānatthāya devo vassitum ārabhati. Āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato tilamattā kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāsabadara-āmalaka-eḷālukakumbhaṇḍa-alābumattā udakadhārā hutvā anukkamena usabhadve-usabha-aḍḍhagāvutagāvutadvegāvuta-aḍḍhayojanayojanadvijojana -pa-yojanasatayojanasahassayojanasatasahassamattā hutvā koṭisatasahassacakkavāḷabbhantare yāva avinaṭṭhabrahmalokā¹ pūretvā tiṭṭhanti. Atha taṃ udakaṃ anupubbena bhassati, bhassante udake pakatidevalokaṭṭhānesu devalokā saṅghahanti², tesam saṅghahanavidhānaṃ **Visuddhimagge** pubbenivāsakathāyaṃ vuttameva.

Manussalokasaṅghahanaṭṭhānaṃ³ pana patte udake dhamakaraṇamukhe pihite viya vātavasena taṃ udakaṃ santiṭṭhati, udakapiṭṭhe uppalinipaṇṇaṃ viya pathavī saṅghahati. Mahābodhipallaṅko vinassamāne loke pacchā vinassati, saṅghahamāne paṭhamaṃ saṅghahati. Tattha pubbanimittaṃ hutvā eko paduminigaccho uppajjati, tassa sace tasmim kappe Buddho nibbattissati, pupphaṃ uppajjati. No ce, nuppajjati. Uppajjamānaṃ sace eko Buddho nibbattissati, ekaṃ uppajjati. Sace dve, tayo, cattāro, pañca Buddhā nibbattissanti, pañca uppajjanti. Tāni ca kho ekasmim yeva nāḷe kaṇṇikābaddhāni hutvā. Suddhāvāsabrahmaṇo

1. Akaniṭṭhabrahmalokā (Ka) 2. Patiṭṭhahanti (Syā) 3. Manussalokaṭṭhānaṃ (Syā)

“āyāma mayam mārīsā pubbanimittam passissāmā”ti Mahābodhipallaṅkaṭṭhānam āgacchanti, Buddhānam anibbattanakappe puppham na hoti. Te pana apupphitagaccham disvā “andhakāro vata bho loko bhavissati, matā matā¹ sattā apāye pūressanti, cha devalokā nava brahmalokā suññā bhavissanti”ti anattamanā honti. Pupphitakāle pana puppham disvā “sabbaññubodhisattesu mātukucchim okkamantesu nikkhamantesu sambujjhantesu dhammacakkaṃ pavattentesu yamakapāṭihāriyam karontesu devorohanam karontesu āyusaṅkhāram ossajjantesu parinibbāyantesu dasasahassacakkavāḷakampanādīni pāṭihāriyāni dakkhissāmā”ti ca, “cattāro apāyā parihāyissanti, cha devalokā nava brahmalokā paripūressanti”ti ca attamanā udānam udānentā attano attano brahmalokam gacchanti. Imasmim bhaddakappe pañca padumāni uppajjimsu. Tesam nimittānam ānubhāvena cattāro Buddhā uppanā, pañcamo uppajjissati. Suddhāvāsabrahmānopi tāni padumāni disvā imamattham jānimsu. Tena vuttam “aññesampi pākātam hoti”ti.

Āyuparicchedavaṇṇanā

5. Iti Bhagavā “ito so bhikkhave”ti-ādinā nayena kappaparicchedavasena pubbenivāsam dassetvā idāni tesam Buddhānam jātiparicchedādivasena dassetuṃ **Vipassī bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha āyuparicchede **parittam lahukanti** ubhayametaṃ appakasseva vevacanam. Yañhi appakam, tam parittañceva lahukañca hoti.

Appam vā bhiiyoti vassasatato vā upari appam, aññam vassasatam apatvā vīsam vā timsam vā cattālīsam vā paṇṇāsam vā saṭṭhi vā vassāni jīvati, evam dīghāyuko pana atidullabho, asuko kira evam ciraṃ jīvātīti tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha Visākhā upāsikā vīsavassasatam jīvati, tathā Pokkharasāti brāhmaṇo Brahmāyu brāhmaṇo Selo brāhmaṇo Bāvariyaḥ brāhmaṇo Ānandatthero Mahākassapattheroti. Anuruddhatthero pana vassasatañceva paṇṇāsañca vassāni, Bākulatthero² vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni. Ayam sabbadīghāyuko. Sopi dve vassasatāni na jīvati.

1. Tamābhībhūtā (Syā)

2. Bakkulatthero (Sī)

Vipassī-ādayo pana sabbepi bodhisattā mettāpubbabhāgena somanassasahagatañāṇasampayutta-asaṅkhārikacittena mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhiṃsu, tena cittena gahitāya paṭisandhiyā asaṅkhyeyyaṃ āyu, iti sabbe Buddhā asaṅkhyeyyāyukā. Te kasmā asaṅkhyeyyaṃ na aṭṭhaṃsu? Utubhojanavipattiyā. Utubhojanavasena hi āyu hāyatipi vadḍhatipi.

Tattha yadā rājāno adhammikā honti, tadā uparājāno senāpati seṭṭhi sakalanagaraṃ sakalaraṭṭhaṃ adhammikameva hoti, atha tesāṃ ārakkhadevatā, tāsāṃ devatānaṃ mittā bhūmaṭṭhadevatā¹, tāsāṃ devatānaṃ² mittā ākāsaṭṭhakadevatā, ākāsaṭṭhakadevatānaṃ mittā uṇhavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā abbhavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā sītavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā vassavalāhakā devatā, tāsāṃ mittā Cātumahārājikā devatā, tāsāṃ mittā Tāvatisā devatā, tāsāṃ mittā Yāmā devatāti evamādi. Evaṃ yāva Bhavaggā ṭhapetvā ariyasāvake sabbā deva³ brahmaparisāpi adhammikāva honti. Tāsāṃ adhammikatāya visamaṃ candimasūriyā pariharanti, vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīlanatthāya cittāni na namanti, devatānaṃ kīlanatthāya cittesu anamantesu sītuṇhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmīṃ asampajjante na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati, vassantopi vappakāle aṅkurakāle nālakāle pupphakāle khīraggaṇḍikālesu yathā yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca, tena sassāni visamapākāni honti vigatagandhavaṇṇarasādisampannāni⁴. Ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmīṃ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti ekasmīṃ atikilinnaṃ ekasmīṃ samapākāṃ, taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi tihākārehi paccati. Tena sattā bahvābādha ceva honti appāyukā ca. Evaṃ tāva utubhojanavasena āyu hāyati⁵.

1. Bhumma devatā (Syā)

2. Bhummadevānaṃ (Syā)

3. Sabbe devā (Syā)

4. ...rasādisampavattīni (Syā)

5. Am 1. 386 piṭṭhe passitabbaṃ.

Yadā pana rājāno dhammikā honti, tadā uparājānopi dhammikā hontīti purimanayeneva yāva brahmalokā sabbepi dhammikā honti, tesam dhammikattā samañ candimasūriyā pariharanti, yathāmaggena vāto vāyati, yathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni na khobheti, tesam akhobhā devatānañ kīlanatthāya cittāni namanti. Evañ kālena utu sampajjati, devo sammā vassati, vappakālato paṭṭhāya sassānañ upakārañ karonto kāle vassati, kāle vigacchati, tena sassāni samapākāni sugandhāni suvaṇṇāni surasāni ojavantāni honti, tehi sampāditañ bhojanañ paribhuttampi sammā paripākañ gacchati, tena sattā arogā dīghāyukā honti. Evañ utubhojanavasena āyu vaḍḍhati.

Tattha Vipassī Bhagavā asītivassasahassāyukakāle nibbatto, Sikhī sattativassasahassāyukakāleti idañ anupubbena parihīnasadisāñ katañ, na pana evañ parihīnañ, vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbañ. Kathaṃ? Imasmiñ tāva kappe Kakusandho Bhagavā cattālīsavassasahassāyukakāle nibbatto, āyuppamaṇaṃ pañca koṭṭhāse katvā cattāri ṭhatvā pañcame vijjamāneyeva parinibbuto. Tañ āyu parihāyamānañ dasavassakālañ patvā puna vaḍḍhamānañ asaṅkhyeyañ hutvā tato parihāyamānañ tiṃsavassasahassakāle ṭhitañ, tadā Koṇāgamano Bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbuto tañ āyu dasavassakālañ patvā puna vaḍḍhamānañ asaṅkhyeyañ hutvā parihāyitvā vīsativassasahassakāle ṭhitañ, tadā Kassapo Bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbuto tañ āyu dasavassakālañ patvā puna vaḍḍhamānañ asaṅkhyeyañ hutvā parihāyitvā vassasatakālañ pattañ, atha amhākañ Sammāsambuddho nibbatto. Evañ anupubbena parihāyitvā parihāyitvā vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbañ. Tattha yaṃyañāyuparimāṇesu¹ manussesu Buddhā nibbattanti, tesampi tañ tadeva āyuparimāṇañ hotīti veditabbañ.

Āyuparicchedavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Yaṃyañāyuvuddhipparimāṇesu (Syā)

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. Bodhiparicchede pana **pāṭaliyā mūleti** pāṭalirukkhasa heṭṭhā. Tassā pana pāṭaliyā khandho taṃdivasaṃ paṇṇāsaratanō hutvā abbhuggato, sākhā paṇṇāsaratanāti ubbedhena ratanasataṃ ahoṣi. Taṃdivasañca sā pāṭali kaṇṇikābaddhehi viya pupphehi mūlato paṭṭhāya ekasañchannā ahoṣi, dibbagandhaṃ vāyati. Na kevalañca tadā ayameva pupphitā, dasasahassacakkavāḷe sabbapāṭaliyo pupphitā. Na kevalañca pāṭaliyo, dasasahassacakkavāḷe sabbarukkhaṇaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākāpadumāni, latāsu latāpadumāni, ākāse¹ ākāsapadumāni pupphitāni, pathavitalaṃ bhinditvāpi mahāpadumāni uṭṭhitāni. Mahāsamuddopi pañcavaṇṇehi padumehi nīluppalarattuppalehi ca sañchanno ahoṣi. Sakaladasasahassacakkavāḷaṃ dhajamālākulaṃ tattha tattha nibaddhapupphadāmaṃvissaṭṭhamālāguḷavippakiṇṇaṃ² nānāvaṇṇakusumasamujjalaṃ nandanavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanasadisāṃ ahoṣi. Puratthimacakkavāḷamukhavatṭiyaṃ ussitaddhajā pacchimacakkavāḷamukhavatṭim abhihananti. Pacchimadakkhiṇa-uttaracakkavāḷamukhavatṭiyaṃ ussitaddhajā dakkhiṇacakkavāḷamukhavatṭim abhihananti. Evaṃ aññamaññasirīsampattāni cakkavāḷāni ahesuṃ. **Abhisambuddhoti** sakalaṃ Buddhaguṇavibhavasirīṃ paṭivijjhamāno cattāri saccāni abhisambuddho.

“Sikhī bhikkhave Bhagavā Arahāṃ Sammāsambuddho puṇḍarīkassa mūle abhisambuddho”ti-ādīsipi imināva nayena padavaṇṇanā veditabbā. Ettha pana **puṇḍarīkoti** setambarukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṃ. Taṃdivasañca sopi dibbagandhehi pupphehi susañchanno ahoṣi. Na kevalañca pupphehi, phalehipi sañchanno ahoṣi. Tassa ekato taruṇāni phalāni, ekato majjhimāni phalāni, ekato nātipakkāni phalāni, ekato supakkāni pakkhattadibbojāni viya surasāni olambanti. Yathā so, evaṃ sakaladasasahassacakkavāḷesu pupphūpagarukkā pupphehi, phalūpagarukkā phalehi paṭimaṇḍitā ahesuṃ.

Sāloti sālurukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṃ, tatheva pupphasirīvibhavo veditabbo. Sirīsarukkhepi eseva nayo. Udumbararukkhe

1. Ākāsesu (Syā)

2. ...mālāguṇavippakiṇṇaṃ (Syā)

pupphāni nāhesum, phalavibhūti panettha ambe vuttanayāva. Tathā nigrodhe. Tathā assatthe. Iti sabbabuddhānaṃ ekova pallaṅko, rukkhā pana aññepi honti. Tesu yassa yassa rukkhassa mūle catumaggañāṇasaṅkhātābodhiṃ Buddhā paṭivijjhanti, so so **bodhī**ti vuccati. Ayaṃ bodhiparicchedo nāma.

Sāvakayugapariṇāṇanā

9. Sāvakayugapariṇāṇe pana **Khaṇḍatissanti** Khaṇḍo ca Tisso ca. Tesu Khaṇḍo ekapitiko kaniṭṭhabhātā, Tisso purohitaputto. Khaṇḍo paññāpāramiyā matthakaṃ patto, Tisso samādhipāramiyā matthakaṃ patto. **Agganti** ṭhapetvā Vipassim Bhagavantaṃ avasesehi saddhim asadisagunātāya uttamaṃ. **Bhaddayuganti** aggatāyeva bhaddayugaṃ. **Abhibhūsambhavanti** Abhibhū ca Sambhavo ca. Tesu Abhibhū paññāpāramiyā matthakaṃ patto Sikhinā Bhagavatā saddhim Aruṇavatito brahmalokaṃ gantvā brahmaparisāya vividhāni pāṭihāriyāni dassento dhammaṃ desetvā dasasahasilokadhātuṃ andhakārena pharivā “kiṃ idan”ti sañjātasamvegānaṃ obhāsaṃ pharivā “sabbe me rūpaṅca passantu saddaṅca suṇantū”ti adhiṭṭhahitvā “ārambhathā”ti gāthādvayaṃ¹ bhaṇanto saddaṃ bhāvesi. Sambhavo samādhipāramiyā matthakaṃ patto ahoṣi.

Soṇuttaranti Soṇo ca Uttaro ca. Tesu Soṇo paññāpāramiyā patto, Uttaro samādhipāramiyā patto ahoṣi. **Vidhurasañjivanti** Vidhuro ca Sañjivo ca. Tesu Vidhuro paññāpāramiyā patto ahoṣi, Sañjivo samādhipāramiyā patto samāpajjanabhulo rattiṭṭhānadivāṭṭhānakuṭileṇamaṇḍapādīsū samāpattibalena jhāyanto² ekadivasaṃ araṅṅe nirodhaṃ samāpajji, atha naṃ vanakammikādayo “mato”ti sallakkhetvā jhāpesuṃ. So yathāparicchedena samāpattito vuṭṭhāya cīvarāni papphoṭetvā gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Tadupādāyeva ca naṃ “Sañjivo”ti sañjānimsu. **Bhiyyosuttaranti** Bhiyyoso ca Uttaro ca. Tesu Bhiyyoso paññāya uttaro, Uttaro samādhinā aggo ahoṣi. **Tissabhāradvājanti** Tisso ca Bhāradvājo ca. Tesu Tisso paññāpāramiyā patto, Bhāradvājo samādhipāramiyā patto

1. Saṃ 1. 158 piṭṭhe.

2. Vāyamanto (Syā)

ahosi. **Sāriputtamoggallānanti** Sāriputto ca Moggallāno¹ ca. Tesu Sāriputto paññāvisaye, Moggallāno samādhivisaye aggo ahosi. Ayaṃ sāvakaḥyugaparicchedo nāma.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. Sāvakasannipātaparicchede Vipassissa Bhagavato paṭhamasannipāto caturaṅgiko ahosi, sabbe ehibhikkhū, sabbe iddhiyā nibbattapattacīvarā, sabbe anāmantitāva āgatā, iti te ca kho pannarase uposathadivase. Atha Satthā bījanim² gahetvā nisinno uposathaṃ osāresi. Dutiyatatiyesupi eseva nayo. Tathā sesabuddhānaṃ sabbasannipātesu. Yasmā pana amhākaṃ Bhagavato paṭhamabodhiyāva sannipāto ahosi, idaṅca suttamā aparabhāge vuttamā, tasmā “mayhaṃ bhikkhave etarahi eko sāvakānaṃ sannipāto”ti aniṭṭhapetvā “ahosi”ti vuttamā.

Tattha **aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī** purāṇajātīlānaṃ sahaṣṣam, dvinnamā aggasāvakānaṃ parivārāni aḍḍhateyyasatānī aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni. Tattha dvinnamā aggasāvakānaṃ abhinīhārato paṭṭhāya vatthuṃ kathetvā pabbajjā dīpetabbā. Pabbajitānaṃ pana tesam Mahāmoggallāno sattame divase arahattaṃ patto. Dhammasenāpati pannarasame divase Gijjhakūṭapabbatamajjhe Sūkarakhataleṇapabbhāre bhāgineyyassa Dīghanakhaparibbājakassa sajjite dhammayāge vedanāpariggahasuttante³ desiyamāne desanaṃ anubujjhamānaṃ nāṇam⁴ pesetvā sāvakaḥpāramiṇānaṃ patto. Bhagavā therassa arahattappattimā ṇatvā vehāsam abbhuggantvā Veḷuvaneyeva paccuṭṭhāsi. Thero “kuhim nu kho Bhagavā gato”ti āvajjanto Veḷuvane patiṭṭhitabhāvaṃ ṇatvā sayampi vehāsam abbhuggantvā Veḷuvaneyeva paccuṭṭhāsi. Atha Bhagavā pātīmokkhaṃ osāresi. Tamā sannipātamā sandhāya Bhagavā “aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī”ti āha. Ayaṃ sāvakasannipātaparicchedo nāma.

1. Moggallāno (Ka)

2. Vījanimā (Sī, Syā)

3. Ma 2. 165 piṭṭhe.

4. Desanānusārena anu bujjhamānāṇamā (Syā)

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. Upaṭṭhākaparicchede pana **Ānandoti** nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhā upaṭṭhākā ahesuṃ. Ekadā Nāgasamālo pattacīvaraṃ gahetvā vicari ekadā Nāgito, ekadā Upavāno, ekadā Sunakkhatto, ekadā Cundo samaṇuddeso, ekadā Sāgato, ekadā Meghiyo. Tattha ekadā Bhagavā Nāgasamālattherena saddhim addhānamaggapaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā okkamma “Bhagavā ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti āha. Atha naṃ Bhagavā “ehi bhikkhu iminā maggena gacchāma”ti āha. So “handā Bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ¹ ṭhapetuṃ āraddho. Atha naṃ Bhagavā “āhara bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvaraṇceva hariṃsu, sīsaṇca bhindīsu. So “Bhagavā idāni me paṭisaraṇaṃ, na añño”ti cintetvā lohiteṇa gaḷiteṇa Bhagavato santikaṃ agamāsi. “Kimidaṃ bhikkhū”ti ca vutte taṃ pavattim ārocesi. Atha naṃ Bhagavā “mā cintayi bhikkhu, etaṃyeva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā”ti vatvā naṃ samassāsesi.

Ekadā pana Bhagavā Meghiyattherena saddhim Pācīnavaṃsamigadāye Jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi Meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadīṭire pāsādikaṃ ambavanaṃ disvā “Bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ tasmim ambavane samaṇadhammaṃ karomī”ti vatvā Bhagavatā tikkhattuṃ nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi upadduto² anvāsatto³ paccāgantvā taṃ pavattim ārocesi. Tampi Bhagavā “idameva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā”ti vatvā anupubbena Sāvattim agamāsi. Tattha Gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṃghaparivuto bhikkhū āmantesi “bhikkhave idānimhi mahallako, ‘ekacce bhikkhū iminā maggena gacchāma’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ ekaṃ bhikkhum jānāthā”ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā Sāriputto uṭṭhāyāsanaṃ Bhagavantam vanditvā

1. Bhūmiyaṃ (Syā)

2. Ajjhāpanno (Syā)

3. Anvāyanto (Ka) Aṃ 3. 167; Khu 1. 117 piṭṭhesu passitabbaṃ.

“ahaṃ bhante tumheyeva patthayamāno satasahassakappādhikaṃ asaṅkheyyaṃ¹ pāramiyo pūrayim, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmi”ti āha. Tam Bhagavā “alam Sāriputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva me sā disā, tava ovādo Buddhānaṃ ovādasadiso, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthi”ti paṭikkhipi. Etenevupāyena Mahāmogallānaṃ ādim katvā asītimahāsāvakaṃ uṭṭhahimsu. Te sabbepi Bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṅhīyeva nisīdi. Atha naṃ bhikkhū evamāhamsu “āvuso Ānanda bhikkhusaṅgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhi”ti. So āha “yācitvā laddhupaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kiṃ maṃ Satthā na passati, sace rocissati, Ānando maṃ upaṭṭhātūti vakkhati”ti. Atha Bhagavā “na bhikkhave Ānando aññaena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissati”ti āha. Tato bhikkhū “uṭṭhehi āvuso Ānanda, uṭṭhehi āvuso Ānanda, Dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhi”ti āhamsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe, catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

Cattāro paṭikkhepā nāma—“sace me bhante Bhagavā attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭṭiyaṃ vasitūṃ na dassati, nimantanaṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ Bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmi”ti vatvā “kaṃ panettha Ānanda ādīnavaṃ passasi”ti vutte “sacāhaṃ bhante imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro ‘Ānando Dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭṭiyaṃ vasati, ekato nimantanaṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto Tathāgataṃ upaṭṭhāti, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro’ti” ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanā nāma—“sace bhante Bhagavā mayā gahitanimantanaṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā Bhagavantaṃ daṭṭhum āgataṃ parisā² āgatakkhaṇe eva Bhagavantaṃ dassetum lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmimyeva khaṇe Bhagavantaṃ upasaṅkamitum lacchāmi, yaṃ Bhagavā mayhaṃ parammukhā dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ

1. Asaṅkheyyaṃ (Sī, Syā)

2. Āgataparīsāya (Syā)

Bhagavantam upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṃ panettha Ānanda ānisaṃsaṃ passasi”ti vutte “idha bhante saddhā kulaputtā Bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti ‘sve bhante Ānanda Bhagavatā saddhim amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā’ti, sace bhante Bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇeyeva parisam dassetuṃ, kaṅkhaṅca vinodetuṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṃ Ānando Dasabalam upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ Bhagavā na karotī’ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti ‘ayaṃ āvuso Ānanda gāthā idaṃ suttaṃ idaṃ jātaṃ kattha desitaṃ’ti. Sacāhaṃ taṃ na sampādayissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi āvuso na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya Bhagavantam avijahanto dīgharattam vicarasi’ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanam icchāmi”ti imā catasso āyācanā yāci. Bhagavāpissa adāsi.

Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahoṣi. Tasseva ṭhānantarassatthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇīti imassa nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya “mayhaṃ bhikkhave etarahi Ānando bhikkhu upaṭṭhāko aggupaṭṭhāko”ti āha. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

12. Pitiparicchedo uttānatthoyeva.

Vihāram pāvisīti kasmā vihāram pāvisi. Bhagavā kira ettakaṃ kathetvā cintesi “na tāva mayā sattannaṃ Buddhānaṃ vaṃso nirantaram matthakaṃ pāpetvā kathito, ajja mayi pana vihāram pavitṭhe ime bhikkhū bhiiyoso mattāya pubbenivāsaññaṃ ārabba vaṇṇam kathayissanti. Athāhaṃ āgantvā¹ nirantaram Buddhavaṃsaṃ kathetvā matthakaṃ pāpetvā dassāmi”ti bhikkhūnaṃ kathāvārassa okāsaṃ datvā utṭhāyāsanā vihāram pāvisi.

Yañcetaṃ Bhagavā tantim kathesi, tattha kappaparicchedo jātiparicchedo gottaparicchedo āyuparicchedo bodhiparicchedo sāvakayugaparicchedo sāvakasannipātaparicchedo upaṭṭhākaparicchedo pitiparicchedoti navime vārā āgatā, sambahulavāro anāgato, ānetvā pana dīpetabbo.

1. Ānetvā (Ka)

Sambahulavāra

Sabbabodhisattānañhi ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkhamitvā pabbajitabbanti ayameva vaṃso ayaṃ paveṇī. Kasmā?
 Sabbaññubodhisattānañhi mātukucchim okkamanato paṭṭhāya pubbe vuttappakārāni anekāni pāṭihāriyāni honti, tatra nesam yadi neva jātanagaraṃ na pitā na mātā na bhariyā na putto paññāyeyya, “imassa neva jātanagaraṃ na pitā na bhariyā na putto paññāyati, devo vā sakko vā māro vā brahmā vā esa maññe, devānañca īdisaṃ pāṭihāriyaṃ anacchariyaṃ”ti maññamāno jano neva sotabbaṃ na saddhāttabbaṃ maññeyya, tato abhisamayo na bhaveyya, abhisamaye asati niratthakova Buddhuppādo, aniyāyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā sabbabodhisattānaṃ “ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkhamitvā pabbajitabban”ti ayameva vaṃso ayaṃ paveṇī. Tasmā puttādīnaṃ vasena sambahulavāro ānetvā dīpetabbo.

Sambahulaparichedavaṇṇanā

Tattha—

Samavattakkhandho Atulo, Suppabuddho ca Uttaro.

Satthavāho Vijitaseno, Rāhulo bhavati sattamoti—

Ete tāva sattannampi bodhisattānaṃ anukkameneva satta puttā veditabbā.

Tattha Rāhulabhadde tāva jāte paṇṇaṃ āharitvā mahāpurisassa hatthe ṭhapayimsu. Athassa tāvadeva sakalasarīraṃ khobhetvā puttasiṃho aṭṭhāsi. So cintesi “ekasmiṃ tāva jāte evarūpo puttasiṃho, parosahassaṃ kira me puttā bhavissanti, tesu ekekasmiṃ jāte idaṃ siṃhabandhanaṃ evaṃ vaḍḍhantaṃ dubbhejjaṃ bhavissati, Rāhu jāto, bandhanaṃ jātan”ti āha. Tamdivasameva ca rajjaṃ pahāya nikkhanto. Esa nayo sabbesaṃ puttuppattiyanti. Ayaṃ puttaparichedo.

Sutanā Sabbakāmā ca, Sucittā atha rocinī¹.

Rucaggatī² Sunandā ca, Bimbā bhavati sattamāti—

Etā tesam̐ sattannampi puttānam̐ mātaro ahesuṃ. Bimbādevī pana Rāhulakumāre jāte Rāhulamātāti paññāyittha. Ayaṃ bhariyaparichedo.

Vipassī Kakusandhoti ime pana dve bodhisattā payutta-ājañña³rathamāruyha mahābhinikkhamanam̐ nikkhamimsu. Sikhī Koṇāgamanoti ime dve hatthikkhandhavaragatā hutvā nikkhamimsu. Vessabhū suvaṇṇasivikāya nisīditvā nikkhami. Kassapo uparipāsāde mahātale nisinnova ānāpānecatutthajjhānam̐ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya taṃ jhānam̐ pādakam̐ katvā “pāsādo uggantvā Bodhimaṇḍe otaratū”ti adhiṭṭhāsi. Pāsādo ākāseṇa gantvā Bodhimaṇḍe otari. Mahāpurisopi tato otarivā bhūmiyam̐ thatvā “pāsādo yathāṭṭhāneyeva patiṭṭhātū”ti cintesi. So yathāṭṭhāne patiṭṭhāsi. Mahāpurisopi satta divasāni padhānamanuyūñjitvā Bodhipallaṅke nisīditvā sabbaññutam̐⁴ paṭivijjhi. Amhākam̐ pana bodhisatto Kaṇṭhakam̐⁵ assavaramāruyha nikkhantoti. Ayaṃ yānaparichedo.

Vipassissa pana Bhagavato yojanappamāṇe padese vihāro patiṭṭhāsi, Sikhissa tigāvute, Vessabhussa aḍḍhayojane, Kakusandhassa gāvute, Koṇāgamanassa aḍḍhagāvute, Kassapassa vīsati-usabhe. Amhākam̐ Bhagavato pakatimānena soḷasakarīse rājamānena aṭṭhakarīse padese vihāro patiṭṭhitoti. Ayaṃ vihāraparichedo.

Vipassissa pana Bhagavato ekaratanāyāmā vidatthivithārā aṭṭhaṅgulubbedhā suvaṇṇiṭṭhakā kāretvā cūḷamsena chādetvā vihāraṭṭhānam̐ kiṇimsu. Sikhissa suvaṇṇayaṭṭhiphālehi chādetvā kiṇimsu. Vessabhussa suvaṇṇahatthipādāni kāretvā tesam̐ cūḷamsena chādetvā kiṇimsu. Kakusandhassa vuttanayeneva suvaṇṇiṭṭhakāhi chādetvā kiṇimsu. Koṇāgamanassa vuttanayeneva suvaṇṇakacchapehi chādetvā kiṇimsu.

1. Rocanī (Syā)

2. Ruccatinī (Syā)

3. Chayutta-ājañña (Ka)

4. Sabbaññutaññānam̐ (Syā)

5. Kaṇṭhakam̐ (Sī, Syā), Kaṇḍakam̐ (Khu 2 Vimānavatthusmim̐ 110 piṭṭhe)

Kassapassa suvaṇṇakaṭṭhihiyeva¹ chādetvā kiṇiṃsu. Amhākaṃ Bhagavato salakkhaṇānaṃ kahāpaṇānaṃ cūḷaṃsena chādetvā kiṇiṃsu. Ayaṃ vihārabhūmiggaḥaṇadhanaparicchedo.

Tattha Vipassissa Bhagavato tathā bhūmiṃ kiṇitvā vihāraṃ katvā dinnupaṭṭhāko **Punabbasumitto** nāma ahosi, Sikhissa **Sirivaḍḍhano** nāma, Vessabhussa **Sotthiyo** nāma, Kakusandhassa **Accuto** nāma, Koṇāgamanassa **Uggo** nāma, Kassapassa **Sumano** nāma, amhākaṃ Bhagavato **Sudatto** nāma. Sabbe cete gahapatimahāsālā seṭṭhino ahesunti. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

Aparāni cattāri avijahitaṭṭhānāni nāma honti. Sabbabuddhānañhi Bodhipallaṅko avijahito, ekasmiṃyeva ṭhāne hoti. Dhammacakkappavattanaṃ Isipatane Migadāye avijahitameva hoti. Devorohanakāle Saṅkassanagaradvāre paṭhamapadagaṇṭhikā² avijahitāva hoti. Jetavane Gandhakuṭiyā cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva honti, vihāro pana khuddakopi mahantopi hoti, vihāropi na vijahitoyeva. Nagaraṃ pana vijahati. Yadā nagaraṃ pācīnato hoti, tadā vihāro pacchimoto. Yadā nagaraṃ dakkhiṇato, tadā vihāro uttarato. Yadā nagaraṃ pacchimoto tadā vihāro pācīnato, yadā nagaraṃ uttarato tadā vihāro dakkhiṇato. Idāni pana nagaraṃ uttarato, vihāro dakkhiṇato.

Sabbabuddhānañca āyuvemattaṃ pamāṇavemattaṃ kulavemattaṃ padhānavemattaṃ rasmivemattanti pañca vemattāni honti. **Āyuvemattaṃ** nāma keci dīghāyukā honti, keci appāyukā. Tathā hi Dīpaṅkarassa vassasatasahassaṃ āyuppamāṇaṃ ahosi, amhākaṃ Bhagavato vassasataṃ āyuppamāṇaṃ.

Pamāṇavemattaṃ nāma keci dīghā honti, keci rassā. Tathā hi Dīpaṅkaro asītihattho ahosi, Sumano navutihattho, amhākaṃ Bhagavā aṭṭhārasahattho.

1. Suvaṇṇakaṭṭhihiyeva (Syā)

2. Paṭhamapādagaṇṭhikā (Syā)

Kulavemattaṃ nāma keci khattiyakule nibbattanti, keci brāhmaṇakule. **Padhānavemattaṃ** nāma kesañci padhānaṃ ittarakārameva hoti, yathā Kassapassa Bhagavato. Kesañci addhaniyaṃ, yathā amhākaṃ Bhagavato.

Rasmivemattaṃ nāma Maṅgalassa Bhagavato sarīrarasmi dasasahasilokadhātuppamāṇā ahoṣi. Amhākaṃ Bhagavato samantā byāmamattā. Tatra rasmivemattaṃ ajjhāsayaappaṭibaddhaṃ, yo yattakaṃ icchati, tassa tattakaṃ sarīrappabhā pharati. Maṅgalassa pana niccampi dasasahasilokadhātuṃ pharatūti ajjhāsayo ahoṣi. Paṭividdhaguṇesu pana kassaci vemattaṃ nāma natthi.

Aparaṃ amhākaṃyeva Bhagavato sahaḥjātaparicchedaṇca nakkhattaparicchedaṇca dīpesuṃ. Sabbaññubodhisattena kira saddhim Rāhulamātā Ānandatthero Channo Kaṇṭako nidhikumbho mahābodhi Kāḷudāyīti imāni satta sahaḥjātāni. Mahāpuriso ca uttarāsāḷhanakkhatteneva mātukucchim¹ okkami, mahābhinikkhamaṇaṃ nikkhami, dhammacakkaṃ pavattesi, yamakapaṭihāriyaṃ akāsi. Visākhānakkhattena jāto ca abhisambuddho ca parinibbuto ca, māghanakkhattenassa sāvakasannipāto ca ahoṣi āyusaṅkhārossajjanaṇca, assayujanakkhattena devorohananti ettakaṃ āharitvā dīpetabbaṃ. Ayaṃ sambahulaparicchedo nāma.

13. Idāni **atha kho tesāṃ bhikkhūnanti**-ādīsu te bhikkhū “āvuso pubbenivāsassa nāma ayaṃ gati, yadidaṃ cutito paṭṭhāya paṭisandhi-ārohanaṃ. Yaṃ pana idaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pacchāmukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā cuti gantabbaṃ, idaṃ atigarukaṃ. Ākāse padaṃ dassento viya Bhagavā kathesī”ti ativimhayajātā hutvā “acchariyaṃ āvuso”ti-ādīni vatvā puna aparampi kāraṇaṃ dassento “yatra hi nāma Tathāgato”ti-ādīmāhaṃsu. Tattha **yatra hi nāmāti** acchariyatthe nipāto, yo nāma Tathāgatoti attho. **Chinnapapañceti** ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭumeti** ettha **vaṭumanti** kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccati. **Pariyādinnavatṭeti** tasseva vevacanaṃ, pariyādinnaṣabbakammavaṭṭeti attho. **Sabbadukkhavītivatteti** sabbaṃ vipākavaṭṭasaṅkhātāṃ dukkhaṃ

1. Mātukucchiyaṃ (Syā)

vītivatte. **Anussarissatī**ti idaṃ **yatrā**ti nipātavasena anāgatavacanāṃ, attho panettha atītavasena veditabbo. Bhagavā hi te **Budde** anussari, na idāni anussarissati. **Evaṃsīlā**ti maggasīlena phalasīlena lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammā**ti ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhinā phalasamādhinā lokiyalokuttarasamādhinā evaṃsamādhayoti attho. **Evaṃpaññā**ti maggapaññādivaseneva evaṃpaññā. **Evaṃvihārī**ti ettha pana hetṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitova, puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce. Na idaṃ gahitameva, idaṃhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā evaṃ nirodhasamāpattivihārī te Bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchedavimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayāṃ vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkhyāṃ¹ gacchanti. Aniccānupassanādikā sattānupassanā sayāṃ tassa tassa paccanīkaṅgavasena pariccattāhi² niccasaññādīhi vimuttattā tadaṅgavimuttīti saṅkhyāṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayāṃ samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkhyāṃ gacchanti. Cattāri sāmāññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttī**ti saṅkhyāṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkhyāṃ gacchati. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena “evaṃvimuttā”ti ettha attho daṭṭhabbo.

14. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti ekībhāvā vuṭṭhito.**

16. “**Ito so bhikkhave**”ti ko³ anusandhi? Idaṃhi suttam “Tathāgatassevesā bhikkhave dhammadhātu suppaṭividdhā”ti ca “devatāpi Tathāgatassa etamatthaṃ ārocesun”ti ca imehi dvīhi padehi ābaddham⁴. Tattha devatārocanapadaṃ suttantapariyosāne devacārikakolāhalaṃ⁵ dassento vicāressati. dhammadhātupadānusandhivasena pana ayaṃ

1. Saṅkham (Sī)

2. Paricchinnattā tehi (Syā, Ka) Ma-Ṭṭha 3. Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanāyaṃ passitabbaṃ.

3. Kā (Syā, Ka)

4. Ābandham (Ka)

5. Devacārikāya kolāhalaṃ (Syā)

desanā āradhā. Tattha **khattiyo jātiyā**ti-ādīni ekādasapadāni nidānakaṇḍe vuttanayeneva veditabbāni.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. **Atha kho bhikkhave Vipassī bodhisattoti**-ādīsu pana **Vipassī**ti tassa nāmaṃ, tañca kho vividhe atthe passanakusalatāya laddhaṃ. **Bodhisattoti** paṇḍitasatto bujjanakasatto. Bodhisāṅkhātesu vā catūsu maggesu satto āsatto laggamānasoti bodhisatto. **Sato sampajānoti** ettha **satoti** satiyeva. **Sampajānoti** ñāṇaṃ. Satim sūpaṭṭhitam katvā ñāṇena paricchinditvā mātukucchim okkamīti attho. **Okkamīti** iminā cassa okkantabhāvo Pāliyaṃ dassito, na okkamanakkamo. So pana yasmā Aṭṭhakatham āruḷho, tasmā evaṃ veditabbo—

Sabbabodhisattā hi samatimsa pāramiyo pūretvā pañca mahāpariccāge pariccajivā ñātathacariya lokatthacariya Buddhacariyaṇaṃ koṭim patvā Vessantarasadise tatiye attabhāve ṭhatvā satta mahādānāni datvā sattakkhattum pathavim kampetvā kālam katvā dutiyacittavāre Tusitabhavane nibbattanti. Vipassī bodhisattopi tatheva katvā Tusitapure nibbattitvā saṭṭhisatasahassādhikā sattapaññāsa vassakoṭiyo tattha aṭṭhāsi. Aññadā pana dīghāyukadevaloke nibbattā bodhisattā na yāvatāyukam tiṭṭhanti. Kasmā? Tattha pāramīnaṃ duppūraṇiyattā. Te adhimuttikālakiriyam¹ katvā manussapattheyeva nibbattanti. Pāramīnaṃ pūrento pana² yathā idāni ekena attabhāvena sabbaññutaṃ upanetum sakkonti, evaṃ sabbaso pūritattā tadā Vipassī bodhisatto tattha yāvatāyukam aṭṭhāsi.

Devatānaṃ pana “manussānaṃ gaṇanāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissati”ti **pañca pubbanimittāni** uppajjanti—mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṅṭhāti³. Tattha **mālāti** paṭisandhiggahaṇadivase

1. Adhimuttakālakiriyam (Syā)

2. Pāramiyo panassa (Syā), pāramīnaṃ pana (?)

3. Nābhiraṃmatī (Khu 1. 247 piṭṭhe)

piḷandhanamālā, tā kira satṭhisatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo amilāyitvā tadā milāyanti. Vatthesupi eseva nayo. Ettakaṃ pana kālaṃ devānaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti, tasmim̄ kāle sarīrā bindubinduvaseṇa sedā muccanti. Ettakañca kālaṃ tesam̄ sarīre khaṇḍiccapāliccādivaseṇa vivaṇṇatā na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya khāyanti, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti, maraṇakāle pana tesam̄ kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca tesam̄ kālaṃ devaloke ukkaṇṭhitā nāma natthi, maraṇakāle pana nissasanti¹ vijambhanti, sake āsane nābhiramanti.

Imāni pana pubbanimittāni² yathā loke mahāpuññānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃyeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ, evaṃ mahesakkhadevatānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe, evaṃ tānipi na sabbadevatā jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye mandena kusalakammaṇa nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu “idāni ko jānāti ‘kuhiṃ nibbattessāmā’ti” bhāyanti. Ye mahāpuññā, te “amhehi dinnam̄ dānam̄, rakkhitam̄ sīlam̄, bhāvitaṃ bhāvanam̄ āgamma upari devalokesu sampattim̄ anubhavissāmā’ti na bhāyanti. Vipassī bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā “idāni anantare attabhāve Buddho bhavissāmī’ti na bhāyati. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā “mārisa tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na Sakkasampattim̄ na mārasampattim̄ na brahmasampattim̄ na cakkavattisampattim̄ patthentehi pūritā, lokanittaraṇatthāya pana Buddhattam̄ patthayamānehi pūritā. So vo idāni kālo mārisa Buddhattāya, samayo mārisa Buddhattāya”ti yācanti.

Atha mahāsatto tāsam̄ devatānaṃ paṭiññam̄ adatvāva kāladīpadesakulajanetti-āyuparicchedavasena pañcamahāvilocanaṃ nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamam̄ kālaṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddham̄ vaḍḍhita-āyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmarañāni

1. Nissamanti (Ka)

2. Pañca pubbanimittāni (Syā)

na paññāyanti, Buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā¹ natthi, te tesam “aniccam dukkhamanattā”ti kathentānam “kim nāmetaṃ kathenti”ti neva sotum, na saddahitum maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmim asati aniyyanīkam sāsanam hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūna-āyukālopi kālo na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinno ovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati, uduke daṇḍarāji viya khippaṃ vigacchati. Tasmā sopi akālova. Vassasatasahassato paṭṭhāya heṭṭhā, vassasatato paṭṭhāya uddham āyukālo kālo nāma, tadā ca asītivassasahassāyukā manussā. Atha mahāsatto “nibbattitabbakālo”ti kālam passi.

Tato dīpaṃ vilokento sapaṇivāre cattāro dīpe oloketvā “tisu dīpesu Buddhā na nibbattanti, Jambudīpeyeva nibbattanti”ti dīpaṃ passi.

Tato “Jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassapaṇimāṇo, katarasmim nu kho padese Buddhā nibbattanti”ti desam vilokento Majjhimadesam passi. Majjhimadeso nāma “puratthimāya disāya Gajaṅgalaṃ nāma nigamo”ti-ādinā nayena vinaye² vuttova. So āyāmato tīṇi yojanasatāni, vitthārato aḍḍhateyyāni parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmiñhi padese Buddhā Paccekabuddhā aggasāvaka asītimahāsāvaka cakkavattirājāno aññe ca mahesakkhā khattiyabrāhmaṇaḡahapatimahāsālā uppajjanti. Idañcettha Bandhumatī nāma nagaṃ, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭham agamāsi.

Tato kulam vilokento “Buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni ca khattiyakulam lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, Bandhumā nāma me rājā pitā bhavissati”ti kulam passi.

Tato mātaṃ vilokento “Buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasatasahassam pūritapāramī jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasilā hoti, ayañca Bandhumatī nāma devī idisā, ayaṃ me mātā

1. Tilakkhaṇavinimuttā (Syā)

2. Vi 3. 287 piṭṭhe.

bhavissati, kittakaṃ panassā āyū”ti āvajjanto “dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni”ti passi.

Iti imaṃ pañcamahāvilokanaṃ¹ viloketvā “kālo me mārisā Buddhabhāvāyā”ti devatānaṃ saṅghaṃ karonto paṭiññaṃ datvā “gacchatha tumhe”ti tā devatā uyyojetvā Tusitadevatāhi parivuto Tusitapure Nandanavanaṃ pāvisi. Sabbadevalokesu hi Nandanavanaṃ atthiyeva. Tatra naṃ devatā ito cuto sugatiṃ gacchāti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārāyamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārāyamānāhi parivuto tattha vicarantoyeva cavi.

Evaṃ cuto ca cavāmīti jānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhiṃ gahetvāpi jānāti, paṭisandhicittameva na jānāti. Imasmim me ṭhāne paṭisandhi gahitāti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā “āvajjanapariyāyo nāma laddhum vaṭṭati, dutiyatatiyacittavāre eva jānissati”ti vadanti. Tipiṭakamahāsīvatthero panāha “mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭippattaṃ pana tesaṃ satisampajaññaṃ. Yasmā pana teneva cittaena taṃ cittaṃ ñātum na sakkā, tasmā cuticittaṃ na jānāti. Cutikkhaṇepi cavāmīti jānāti. Paṭisandhicittaṃ na jānāti. Asukasmim me ṭhāne paṭisandhi gahitāti jānāti, tasmim kāle dasasahassilokadhātu² kampati”ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchiṃ okkamanto pana ekūnavīsatiyā paṭisandhicitteṣu mettāpubbabhāgassa somanassasahagatañāṇasampayutta-asāṅkhārikakusalacittassa sadisamahāvīpākacittena paṭisandhiṃ gaṇhi. Mahāsīvatthero pana upekkhāsahagatenāti āha. Yathā ca amhākaṃ Bhagavā, evaṃ sopi āsāḥhipuṇṇamāyaṃ uttarāsāḥhanakkhatteneva paṭisandhiṃ aggahesi.

Tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhādivibhūtisampannaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pāto vuṭṭhāya gandhodakena nahāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisayane nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa—cattāro

1. Ime pañca mahāvilokane (Ka)

2. Dasasahassī lokadhātu (Syā)

kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā Anotattadahaṃ netvā nahāpetvā dibbavattham¹ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā tato avidūre rajatapabbato tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmim̐ pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā² kucchim̐ pavitṭhasadiso ahosi.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ rañño ārocesi. Rājā vibhātāya rattiyā catusaṭṭhimatte brāhmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgalasakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññāpetvā tattha nisinnānaṃ brāhmaṇānaṃ sappimadhusakkarābhisaṅkhatassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo pūretvā suvaṇṇarajatapātiheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca ahatavatthakapilagāvīdānādīhi nesaṃ santappesi. Atha nesaṃ sabbakāmasantappitānaṃ taṃ supinaṃ ārocetvā “kiṃ bhavissatī”ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu “mā cintayi mahārāja, deviyā te kucchimhi gabbho patiṭṭhito, so ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatī. So sace agāraṃ ajjhāvasissatī, rājā bhavissatī cakkavattī. Sace agārā nikkhamma pabbajissatī, Buddho bhavissatī loke vivaṭṭacchado”ti. Ayaṃ tāva “mātukucchim̐ okkamī”ti ettha vaṇṇanākkamo.

Ayameṭtha dhammatāti ayaṃ ettha mātukucchi-okkamane dhammatā, ayaṃ sabhāvo ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hoti. **Niyāmo** ca nāmesa kammaniyāmo utuniyāmo bījanīyāmo cittanīyāmo dhammanīyāmoti pañcavidho³.

Tattha kusalassa iṭṭhavipākādānaṃ, akusalassa anīṭṭhavipākādānanti ayaṃ **kammanīyāmo**. Tassa dīpanattham̐ “na antalikkhe”ti gāthāya⁴ vatthūni vattabbāni. Apica ekā kira itthī sāmikena saddhiṃ bhaṇḍitvā ubbandhitvā

1. Dibbavatthehi (Syā)

3. Abhi-Ṭṭha 1. 312 piṭṭhepi.

2. Phāleto (Ka)

4. Khu 1. 32 Dhammapade.

maritukāmā rajjupāse gīvaṃ pavesesi. Aññataro puriso vāsiṃ nisento taṃ itthikammaṃ disvā rajjuṃ chinditukāmo “mā bhāyi mā bhāyī”ti taṃ samassāsento upadhāvi. Rajju āsīvīso hutvā aṭṭhāsi. So bhīto palāyi. Itarā tattheva mari. Evamādīni cettha vatthūni dassetabbāni.

Tesu tesu janapadesu tasmim tasmim kāle ekappahārenea rukkhānaṃ pupphaphalagahaṇādīni, vātassa vāyanaṃ avāyanaṃ, ātapassa tikkhatā mandatā, devassa vassanaṃ avassanaṃ, padumānaṃ divā vikasaṃ rattim milāyananti evamādi **utuniyāmo**.

Yaṃ panetaṃ sālibījato sāliphalameva, madhurato madhurasāmyeva, tittato tittarasāmyeva phalaṃ hoti, ayaṃ **bījanīyāmo**.

Purimā purimā cittacetāsikā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayoti evaṃ yadetaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantarā sampañicchanādīnaṃ nibbattaṃ, ayaṃ **cittanīyāmo**.

Yā panesā bodhisattānaṃ mātukucchi-okkamanādīsu dasasahasilokadhātukampanādīnaṃ pavatti, ayaṃ **dhammanīyāmo** nāma. Tesu idha dhammanīyāmo adhippeto. Tasmā tamevatthaṃ dassento **dhammatā esā bhikkhaveti-ādimāha**.

18. Tattha **kucchim okkamatī**ti ettha kucchim okkanto hotīti ayamevattho. Okkante hi tasmim evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇoti** vuḍḍhippamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāroti** tasseva vevacanaṃ. Uḷārāni uḷārāni khādānīyāni khādantīti-ādīsu¹ hi madhuraṃ uḷāranti vuttaṃ. Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ Gotamaṃ pasamsāya pasamsatīti-ādīsu² seṭṭhaṃ uḷāranti vuttaṃ. Idha pana vipulaṃ adhippetāṃ. **Devānaṃ devānubhāvanti** ettha devānaṃ ayamānubhāvo nivatthavatthassa pabhā dvādasayojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā alaṅkāraṃ, tathā vimānassa, taṃ atikkamitvāti attho.

1. Ma 1. 301 piṭṭhe.

2. Ma 1. 233 piṭṭhe.

Lokantarikāti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantariko¹ hoti tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ vā tiṇṇaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana Lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhayaḷjanasahasso hoti. **Aghā**ti niccavivaṭṭā. **Asaṃvutā**ti heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārā**ti tamabhūtā. **Andhakāratimisā**ti cakkhuviññāṇupattinivāraṇato andhabhāvakaṇaṭatimisena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikā**ti candimasūriyā kira ekappahāreṇeva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃ mahiddhikā. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, **evaṃmahānubhāvā**. **Ābhāya nānubhontī**ti attano pabhāya nappahonti. Te kira Cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti, Cakkavāḷapabbatañca atikkamma Lokantarikanirayā. Tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmim Lokantarikamahāniraye sattā uppannā. Kim pana kammaṃ katvā tattha uppajjantīti. Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ aññañca divase divase paṇavadhādisāsahasikakammaṃ katvā uppajjanti Tambapaṇṇidīpe Abhayacoraṇāgacorādayo viya. Tesāṃ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi Cakkavāḷapabbate lagganti. Yadā saṃsappantā aññaṃaññaṃ hatthapāsāṃ gatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṃaññā tattha vāvaṭṭā viparivattitvā lokasandhāraka-udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjivā uduke patanti, patitamattāva accantakhāre uduke piṭṭhapiṇḍi viya² vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāti bho yathā mayāṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññe kira sattāpi imaṃ dukkhamanubhavanatthāya idhūpapannāti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampī na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjobhāso viya niccharitvā “kim idan”ti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati. **Saṅkampa**ti samantato kampati. Itaradvayaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Puna **appamaṇo cā**ti-ādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

1. Ekekā lokantarikā (Syā, Ka)

2. Piṭṭhapiṇḍaṃ viya (Syā)

19. **Cattāro nam devaputtā cātuddisaṃ rakkhāya upagacchantī** ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājānaṃ vasena vuttaṃ, dasasahassacakkavāḷesu pana cattāro cattāro katvā cattalīsasahassāni honti. Tattha imasmim cakkavāḷe mahārājāno khaggahatthā bodhisattassa ārakkhatthāya upagantvā sirigabbhaṃ pavitṭhā, itare gabbhadvārato paṭṭhāya avaruddhake paṃsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā ārakkhaṃ gaṇhimsu.

Kimatthāya panāyaṃ rakkhā, nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālate paṭṭhāya sacepi koṭisatasahassamārā koṭisatasahassasineruṃ ukkhipitvā bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaṇaṭṭhaṃ āgaccheyyūṃ, sabbe antarāva antaradhāyeyyūṃ. Vuttampi cetāṃ Bhagavatā ruhiruppādavatthusmim—“aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ parūpakkamena Tathāgataṃ jīvitā voropeyya. Anupakkamena bhikkhave Tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha tumhe bhikkhave yathāvihāraṃ, arakkhiyā bhikkhave Tathāgatā”ti¹. Evameva, tena parūpakkamena na tesāṃ jīvitarāyo atthi, santi kho pana amanussā virūpā duddasikā bheravarūpā migapakkhino, yesāṃ rūpaṃ vā disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā santāso vā uppajjeyya, tesāṃ nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggahesuṃ. Apica bodhisattassa puññatejena sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te evamakamsu.

Kim pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno bodhisattassa mātuyā attānaṃ dassenti, na dassentīti. Nahānamaṇḍanabhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirigabbhaṃ pavisitvā varasayane nipannaḥkāle pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ nāma manussānaṃ sappaṭibhayaṃ hoti, bodhisattassa mātā pana attano ceva puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakati-antepurapālakesu viya assā etesu cittaṃ uppajjati.

20. **Pakatiyā sīlavatī**ti sabhāveneva sīlasampannā. Anuppanne kira Buddhe manussā tāpasaparibbājakānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti. Bodhisattamātāpi Kāladevilassa isino

1. Vi 4. 355 piṭṭhe.

santike sīlaṃ gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññaṃ pādamūle nisīdituṃ nāma na sakkā, samānāsane nisīditvā gahitasīlampi āvajjanakaraṇamattam¹ hoti. Tasmā sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttam hoti.

21. **Purisesūti** bodhisattassa pitaram ādim katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittam nuppajjati. Bodhisattamāturūpaṃ pana kusalā sippikā potthakammādisupi kātuṃ na sakkonti. Tam disvā purisassa rāgo nupajjatīti na sakkā vatthuṃ, sace pana tam rattacitto upasaṅkamtukāmo hoti, pādā na vahanti dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā “anatikkamanīyā”ti-ādi vuttam.

22. **Pañcannam kāmaguṇanti** pubbe kāmaguṇūpasañhitanti iminā purisādhippāyavasena vatthupaṭikkhepo kato, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira deviyā evarūpo putto kucchim upapannoti² sutvā samantato rājāno mahaggha-ābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavatthubhūtam paṇṇākaram pesenti. Bodhisattassa cab ca katakammassa ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparichedo natthi.

23. **Akilantakāyāti** yathā añña itthiyo gabbabhārena kilamanti, hatthapādā uddhumātātādini pāpuṇanti, evaṃ tassā koci kilamatho nāhosi. **Tirokucchigatanti** antokucchigatam. **Passatīti** kalalādikālam atikkamitvā sañjāta-aṅgapaccaṅga-ahinindriyabhāvam upagatamyeva passati. Kimattham passati. Sukhavāsatthamyeva. Yatheva hi mātā puttana saddhim nipannā vā nisinnā vā “hattham vāssa pādā vā olambantam ukkhipitvā saṅghapessāmī”ti sukhavāsattham puttam oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ tam mātu uṭṭhānagamanaparivattananisajjādīsu uṇha sīta loṇikatittakakaṭukāhāra-ajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkham uppajjati. “Atthi nu kho me tam puttassā”ti sukhavāsattham olokayamānā pallaṅkam ābhujitvā nisinnam bodhisattam passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayaṃ avattharivā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalam piṭṭhito katvā piṭṭhikaṇṭakam nissāya ukkuṭikam dvīsu muṭṭhīsu hanukam ṭhapetvā

1. Avaññākaraṇamattam (Sī) Avamaññākaraṇamattam (Syā)

2. Kucchimhi uppannoti (Syā)

deve vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto, bodhisatto pana piṭṭhikaṇṭakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbe katakammaṃ panassā vatthum sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ nibbattati. Atha naṃ kucchitaco paṭicchādetum na sakkoti, olokentiyā bahi ṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento Bhagavā **seyyathāpīti-**ādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati.

24. **Kālaṃ karotīti** na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayeneva. Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi cetiyakuṭisadisam hoti aññesaṃ aparibhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamaheṣiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃyeva bodhisattamātu āyuppamaṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karoti. Katarasmim̐ pana vaye kālaṃ karotīti. Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthī gabbhaṃ anurakkhitum na sakkoti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiye koṭṭhāse vatthu visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātāpi paṭhamavaye sampattim̐ anubhavitvā majjhimavayassa tatiye koṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karotīti ayamettha dhammatā.

25. **Nava vā dasa vāti** ettha vāsaddassa vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamo pana na hoti. Aṭṭhamāsajāto na jīvati, avasesā jīvanti.

27. **Devā paṭhamaṃ paṭiggaṇhantīti** khīṇāsavā Suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ paṭiggaṇhanti? “Sūtivesaṃ gaṇhitvā”ti eke. Taṃ pana paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ—tadā bodhisattamātā suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ nivāsetvā macchakkhisadisam dukūlapaṭaṃ yāva pādantā pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukagabbhavuṭṭhānaṃ ahosi dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisam. Atha te pakatibrahmaveseneva upasaṅkamitvā paṭhamaṃ

suvaṇṇajālena paṭiggahesuṃ. Tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā paṭiggahesuṃ. Tato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesuṃ. Tena vuttaṃ “devā paṭhamam paṭiggaṇhanti, pacchā manussā”ti.

28. **Cattāro nam devaputtāti** cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvāti** ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā. **Mahesakkhoti** mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampanno.

29. **Visadova nikkhamatīti** yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evaṃ nikkhamatī, alaggo hutvā nikkhamatīti attho. **Udenāti** udakena. **Kenaci asucināti** yathā aññe sattā kammajavātehi uddhamṇādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisam narakapapātam patantā viya, tālacchiddena nikkaḍḍhiyamānā hatthī viya mahādukkham anubhavantā nānā-asucimakkhitāva nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisattañhi kammajavātā uddhamṇādā adhosiram kātum na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya, nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca dve pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamatī.

Udakassa dhārāti¹ udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati, uṇhā rajatakaṭāhe. Idañca pathavitale kenaci asucinā asammissam tesam² pāṇiyaparibhojanīya-udakañceva aññehi asādhāraṇam kīlā-udakañca dassetuṃ vuttaṃ, aññassa pana suvaṇṇarajataghaṭehi āhariyamāna-udakassa ceva hamsavattakādipokkharāṇīgatassa ca udakassa paricchedo natthi.

31. **Sampatijātoti** muhuttajāto. Pāḷiyam pana mātukucchito nikkhantamatto viya dassito, na evaṃ daṭṭhabbam. Nikkhantamattañhi nam paṭhamam brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhimisu, tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena. Manussānam hatthato mucchitvā pathaviyam patiṭṭhito. **Setamhi chatte anudhāriyamāneti** dibbasetacchatte anudhāriyamānamhi. Ettha ca chattassa parivārāni

1. Udakadhārāti (Syā, Ka)

2. Tāsam (Ka)

khaggādīni pañca rājakakudhabhaṇḍānīpi āgatāneva. Pāḷiyaṃ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttaṃ. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhako. Tathā khaggatālavaṇṭamoraḥatthakavālabījanī-uṇhīsamattāyeva¹ paññāyanti na tesam gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhimsu. Vuttañcetaṃ—

Anekasākhañca saḥassamaṇḍalam,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vipatanti² cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakāti³.

Sabbā ca disāti idaṃ sattapadavīthārūpari ṭhitassa viya sabbadisānuvilokanaṃ vuttaṃ, na kho panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito puratthimaṃ disāṃ olokesi. Anekāni cakkavālasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasa disā anuviloketvā attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti uttarābhimukho sattapadavīthārena agamāsīti evamettha attho veditabbo. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** guṇehi sabbapaṭṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti** padadvayena imasmim attabhāve pattaḥḥaṃ arahattaṃ byākāsi.

Ettha ca samehi pādehi pathaviyā patiṭṭhānaṃ caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, uttarābhimukhabhāvo mahājanaṃ ajjhottharivā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittaṃ, sattapadagamanāṃ sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, dībbasetacchattadhāraṇaṃ vimuttivarachattapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍānaṃ paṭilābho pañcahi vimuttīhi vimuccanassa pubbanimittaṃ, sabbadisānuvilokanaṃ anāvarenañāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, āsabhivācābhāsaṇaṃ appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ, “ayamantimā jāti”ti sīhanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa pubbanimittanti

1. ...uṇhīsapāṭāyeva (Syā)

2. Vivattanti (Syā)

3. Khu 1. 386 piṭṭhe.

veditabbaṃ. Ime vārā Pāliyaṃ āgatā, sambahulavāro pana nāgato, āharitvā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahassilokadhātu kampi. Dasasahassilokadhātumhi devatā ekacakkavāḷe sannipatiṃsu. Paṭhamam devā paṭiggaṇhiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā bheriyo ca kenaci avāditā sayameva vajjiṃsu. Manussānam andubandhanādīni¹ khaṇḍākhaṇḍam chijjiṃsu. Sabbarogā vūpasamiṃsu, ambilena dhotatambamalam viya vigacchiṃsu. Jaccandhā rūpāni passiṃsu. Jaccabahirā saddam suṇiṃsu. Pīṭhasappī jvasampannā ahesum. Jātijaḷānampi eḷamūgānam sati patiṭṭhāsi. Videsapakkhandā nāvā supaṭṭanam pāpuṇiṃsu. Ākāsaṭṭhakabhūmatṭhakaratanāni sakatejobhāsītāni ahesum. Verino mettacittam paṭilabhiṃsu. Avīcimhi aggi nibbāyi. Lokantaresu āloko udapādi. Nadīsu jalam nappavattati. Mahāsamudde madhurasam udakam ahoṣi. Vāto na vāyi. Ākāsapabbatarukkhagatā² sakuṇā bhassitvā pathavigatā ahesum. Cando ativiroci. Sūriyo na uṇho, na sītalo, nimmalo utusampanno ahoṣi. Devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā apphoṭanaseḷanacelukkhepādīhi mahākīlakaṃ kīliṃsu. Cātuddīpikamahāmegho vassi. Mahājanam neva khudā na pipāsā pīḷesi. Dvārakavāṭāni sayameva vivariṃsu. Pupphūpagaphalūpagā rukkhā pupphaphalāni gaṇhiṃsu. Dasasahassilokadhātu ekaddhajamālā ahoṣi.

Tatrāpi dasasahassilokadhātukampo sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittam. Devatānam ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkappavattanakāle ekappahāreṇeva sannipatitvā dhammam paṭiggaṇhanassa pubbanimittam. Paṭhamam devatānam paṭiggahaṇam catunnam rūpāvacaṛajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam. Pacchā manussānam paṭiggahaṇam catunnam arūpāvacaṛajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam. Tantibaddhavīṇānam sayam vajjanam anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittam. Cammabaddhabherīnam vajjanam mahatiyā dhammabheriyā anussāvanassa pubbanimittam. Andubandhanādīnam chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittam. Mahājanassa rogavigamo catusaccapaṭilābhassa pubbanimittam. Jaccandhānam rūpadassanam dibbacakkhupaṭilābhassa

1. Aṭṭabandhanādīni (Syā)

2. Ākāśagatā pabbatarukkhagatā (Syā)

pubbanimittam. Badhirānam saddassavanam dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittam. Piṭhasappīnam javasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam. Jaḷānam¹ satipatiṭṭhānam catusatipatiṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittam. Videsapakkhandanāvānam supaṭṭanasampāpuṇanam catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittam. Ratanānam sakatejohāsītattam yaṃ lokassa dhammobhāsam dassessati, tassa pubbanimittam.

Verīnam mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittam. Avīcimhi agginibbāyanam² ekādasa-agginibbāyanassa pubbanimittam. Lokantarikāloko avijjandhakāram vidhamitvā nāṇālokadassanassa pubbanimittam. ()³ Mahāsamuddassa madhuratā⁴ nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittam. Vātassa avāyanam dvāsaṭṭhiḍiṭṭhigatabhīndanassa pubbanimittam. Sakuṇānam pathavigamanam mahājanassa ovādam sutvā pāṇehi saraṇagamanassa pubbanimittam. Candassa ativirocanam bahujanakantāya pubbanimittam. Sūriyassa uṇhasītavivajjana-utusukhatā kāyikacetasikasukhappattiyā pubbanimittam. Devatānam vimānadvāresu ṭhatvā apphoṭanādīhi kīḷanam Buddhabhāvam patvā udānam udānassa pubbanimittam. Cātuddīpikamahāmeghavassanam mahato dhammameghavassanassa⁵ pubbanimittam. Khudāpīlanassa abhāvo kāyagatāsati-amatapaṭilābhassa pubbanimittam. Pipāsāpīlanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubbanimittam. Dvārakavāṭānam sayameva vivaraṇam aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittam. Rukkhanam pupphaphalaggahaṇam vimuttipupphehi pupphitassa⁶ ca sāmāññaphalabhārabharitabhāvassa ca pubbanimittam. Dasasahasilokadhātuyā ekaddhajamālītā ariyaddhajamālamālītāya pubbanimittanti veditabbam. Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañham pucchanti “yadā mahāpuriso pathaviyam patiṭṭhahitvā uttarābhīmuḅho padasā gantvā āsatim vācam abhāsi, tadā kiṃ pathaviyā gato, udāhu ākāseṇa, dissamāno gato, udāhu adissamāno, acelako gato, udāhu alaṅkatapaṭiyatto, daharo hutvā

1. JātiJaḷānam (Syā)

2. Agginibbāpanam (Ka)

3. (Nādisu toyassa appavattanam catuvesārajjapaṭilābhassa pubbanimittam) (Syā)

4. Madhurasatā (Ka) 5. Dhammavegavassanassa (Ka) 6. Pupphanassa (?)

gato, udāhu mahallako, pacchāpi kiṃ tādiso va aho si, udāhu pu na
 bāladāra ko”ti. Ayaṃ pu na pañho heṭṭhālo hapāsāde sa muṭṭhi to
 Tipiṭa ka cūlā bhaya ttherena vi sa sji to va. The ro ki ra et tha
 ni ya ti pu bbek a ta ka ma ma -i sa ra ni m mā na vā da va se na taṃ taṃ ba hu ṃ va tvā
 a va sā ne e va ṃ byā ka ri “ma hā pu ri so pa th a vi yā ga to, ma hā ja na sa pu na
 ā ka se na ga ch a n to vi ya a ho si. Di sa ma ṇo ga to, ma hā ja na sa pu na
 a di sa ma ṇo vi ya a ho si. A ce la ko ga to, ma hā ja na sa pu na a la ṅ ka ta pa ṭi ya to
 vi ya u pa ṭṭhā si. Da ha ro va ga to, ma hā ja na sa pu na so ḷa sa va s su d de si ko vi ya
 a ho si. Pa ch hā pu na bā la da ra ko va a ho si, na tā di so”ti. Pa ri sā ca ssa “Bu ddhe na
 vi ya hu tvā bho¹ the re na pa ñho ka th i to”ti at ta ma nā a ho si. Lo ka n ta ri ka vā ro
 vu t ta na yo e va.

Imā ca pu na ā di to pa ṭṭhā ya ka th i tā sa b ba d ha m ma tā sa b ba bo d hi sa t ta ṇa ṃ
 ho n t i ti ve di ta b bā.

Dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. **Addasa khoti** dukūlacumbaṭake nipajjāpetvā ānītaṃ addasa.

Mahāpurisassāti jātigottakulapadesādivasena mahantassa purisassa. **Dve**
gatiyoti dve niṭṭhā dve nipphattiyo. Ayañhi gatisaddo “pañca kho imā
 Sāriputta gatiyo”ti² ettha nirayādibhedāya sattehi gantabbagatiyā vattati.
 “Imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ neva
 jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā”ti³ ettha ajjhāsaye. “Nibbānaṃ arahato gati”ti⁴
 ettha paṭissaraṇe. “Apica tyāhaṃ brahme gatiṃca pajānāmi, jutiṃca pajānāmi
 evaṃmahiddhiko bako brahmā”ti⁵ ettha nipphattiyaṃ vattati. Svāyamidhāpi
 nipphattiyaṃ vattatīti veditabbo. **Anaññāti** aññā gati nipphatti nāma natthi.

Dhammikoti dasakusaladhammasamannāgato agatigamanavirahito.

Dhammarājāti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Dhammena vā
 laddharajjattā dhammarājā.

1. Sundaro (Syā)

2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

3. Ma 1. 409 piṭṭhe.

4. Vi 5. 263 piṭṭhe.

5. Ma 1. 403 piṭṭhe.

Cāturantoti puratthimasamuddādīnaṃ catunnaṃ samuddānaṃ vasena caturantāya pathaviyā issaro. **Vijitāvīti** vijitasaṅgāmo. Janapado asmim¹ thāvāriyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyaṃ**. Caṇḍassa hi rañño balidaṇḍādīhi lokam pīlayato manussā majjhima janapadam chaḍḍetvā pabbatasamuddatīrādīni nissāya paccante vāsam kappenti. Atimudukassa rañño corehi sāhasikadhanavilopapīlītā² manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsam kappenti, iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṃ na pāpuṇāti, imasmim pana kumāre rajjaṃ kārayamāne etassa janapado pāsāṇapīṭṭhiyaṃ ṭhapatvā ayopattena parikkhitto viya thiro bhavissatīti dassento “janapadatthāvariyaṃ”ti āhaṃsu.

Sattaratanasamannāgatoti ettha ratijanaṇṭṭhena **ratanam**. Apica—

Cittīkatarā mahagghañca, atulam dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogam, ratanam tena vuccati.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti, sabbe gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti cittīkatarāṭṭhena ratanam. Cakkaratanassa ca ettakam nāma dhanam agghatīti aggho natthi, iti mahagghaṭṭhenāpi ratanam. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti atulaṭṭhenāpi ratanam. Yasmā ca pana yasmin kappe Buddhā uppajjanti, tasmimyeva cakkavattino uppajjanti, Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā dullabhadassanaṭṭhenāpi ratanam. Tadetam jātirūpakula-issariyādīhi anomassa uḷārasattasseva uppajjati na aññassāti anomasattaparibhogaṭṭhenāpi ratanam. Yathā cakkaratanam, evam sesānipīti imehi sattahi ratanehi parivārabhāvena ceva sabbabhogūpakaraṇabhāvena ca samannāgatoti sattaratanasamannāgato.

Idāni tesam sarūpato dassanaṭṭham **tassimānīti**-ādi vuttam. Tattha **cakkaratananti**-ādīsu ayaṃ saṅkhepādhippāyo, dvisahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavaṃ gahetvā dātum samattham cakkaratanam pātubhavati. Tathā purebhattameva sāgarapariyantaṃ pathaviṃ anusamyāyanasamattham³ vehāsaṅgamaṃ **hatthiratanam**, tādīsameva **assaratanam**, caturaṅgasamannāgate

1. Assa (Syā) 2. Sāhasikajanavilopapīlītā (Syā) 3. Anupariyāyanasamattham (Syā)

andhakāre yojanappamāṇam andhakāram vidhamitvā
 ālokadassanasamattham **maṇiratanam**, chabbidhadosavivajjitam manāpacāri
itthiratanam, yojanappamāṇe antopathavigatam nidhim dassanasamattham
gahapatiratanam, aggamahesiyā kucchimhi nibbattitvā
 sakalarajjamanusāsanamattham jeṭṭhaputtasaṅkhātā **pariṇāyakaratanam**
 pātubhavati.

Parosahassanti atirekasahassam. **Sūrāti** abhīrukā. **Vīraṅgarūpāti**
 vīraṅgam aṅgam vīraṅgam, vīriyassetam nāmam, vīraṅgam rūpametesanti
 vīraṅgarūpā, vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā¹ akilāsuno ahesum,
 divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttam hoti. **Sāgarapariyantanti**
 Cakkavālapabbatam sīmam katvā ṭhitasamuddapariyantam. **Adaṇḍenāti** ye
 katāparādhe satte satampi sahasampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjam
 kārenti. Ye chejjabhejjam anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ayam pana
 duvidhampi daṇḍam pahāya adaṇḍena ajjhāvasati. **Asatthenāti** ye
 ekatodhārādīnā satthena param vihesanti, te satthena rajjam kārenti nāma.
 Ayam pana satthena khuddamakkhikāyapi pivanamattam lohitaṃ kassaci
 anuppādetvā dhammeneva “chi kho mahārājā”ti evam paṭirājūhi
 sampaṭicchitāgamano vuttappakāram pathaviṃ abhivijjinitvā ajjhāvasati,
 abhibhavitvā sāmī hutvā vasatīti attho.

Evam ekam nipphattim kathetvā dutiyam kathetum **sace kho panāti**-ādi
 vuttam. Tattha rāgadosamohamānadiṭṭhikilesatanḥāsasaṅkhātā chadanam
 āvaraṇam vivaṭam viddhamsitam vivaṭakam² etenāti **vivaṭacchado**.
 “Vivaṭacchadā”tipi pāṭho, ayameva attho.

35. Evam dutiyam nipphattim kathetvā tāsam nimittabhūtāni lakkhaṇāni
 dassetum **ayañhi deva kumāro**ti-ādi vuttam. Tattha **suppatiṭṭhitapādoti** yathā
 aññesam bhūmiyam pādam ṭhapentānam aggapādatalam vā paṇhi vā passam
 vā paṭhamam phusati vemajjhe vā pana chiddam hoti, ukkhipantānam
 aggatalādīsū ekakoṭṭhāsava paṭhamam uṭṭhahati, na evamassa. Assa pana
 suvaṇṇapādukatalamiva ekappahāreneva sakalam pādatalam bhūmim
 phusati, ekappahāreneva bhūmito uṭṭhahati. Tasmā ayam suppatiṭṭhitapādo.

1. Vīriyamayā viya (?)

2. Vivaṭitam (Syā)

Cakkānīti dvīsu pādālesu dve cakkāni, tesam arā ca nemi ca nābhi ca Pāḷiyam vuttāva. **Sabbākārāparipūrānī**ti iminā pana ayam viseso vedītabbo, tesam kira cakkānam pādālassa majjhe nābhi dissati, nābhiparicchinnā vaṭṭalekhā dissati, nābhimukhaparikkhepapaṭṭo dissati, panāḷimukham dissati, arā dissanti, aresu vaṭṭilekhā dissanti, nemimaṇikā dissanti. Idam tāva Pāḷiyam āgatameva. Sambahulavāro pana anāgato, so evam daṭṭhabbo—satti sirīvaccho nandi sovattiko vaṭṭamsako vaḍḍhamānakam macchayugaḷam bhaddapīṭham ānkusako pāsādo toraṇam setacchattam khaggo tālavaṇṭam morahatthako vālabījanī uṇhīsam maṇi patto sumanadāmaṇi nīluppalam rattuppalam setuppalam padumam puṇḍarīkam puṇṇaghaṭo puṇṇapāti samuddo cakkavāḷo Himavā Sineru candimasūriyā nakkhattāni cattāro mahādīpā dviparittadīpasahassāni, antamaso cakkavattiraṇṇo parisam upādāya sabbo cakkalakkhaṇasseva parivāro.

Āyatapaṇhīti dīghapaṇhi, paripuṇṇapaṇhīti attho. Yathā hi aññesam aggapādo dīgho hoti, paṇhimatthake jaṅghā patiṭṭhāti, paṇhim tacchetvā ṭhapitā viya hoti, na evam mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana catūsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāsā aggapādo hoti, tatiye koṭṭhāse jaṅghā patiṭṭhāti, catutthakoṭṭhāse āraggena vaṭṭetvā ṭhapitvā viya rattakambalagenḍukasadisā paṇhi hoti.

Dīghaṅgulīti yathā aññesam kāci aṅguliyo dīghā honti, kāci rassā, na evam mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana makkaṭasseva dīghā hatthapādaṅguliyo mūle thūlā, anupubbena gantvā agge tanukā, niyyāsateleṇa madditvā vaṭṭitaharītālavaṭṭisadisā honti. Tena vuttam “dīghaṅgulī”ti.

Mudotalunahatthapādoti sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitam satavāravihatakappāsapaṭalam viya mudu. Yathā ca idāni jātamattassa, evam vuḍḍhakālepi mudotalunāyeva bhavissanti, mudotalunā hatthapādā etassāti mudotalunahatthapādo.

Jālahatthapādoti na cammena paṭibaddha-aṅgulantaro. Ediso hi phaṇahatthako parisadosena¹ upahato pabbajjam na paṭilabhati. Mahāpurisassa

1. Purisadosena (Syā, Ka)

pana catasso hatthaṅguliyo pañcapi pādaṅguliyo ekappamāṇā honti, tesaṃ ekappamāṇatāya yavalakkhaṇam¹ aññamaññam paṭivijjhivā tiṭṭhati. Athassa hatthapādā kusalena vaḍḍhakinā yojitajālavātapānasadisā honti. Tena vuttam “jālahatthapādo”ti.

Uddham patiṭṭhitagopphakattā ussaṅkhā pādā assāti **ussaṅkhapādo**. Aññesañhi piṭṭhipāde gopphakā honti, tena tesaṃ pādā añibaddhā viya baddhā honti, na yathāsukham parivaṭṭanti, gacchantānam pādatalānipi na dissanti. Mahāpurisassa pana āruhitvā upari gopphakā patiṭṭhahanti, tenassa nābhito paṭṭhāya uparimakāyo nāvāya ṭhapitasuvaṇṇapaṭimā viya niccalo hoti, adhokāyova iñjati, sukkena pādā parivaṭṭanti, puratopi pacchatopi ubhayapassesupi ṭhatvā passantānam pādatalāni paññāyanti, na hatthīnam viya pacchatoyeva.

Enijaṅghoti eṇimigasadisajaṅgho maṃsussadena paripuṇṇajaṅgho, na ekato baddha piṇḍikamaṃso, samantato samasaṅṭhitena maṃsena parikkhittāhi suvaṭṭitāhi sāligabbhayavagabbhasadisāhi jaṅghāhi samannāgatoti attho.

Anonamantoti anamanto, etenassa akhujja-avāmanabhāvo dīpito. Avasesajanā hi khujjā vā honti vāmanā vā. Khujjānam uparimakāyo aparipuṇṇo hoti, vāmanānam heṭṭhimakāyo. Te aparipuṇṇakāyattā na sakkonti anonamantā jaṅṅukāni parimajjitum. Mahāpuriso pana paripuṇṇa-ubhayakāyattā sakkoti.

Kosohitavatthaguyhoti usabhavāraṇādīnam viya suvaṇṇapadumaṅṅikasadisehi kosehi ohitam paṭicchannaṃ vatthaguyham assāti kosohitavatthaguyho. **Vatthaguyhanti** vatthena guhitabbaṃ aṅgajātam vuccati.

Suvaṇṇavaṇṇoti jātihiṅgulakena majjitvā dīpidāṭhāya ghaṃsitvā² gerukaparikkammaṃ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpasadisoti attho. Etenassa ghanasiniddhasaṅhasarīratam dassetvā chavivaṇṇadassanattham **kañcanasannibhattacoti** vuttam. Purimassa vā vevacanametam.

1. Jālalakkhaṇam (Ka)

2. Nisadāyam ghaṃsitvā (Ka)

Rajojallanti rajo vā malaṃ vā. **Na upalimpatīti** na laggati padumapalāsato udakabindu viya vivaṭṭati. Hatthadhovanādīni pana utuggahaṇatthāya ceva dāyakānaṃ puññaphalatthāya ca Buddhā karonti, vattasīsenāpi ca karontiyeva. Senāsanam pavisantena hi bhikkhunā pāde dhovivā pavisitabbanti vuttametam.

Uddhaggalomoti āvaṭṭapariyosāne uddhaggāni hutvā mukhasobham ullokayamānāni viya ṭhitāni lomāni assāti uddhaggalomo.

Brahmujugattoti brahmā viya ujugatto, ujumeva uggatadīghasarīro bhavissati. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyam jāṇūsūti tīsu ṭhānesu namanti, te kaṭiyam namantā pacchato namanti, itaresu dvīsu ṭhānesu purato. Dīghasarīrā pana eke passavaṅkā honti, eke mukham unnametvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, eke purato pabbhārā honti, pavedhamānā gacchanti. Ayaṃ pana ujumeva uggantvā dīghappamāṇo devanagare ussitasuvaṇṇatoraṇam viya bhavissatīti dīpentī. Yathā cetam, evam yaṃ yaṃ jātamattassa sabbaso aparipuṇṇam mahāpurisalakkhaṇam hoti, tam tam āyatim tathābhāvitam sandhāya vuttanti veditabbam.

Satthussadoti dve hatthapiṭṭhiyo dve pādapiṭṭhiyo dve aṃsakūṭāni khandhoti imesu sattuṣu ṭhānesu paripuṇṇo maṃsussado assāti sattussado. Aññesaṃ pana hatthapādapiṭṭhādīsū sirājālam paññāyati, aṃsakūṭakkhandhesu aṭṭhikoṭiyo. Te manussā petā viya khāyanti. Na tathā mahāpuriso, mahāpuriso pana sattuṣu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussadattā nigūḷhasirājālehi hatthapiṭṭhādīhi vaṭṭetvā suṭṭhapitasuvaṇṇāḷiṅgasadisena kandhena silārūpakam viya khāyati, cittakammarūpakam viya ca khāyati.

Sīhassa pubbaddham viya kāyo assāti **sīhapubbaddhakāyo**. Sīhassa hi puratthimakāyova paripuṇṇo hoti, pacchimakāyo aparipuṇṇo. Mahāpurisassa pana sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo. Sopi sīhasseva tattha tattha vinatunnatādivasena

dussaṅṭhitavisaṅṭhito na hoti, dīghayuttaṭṭhāne pana dīgho,
rassathūlakisaputhula-anuvaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathāvidhova hoti.
Vuttañhetam Bhagavatā—

Manāpiyeva kho bhikkhave kammavipāke paccupaṭṭhite yehi
aṅgehi dīghehi sobhati, tāni aṅgāni dīghāni saṅṭhanti. Yehi aṅgehi
rassehi sobhati, tāni aṅgāni rassāni saṅṭhanti. Yehi aṅgehi thūlehi
sobhati, tāni aṅgāni thūlāni saṅṭhanti. Yehi aṅgehi kisehi sobhati, tāni
aṅgāni kisāni saṅṭhanti. Yehi aṅgehi puthulehi sobhati, tāni aṅgāni
puthulāni saṅṭhanti. Yehi aṅgehi vaṭṭehi sobhati, tāni aṅgāni vaṭṭāni
saṅṭhantīti.

Iti nānācittena puññacittena¹ cittito dasahi pāramīhi sajjito
mahāpurisassa attabhāvo, loke sabbasippino vā sabba-iddhimanto vā
patirūpakampi kātuṃ na sakkonti.

Citantaramsoti² antaramsam vuccati dvinnam koṭṭānam antaram, tam
citam³ paripuṇṇam antaramsam assāti citantaramso. Aññesañhi tam ṭhānam
ninnam hoti, dve piṭṭhikoṭṭā pāṭiyekkā paññāyanti. Mahāpurisassa pana
kaṭito paṭṭhāya maṃsapaṭalam yāva khandhā uggamma
samussitasuvaṇṇaphalakaṃ viya piṭṭhim chādetvā patiṭṭhitam.

Nigrodhaparimaṇḍaloti nigrodho viya parimaṇḍalo. Yathā
paññāsahatthatāya vā satahatthatāya vā samakkhandhasākho nigrodho
dīghatopi vitthāratopi ekappamāṇova hoti, evam kāyatopi byāmatopi
ekappamāṇo. Yathā aññesam kāyo vā dīgho hoti byāmo vā, na evam
visamappamāṇoti attho. Teneva **yāvatakvassa kāyoti**-ādi vuttam. Tattha
yāvatako assāti **yāvatakvassa**.

Samavaṭṭakkhandhoti samavaṭṭitakkhandho. Yathā eke koñcā viya ca
bakā viya ca varāhā viya ca dīghagalā vaṅkagalā puthugalā ca

1. Dānacittena puññacittena (Syā), dānapuññacittena (Ka) 2. Pītantaramsoti (Syā)

3. Pītam (Syā)

honti, kathanakāle sirājālaṃ paññāyati, mando saro nikkhamati, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana suvaṭṭitasuvaṇṇāḷiṅgasadiso khandho hoti, kathanakāle sirājālaṃ na paññāyati, meghassa viya gajjito saro mahā hoti.

Rasaggasaggīti ettha rasam gasanti harantīti rasaggasā, rasaharaṇīnametaṃ adhivacanam, tā aggā assāti rasaggasaggī. Mahāpurisassa kira sattarasaharaṇīsahassāni uddhaggāni hutvā gīvāyameva paṭimukkāni. Tilaphalamattopi āhāro jivhagge ṭhapito sabbakāyaṃ anupharati. Teneva mahāpadhānaṃ padahantassa ekataṇḍulādīhipi kaḷāyayūsapasatamattenāpi kāyassa yāpanam ahoṣi. Aññesaṃ pana tathā abhāvā na sakalam kāyam oja pharati. Tena te bahvābādhaṃ honti.

Sīhasseva hanu assāti **sīhahanu**. Tattha sīhassa heṭṭhimahanumeva paripuṇṇam hoti, na uparimam. Mahāpurisassa pana sīhassa heṭṭhimam viya dvepi paripuṇṇāni dvādasiyā pakkhassa candasadisāni honti. Atha nemittakā hanukapariyantam oloketāva imesu hanukesu heṭṭhime vīsati uparime vīsātīti cattālīsadantā samā aviraḷā paṭiṭṭhahissantīti sallakkhetvā **ayañhi deva kumāro cattālīsadanto hotīti**-ādimāhamsu. Tatrāyamatto, aññesañhi paripuṇṇadantānampi dvattimsa dantā honti. Imassa pana cattālīsam bhavissanti. Aññesañca keci dantā uccā keci nīcāti visamā honti, imassa pana ayapaṭṭakena chinnaśaṅkhapaṭalam viya samā bhavissanti. Aññesaṃ kumbhilānaṃ viya dantā viraḷā honti, macchamaṃsāni khādantānaṃ dantantaram pūrenti. Imassa pana kanakaphalakāyaṃ samussitavajirapanti viya aviraḷā tūlikāya dassitaparicchedā viya dantā bhavissanti. Aññesañca pūtidantā uṭṭhahanti. Tena kāci dāṭhā kaḷāpi vivaṇṇāpi honti. Ayaṃ pana suṭṭhu sukkadāṭho osadhitārakampi atikkamma virocamaṇāya pabhāya samannāgatadāṭho bhavissati.

Pahūtajivhoti puthulajivho. Aññesaṃ jivhā thūlāpi honti kisāpi rassāpi thaddhāpi visamāpi, mahāpurisassa pana jivhā mudu dīghā puthulā vaṇṇasampannā hoti. So hi etaṃ lakkhaṇam pariyesitum āgatānaṃ kaṅkhāvinodanattam mudukattā tam jivham kathinasūcim viya vaṭṭetvā ubho nāsikasotāni parāmasati, dīghattā ubho kaṇṇasotāni

parāmasati, puthulattā kesantapariyosānaṃ kevalampi nalātaṃ paṭicchādeti. Evamassa mududīghaputhulabhāvaṃ pakāsento tesam kaṅkham vinodeti. Evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ jivhaṃ sandhāya “pahūtajivho”ti vuttaṃ.

Brahmassaroti aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, ayaṃ pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato bhavissati, mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visado hoti. Mahāpurisenāpi katakammaṃ tassa vatthum sodheti. Vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visado aṭṭhaṅgasamannāgatova samuṭṭhāti. Karavīko viya bhaṇatīti **karavīkabhāṇī**, mattakaravīkarutamañjughosoti attho.

Abhinīlanettoti na sakalanīlanetto, nīlayuttaṭṭhāne panassa umāpupphasadisena¹ ativissuddhena nīlavaṇṇena samannāgatāni nettāni honti, pītayuttaṭṭhāne kaṅkārāpupphasadisena pītavaṇṇena, lohitayuttaṭṭhāne bandhujīvākapupphasadisena lohitavaṇṇena, setayuttaṭṭhāne osadhitārakasadisena setavaṇṇena, kāḷayuttaṭṭhāne addārīṭṭhakasadisena kāḷavaṇṇena samannāgatāni. Suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjarasadisāni khāyanti.

Gopakhumoti ettha pakhumanti sakalacakkhubhaṇḍaṃ² adhippetam, taṃ kāḷavacchakassa bahaladhātukaṃ hoti, rattavacchakassa vippasannaṃ, taṃmuhuttajātataruṇarattavacchakasadisacakkhubhaṇḍoti attho. Aññesañhi cakkhubhaṇḍā³ aparipuṇṇā honti, hatthimūsikādīnaṃ akkhisadisēhi viniggatchipi gambhīrechipi akkhīhi samannāgatā honti. Mahāpurisassa pana dhovivā majjitvā ṭhapitamaṇigulīkā viya mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīni.

Uṇṇāti uṇṇalomaṃ. **Bhamukantareti** dvinnaṃ bhamukānaṃ vemajjhe nāsikamatthakeyeva jātā, uggantvā pana nalāṭavemajjhe jātā. **Odātāti** parisuddhā osadhitārakasamānavaṇṇā. **Mudūti** sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitasatavāravihatakappāsapaṭalasisā. **Tūlasannibhāti** simbalitūlalātātūlasamānā ayamassa odātātāya upamā. Sā panesā koṭiyaṃ gahetvā ākaḍḍhiyamānā upaḍḍhabāhuppamāṇā hoti,

1. Ummāpupphasadisena (Sī, Syā, Ka)

2. Sakalacakkhubhaṇḍam (Syā)

3. Cakkhubhaṇḍā (Syā)

vissaṭṭhā dakkhiṇāvattavasena āvaṭṭivā uddhaggā hutvā santiṭṭhati. Suvanṇaphalakamajjhe ṭhapitarajatapubbuḷakam viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhamamānā khīradhārā viya, aruṇappabhārāñjite gaganappadese osadhitārakā viya ca atimanoharāya siriyā virocati.

Uṇhīsasīsoti idam paripuṇṇanalāṭatañca paripuṇṇasīsatañcāti dve atthavase paṭicca vuttam. Mahāpurisassa hi dakkhiṇakaṇṇacūḷikato paṭṭhāya maṇṣapaṭalam uṭṭahitvā sakalanalāṭam chādayamānam pūrayamānam gantvā vāmakaṇṇacūḷikāyam patitṭhitam, tam rañño bandha-uṇhīsapatto viya virocati. Mahāpurisassa kira imam lakkhaṇam disvā rājūnam uṇhīsapattam akaṃsu. Ayaṃ tāva eko attho. Aññe pana janā aparipuṇṇasīsā hontī, keci kapisīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci hatthisīsā, keci tumbasīsā, keci pabbhārasīsā. Mahāpurisassa pana āraggena vaṭṭetvā ṭhapitam viya suparipuṇṇam udakapubbuḷasadisam sīsam hoti. Tattha purimanaye uṇhīsaveṭṭhitasīso viyāti uṇhīsasīso. Dutīyanaye uṇhīsam viya sabbattha parimaṇḍalasīsoti uṇhīsasīso.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. **Sabbakāme**hīti idam lakkhaṇāni pariggaṇhāpetvā pacchā kataṃ viya vuttam, na panevaṃ daṭṭhabbam. Paṭhamañhi te nemittake santappetvā pacchā lakkhaṇapariggaṇhanam katanti veditabbam. Tassa vitthāro gabbhokkantiyam vuttoyeva. **Pāyentīti** thaññam pāyenti. Tassa kira niddosena madhurena khīrena samannāgatā saṭṭhi dhātiyo upaṭṭhāpesi, tathā sesāpi tesu tesu kammesu kusalā saṭṭhisatṭhiyeva. Tāsam pesanakārake saṭṭhi purise, tassa tassa katākatabhāvam sallakkhaṇe saṭṭhi amacce upaṭṭhāpesi. Evaṃ cattāri saṭṭhiyo itthīnam, dve saṭṭhiyo purisānanti cha saṭṭhiyo upaṭṭhakānamyeva ahesum. **Setacchattanti** dibbasetacchattam. Kuladattiyam pana sirigabbheyeva tiṭṭhati. **Mā nam sītam vāti**-ādīsu mā abhibhavīti attho veditabbo. **Svāssudanti** so assudam. **Aṅkeneva aṅkanti**¹ aññassa² bāhunāva aññassa² bāhum. Aññassa ca

1. Aṅgeneva aṅganti (Ka)

2. Aññissā (?)

aṃsakūṭeneva aññassa aṃsakūṭaṃ. **Parihariyatī**ti nīyati, sampāpiyatīti attho.

38. **Mañjussaroti** akharassaro. **Vaggussaroti** chekanipuṇassaro. **Madhurassaroti** sātassaro. **Pemaniyassaroti** pemaṇanakkassaro. Tatridaṃ karavīkānaṃ madhurassaratāya—karavīkasakuṇe kira madhurassaṃ ambapakkāṃ mukhatuṇḍakena paharivā paggharitarasaṃ pivivā pakkhena tālaṃ datvā vikūjamāne catuppadā mattā viya laḷitum ārabhanti. Gocarapasutāpi catuppadā mukhagatāni tiṇāni chaṭṭetvā taṃ saddaṃ suṇanti. Vālamigā khuddakamige anubandhamānā ukkhittaṃ pādaṃ anikkhipitvāva tiṭṭhanti. Anubaddhamigā ca maraṇabhayaṃ jahitvā tiṭṭhanti. Ākāse pakkhandā pakkhinopi pakkhe pasāretvā taṃ saddaṃ suṇamānāva tiṭṭhanti. Udale macchāpi kaṇṇapaṭalaṃ papphoṭetvā taṃ saddaṃ suṇamānāva tiṭṭhanti. Evaṃ madhurassarā karavīkā.

Asandhimittāpi Dhammāsokassa devī “atthi nu kho bhante Buddhassarena sadiso kassaci saro”ti saṃghaṃ pucchi. Atthi karavīkasakuṇassāti. Kuhiṃ bhante te sakuṇāti. Himavanteti. Sā rājānaṃ āha “deva ahaṃ karavīkasakuṇaṃ passitukāmāmhī”ti. Rājā “imasmim pañjare nisīditvā karavīko āgacchatū”ti suvaṇṇapañjaraṃ vissajjesi. Pañjaro gantvā ekassa karavīkassa purato aṭṭhāsi. So “rājānāya āgato pañjaro, na sakkā na gantun”ti tattha nisīdi. Pañjaro āgantvā rañño purato aṭṭhāsi. Na karavīkasaddaṃ kārapetum sakkonti. Atha rājā “kathaṃ bhaṇe ime saddaṃ na karonti”ti āha. Nātake adisvā devāti. Atha naṃ rājā ādāsehi parikkhipāpesi. So attano chāyaṃ disvā “nātakā me āgatā”ti maññamāno pakkhena tālaṃ datvā madhurassarena maṇivaṃsaṃ dhamamāno viya viravi. Sakalanagare manussā mattā viya laḷimsu. Asandhimittā cintesi “imassa tāva tiracchānatassa evaṃ madhuro saddo, kīdiso nu kho sabbaññutaññānasiripattassa Bhagavato saddo¹ ahoṣī”ti pītiṃ uppādetvā taṃ pītiṃ avijahitvā sattahi jaṅghasatehi saddhiṃ sotāpattiphale patitṭhāsi. Evaṃ madhuro

1. Saro (Syā)

kira karavīkasaddoti. Tato pana satabhāgena saḥassabhāgena ca madhurataro Vipassissa kumārassa saddo ahoṣīti veditabbo.

39. **Kammavipākajanti** na bhāvanāmayam, kammavipākavasena pana devatānam cakkhu sadisameva maṃsacakkhu ahosi, yena nimittam katvā tilavāhe pakkhittam ekatilampi ayam soti uddharitvā dātuṃ sakkoti.

40. **Vipassīti** ettha ayam vacanattho, antarantarā nimilajanitandhakāravirahena¹ visuddham passati, vivaṭehi ca akkhīhi passatīti Vipassī, dutiyavāre viceyya viceyya passatīti Vipassī, vicinitvā vicinitvā passatīti attho.

Atthe panāyatīti atthe jānāti passati, nayati² vā pavatteṭīti attho. Ekadivasam kira vinicchayaṭṭhāne nisīditvā atthe³ anusāsantassa rañño alaṅkatapaṭiyattam mahāpurisam ānetvā hatthe ṭhapayimsu. Tassa tam aṅke katvā upalālayamānasseva amaccā sāmikam assāmikam akaṃsu. Bodhisatto anattamanasaddam nicchāresi. Rājā “kimetam, upadhārethā”ti āha. Upadhāriyamānā aññam adisvā “aḍḍassa dubbinicchittā evam katam bhavissatī”ti puna sāmikamyeva sāmikam katvā “ñatvā nu kho kumāro evam karotī”ti vīmaṃsantā puna sāmikam assāmikam akaṃsu. Punapi bodhisatto tatheva saddam nicchāresi. Atha rājā “jānāti mahāpuriso”ti tato paṭṭhāya appamatto ahosi. Idam sandhāya vuttam “viceyya viceyya kumāro atthe panāyatī”ti.

42. **Vassikanti**-ādīsu yattha sukham hoti vassakāle vasitum, ayam vassiko. Itaresupi eseva nayo. Ayam panettha vacanattho, vassāvāso vassam, vassam arahatīti vassiko. Itaresupi eseva nayo.

Tattha vassiko pāsādo nāti-ucco hoti nātinīco, dvāravātapānānipissa nātibahūni nātitanūni, bhūmattharaṇapaccattharaṇakhajjabhojjānipettha missakāneva vaṭṭanti. **Hemantike** thambhāpi bhittiyopi nīcā honti, dvāravātapānāni tanukāni sukhumacchiddāni, uḥhappavesanattāya bhittiniyūhāni nīhariyanti, bhūmattharaṇapaccattharaṇanivāsanapārupanāni panettha

1. Nimmisasañjanitandhakāravirahena (Syā)

2. Nāyati (Ka)

3. Aṭṭam (Syā)

uṅhaviriyāni¹ kambalādīni vaṭṭanti. Khajjabhojjaṃ siniddhaṃ kaṭukasannissitaṃ nirudakasannissitañca. **Gimhike** thambhāpi bhittiyopi uccā honti, dvāravātapānāni panettha bahūni vipulajātāni honti, bhūmattharaṇādīni dukūlamayāni vaṭṭanti. Khajjabhojjāni madhurasasannissitabharitāni. Vātapānasamīpesu cettha nava cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppālādīhi sañchādenti. Tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalañcettha tūriyāneva nippurisāni, sabbaṭṭhānānīpi nippurisāneva, dovārikāpi itthiyova, nahāpanādīparikkammakarāpi itthiyova. Rājā kira “tathārūpaṃ issariyasukhasampattiṃ anubhavamānassa purisaṃ disvā purisāsaṅkā² uppajjati, sā me puttassa mā ahoṣī”ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapesīti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

43-4. Dutiyabhāṇavāre **gopānasivaṅkanti** gopānasī viya vaṅkaṃ. **Bhogganti** khandhe, kaṭiyam, jāṇūsūti tīsu ṭhānesu bhoggavaṅkaṃ³. **Daṇḍaparāyananti** daṇḍagatikam daṇḍapaṭisaraṇam. **Āturanti** jarāturaṃ. **Gatayobbananti** atikkantayobbanam pacchimavaye ṭhitam. **Disvāti** adḍhayanappamāṇena balakāyena parivuto susamvihitārakkhopi gacchanto yadā ratho purato hoti, pacchā balakāyo, tādise okāse Suddhāvāsakhīṇāsavabrahmehi attano ānubhāvena rathassa puratova dassitam, tam purisaṃ passivā. Suddhāvāsā kira “mahāpuriso paṅke gajo viya pañcasu kāmagaṇesu laggo, satimassa uggādessāmā”ti tam dassesum. Evaṃ dassitañca tam bodhisatto ceva passati sārathi ca. Brahmāno hi bodhisattassa appamādattham sārathissa ca kathāsallāpattham tam dassesum. **Kim panesoti** eso jiṇṇoti kim vuttam hoti, nāham bho ito pubbe evarūpaṃ addasanti pucchi.

1. Uṅhabharitāni (Ka)

2. Parisaṅkā (?)

3. Bhaggavaṅkaṃ (Syā)

Tena hīti yadi mayhampi evarūpehi kesehi evarūpena ca kāyena bhavitabbaṃ, tena hi samma sārathi. **Alaṃ dānajja uyyānabhūmiyāti** “ajja uyyānabhūmiṃ passissāma”¹ti gacchāma, alaṃ tāya uyyānabhūmiyāti samvigghadayo samvegānurūpamāha. **Antepuraṃ gatoti** itthijanaṃ vissajjtvā sirigabbhe ekakova nisinno. **Yatra hi nāmāti** yāya jātiyā sati jarā paññāyati, sā jāti **dhiratthu** dhikkatā atthu, jigucchāmetaṃ jātinti¹ jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi paṭhamena sallena hadaye viddho viya.

45. **Sārathim āmantāpetvāti** rājā kira nemittakehi kathitakālato paṭṭhāya ohitasoto vicarati, so “kumāro uyyānaṃ gacchanto antarāmagge nivatto”²ti sutvā sārathim āmantāpesi. **Māheva khoti**-ādīsu rajjaṃ kāretu, mā pabbajatu, brāhmaṇānaṃ vacanaṃ mā saccaṃ hotūti evaṃ cintesīti attho.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. **Addasa khoti** pubbe vuttanayeneva suddhāvāsehi dassitaṃ addasa. **Ābādhikanti** iriyāpathabhañjanakena visabhāgābādheṇa ābādhikaṃ. **Dukkhitanti** roga dukkhena dukkhitaṃ. **Bāḥagilānanti** adhimattagilānaṃ. **Palipannanti** nimuggaṃ. **Jarā paññāyissati byādhi paññāyissatīti** idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ dvayaṃ paññāyati, dhikkatā² sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi dutiyena sallena viddho viya.

Kālaṅkatapurisavaṇṇanā

50. **Vilātanti** sivikaṃ. **Petanti** ito paṭigataṃ. **Kālaṅkatanti**³ katakālāṃ, yattakaṃ tena kālaṃ jīvitaṃ, taṃ sabbaṃ katvā niṭṭhapetvā matanti attho. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesum. **Yatra hi nāmāti** idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ tayaṃ paññāyati, dhikkatā² sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi tatiyena sallena viddho viya.

1. Jigucchā nāmesā jātīti (Syā)

2. Dhiratthu (Syā) dhikkataṃ (Ka)

3. Kālakatanti (Sī, Syā)

Pabbajitavaṇṇanā

52. **Bhaṇḍunti** muṇḍaṃ. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesum. **Sādhu dhammacariyā**ti-ādīsu ayaṃ deva dhammacaraṇabhāvo sādhūti cintetvā pabbajitoti evaṃ ekamekassa padassa yojanā veditabbā. Sabbāni cetāni dasakusalakammāpathavevacanāneva. Avasāne pana **avihimsā**ti karuṇāya pubbabhāgo. **Anukampā**ti mettāya pubbabhāgo. **Tena**hīti uyyojanathe nipāto. Pabbajitañhissa disvā cittaṃ pabbajjāya ninnāṃ jātāṃ, atha tena saddhiṃ kathetukāmo hutvā sārathim uyyojento **tena hīti**-ādimāha.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. **Atha kho bhikkhavesi** “pabbajitassa sādhu dhammacariyā”ti-ādīni ca aññaṇca bahuṃ mahājanakāyena rakkhiyamānassa puttadārasambādhe ghare vasato ādīnavapaṭisaṃyuttañceva migabhūtena cetasā yathāsukhaṃ vane vasato pabbajitassa vivekānisamsapaṭisaṃyuttañca dhammiṃ kathaṃ sutvā pabbajitukāmo hutvā atha kho bhikkhave Vipassī kumāro sārathim āmantesi.

Imāni cattāri disvā pabbajitaṃ nāma sabbabodhisattānaṃ vaṃsova tantiyeva pavenīyeva. Aññepi ca bodhisattā yathā ayaṃ Vipassī kumāro, evaṃ cirassaṃ cirassaṃ passanti. Amhākaṃ pana bodhisatto cattāripi ekadivasaññeva disvā mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamitvā Anomanadītīre pabbajito. Teneva Rājagahaṃ patvā tattha raññā Bimbisārena “kimatthaṃ paṇḍita pabbajitosī”ti puṭṭho āha—

Jiṇṇaṇca disvā dukhitaṇca byādhitāṃ,
Mataṇca disvā gatamāyusaṅkhayaṃ.
Kāsāyavatthaṃ pabbajitaṇca disvā,
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rājāti.

Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā

55. **Sutvāna tesanti** tesāṃ caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ sutvā etadahosi. **Orakoti** ūnako lāmaḥ. **Anupabbajimsūti**

anupabbajitāni. Kasmā panettha yathā parato khaṇḍatissānaṃ anupabbajjāya “Bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā”ti vuttaṃ, evaṃ na vuttanti. Nikkhamitvā sutattā. Ete kira sabbepi Vipassissa kumārassa upaṭṭhākapurisāva, te pātova upaṭṭhānaṃ āgantvā kumāraṃ adisvā pātarāsattāya gantvā bhuttapātarāsā āgamma “kuhiṃ kumāro”ti pucchitvā “uyyānabhūmiṃ gato”ti sutvā “tattheva naṃ dakkhissāmā”ti nikkhamantā nivattamānaṃ sārathim disvā “kumāro pabbajito”ti cassa vacanaṃ sutvā sutatṭhāneyeva sabbābharaṇāni omuñcitvā antarāpaṇato kāsāvapītāni vatthāni āharāpetvā kesamassuṃ ohāretvā pabbajimsu. Iti nagarato nikkhamitvā bahinagare sutattā ettha “Bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā”ti na vuttaṃ.

Cārikam caratīti gatagataṭṭhāne mahāmaṇḍapaṃ katvā dānaṃ sajjetvā āgamma svātanāya nimantito janassa¹ āyācitabhikkhameva paṭiggaṇhanto cattāro māse cārikam cari.

Ākiṇṇoti iminā gaṇena parivuto. Ayam pana vitakko bodhisattassa kadā uppannoti. Sve visākhapuṇṇamā bhavissatīti cātuddasīdivase. Tadā kira so “yatheva maṃ ime pubbe gihibhūtaṃ parivāretvā caranti, idānipi tattheva, kiṃ iminā gaṇenā”ti gaṇasaṅgaṇikāya ukkaṇṭhitvā “ajjeva gacchāmi”ti cintetvā puna “ajja avelā, sace idāni gamissāmi, sabbeva ime jānissanti, sveva gamissāmi”ti cintesi. Tamdivasañca Uruvelagāmasadise gāme gā mavāsino svātanāya nimantayimsu, te caturāsītisahassānampi tesam pabbajitānaṃ mahāpurisassa ca pāyāsameva paṭiyādayimsu. Atha mahāpuriso punadivase tasmiṃ yeva gāme tehi pabbajitehi saddhim bhattakiccaṃ katvā vasanaṭṭhānameva agamāsi. Tattha te pabbajitā mahāpurisassa vattaṃ dassetvā attano attano rattitṭhānadivāṭṭhānāni pavitṭhā. Bodhisattopi paṇṇasālaṃ pavisitvā nisinno.

Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu pakkhisu.

Saṇateva brahāraññaṃ, taṃ bhayaṃ paṭibhāti manti²—

1. Mahājanassa (Syā)

2. Saṃ 1. 7 piṭṭhe.

Evarūpe avivekārāmānaṃ bhayakāle sabbasattānaṃ sadarathakāleyeva “ayaṃ kālo”ti nikkhamitvā paṇṇasālāya dvāraṃ pidahitvā Bodhimaṇḍābhimukho pāyāsi. Aññadāpi ca tasmim̃ ṭhāne vicaranto Bodhimaṇḍaṃ passati, nisīdituṃ panassa cittaṃ na namitapubbaṃ¹. Tamdivasaṃ panassa ñāṇaṃ paripākagataṃ, tasmā alaṅkataṃ Bodhimaṇḍe disvā ārohanatthāya cittaṃ uppannaṃ. So dakkhiṇadisābhāgena upagamma padakkhiṇaṃ katvā puratthimadisābhāge cuddasahatthaṃ pallaṅkaṃ paññapetvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā “yāva Buddho na homi, na tāva ito vuṭṭhahāmi”ti² paṭiññaṃ katvā nisīdi. Idamassa vūpakāsaṃ sandhāya “ekova gaṇamhā vūpakaṭṭho vihāsī”ti vuttaṃ.

Aññeneva tānīti te kira sāyaṃ bodhisattassa upaṭṭhānaṃ āgantvā paṇṇasālaṃ parivāretvā nisinnā “ativikālo jāto, upadhārethā”ti vatvā paṇṇasālaṃ vivarivā taṃ apassantāpi “kuhiṃ gato”ti nānubandhiṃsu, “gaṇavāse nibbinno eko viharitukāmo maññe mahāpuriso, Buddhabhūtaṃyeva naṃ passissāmā”ti vatvā antojambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkantā.

Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā

57. **Vāsūpagatassā**ti Bodhimaṇḍe ekarattivāsaṃ upagatassa. **Rahogatassā**ti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhāvavasena nilīnassa. **Kicchanti** dukkhaṃ. **Cavati ca upapajjati cāti** idaṃ dvayaṃ puna aparāparaṃ cutipaṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Jarāmarañassā**ti ettha yasmā pabbajanto jīṇṇabyādhimateyeva disvā pabbajito, tasmāssa jarāmarāṇameva upaṭṭhāti. Tenevāha “jarāmarañassā”ti. Iti jarāmarāṇaṃ mūlaṃ katvā abhiniviṭṭhassa Bhavaggato otarantassa viya atha kho bhikkhave Vipassissa bodhisattassa etadahosi.

Yonisomanasikārāti upāyamanasikārā pathamanasikārā. Aniccādīni hi aniccāditova manasikaroto yonisomanasikāro nāma hoti. Ayañca “kismiṃ nu kho sati jāti-ādīni hontī, kismiṃ asati na hontī”ti udayabbayānupassanāvasena pavattattā tesāṃ

1. Na bhūtapubbaṃ (Ka)

2. Vuṭṭhahissāmīti (Ka)

aññataro, tasmāssa ito yonisomanasikārā iminā upāyamanasikārena **ahu paññāya abhisamayo**, bodhisattassa paññāya yasmim sati jarāmaraṇaṃ hoti, tena jarāmaraṇakāraṇena saddhim samāgamo ahosi. Kim pana tanti? Jāti. Tenāha “jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti”ti. Yā cāyaṃ jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā, tāya saddhim bodhisattassa samāgamo ahosīti ayamettha attho. Etenupāyena sabbapadāni veditabbāni.

Nāmarūpe kho sati viññāṇanti ettha pana saṅkhāresu sati viññāṇanti ca, avijjāya sati saṅkhārāti ca vattabbaṃ bhaveyya, tadubhayampi na gahitaṃ. Kasmā? Avijjāsaṅkhārā hi atīto bhavo, tehi saddhim ayaṃ vipassanā na ghaṭiyati. Mahāpuriso hi paccuppannavasena abhiniviṭṭhoti. Nanu ca avijjāsaṅkhārehi adiṭṭhehi na sakkā Buddhena bhavitunti. Saccam na sakkā, iminā pana te bhava-upādānataṇhāvaseneva diṭṭhāti. Imasmim ṭhāne vitthārato paṭiccasamuppādakathā kathetabbā. Sā panesā Visuddhimagge kathitāva.

58. **Paccudāvattatīti** paṭinivattati. Katamaṃ panettha viññāṇaṃ paccudāvattatīti. Paṭisandhiviññāṇampi vipassanāññāṇampi. Tattha paṭisandhiviññāṇaṃ paccayato paṭinivattati, vipassanāññāṇaṃ ārammaṇato, ubhayampi nāmarūpaṃ nātikkamati, nāmarūpato paraṃ na gacchati. **Ettāvata jāyetha vāti**-ādīsu viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honte, dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesu ettakena jāyetha vā -pa- upapajjetha vā. Ito hi paraṃ kim aññaṃ jāyeyya vā -pa- upapajjeyya vā. Nanu etadeva jāyati ca -pa- upapajjati cāti. Evaṃ saddhim aparāparacutipāṭisandhīhi pañca padāni dassetvā puna taṃ ettāvataṭīti vuttamatthaṃ niyyātentō¹ “yadidaṃ nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti vatvā tato paraṃ anulomapaccayākārasena viññāṇapaccayā nāmarūpamūlaṃ āyatimpi jātijarāmaraṇaṃ dassetuṃ **nāmarūpapaccayā saḷāyatananti**-ādimāha. Tattha **kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotīti** sakalassa jātijarāmaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsādibhedassa dukkharāsissa nibbatti hoti. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa nibbattiṃ addasa.

1. Niyyādentō (bahūsu)

59. **Samudayo samudayoti khoti** nibbatti nibbattīti kho. **Pubbe ananussutesūti** na anussutesu assutapubbesu. **Cakkhum udapādīti**-ādīsu udayadassanapaññāvesā dassanaṭṭhena **cakkhu**, ñātakaraṇaṭṭhena **ñāṇam**, pajānanaṭṭhena **paññā**, nibbijjhitvā paṭivijjhitvā uppannaṭṭhena **vijjā**, obhāsaṭṭhena ca **ālokoti** vuttā. Yathāha “cakkhum udapādīti dassanaṭṭhena. Ñāṇam udapādīti ñātaṭṭhena. Paññā udapādīti pajānanaṭṭhena. Vijjā udapādīti paṭivedhaṭṭhena. Āloko udapādīti obhāsaṭṭhena. Cakkhudhammo dassanaṭṭho attho. Ñāṇadhammo ñātaṭṭho attho. Paññādhammo pajānanaṭṭho attho. Vijjādhammo paṭivedhaṭṭho attho. Āloko dhammo obhāsaṭṭho attho”¹. Ettakehi padehi kim kathitanti. Imasmim sati idam hotīti paccayasañjānanamattam kathitam. Atha vā vīthi paṭipannā taruṇavipassanā kathitāti.

61. **Adhigato kho myāyanti** adhigato kho me ayaṁ. **Maggoti** vipassanāmaggo. **Bodhāyāti**² catusaccabujjhanatthāya, nibbānabujjhanatthāya eva vā. Apica bujjhatīti **bodhi**, ariyamaggasetam nāmaṁ, tadatthāyātipi vuttam hoti. Vipassanāmaggamūlako hi ariyamaggoti. Idāni tam maggaṁ niyyātentō “**yadidam nāmarūpanirodhāti**-ādimāha. Ettha ca **viññāṇanirodhoti**-ādīhi paccattapadehi nibbānameva kathitam. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa anibbattinirodham addasa.

62. **Nirodho nirodhoti khoti** anibbatti anibbattīti kho. **Cakkhunti**-ādīni vuttatthāneva. Idha pana sabbeheva etehi padehi “imasmim asati idam na hotī”ti nirodhasañjānanamattameva kathitam, atha vā vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitāti.

63. **Aparena samayenāti** evaṁ paccayañca paccayanirodhañca viditvā tato aparabhāge. **Upādānakkhandhesūti** upādānassa paccayabhūtesu khandhesu. **Udayabbayānupassīti** tameva paṭhamam diṭṭham udayañca vayañca anupassamāno. **Vihāsīti** sikhāpattam vuṭṭhānagāminivipassanam vahanto vihari. Idam kasmā vuttam? Sabbeyeva hi pūritapāramino bodhisattā pacchimabhava puttassa

1. Khu 9. 342 Paṭisambhidāyaṁ.

2. Sambodhāyāti (Ka)

jāta divase mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamitvā pabbajitvā
 padhānamanuyuñjitvā Bodhipallaṅkamārūyha mārabalaṃ vidhamitvā
 paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaranti, dutiyayāme dibbacakkhum
 visodhenti, tatiyayāme paccayākāraṃ sammāsivā ānāpānacatutthajjhānato
 vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā udayabbayavasena samapaññāsa
 lakkhaṇāni disvā yāva gotrabhuññā vipassanaṃ vadḍhetvā ariyamaggena
 sakale Buddhaguṇe paṭivijjhanti. Ayampi mahāpuriso pūritapāramī, so
 yathāvuttaṃ sabbaṃ anukkamaṃ katvā pacchimayāme
 ānāpānacatutthajjhānato vuṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā
 vuttappakāraṃ udayabbayavipassanaṃ ārabhi, taṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ.

Tattha **iti rūpanti** idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ
 natthīti ruppanasabhāvañceva bhūtopādāyabhedañca ādiṃ katvā
 lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesarūpapariggaho vutto.
Iti rūpassa samudayoti iminā evaṃ pariggahitassa rūpassa
 samudayadassanaṃ vuttaṃ. Tattha **itīti** evaṃ samudayo hotīti attho. Tassa
 vitthāro “avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo
 kammamudayā rūpasamudayo, āhārasamudayā rūpasamudayoti,
 nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatī”¹ evaṃ
 vedītabbo. Atthaṅgamepi “avijjānirodhā rūpanirodho -pa-
 vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa nirodhaṃ passatī”¹
 ayamassa vitthāro.

Iti vedanāti-ādīsipi ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, ito uddhaṃ vedanā
 natthī. Ayaṃ saññā. Ime saṅkhārā. Idaṃ viññānaṃ, ettakaṃ viññānaṃ, ito
 uddhaṃ viññānaṃ natthīti vedayitasañjānana-
 abhisāṅkharaṇavijānanaśabhāvañceva sukhādi rūpasaññādi phassādi
 cakkhuvīññādi bhedañca ādiṃ katvā
 lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena
 anavasesavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇapariggaho vutto. **Iti vedanāya**
samudayoti-ādīhi pana evaṃ pariggahitānaṃ
 vedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ samudayadassanaṃ vuttaṃ. Tatrāpi **itīti**
 evaṃ samudayo hotīti attho. Tesampi vitthāro avijjāsamudayā
 vedanāsamudayo”² rūpe vuttanayenena vedītabbo. Ayaṃ pana viśeso, tīsu
 khandhesu “āhārasamudayā”²ti avatvā “phassasamudayā”²ti vattabbaṃ.
 Viññāṇakkhandhe

1. Khu 9. 53 piṭṭhe.

2. Khu 9. 54 piṭṭhe.

“nāmarūpasamudayā”ti atthaṅgamapadampi tesāṃyeva vasena yojetabbaṃ.
 Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana udayabbayavinicchayo
 sabbākāraparipūro Visuddhimagge vutto. **Tassa pañcasu
 upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharatoti** tassa Vipassissa
 bodhisattassa imesu rūpādīsu pañcasu upādānakkhandhesu
 samapaññāsālakkaṇavasena udayabbayānupassino viharato
 yathānukkamena vaḍḍhite vipassanāññāṇe anuppādanīrodhena nirujjhamānehi
 āsavaṅkhaṇehi kilesehi anupādāya aggahetvāva cittaṃ vimuccati, tadetaṃ
 maggakkhaṇe vimuccati nāma, phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma. Maggakkhaṇe
 vā vimuttañceva vimuccati ca, phalakkhaṇe vimuttameva.

Ettāvatā ca mahāpuriso sabbabandhanā vippamutto sūriyarasmi
 samphuṭṭhamiva padumaṃ suvikaṣitacittasantāno cattāri maggaññāṇāni,
 cattāri phalaññāṇāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakaññāṇāni,
 pañcagatiparicchedakaññāṇāni, cha asādhāraṇaṅñāṇāni sakale ca Buddhagūṇe
 hatthagate katvā paripuṇṇasaṅkappo Bodhipallaṅke nisinnova—

Anekajātiṣaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisāṃ.

Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi.

Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhatāṃ.

Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagātī¹.

Ayoghanahatasseva, jalato jātavedaso.

Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.

Evaṃ sammāvimuttānaṃ, kāmabandhoghatārinaṃ.

Paññāpetuṃ gati natthi, pattānaṃ acalaṃ sukhanti².

Evaṃ manasi karonto sarade sūriyo viya, puṇṇacando viya ca
 virocitthāti.

Dutiyabhāṇavāraṅkathā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 36 Dhammapade.

2. Khu 1. 193 Udāne.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. Tatiyabhāṇavāre **yamnūnāhaṃ dhammaṃ deseyyanti** yadi panāhaṃ dhammaṃ deseyyaṃ. Ayaṃ pana vitakko kadā uppannoti. Buddhabhūtaṃ aṭṭhame sattāhe. So kira Buddho hutvā sattāhaṃ Bodhipallaṅke nisīdi sattāhaṃ Bodhipallaṅkaṃ olokeno aṭṭhāsi, sattāhaṃ ratanacaṅkame caṅkami, sattāhaṃ ratanagabbhe dhammaṃ vicinanto nisīdi, sattāhaṃ Ajapālanigrodhe nisīdi, sattāhaṃ Mucalinde nisīdi, sattāhaṃ Rājāyatane nisīdi. Tato vuṭṭhāya aṭṭhame sattāhe puna āgantvā Ajapālanigrodhe nisinnamattasseva sabbabuddhānaṃ āciṅṅasamāciṅṅo ayañceva ito anantaro ca vitakko uppannoti.

Tattha **adhigatoti** paṭividdho. **Dhammoti** catusaccadhammo. **Gambhīroti** uttānabhāvaapaṭikkhepavacanametāṃ. **Duddasoti** gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhum. Duddasattāva **duranubodho** dukkhena avabujjhitaḥ, na sakkā sukhena avabujjhituṃ. **Santoti** nibbuto. **Paṇītoti** atappako. Idāṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. **Atakkāvacaroti** takkena avacaritaḥ, oḅāhitaḥ, na hoti, nāṇeneva avacaritaḥ. **Nipuṇoti** saṅho. **Paṇḍitavedanīyoti** sammāpaṭipadaṃ paṭipannehi paṇḍitehi veditaḥ. **Ālayarāmāti** sattā pañcasu kāmagaṇesu allīyanti, tasmā te ālayāti vuccanti. Aṭṭhasatataṅhāvīcaritāni ālayanti, tasmā ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**. Ālayesu ratāti **ālayaratā**. Ālayesu suṭṭhu muditāti **ālayasammuditā**. Yatheva hi susajjitaṃ pupphaphalabharitarukkhādisampannaṃ uyyānaṃ pavīṭṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, pamudito āmodito hoti, na ukkaṅṭhati, sāyaṃ nikkhamituṃ na icchati, evamimehipi kāmālayataṅhālayehi sattā ramanti, saṃsāraṇṇe pamuditā anukkaṅṭhitā vasanti. Tena nesaṃ Bhagavā duvidhampi ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento “ālayarāmā”ti-ādimāha.

Yadidanti nipāto, tassa ṭhānaṃ sandhāya “yaṃ idan”ti, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya “yo ayan”ti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādoti** imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti idappaccayatāpaṭiccasamuppādo.

Saṅkhārādipaccayānaṃ avijjādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ.

Sabbasaṅkhārasamatho-ādi sabbaṃ nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgama sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Yasmā ca taṃ āgama sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbaṃ dukkhaṃ nirujjhati, tasmā “sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho”ti vuccati. Sā panesā taṇhā bhavena bhavaṃ phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati. Tato vānato nikkhantanti **nibbānaṃ**. **So mama kila matho** ti yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kila matho assa, sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttaṃ hoti, citte pana ubhayampetaṃ Buddhānaṃ natthi.

65. **Apissūti** anubrūhanatthe nipāto, so “na kevalaṃ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṃsū”ti dīpeti. **Vipassinti**-ādīsu Vipassissa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassāti attho. **Anacchariyāti** anu-acchariyā. **Paṭibhaṃsūti** paṭibhānasaṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṃ, parivittakayitabbaṃ pāpuṇiṃsu.

Kicchenati dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānaṃhi cattāropi maggā sukha paṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ sīsaṃ chinditvā galalohitaṃ nīharitvā su-añjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsapadīpakāṃ puttāṃ manāpacārinīṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Halanti** ettha hakāro nipātamatto, alanti attho. **Pakāsitunti** desetuṃ, evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa alaṃ desetuṃ, ()¹ ko attho desitenāti vuttaṃ hoti. **Rāgadosaparetehi**ti rāgadosaphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṃ paṭisotaṃ aniccaṃ dukkhamanattāsubhanti evaṃ gataṃ catusaccadhammaṃ. **Rāgarattāti** kāmarāgena bhavarāgena dīṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantīti** aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na

1. (Paribyaṭṭaṃ desituṃ.) (Syā)

passissanti, te apassante ko sakkhissati evaṃ gāhāpetuṃ. **Tamokhandhena āvuṭṭāti** avijjārāsinaṃ ajjhotthaṭṭā.

Appossukkatāyāti nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami, nanu esa “mutto mocessāmi, tiṇṇo tāressāmi,

Kim me aññāta vesena, dhammaṃ sacchikatenidha.

Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakan”ti—

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti. Saccametaṃ, paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā. Athassa “ime sattā kaṅjikapuṇṇalābu viya takkabharitacāṭi viya¹ vasātelapītapilotikā viya² añjanamakkhitaṭṭhā viya kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamūḷhā, te kiṃ nāma paṭivijjhissanti”ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ nami.

“Ayaṅca dhammo pathavīsandhāraka-udakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya duranubodho, nanu mayāti imāṃ dhammaṃ paṭivijjhitaṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūritā kāci pāramī nāma natthi, tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkuṃ visodhentassāpi na kampittha. Pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me³ dasasahasilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhaññaṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho, taṃ lokiyamahājanā kathaṃ paṭivijjhissanti”ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

1. Takkapūritacāṭi viya (Ka)

2. Vasātelatemitapaṭapilotikā viya (Syā)

3. Medanī (Syā)

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami. Jānāti hi Bhagavā “mama appossukkatāya citte namamāne maṃ Mahābrahmā dhammadesanaṃ¹ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘Satthā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi, atha naṃ Mahābrahmā yācitvā desāpesi, santo vata bho dhammo, paṇīto vata bho dhammo’ ti maññamānā sussūsissanti” ti. Imampissa kāraṇaṃ paṭicca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

66. **Aññatarassāti** ettha kiñcāpi “aññataro” ti vuttaṃ, atha kho imasmim cakkavāle jeṭṭhakamahābrahmā esoti veditabbo. **Nassati vata bho lokoti** so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāresi, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. **Ya tra hi nāmāti** yasmim nāma loke. **Purato pāturahosī** tehi dasahi brahmasahashehi saddhim pāturahosi. **Apparajakkhajātikāti** paññāmaye akkhamhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ, evaṃsabhāvāti apparajakkhajātikā. **Assavanatāti** assavanatāya. **Bhavissantīti** purimabuddhesu dasapuññakiriyavatthavasena katādhikārā paripākagatā padumāni viya sūriyasmisamphassaṃ, dhammadesanaṃyeva ākaṅkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmim okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

69. **Ajjhesananti** evaṃ tikkhattuṃ yācanaṃ. **Buddhacakkhunāti** indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnam ñāṇānaṃ “Buddhacakkhū” ti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa “samantacakkhū” ti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ “dhammacakkhū” ti. **Apparajakkheti** ādisu yesaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādāni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākāraṃ suṇḍarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukkena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

1. Dhammadesanāya (Syā)

Ayaṃ panettha Pāḷi—“saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo -pa- kusīto. Upaṭṭhitassati, muṭṭhassati. Samāhito, asamāhito. Paññavā, duppañño puggalo mahārajakkho. Tathā saddho puggalo tikkhindriyo -pa- paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. Lokoti khandhaloko dhātuloko āyatanaloko sampattibhavaloko vipattibhavaloko sampattisambhavaloko vipattisambhavaloko. Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhātikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo. **Vajjanti** sabbe kilesā vajjaṃ, sabbe duccharitā vajjaṃ, sabbe abhisāṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā¹ vajjaṃ. Iti imasmiñca loke imasmiñca vaje tikkhā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcīndriyāni jānāti passati aññāti paṭivijjhati, idaṃ Tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇaṃ”².

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnīti** yāni aññānīpi padumāni antonimuggāneva posayanti. **Udakaṃ accuggamma ṭhitānīti**³ udakaṃ atikkamitvā ṭhitānī⁴. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyārasmisamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni anto-udakaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānīpi saroja⁵ uppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni Pāḷim nāruḷhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitānī⁶. Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Tattha

1. Sabbaṃ bhavagāmikammaṃ (Ka) 2. Khu 9. 117 piṭṭhe. 3. Tiṭṭhantīti (Syā, Ka)
4. Tiṭṭhanti (Syā, Ka) 5. Sarogāni (Syā) 6. Sudīpitāni (Syā)

yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsītassa vitthārena atthe vibhajyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi gaṇhato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo**¹.

Tattha Bhagavā uppalavanādisadisam dasasahassilokadhātuṃ olokento “ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipañcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni viya padaparamo”ti addasa. Passanto ca “ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā. Tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū”ti evaṃ sabbākārato addasa. Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiṃyeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti, padaparamānaṃ anāgate vāsanatthāya hoti².

Atha Bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna te sabbesupi tīsu bhavesu sabbe satte bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ “ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā, vipākāvaraṇena samannāgatā, kilesāvaraṇena samannāgatā, assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhabbā. Katame sattā bhabbā, ye te sattā na kammāvaraṇena -pa- ime te sattā bhabbā”ti³.

Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeva ñāṇena pariggahetvā “ettakā rāgacaritā, ettakā dosamohavitakkasaddhābuddhīcaritā”ti cha koṭṭhāse akāsi. Evaṃ katvā “Dhammaṃ desessāmi”ti

1. Abhi 3. 147 piṭṭhe.

2. Anāgatatthāya vāsanā hoti (Syā)

3. Abhi 2. 355; Khu 9. 119 piṭṭhesu.

cintesi. Brahmā taṃ ñatvā somanassajāto Bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi. Idaṃ sandhāya “atha kho so bhikkhave Mahābrahmā”ti¹ ādi vuttaṃ.

70. Tattha **ajjhabhāsī**ti adhi-abhāsi, adhikicca ārabba abhāsīti attho.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭṭhitova, na hi tattha ṭhitassa dassanatthaṃ gīvukkhīpanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho, yathā selapabbatamuddhani yathāṭṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tathā tvampi Sumedha sundarapaṇṇa² sabbaññutaññāṇena Samantacakkhu Bhagavā dhammamayaṃ paññāmayāṃ pāsādamāruyaḥ sayāṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhībhūtaṃ janataṃ apekkhassu, upadhāraya upaparikkha.

Ayamettha adhippāyo—yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapāḷīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggim jāleyyūṃ. Caturāngasamannāgataṅca andhakāraṃ assa. Athassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapāḷīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyūṃ, kuṭikāsu pana aggijālamattameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādamāruyaḥ sattanikāyaṃ olokayato Tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi Buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittasārā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te tassa dūre ṭhitāpi āpāthaṃ āgacchanti, so aggi viya Himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetāṃ—

Dūre santo pakāsentī, Himavantova pabbato.

Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarāti³.

Uṭṭhehīti Bhagavato dhammadesanatthaṃ cārikacaraṇaṃ yācanto bhaṇati. **Vīrā**ti-ādīsu Bhagavā vīriyavantatāya **vīro**, devaputtamaccukilesamārānaṃ

1. Brahmāti (Ka) 2. Sumedhaso sundarapaṇṇo (Syā) 3. Khu 1. 56 Dhammapade.

vijitattā **vijitasāṅgāmo**, jātikantarādinittharaṇatthāya
veneyyasatthavāhanasamatthatāya **satthavāho**, kāmacchanda-iṇassa abhāvato
aṇaṇoti veditabbo.

71. **Apārutāti** vivaṭā. **Amatassa dvārāti** ariyamaggo. So hi
amatasāṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ. So mayā vivaritvā ṭhapitoti dasseti.
Pamuñcantu saddhanti sabbe attano saddhamṃ pamuñcantu vissajjentu.
Pacchimapadadvaye ayamattho, ahañhi attano paguṇaṃ suppvattitampi
imaṃ paṇītaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññī hutvā na
bhāsim, idāni pana sabbe janā saddhābhājanaṃ upanentu, pūressāmi tesam
saṅkappanti.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. **Bodhirukkhamūleti** Bodhirukkhasa avidūre Ajapālanigrodhe
antarāhitoti attho. **Kheme Migadāyeti** Isipatanam tena samayena Khemaṃ
nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayavāsathāya dinnattā Migadāyoti
vuccati. Tam sandhāya vuttaṃ “kheme Migadāye”ti. Yathā ca Vipassī
Bhagavā, evaṃ aññepi Buddhā paṭhamaṃ dhammadesanathāya gacchantā
ākāsenā gantvā tattheva otaranti. Amhākaṃ pana Bhagavā Upakassa
ājīvakassa upanissayaṃ disvā “Upako imaṃ addhānaṃ paṭipanno, so maṃ
disvā sallapitvā gamissati. Atha puna nibbindanto āgamma arahattaṃ
sacchikarissatī”ti ñatvā atthārasayojanamaggaṃ padasāva agamāsi.
Dāyapālaṃ āmantesiti disvāva punappunaṃ oloketvā “ayyo no bhante
āgato”ti vatvā upagataṃ āmantesi.

75. **Anupubbim kathanti** dānakathaṃ, dānānantaraṃ sīlaṃ,
sīlānantaraṃ saggam, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ¹
kathesi. Tattha **dānakathanti** idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ,
sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ paṭiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati
parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadisō avassayo paṭiṭṭhā ārammaṇaṃ²
tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena
ratanamayasihāsanadisam, paṭiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavīsadisam,

1. Anupaṭipāṭiyā kathaṃ (Syā, Ka)

2. Ālambanaṃ (?)

ārammaṇaṭṭhena¹ ālambanarajjusadisam. Idañhi dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvā, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena susaṅkhatanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesam nidahanāṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsanaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena seta-usabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhaka-assarājā. Dānañhi loke Sakkasampattiṃ mārasampattiṃ brahmasampattiṃ cakkavattisampattiṃ sāvakaṇāramiññaṇaṃ paccekabodhiññaṇaṃ abhisambodhiññaṇaṃ detīti evamādidānaḡaṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanantaram sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakathanti** sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadisō avassayo patiṭṭhā² ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlasadisō alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisam pupphaṃ natthi, sīlagandhasadisō gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakuṣumapiḡandhanaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevakopi loko olokento tittim na gacchatīti evamādisīlaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaram saggakathaṃ kathesi. **Saggakathanti** ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto maṇāpo, niccamettha kīḷā, niccaṃ sampattiyo labbhanti, Cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, Tāvatisā tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ. Saggasampattiṃ kathayantānañhi Buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetam “anekapariyāyena kho aham bhikkhave saggakathaṃ katheyyan”ti-ādi³.

Evam saggakathāya palobhetvā puna hattiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya “ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo”ti dassanatthaṃ “appaṣādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhīyyo”ti-ādīnā⁴ nayena kāmānaṃ

1. Ālambanaṭṭhena (?)

3. Ma 3. 210 piṭṭhe atthato samānaṃ.

2. Sīlasadisā patiṭṭhā (Ka)

4. Ma 1. 184; Ma 2. 27 piṭṭhesu.

ādīnavam okāram saṅkilesam kathesi. Tattha **ādīnavoti** doso. **Okāroti** avakāro lāmakabhāvo. **Saṅkilesoti** tehi sattānam saṃsāre saṅkilissanam. Yathāha “kilissanti vata bho sattā”¹. Evaṃ kāmādīnavena tejjatvā **nekkhamme ānisamsam pakāsesi**, pabbajjāya guṇam pakāsesīti attho. Sesam Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāyam² vuttanayañceva uttānatthañca.

77. **Alatthunti** katham alatthum? Ehibhikkhubhāvena. Bhagavā kira tesam iddhimayapattacīvarassūpanissayam olokeno anekāsu jātīsu cīvaradānādīni disvā **etha bhikkhavoti**-ādīmāha. Te tāvadeva bhaṇḍū kāsāyavasana aṭṭhahi bhikkhuparikkhārehi sarīrapaṭimukkeheva vassasatikatherā viya Bhagavantam namassamānāva nisīdimisu.

Sandassesīti-ādīsu idhalokattham sandassesī, paralokattham sandassesī. Idhalokattham dassento aniccanti dassesi, dukkhanti dassesi, anattāti dassesi, khandhe dassesi, dhātuyo dassesi, āyatanāni dassesi, paṭiccasamuppādam dassesi, rūpakkhandhassa udayam dassento pañca lakkhaṇāni dassesi, tathā vedanākkhandhādīnam, tathā veyyam dassentopi udayabbayavasena paññāsa lakkhaṇāni dassesi, paralokattham dassento nirayam dassesi, tiracchānayanim, pettivisayam, asurakāyam, tiṇṇam kusalanam vipākam, channam devalokānam, navannam brahmalokānam sampattim dassesi.

Samādapesīti catupārisuddhisīlaterasadhutaṅgadasakathāvattu-ādike kalyāṇadhamme gaṇhāpesi.

Samuttejesīti suṭṭhu uttejesi, abhussāhesi. Idhalokatthañceva paralokatthañca tāsetvā tāsetvā adhigatam viya katvā kathesi. Dvattimsakammakāraṇapañcavīsatisamahābhayappahedañhi idhalokattham Buddhe Bhagavati tāsetvā tāsetvā kathayante pacchābāham gāḷhabandhanam bandhitvā cātumahāpathe pahārasatena tāḷetvā dakkhiṇadvārena niyyamāno viya āghātanabhaṇḍikāya ṭhapitasīso viya sūle uttāsīto viya mattahatthinā maddiyamāno viya ca saṃviggo hoti.

1. Ma 2. 305 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 248 piṭṭhe.

Paralokatthañca kathayante nirayādīsu nibbatto viya devalokasampattim anubhavamāno viya ca hoti.

Sampahamsesīti paṭiladdhaguṇena codesi¹, mahānisamsam katvā kathesīti attho.

Saṅkhārānaṃ ādīnavanti heṭṭhā paṭhamamaggādhigamattham kāmānaṃ ādīnavaṃ kathesi, idha pana uparimaggādhigamattham “aniccā bhikkhave saṅkhārā addhuvā anassāsikā, yāvañcidaṃ bhikkhave alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccitun”ti-ādīnā² nayena saṅkhārānaṃ ādīnavañca lāmakabhāvañca tappaccayañca kilamatham pakāsesi. Yathā ca tattha nekkhamme, evamidha “santamidaṃ bhikkhave nibbānaṃ nāma paṇītaṃ tāṇaṃ leṇaṃ”ti-ādīnā nayena nibbāne ānisamsam pakāsesi.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

78. **Mahājanakāyoti** tesamyeva dvinnam kumārānaṃ upaṭṭhākajanakāyo.

80. **Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañcāti** saṃghassa aparipuṇṇatā dhevācikameva saraṇamagamaṃsu.

81. **Alattunti** pubbe vuttanayeneva ehibhikkhubhāveneva alatthum. Ito anantare pabbajitavārepi eseva nayo.

Cārikā-anujānanaṇṇanā

86. **Parivitakko udapādi**ti kadā udapādi? Sambodhito satta saṃvaccharāni satta māse satta divase atikkamitvā udapādi. Bhagavā kira pitusaṅgahaṃ karonto vihāsi. Rājāpi cintesi “mayhaṃ jeṭṭhaputto nikkhamitvā Buddho jāto, dutiyaputto me nikkhamitvā aggasāvako jāto, purohitaputto dutiya-aggasāvako. Ime ca avasesā bhikkhū gihikālepi mayhaṃ puttameva parivāretvā vicarimsu. Ime sabbe³

1. Modesi (Syā)

2. Am 2. 474; Sam 1. 397 piṭṭhesu.

3. Ime pubbe (Syā)

idānipi mayhaṃyeva bhāro, ahameva ca ne catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmi, aññesaṃ okāsaṃ na dassāmi”ti viharadvāraakoṭṭhakato paṭṭhāya yāva rājagehadvārā ubhayato khadirapākāraṃ kārapetvā kilañjehi chādāpetvā vatthehi paṭicchādāpetvā upari ca chādāpetvā suvaṇṇatāraakavicittāṃ samolambitatālakkhandhamattaṃ vividhapupphadāmavitānaṃ kārapetvā heṭṭhā bhūmiyaṃ cittattharaṇehi santharāpetvā anto ubhosu passesu mālāvachchake puṇṇaghaṭe, sakalamaggavāsathāya ca gandhantare pupphāni, pupphantare gandhe ca ṭhapāpetvā Bhagavato kālaṃ ārocāpesi.

Bhagavā bhikkhusaṃghaparivuto antosaṇiyāva rājagehaṃ gantvā bhattakiccaṃ katvā vihāraṃ paccāgacchati. Añño koci daṭṭhumpi na labhati, kuto pana bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Nāgarā cintesuṃ “ajja Satthu loke uppanassa sattamāsādhikāni sattaśāvaccharāni, mayaṅca daṭṭhumpi na labhāma, pageva bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Rājā ‘mayhameva Buddho, mayhameva dhammo, mayhameva saṃgho’ti mamāyitvā sayameva upaṭṭhahi, Satthā ca uppajjamāno sadevakassa lokassa atthāya hitāya uppanno. Na hi rañño ye va nirayo uṇho assa, aññesaṃ nīluppalavanasadiso. Tasmā rājānaṃ vadāma. Sace no Satthāraṃ deti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce deti, raññā saddhiṃ yujjhivāpi saṃghaṃ gahetvā dānādīni puññāni karoma. Na sakkā kho pana suddhanāgareheva¹ evaṃ kātuṃ, ekaṃ jeṭṭhapurisampi gaṇhāmā”ti.

Te senāpatīṃ upasaṅkamitvā tassetamatthaṃ ārocetvā “sāmi kiṃ amhākaṃ pakkho hosi, udāhu rañño”ti āhaṃsu. So “ahaṃ tumhākaṃ pakkho homi, apica kho pana paṭhamadivaso mayhaṃ dātabbo”ti. Te sampāṭicchīṃsu. So rājānaṃ upasaṅkamitvā “nāgarā deva tumhākaṃ kupitā”ti āha. Kimatthaṃ tātāti. Satthāraṃ kira tumhe ye va upaṭṭhahatha, amhe na labhāmāti. Sace idānipi labhanti, na kuppanti, alabhantā tumhehi saddhiṃ yujjhivāpi devāti. Yujjhāmi tāta, nāhaṃ bhikkhusaṃghaṃ demīti. Deva tumhākaṃ dāsā tumhehi saddhiṃ yujjhāmāti vadanti, tumhe kaṃ gaṇhitvā yujjhissathāti. Nanu tvaṃ senāpatīti. Nāgarehi vinā

1. Yuddhaṃ nāgareheva (Ka)

na samattho ahaṃ devāti. Tato rājā “balavanto nāgarā senāpatipi tesaññeva pakkho”ti ñatvā “aññānipi sattamāsādhikāni sattasamvaccharāni mayhaṃ bhikkhusaṃghaṃ dadantū”ti āha. Nāgarā na sampatiṇchimsu. Rājā “cha vassāni, pañca, cattāri, tīṇi, dve, ekavassan”ti hāpesi. Evaṃ hāpentepi na sampatiṇchimsu. Aññe satta divase yāci. Nāgarā “atikakkaḥaḥaṃ dāni raññā saddhiṃ kātum na vaṭṭatī”ti anujānimsu.

Rājā sattamāsādhikānaṃ sattannaṃ samvaccharānaṃ sajjitaṃ dānamukhaṃ sattannaṃ divasānaṃ vissajjetvā cha divase kesañci apassantānaññeva dānaṃ datvā sattame divase nāgare pakkosāpetvā “sakkhissatha tāta evarūpaṃ dānaṃ dātun”ti āha. Tepi “nanu amheyeva nissāya taṃ devassa uppannaṃ”ti vatvā “sakkhissāmā”ti āhaṃsu. Rājā piṭṭhihatthena assūni puñchamāno Bhagavantaṃ vanditvā “bhante ahaṃ aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ aññassa vāraṃ akatvā yāvajīvaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmīti cintesiṃ, nāgarā na dāni¹ me anuññātā, nāgarā hi ‘mayam dānaṃ dātum na labhāmā’ti kuppanti, Bhagavā sve paṭṭhāya tesam anuggahaṃ karoṭhā”ti āha.

Atha dutiyadivase senāpati mahādānaṃ sajjetvā “ajja yathā añño koci ekabhikkhampi na deti, evaṃ rakkhathā”ti samantā purise ṭhapesi. Tamdivasaṃ seṭṭhibhariyā rodamānā dhītaraṃ āha “sace amma tava pitā jīveyya, ajjāhaṃ paṭṭhamam Dasabalaṃ bhojeyyan”ti. Sā taṃ āha “amma mā cintayi, ahaṃ tathā karissāmi, yathā Buddhappamukho bhikkhusaṃgho paṭṭhamam amhākaṃ bhikkham paribhuñjissatī”ti. Tato satasahassagghanikāya suvaṇṇapātiyā nirudakapāyāsassa pūretvā sappimadhusakkarādīhi abhisankharitvā aññāya pātiyā paṭikujjitvā taṃ sumanamālāguḷehi parikkhipitvā mālāguḷasadiṣaṃ katvā Bhagavato gāmaṃ pavisanavelāya sayameva ukkhipitvā dāsigaṇaparivutā² nagarā nikkhami. Antarāmagge senāpati-upaṭṭhākā “amma mā ito agamā”ti vadanti. Mahāpuññā nāma manāpakathā honti, na ca tesam punappunaṃ bhaṇantānaṃ kathā paṭikkhipitum sakkā hoti. Sā “cūlapitā mahāpitā mātulā kissa tumhe gantum na dethā”ti āha. Senāpatinā “aññassa kassaci khādanīyabhojanīyaṃ dātum mā dethā”ti ṭhapitamha ammāti. Kim pana me hatthe khādanīyaṃ bhojanīyaṃ passathāti. Mālāguḷam³

1. Nāgarānaṃ dāni (Syā) 2. Dhātigaṇaparivutā (Syā, Ka) 3. Mālāguṇam (Si, Syā)

passāmāti. Kim tumhākaṃ senāpati mālāguḷapūjampi kātuṃ na detīti. Deti ammāti. Tena hi apetha apethāti Bhagavantam upasaṅkamtivā mālāguḷam gaṇhāpetha Bhagavāti āha. Bhagavā ekaṃ senāpatissupaṭṭhākaṃ oloketvā mālāguḷam gaṇhāpesi. Sā Bhagavantam vanditvā “Bhagavā bhavābhavē nibbattiyam me satī paritassanaḷivitam nāma mā hotu, ayaṃ sumanamālā viya nibbattanibbattaṭṭhāne piyāva homi, nāmena ca Sumanāyevā”ti patthanam katvā Satthārā “sukhinī hohī”ti vuttā vanditvā padakkhiṇam katvā pakkāmi.

Bhagavā senāpatissa geham gantvā paññattāsane nisīdi. Senāpati yāgum gahetvā upagañchi, Satthā pattam pidahi. Nisinno bhante bhikkhusamghoti. Atthi no eko antarā piṇḍapāto laddhoti. So mālam apanetvā piṇḍapātam addasa. Cūḷupaṭṭhāko āha “sāmi mālāti mam vatvā mātugāmo vañcesī”ti. Pāyāso Bhagavantam ādim katvā sabbesam bhikkhūnam pahoti. Senāpatipi attano deyyadhammam adāsi. Satthā bhattakiccam katvā maṅgalam vatvā pakkāmi. Senāpati “kā nāma sā piṇḍapātamadāsī”ti pucchi. Seṭṭhidhītā sāmīti. Sappaññā sā itthī, evarūpāya ghare vasantiyā purisassa saggasampatti nāma na dullabhāti tam ānetvā jeṭṭhikaṭṭhāne ṭhapesi.

Punadivase nāgarā dānamadaṃsu, punadivase rājāti ekantarikāya dānam dātuṃ ārabhiṃsu. Rājāpi carapurise ṭhapetvā nāgarehi dinnadānato atirekataram deti, nāgarāpi tatheva katvā raññā dinnadānato atirekataram. Rājagehe nāṭakitthiyo daharasāmaṇere vadanti “gaṇhatha tātā, na gahapatikānam gattavatthādīsu puñchitvā bāladārakānam kheḷasiṅghāṇikādīdhovanaṭṭhehi kataṃ, sucim paṇitam katan”ti. Punadivase nāgarāpi dadamānā vadanti “gaṇhatha tātā, na nagaragāmanigamādīsu saṅkaḍḍhitataṇḍulakhīradadhīsappi-ādīhi, na aññesam jaṅghasīsapiṭṭhi-ādīni bhañjitvā āharāpīthehi kataṃ, jātisappikhīrādīhiyeva katan”ti. Evaṃ sattasu samvacchaesu sattasu māsesu sattasu divasesu ca atikkantesu atha Bhagavato ayaṃ vitakko udapādi. Tena vuttam “sambodhito satta samvaccharāni satta māsaṇi satta divasaṇi atikkamtivā udapādi”ti.

87. **Aññataro mahābrahmā**ti dhammadesanaṃ āyācitabrahmāva.

89. **Caturāsīti āvāsasahassānī**ti caturāsīti vihārasahassāni. Te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇhanakā Mahāvihārā Abhayagiricetiya-pabbata-cittalappabbatamahāvihārasadisāva ahesuṃ.

90. **Khantī paramaṃ tapoti** adhvāsanakhanti nāma paramaṃ tapo. **Titikkhā**ti khantiyā eva vevacanaṃ, titikkhā saṅkhātā adhvāsanakhanti uttamaṃ tapoti atho. **Nibbānaṃ paramanti** sabbākārena pana nibbānaṃ paramanti vadanti Buddhā. **Na hi pabbajito parūpaghātī**ti yo adhvāsanakhantivirahitattā paraṃ upaghateti bādheti himsati, so pabbajito nāma na hoti. Catutthapādo pana tasseva vevacanaṃ. “Na hi pabbajito”ti etassa hi na samaṇo hotīti vevacanaṃ, parūpaghātīti etassa **paraṃ viheṭṭhayantoti** vevacanaṃ. Atha vā **parūpaghātī**ti sīlūpaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena paranti vuccati. Yo ca samaṇo paraṃ yaṃkañci sattaṃ viheṭṭhayanto parūpaghātī hoti, attano sīlaṃ vināsako so pabbajito nāma na hotīti atho. Atha vā yo adhvāsanakhantiyā abhāvato parūpaghātī hoti, paraṃ antamaso daṃsamakasampi sañcicca jīvitā voropeti, so na hi pabbajito. Kim kāraṇā? Malassa apabbājitattā. “Pabbājayamattano malaṃ, tasmā pabbajitoti vuccatī”¹ti idañhi pabbajitalakkhaṇaṃ. Yopi na heva kho upaghateti na māreti, apica daṇḍādāhi viheṭṭheti, so paraṃ viheṭṭhayanto samaṇo na hoti. Kim kāraṇā? Vihesāya asamitattā. Samitattā hi pāpānaṃ samaṇoti pavuccatī²ti idañhi samaṇalakkhaṇaṃ.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassā**ti sabbākusalassa. **Akaraṇanti** anuppādanaṃ. **Kusalassā**ti catubhūmikakusalassa. **Upasampadā**ti paṭilābho. **Sacittapariyodapananti** attano cittajotanaṃ, taṃ pana arahattena hoti. Iti sīlasaṃvarena sabbapāpaṃ pahāya samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodāpetabbanti etaṃ Buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusīṭṭhīti.

1. Khu 1. 69 Dhammapade.

2. Khu 1. 51 Dhammapade.

Tatiyagāthāya **anūpavādoti** vācāya kassaci anupavadanaṃ.
Anūpaghātoti kāyena upaghātassa akaraṇaṃ. **Pātimokkheti** yaṃ taṃ pa-
 atimokkhaṃ, atipamokkhaṃ, uttamasīlaṃ, pāti vā agativisesehi¹ mokkheti²
 duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti “pātimokkhan”ti vuccati,
 tasmim pātimokkhe ca saṃvaro. **Mattaññutāti** paṭiggahaṇaparibhogavasena
 pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsananti** sayanāsanañca saṅghaṭṭanavirahitanti
 attho. Tattha dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpito hotīti
 veditabbo. **Etam Buddhāna sāsanti** etaṃ parassa anupavadanaṃ
 anupaghātanaṃ pātimokkhasaṃvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā
 aṭṭhasamāpattivāsibhāvāya vivittasenāsanasevanañca Buddhānaṃ sāsanaṃ
 ovādo anusitṭhīti. Imā pana sabbabuddhānaṃ pātimokkhuddesagāthā hontīti
 veditabbā.

Devatārocanavaṇṇanā

91. Ettāvata ca iminā Vipassissa Bhagavato Apadānānusārena
 vitthārakathanena “Tathāgatassevesā bhikkhave dhammadhātu
 suppaṭividdhā”ti evaṃ vuttāya dhammadhātuyā suppaṭividdhabhāvaṃ
 pakāsetvā idāni “devatāpi Tathāgatassa etamatthaṃ ārocesun”ti vuttaṃ
 devatārocanaṃ pakāsetuṃ **ekamidāhanti**-ādimāha.

Tattha **Subhagavaneti** evaṃnāmake vane. **Sālarājamūleti**
 vanappatijetṭhakassa mūle. **Kāmacchandaṃ virājetvāti** anāgāmimaggena
 mūlasamugghātavasena virājetvā. Yathā ca Vipassissa, evaṃ
 sesabuddhānampi sāsane vutthabrahmacariyā devatā ārocayimsu, Pāli pana
 Vipassissa ceva amhākañca Bhagavato vasena āgatā.

Tattha attano sampattiyā na hāyanti na vihāyantīti **avihā**. Na kañci
 sattaṃ tapantīti **atappā**. Sundaradassanā abhirūpā pāsādikāti **sudassā**. Suṭṭhu
 passanti, sundarametesāṃ vā dassananti **sudassī**. Sabbeheva ca saguṇehi³
 bhavasampattiyā ca jetṭhā, natthettha kaniṭṭhāti **akaniṭṭhā**.

1. Sugativisesehi (Syā)

2. Mokkheti ca (Syā)

3. Guṇehi (Syā)

Idha ṭhatvā bhāṇavārā samodhānetabbā. Imasmiñhi sutte Vipassissa Bhagavato apadānavasena tayo bhāṇavārā vuttā. Yathā ca Vipassissa, evaṃ Sikhī-ādīnampi Apadānavasena vuttāva. Pāḷi pana saṅkhittā. Iti sattannaṃ Buddhānaṃ vasena amhākaṃ Bhagavatā ekavīsati bhāṇavārā kathitā. Tathā Avihehi. Tathā Atappehi. Tathā Sudassehi. Tathā Sudassīhi. Tathā Akaniṭṭhehīti sabbampi chabbīsati bhāṇavārasataṃ hoti. Tepiṭake Buddhavacane aññaṃ suttāṃ chabbīsati bhāṇavārasataparimāṇaṃ nāma natthi, suttantarājā nāma ayaṃ suttantoti veditabbo. Ito paraṃ anusandhidvayampi niyyātentō **iti kho bhikkhavi-**ādīmāha. Taṃ sabbāṃ uttānamevāti.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya

Mahāpadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahānidānasutta

Nidānavañṇanā

95. **Evam me sutam -pa- Kurūsūti** Mahānidānasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavañṇanā—**Kurūsu viharatīti** Kurū nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “Kurū”¹ vuccati. Tasmim Kurūsu janapade. Aṭṭhakathācariyā panāhu—Mandhātukāle tīsu dīpesu manussā “Jambudīpo nāma Buddhapaccekabuddhamahāsāvaka-kavattippabhutīnaṃ uttamamanussānaṃ uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyo”² ti sutvā raññā Mandhātucakkavattinā cakkaratanaṃ purakkhatvā² cattāro dīpe anusamīyāyanta saddhim āgamaṃsu. Tato rājā pariṇāyakarataṃ pucchi “atthi nu kho manussalokato ramaṇīyatarāṃ ṭhānaṃ”² ti. Kasmā deva evaṃ bhaṇasi, kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyataranti. Rājā cakkaratanaṃ purakkhatvā tatha āgamaṃsi. Cattāro mahārājāno “Mandhātumahārājā āgato”² ti sutvāva “mahiddhiko mahānubhāvo rājā, na sakkā yuddhena paṭibāhituṃ”² ti sakaṃ rajjam niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi “atthi nu kho ito ramaṇīyatarāṃ ṭhānaṃ”² ti.

Atha Tāvatisabhavanaṃ kathayimāsu “Tāvatisabhavanaṃ deva ito ramaṇīyatarāṃ, tatha Sakkassa devaraṇṇo ime cattāro mahārājāno paricārakā dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti, Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo, tassimāni upabhogaṭṭhānāni—yojanasahassubbedho Vejayanto pāsādo, pañcayojanasatubbedhā Sudhammā devasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko Vejayantaratho, tathā Erāvaṇo hatthī, dibbarukkhasahassappaṭimaṇḍitaṃ Nandanavanaṃ, Cittalatāvanaṃ, Phārusakavanaṃ, Missakavanaṃ, yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paññāsāyojanavitthataṃ pañcadasayojanubbedhā jayakusumapupphavañṇā Paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya Sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisatī”² ti.

1. Kurūsūti (Syā, Ka)

2. Purakkhitvā (Syā, Ka)

Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri. Taṃ ākāse patiṭṭhāsi¹ saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnāṃ devalokānaṃ vemajjhato cakkaratanaṃ otaritvā pathaviyaṃ patiṭṭhāsi saddhiṃ pariṇāyakaratanapamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova Tāvatisabhavanaṃ agamāsi. Sakko “Mandhātā āgato”ti sutvāva tassa paccuggamaṇaṃ katvā “svāgataṃ te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārāja”ti vatvā saddhiṃ nāṭakehi rajjaṃ dve bhāge katvā ekaṃ bhāgamadāsi. Rañño Tāvatisabhavane patiṭṭhitamattasseva manussabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturagosi. Tassa kira Sakkena saddhiṃ Paṇḍukambalasilāyaṃ nisinnassa akkhinimisamattena nānattaṃ paññāyati. Taṃ asallakkhentaṃ devā Sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṃ anubhavamāno yāva chattiṃsa Sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṃ kāretvā atittova kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patiṭṭhito² vātātapena phuṭṭhagatto kālamakāsi.

Cakkaratane pana puna pathaviyaṃ patiṭṭhite pariṇāyakaratanāṃ suvaṇṇapaṭṭe Mandhātu upāhanaṃ likhāpetvā idaṃ Mandhātu rajjanti rajjamanusāsi. Tepi tīhi dīpehi āgatamanussā puna gantuṃ asakkontā pariṇāyakaratanāṃ upasaṅkamitvā “deva mayaṃ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantuṃ na sakkoma, vasanaṭṭhānaṃ no dehi”ti yācimsu. So tesāṃ ekamekaṃ janapadamadāsi. Tattha Pubbavidehato āgatamanussehi āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya “Videharaṭṭhan”ti nāmaṃ labhi, Aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso “Aparantajanapado”ti nāmaṃ labhi, Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitapadeso “Kururaṭṭhan”ti nāmaṃ labhi, bahuke pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena vohariyati. Tena vuttaṃ “Kurūsu viharatī”ti.

Kammāsadhammaṃ nāma Kurūnaṃ nigamoti kammāsadhammanti ettha keci dha-kārassa da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsadammo**. **Kammāsoti** kammāsapādo Porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi, tasmā kammāsapādoti paññāyittha, so ca tasmīṃ okāse damito

1. Uṭṭhāsi (Syā)

2. Patito (Syā, Ka)

Porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmim jātaketi? **Mahāsutasomajātaketi** eke. Ime pana therā **Jayaddisajātaketi** vadanti. Tadā hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha—

Putto yadā homi Jayaddisassa,
Pañcālaraṭṭhādhipatissa atrajo.
Cajitvāna¹ pāṇaṃ pitaraṃ pamocayim,
Kammāsapādampi cahaṃ pasādayinti.

Keci pana dha-kārenea atthaṃ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsīnaṃ kira Kuruvattadhammo tasmim kammāso jāto, tasmā taṃ ṭhānaṃ kammāso ettha dhammo jātoti kammāsadhammanti vuccati. Tattha nivṛṭṭhanigamassāpi etadeva nāmaṃ. Bhummavacanena kasmā na vuttanti. Avasanokāsato. Bhagavato kira tasmim nigame vasanokāso koci vihāro nāma nāhosi, nigamato pana apakkamma aññatarasmim udakasampanne ramaṇīye bhūmibhāge mahāvanasaṅḍo ahosi, tattha Bhagavā vihāsi taṃ nigamaṃ gocaragāmaṃ katvā, tasmā evamettha attho veditabbo “Kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma Kurūnaṃ nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvā”ti.

Āyasmāti piyavacanametam gāravavacanametam. **Ānandoti** tassa therassa nāmaṃ. **Ekamantanti** bhāvanapumsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”ti-ādīsu² viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanam. **Nisīdīti** upāvisi. Paṇḍitā hi garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti. Ayañca tesam aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdī.

Kathaṃ nisinno kho pana ekamantaṃ nisinno hotīti. Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ, atidūraṃ, accāsannaṃ, uparivātaṃ, unnatappadesaṃ, atisammukhaṃ, atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese

1. Catvā (Syā)

2. Am 1. 386 piṭṭhe.

nisinno agāraṇaṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ parivattetvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi tikkhattuṃ Bhagavantaṃ padakkhiṇaṃ katvā sakkaccaṃ vanditvā ete cha nisajjadose vajjetvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalassa abhimukhaṭṭhāne chabbaṇṇānaṃ Buddharasmīnaṃ anto pavisitvā pasannaḷākhārasaṃ vigāhanto viya suvaṇṇapaṭaṃ pārupanto viya rattuppalamālavītānamajjhaṃ pavisanto viya ca Dhammaḥaṇḍāgāriko āyasmā Ānando nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti.

Kāya pana velāya kena kāraṇena ayamāyasmā Bhagavantaṃ upasaṅkamantoti. Sāyanhavelāyaṃ paccayākārapañhapucchanakāraṇena. Taṃdivasaṃ kirāyamāyasmā kulasaṅgahatthāya gharadvāre gharadvāre saḥassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya kammāsadhammagāmaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapāṭapaṭikkanto Satthu vattaṃ dassetvā Satthari Gandhakuṭṭiṃ pavitṭhe Satthāraṃ vanditvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ paṭisammajjitvā cammakkaḥaṇḍaṃ paññāpetvā udakatumbato udakaṃ gahetvā udakena hatthapāde sītale katvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno sotāpattiḥalasaṃpattim samāpajji. Atha paricchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhāya paccayākāre ñāṇaṃ otāresi. So “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ādito paṭṭhāya antaṃ, antato paṭṭhāya ādiṃ, ubhayantato paṭṭhāya majjhaṃ, majjhato paṭṭhāya ubho ante pāpento tikkhattuṃ dvādasapadaṃ paccayākāraṃ sammasi. Tassevaṃ sammasantassa paccayākāro vibhūto hutvā uttānakuttānako viya upaṭṭhāsi.

Tato cintesi “ayam paccayākāro sabbabuddhehi ‘gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cā’ti kathito, mayhaṃ kho pana padesañāṇe ṭhitassa sāvākassa sato uttāno vibhūto pākaṭo hutvā upaṭṭhāti, mayhamyeva nu kho esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampī”ti. Athassa etadahosi “handāhaṃ imaṃ pañhaṃ gahetvā Bhagavantaṃ pucchāmi, addhā me Bhagavā imaṃ atthuppattim katvā sālindaṃ Sineruṃ ukkhipanto viya ekam suttantaḥkathaṃ kathetvā dassessati. Buddhānañhi vinayapaññattim, bhummantaraṃ, paccayākāraṃ, samayantaranti imāni cattāri ṭhānāni patvā gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati, Buddhañāṇassa

mahantabhāvo paññāyati, desanā gambhīrā hoti tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisamyuttā”ti.

So kiñcāpi pakatiyāva ekadivase satavārampi saḥassavārampi Bhagavantam upasaṅkamanto na ahetu-akāraṇena upasaṅkamati, tamdivasaṃ pana imam pañham gahetvā “imam Buddhagandhahatthim āpajja nāṇakoñcanādam sossāmi, Buddhasīham āpajja nāṇasīhanādam sossāmi, Buddhasindhavam āpajja nāṇapadavikkamaṃ passissāmi”ti cintetvā divāṭṭhānā utthāya cammakkaṇḍam papphotetvā ādāya sāyanhasamaye Bhagavantam upasaṅkami. Tena vuttam “sāyanhavelāyam paccayākārapañhapucchanakāraṇena upasaṅkamanto”ti.

Yāva gambhīroti ettha yāvasaddo pamāṇātikame, atikkamma pamāṇam gambhīro, atigambhīroti attho. **Gambhīrāvabhāso**ti gambhīrova hutvā avabhāsati, dissatīti attho. Ekañhi uttānameva gambhīrāvabhāsaṃ hoti pūtipaṇṇādivasena kāḷavaṇṇapurāṇa-udakaṃ viya. Tañhi jāṇupamāṇampi sataporisaṃ viya dissati. Ekaṃ gambhīraṃ uttānāvabhāsaṃ hoti Maṇigaṅgāya vippasanna-udakaṃ viya. Tañhi sataporisampi jāṇupamāṇam viya khāyati. Ekaṃ uttānaṃ uttānāvabhāsaṃ hoti cāṭi-ādīsu udakaṃ viya. Ekaṃ gambhīraṃ gambhīrāvabhāsaṃ hoti Sinerupādakamahāsamudde udakaṃ viya. Evaṃ udakameva cattāri nāmāni labhati. Paṭiccasamuppāde panetaṃ natthi. Ayañhi gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cāṭi ekameva nāmam labhati. Evarūpo samānopi atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati, yadidaṃ acchariyaṃ bhante abbhutaṃ bhanteti evaṃ attano vimhayaṃ pakāsento pañham pucchitvā tuṅhībhūto nisīdi.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā “Ānando Bhavaggaggahaṇāya hattham pasārento viya, Sinerum chinditvā miñjam nīharitum vāyamamāno viya, vinā nāvāya mahāsamuddam taritukāmo viya, pathaviṃ parivattetvā pathavojaṃ gahetum vāyamamāno viya Buddhavisayapañham attano uttānam vadati, handassa gambhīrabhāvaṃ ācikkhissāmi”ti cintetvā **mā hevanti-ādīmāha**.

Tattha **mā hevanti** ha-kāro nipātamattam, evaṃ mā bhaṇīti attho. Mā hevanti ca idaṃ vacanaṃ Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ ussādentopi¹ bhaṇati apasādentopi.

1. Ussārentopi (Ka)

Ussādanāvannaṇā

Tattha ussādentō—Ānanda tvaṃ mahāpañño visadañño, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati. Aññesaṃ panesa uttānakoti na sallakkhetabbo, gambhīroyeva ca gambhīrāvabhāso ca. Tattha catasso upamā vadanti. Chamāse subhojanarasapuṭṭhassa kira katayogassa Mahāmallassa samajjasamaye katamallapāsāṇaparicayassa yuddhabhūmim gacchantassa antarā mallapāsāṇaṃ dassetuṃ, so kiṃ etanti āha. Mallapāsāṇoti, āharatha nanti. Ukkhipituṃ na sakkomāti vutte sayāṃ gantvā kuhiṃ imassa bhāriyaṭṭhānanti vatvā dvīhi hatthehi dve pāsāṇe ukkhipitvā kīlāguḷe viya khipitvā agamāsi. Tattha Mallassa mallapāsāṇo lahukopi na aññesaṃ lahukoti vattabbo. Chamāse subhojanarasapuṭṭho Mallo viya hi kappasatasahassaṃ abhinīhārasampanno āyasmā Ānando, yathā Mallassa mahābalatāya mallapāsāṇo lahuko, evaṃ therassa mahāpaññatāya paṭiccasamuppādo uttāno, so aññesaṃ uttānoti na vattabbo.

Mahāsamudde ca Timināma maccho dviyojanasatiko, Timiṅgalo tiyojanasatiko, Timipiṅgalo catuyojanasatiko, Timirapiṅgalo pañcayojanasatiko, Ānando Timinando Ajjhāroho Mahātimīti ime cattāro yojanasahassikā. Tattha Timirapiṅgaleneva dīpenti. Tassa kira dakkhiṇakaṇṇaṃ cālentassa pañcayojanasate padese udakaṃ calati. Tathā vāmakaṇṇaṃ. Tathā naṅguṭṭhaṃ. Tathā sīsaṃ. Dve pana kaṇṇe cāletvā naṅguṭṭhena udakaṃ paharivā sīsaṃ aparāparaṃ katvā kīlītuṃ āradhassa sattaṭṭhayojanasate padese bhājane pakkhipitvā uddhane āropitaṃ viya udakaṃ pakkuthati, tiyojanasathamatte padese udakaṃ piṭṭhim chādetuṃ na sakkoti. So evaṃ vadeyya “ayaṃ mahāsamuddo gambhīro gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayā¹ piṭṭhipaṭicchādanamattampi udakaṃ na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa Timirapiṅgalassa mahāsamuddo uttānoti aññesaṃ khuddakamacchānaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo.

1. Mayhaṃ (Ka)

Supaṇṇarājā ca diyadḍhajojanasatiko, tassa dakkhiṇapakkho paññāsajojaniko hoti, tathā vāmapakkho, piñchavaṭṭi saṭṭhiyojanikā, gīvā tiṃsajojanikā, mukhaṃ navajojanam, pādā dvādasajojanikā. Tasmim supaṇṇavātaṃ dassetuṃ āradḍhe sattaṭṭhajojanasataṃ ṭhānam nappahoti. So evaṃ vadeyya “ayaṃ ākāso ananto anantoti vadanti, kutassa anantatā, mayam pakkhavātappasāraṇokāsampi na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa supaṇṇarañño ākāso parittoti aññesaṃ khuddakapakkhīnam parittoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo.

Róhu-asurindo pana pādantato yāva kesantā yojanānam cattāri sahasāni aṭṭha ca satāni hoti. Tassa dvinnam bāhānam antaram dvādasajojanasatikam. Bahalattena¹ chayojanasatikam. Hatthapādatalāni tiyojanasatikāni, tathā mukham. Ekekam aṅgulipabbam paññāsajojanam, tathā bhamukantaram. Nalāṭam tiyojanasatikam. Sīsam navajojanasatikam. Tassa mahāsamuddam otiṇṇassa gambhīram udakam jāṇupparamāṇam hoti. So evam vadeyya “ayaṃ mahāsamuddo gambhīro gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayam jāṇuppaṭicchādanamattampi udakam na labhāmā”ti. Tattha kāyupapannassa Rāhuno mahāsamuddo uttānoti aññesaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo. Etamattham sandhāya Bhagavā “mā hevam Ānanda avaca, mā hevam Ānanda avacā”ti āha.

Therassa hi catūhi kāraṇehi gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānoti upaṭṭhāti. Katamehi catūhi, pubbūpanissayasampattiyā, titthavāsena, sotāpannatāya, bahussutabhāvenāti.

Pubbūpanissayasampattikathā

Ito kira satahassime kappe Padumuttaro nāma Satthā loke uppajji. Tassa Haṃsavatī nāma nagaram ahosi, Ānando nāma rājā

1. Bahalantena (Syā) Bahalattena (Ka)

pitā, Sumedhā nāma devī mātā, bodhisatto Uttarakumāro nāma ahosi. So puttassa jātadivase mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamma pabbajitvā pathānāmanuyuñjanto anukkamena sabbaññutaṃ patvā “anekajāti samsāran”ti udānaṃ udānetvā sattāhaṃ Bodhipallaṅke vītināmetvā pathaviyaṃ ṭhapessāmīti pādaṃ abhinīhari. Atha pathaviṃ bhinditvā mahantaṃ padumaṃ uṭṭhāsi. Tassa dhurapattāni navutihatthāni, kesaraṃ tiṃsahatthaṃ, kaṇṇikā dvādasahatthā, navaghaṭappamāṇo reṇu ahosi.

Satthā pana ubbedhato aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedho ahosi. Tassa ubhinnaṃ bāhānamantaraṃ aṭṭhārasahatthaṃ, nalātaṃ pañchahatthaṃ, hatthapādā ekādasahatthā. Tassa ekādasahatthena pādena dvādasahatthāya kaṇṇikāya akkantaṃattāya navaghaṭappamāṇo reṇu uṭṭhāya aṭṭhapaṇṇāsahatthaṃ padesaṃ uggantvā okiṇṇamanosilācuṇṇaṃ viya paccokiṇṇo. Tadupādāya Bhagavā Padumuttarotveva paññāyittha. Tassa Devilo ca Sujāto ca dve aggasāvakaṃ ahesuṃ. Amitā ca Asamā ca dve aggasāvikaṃ. Sumano nāma upaṭṭhāko. Padumuttaro Bhagavā pitusaṅghaṃ kurumāno bhikkhusatasahassaparivāro Haṃsavatiyā rājadhāniyā vasati.

Kaṇṇihabhātā panassa Sumanakumāro nāma. Tassa rājā Haṃsavatito vīsatiyojanasate ṭhāne Bhogagāmaṃ adāsi. So kadāci āgantvā pitarañca Satthārañca passati. Athekadivasaṃ paccanto kupito. Sumano rañño pesesi “paccanto kupito”ti. Rājā “mayā tvaṃ tattha kasmā ṭhapito”ti paṭipesesi. So nikkhamma core vūpasametvā “upasanto deva janapado”ti rañño pesesi. Rājā tuṭṭho “sīghaṃ mama putto āgacchatū”ti āha. Tassa sahasamattā amaccā honti. So tehi saddhiṃ antarāmagge mantesi “mayhaṃ pitā tuṭṭho sace me varaṃ deti, kiṃ gaṇhāmī”ti. Atha naṃ ekacce “hatthiṃ gaṇhatha, assaṃ gaṇhatha, rathaṃ gaṇhatha, janapadaṃ gaṇhatha, sattaratanāni gaṇhathā”ti āhaṃsu. Apare “tumhe pathavissarassa puttā, tumhākaṃ dhanāṃ dullabhaṃ, laddhampi cetaṃ sabbaṃ pahāya gamaṇīyaṃ, puññameva ekaṃ ādāya gamaṇīyaṃ, tasmā te deve varaṃ dadamāne temāsaṃ Padumuttaraṃ Bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ varaṃ gaṇhathā”ti. So “tumhe mayhaṃ kalyāṇamittā, na mama cittaṃ atthi, tumhehi pana uppāditaṃ, evaṃ karissāmī”ti gantvā pitaraṃ

vanditvā pitarāpi āliṅgetvā tassa matthake cumbitvā “varañ te putta demī”ti vutte “sādhu mahārāja, icchāmahañ mahārāja Bhagavantañ temāsañ catūhi paccayehi upaṭṭhahanto jīvitañ avañjhañ¹ kātum, imameva varañ dehī”ti āha. “Na sakkā tāta, aññañ varehī”ti vutte “deva khattiyānañ nāma dve kathā natthi, etameva dehi, na me aññenattho”ti. Tāta Buddhānañ nāma cittañ dujjānañ, sace Bhagavā na icchissati, mayā dinnepi kiñ bhavissatīti. So “sādhu deva ahañ Bhagavato cittañ jānissāmī”ti vihārañ gato.

Tena ca samayena bhattakiccañ niṭṭhapetvā Bhagavā Gandhakuṭim pavitṭho hoti. So maṇḍalamāḷe sannisinānañ bhikkhūnañ santikañ agamāsi. Te tañ āhañsu “rājaputta kasmā āgatosī”ti. Bhagavantañ dassanāya, dassetha me Bhagavantanti. Na mayañ rājaputta icchiticchitakkhaṇe Satthārañ daṭṭhum labhāmāti. Ko pana bhante labhatīti. Sumanatthero nāma rājaputtāti. “So kuhiñ bhante thero”ti therassa nisinnaṭṭhānañ pucchitvā gantvā vanditvā “icchāmahañ bhante Bhagavantañ passitum, dassetha me”ti āha. Thero “ehi rājaputtā”ti tañ gahetvā tañ Gandhakuṭipariveṇe ṭhapetvā Gandhakuṭim abhiruhi. Atha nañ Bhagavā “Sumana kasmā āgatosī”ti āha. Rājaputto bhante Bhagavantañ dassanāya āgatoti. Tena hi bhikkhu āsanañ paññāpēhīti. Thero āsanañ paññāpesi, nisīdi Bhagavā paññatte āsane. Rājaputto Bhagavantañ vanditvā paṭisanthārañ akāsi. Kadā āgatosi rājaputtāti. Bhante tumhesu Gandhakuṭim pavitṭhesu. Bhikkhū pana “na mayañ icchiticchitakkhaṇe Bhagavantañ daṭṭhum labhāmā”ti mañ therassa santikañ pāhesum. Thero pana ekavacaneneva dassesi. Thero bhante na tumhākañ sāsane vallabho maññeti. Āma rājakumāra, vallabho esa bhikkhu mayhañ sāsane. Bhante Buddhānañ sāsane kiñ katvā vallabho hotīti. Dānañ datvā sīlañ samādiyitvā uposathakammañ katvā kumārāti². Bhagavā ahañ thero viya Buddhasāsane vallabho hotukāmo, temāsañ me vassāvāsañ adhivāsethāti. Bhagavā “atthi nu kho tattha gatena attho”ti oloketvā atthīti disvā “suññāgāre kho rājakumāra Tathāgatā

1. Avajjhañ (Ka)

2. Rājakumārāti (Syā)

abhiramantī”ti āha. Kumāro “aññātaṃ Bhagavā aññātaṃ Sugatā”ti vatvā
 “ahaṃ bhante purimataraṃ gantvā vihāraṃ kāremi, mayā pesite
 bhikkhusatasahassena saddhim āgacchathā”ti paṭiññaṃ gahetvā pitusantikam
 gantvā “dinnā me deva Bhagavatā paṭiññā, mayā pahite Bhagavantam
 peseyyāthā”ti pitaraṃ vanditvā nikkhamitvā yojane yojane vihāraṃ kāretvā
 vīsayojanasataṃ addhānaṃ gantvā attano nagare vihāraṭṭhānaṃ vicinanto
 Sobhanam¹ nāma Kuṭumbikassa uyyānaṃ disvā satasahassena kiṇitvā
 satasahassaṃ vissajjetvā vihāraṃ kāresi. Tattha Bhagavato Gandhakuṭim
 sesabhikkhūnañca rattitṭhānadivāṭṭhānatthāya kuṭileṇamaṇḍape kārapetvā
 pākāraparikkhepe katvā dvārakoṭṭhakañca niṭṭhapetvā pitusantikam pesesi
 “niṭṭhitam mayham kiccaṃ, Satthāraṃ paṇiṇathā”ti.

Rājā Bhagavantam bhojetvā “Bhagavā Sumanassa kiccaṃ niṭṭhitam,
 tumhākaṃ gamanaṃ paccāsīsatī”ti āha. Bhagavā
 satasahassabhikkhuparivāro yojane yojane vihāresu vasamāno agamāsi.
 Kumāro “Satthā āgato”ti sutvā yojanaṃ paccugantvā mālādīhi pūjayamāno
 vihāraṃ pavesetvā—

Satasahassena me kītaṃ, satasahassena māpitaṃ.

Sobhanam nāma uyyānaṃ, paṭiggaṇha Mahāmunīti—

Vihāraṃ niyyātesi. So vassūpanāyikadivase dānaṃ datvā attano
 puttadāre ca amacce ca pakkosāpetvā āha—“ayaṃ Satthā amhākaṃ
 santikaṃ dūrato āgato, Buddhā ca nāma dhammagaruno na āmisagarukā.
 Tasmā ahaṃ temāsaṃ dve sātake nivāsetvā dasa silāni samādiyitvā idheva
 vasissāmi, tumhe khīṇāsavasatasahassassa imināva nīhārena temāsaṃ dānaṃ
 dadeyyāthā”ti.

So Sumanattherassa vasanaṭṭhānasabhāgeyeva ṭhāne vasanto yaṃ thero
 Bhagavato vattaṃ karoti, taṃ sabbaṃ disvā “imasmiṃ ṭhāne ekantavallabho
 esa thero, etasseva me ṭhānantaraṃ patthetuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā upakaṭṭhāya
 pavāraṇāya gāmaṃ pavisitvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sattame divase
 bhikkhusatasahassassa pādamūle ticīvaram ṭhapetvā

1. Sobhassa (Syā)

Bhagavantam vanditvā “bhante yadetaṃ mayā magge yojanantarikaṃ yojanantarikaṃ vihāraṃ kārāpanato paṭṭhāya puññaṃ kataṃ, taṃ neva Sakkasampattiṃ na mārasampattiṃ, na brahmasampattiṃ patthayantena, Buddhassa pana upaṭṭhākabhāvaṃ patthayantena kataṃ. Tasmā ahampi Bhagavā anāgate Sumanatthero viya Buddhassa upaṭṭhāko bhaveyyan”ti pañcapaṭiṭṭhitena nipatitvā vandi.

Bhagavā “mahantaṃ kulaputtassa cittaṃ, samijjhissati nu kho no”ti olokeno “anāgate ito satasahassime kappe Gotamo nāma Buddho uppajjissati, tasseva upaṭṭhāko bhavissatīti ñatvā—

Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, sabbameva samijjhātu.

Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathāti—

Āha. Kumāro taṃ sutvā “Buddhā nāma advejjhakathā hontī”ti dutiyadivaseyeva tassa Bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito piṭṭhito gacchanto viya ahoṣi. So tasmim Buddhuppāde vassasatasahassaṃ dānaṃ datvā sagge nibbattitvā Kassapabuddhakālepi piṇḍāya carato therassa pattaggahaṇatthaṃ uttarisāṭakaṃ datvā pūjamakāsi. Puna sagge nibbattitvā tato cuto Bārāṇasirājā hutvā aṭṭhannaṃ Paccekabuddhānaṃ paṇṇasālāyo kāretvā maṇi-ādhārake upaṭṭhapetvā catūhi paccayehi dasavassasahassāni upaṭṭhānaṃ akāsi. Etāni pākaṭaṭṭhānāni.

Kappasatasahassaṃ pana dānaṃ dadamānova amhākaṃ bodhisattena saddhiṃ Tusitapure nibbattitvā tato cuto Amitodanasakkassa gehe paṭisandhiṃ gahetvā anupubbena katābhinikkhamano sammāsambodhiṃ patvā paṭhamagamanena Kapilavatthuṃ āgantvā tato nikkhamante Bhagavati Bhagavato parivāratthaṃ rājakumāresu pabbajitesu Bhaddiyādīhi saddhiṃ nikkhamitvā Bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva āyasmato Puṇṇassa Mantāṇiputtassa santike dhammakathaṃ sutvā sotāpattiṭṭhale paṭiṭṭhahi¹. Evamesa āyasmā pubbūpanissayasampanno, tassimāya pubbūpanissayasampattiyā gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

1. Saṃ 2. 86 piṭṭhe.

Titthavāsādivaṇṇanā

Titthavāsoti punappunam garūnam santike
uggahaṇasavanaparipucchanadhāraṇāni vuccanti. So therassa ativiya
parisuddho, tenāpissāyam gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya
upaṭṭhāsi.

Sotāpannānañca nāma paccayākāro uttānakova hutvā upaṭṭhāti, ayañca
āyasmā sotāpanno. Bahussutānañca catuhatthe ovarake padīpe jalamāne
mañcapītaṃ viya nāmarūpaparicchedo pākaṭo hoti, ayañca āyasmā
bahussutānam aggo hoti, bāhussaccānubhāvenapissa gambhīropi
paccayākāro uttānako viya upaṭṭhāsi.

Paṭiccasamuppādagambhīratā

Tattha atthagambhīratāya dhammagambhīratāya desanāgambhīratāya
paṭivedhagambhīratāyāti catūhi ākārehi paṭiccasamuppādo gambhīro nāma.

Tattha jarāmarāṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro
-pa- saṅkhārānam avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīroti ayaṃ
atthagambhīratā.

Avijjāya saṅkhārānam paccayaṭṭho gambhīro -pa- jātiyā jarāmarāṇassa
paccayaṭṭho gambhīroti ayaṃ **dhammagambhīratā**.

Katthaci sutte paṭiccasamuppādo anulomato desiyati, katthaci
paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci majjhato paṭṭhāya
anulomato vā paṭilomato vā anulomapaṭilomato vā, katthaci tisandhi
catusaṅkhepo, katthaci dvisandhi tisaṅkhepo, katthaci ekasandhi
dvisaṅkhepoti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Avijjāya pana aññāṇa-adassanasaccāpaṭivedhaṭṭho gambhīro,
saṅkhārānam abhisāṅkharaṇāyūhanasārāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññata-
abyāpāra-asaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa
ekuppādaviniḅbhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa
adhipatilokadvārakkhattavisayibhāvaṭṭho,

phassassa phusanaṅghaṭṭanasaṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya
 ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhatabhāvanijjivavedayitaṭṭho,
 taṇhāya abhinandita-ajjhosaṅgāsaritā¹ latātaṇhānadī
 taṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho, upādānassa
 ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamaṭṭho, bhavassa
 āyūhanābhisaṅkharāyoniṅgatiṭṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisaṅgāti-
 okkantiniḥḥattipātubhāvaṭṭho, jarāmaṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho
 gambhīroti evaṃ yo² avijjādānaṃ sabhāvo, yena paṭivedhena avijjādayo
 sarasalakkaṇato paṭividdhā honti, so gambhīroti ayaṃ
paṭivedhagambhīratāti veditabbā. Sā sabbāpi therassa uttānakā³ viya
 upaṭṭhāsi. Tena Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ ussādento “mā hevaṃ”ti-
 ādimāha. Ayañcetha adhippāyo—Ānanda tvaṃ mahāpaṇṇo visadaṇṇo,
 tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati, tasmā
 “mayhameva nu kho esa uttānako⁴ hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampi”ti mā
 evaṃ avacāti.

Apasādanāvaṇṇanā

Yaṃ pana vuttaṃ “apasādentō”ti, tattha ayaṃ adhippāyo—Ānanda
 “atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati”ti mā hevaṃ avaca. Yadi hi
 te esa uttānakuttānako viya khāyati, kasmā tvaṃ attano dhammatāya
 sotāpanno nāhosi, mayā dinnanayeva ṭhatvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhasi.
 Ānanda idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana tava uttānako
 jāto, atha kasmā oḷārikaṃ kāmarāgasamyojanaṃ paṭighasamyojanaṃ,
 oḷārikaṃ kāmarāgānusayaṃ paṭighānusayanti ime cattāro kilese
 samugghāṭetvā sakadāgāmiphalaṃ na sacchikarosi, teyeva aṇusahagate
 cattāro kilese samugghāṭetvā anāgāmiphalaṃ na sacchikarosi, rūparāgādīni
 pañca samyojanāni, bhavarāgānusayaṃ mānānusayaṃ avijjānusayanti ime
 aṭṭha kilese samugghāṭetvā arahattaṃ na sacchikarosi.

1. ...samosaritā (Ka)

3. Uttānako (Syā, Ka)

2. Gambhīro. Evamādayo (Ka)

4. Uttānakova (Syā, Ka)

Kasmā ca satahassakappādhikāṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ pūritapāramino Sāriputtamoggallānā viya sāvaka-pāramiññaṃ nappaṭivijjhasi, satahassakappādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramino Paccekabuddhā viya ca paccekabodhiññaṃ nappaṭivijjhasi. Yadi vā te sabbathāva esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, atha kasmā satahassakappādhikāni cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni pūritapāramino Buddhā viya sabbaññutaññaṃ na sacchikarosi, kiṃ anathikosi etehi visesādhigamehi, passa yāvañca te aparaddhaṃ, tvaṃ nāma sāvako padesaññaṃ ṭhito atigambhīraṃ paccayākāraṃ “uttānako me upaṭṭhāti”ti vadasi, tassa te idaṃ vacanaṃ Buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ hoti, na tādīsena nāma bhikkhunā Buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ kathetabbanti yuttametāṃ.

Nanu mayhaṃ Ānanda idaṃ paccayākāraṃ paṭivijjhituṃ vāyamantasseva satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atikkantāni. Paccayākāraṃ paṭivijjhanatthāya ca pana me adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, apūritapāramī nāma natthi. Paccayākāraṃ paṭivijjhissāmīti ca pana me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassa ayaṃ mahāpathavī dvaṅgulamattampi na kampi, tathā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ, majjhimayāme dibbacakkhuṃ sampādentassa. Pacchimayāme pana me balavapaccūsasamaye “avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayo hoti”ti diṭṭhamatteva dasasahasilokadhātu ayadaṇḍakena ākoṭitakaṃsatālaṃ viya viravasataṃ viravasahassaṃ muñcamānā vātāhate paduminipaṇṇe udakabindu viya kampittha. Evaṃ gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa Ānanda dhammassa ananubodhā -pa- nātivattatīti.

Etassa dhammassāti etassa paccayadhammassa. **Ananubodhāti** ñātapariññāvasena ananubujjhanā. **Appaṭivedhāti** tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā. **Tantākulakajātāti** tantaṃ viya ākulakajātā. Yathā nāma dunnikkhittaṃ mūsikacchinnāṃ pesakārānaṃ tantaṃ tahiṃ tahiṃ ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti, evameva sattā imasmiṃ paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti taṃpaccayākāraṃ ujum kātuṃ. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhaveyya ujum kātuṃ, ṭhapetvā

pana dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samatthā nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantaṃ kaññiyam datvā kocchena pahataṃ tattha tattha guḷakajātaṃ hoti gaṇṭhibaddham, evamime sattā paccayesu pakkhalitvā paccaye ujum kātuṃ asakkontā dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena ākulakajātā honti gaṇṭhibaddhā. Ye hi keci diṭṭhigatanissitā, sabbe paccayākāraṃ ujum kātuṃ asakkontāyeva.

Kulāgaṇṭhikajātā¹ kulāgaṇṭhikaṃ² vuccati Pesakārakaññiyasuttaṃ. Kulā nāma³ sakunīkā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā hi tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ.

Muñjapabbajabhūtā muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūtā. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajju jīṇṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesam tiṇānaṃ idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti. Tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujum kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samatthā nāma natthi. Evamayam pajā paccayākāre ujum kātuṃ asakkontī diṭṭhigatavasena gaṇṭhikajātā hutvā apāyamaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha **apāyoti** nirayatiracchānayanipettivisaya-asurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisankhātassa ayassa abhāvato “apāyo”ti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati**. Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana—

Khandhānaṃca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbochinnam vattamānā, **saṃsāroti** pavuccatīti.

Tam sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhim, paṭisandhito cutinti evam punappunam cutipaṭisandhiyo gaṇhantā tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhattanāvā viya yantesu yuttagoṇo viya ca

1. Gulāgaṇṭhikajātā (Sī), guṇagaṇṭhikajā tāti (Syā)

2. Gulāgaṇṭhikaṃ (Sī), guṇagaṇṭhikaṃ (Syā) 3. Gulā nāma (Sī), guṇā nāma (Syā)

paribbhamatiyeva. Iti sabbampetaṃ Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ apasādentō āhāti veditabbaṃ.

Paṭiccasamuppādaṅṅana

96. Idāni yasmā idaṃ suttaṃ “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo”ti ca “tantākulakajāta”ti ca dvīhiyeva padehi ābaddhaṃ, tasmā “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo”ti iminā tāva anusandhinā paccayākārassa gambhīrabhāvadassanattaṃ desanaṃ ārabhanto **atthi idappaccayā jarāmarañanti**-ādimāha. Tatrāyamatto— imassa jarāmarañassa paccayo idappaccayo, tasmā idappaccayā atthi jarāmarañam, atthi nu kho jarāmarañassa paccayo, yamhā paccayā jarāmarañam bhaveyyāti evaṃ puṭṭhena satā Ānanda paṇḍitena puggalena yathā “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti vutte ṭhapanīyattā pañhassa tuṅhī bhavitabbaṃ hoti, “abyākatametaṃ Tathāgatenā”ti vā vattabbaṃ hoti, evaṃ appaṭipajjitvā, yathā “cakkhu sassataṃ asassatan”ti vutte asassatanti ekaṃseneva vattabbaṃ hoti, evaṃ ekaṃseneva atthīti vacanīyaṃ. Puna kiṃ paccayā jarāmarañam, ko nāma so paccayo, yato jarāmarañam hotīti vutte **jātipaccayā jarāmarañanti** iccassa vacanīyaṃ, evaṃ vattabbaṃ bhaveyyāti attho. Esa nayo sabbapadesu.

Nāmarūpapaccayā phassoti idaṃ pana yasmā saḷāyatanapaccayāti vutte cakkhusamphassādīnaṃ channaṃ vipākasamphassānaṃyeva gahaṇam hoti, idha ca “saḷāyatanapaccayā”ti iminā padena gahitampi agahitampi paccayuppannavisesam, phassassa ca saḷāyatanato atirittam aññampi visesapaccayam dassetukāmo, tasmā vuttanti veditabbaṃ. Iminā pana vārena Bhagavatā kiṃ kathitanti. Paccayānaṃ nidānaṃ kathitam. Idañhi suttaṃ paccaye nijjaṭe niggumbe katvā kathitattā **Mahānidānanti** vuccati.

98. Idāni tesam tesam paccayānaṃ tathaṃ avitatham anaññatham paccayabhāvaṃ dassetum **jātipaccayā jarāmarañanti iti kho panetaṃ vuttanti**-ādimāha. Tattha **pariyāyena**ti kāraṇena. **Sabbenasabbaṃ sabbathāsabbanti** nipātaadvayametaṃ. Tassattho “sabbākārena sabbā sabbena

sabhāvena sabbā jāti nāma yadi na bhaveyyā”ti. Bhavādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Kassacīti** aniyamavacanametam, devādīsu yassa kassaci. **Kimhicīti** idampi aniyamavacanameva, kāmabhavādīsu navasu bhavesu yattha katthaci. **Seyyathidanti** aniyamitanikkhitta-atthavibhajanatthe nipāto, tassattho “yaṃ vuttam ‘kassaci kimhicī’ti, tassa te attham vibhajissāmī”ti. Atha nam vibhajanto “devānam vā devattāyā”ti-ādimāha. Tattha **devānam vā devattāyāti** yā yaṃ devānam devabhāvāyā khandhajāti, yāyā khandhajātiyā devā “devā”ti vuccanti, sace hi jāti¹ sabbenasabbam nābhavissāti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Ettha ca **devāti** upapattidevā. **Gandhabbāti** mūlakhandhādīsu adhivatthadevatāva. **Yakkhāti** amanussā. **Bhūtāti** ye keci nibbattasattā. **Pakkhinoti** ye keci aṭṭhipakkhā vā cammapakkhā vā lomapakkhā vā, **sarīsapāti**² ye keci bhūmiyam sarantā gacchanti. **Tesam tesanti** tesam tesam devagandhabbādīnam. **Tadatthāyāti** devagandhabbādibhāvāyā. **Jātinirodhāti** jātavigamā, jāti-abhāvāti attho.

Hetūti-ādīni sabbānīpi kāraṇavevacanāni eva. Kāraṇāñhi yasmā attano phalattthāya hinoti pavattati, tasmā “hetū”ti vuccati. Yasmā tam phalam nideti “handā nam gaṇhathā”ti³ appeti viya, tasmā **nidānam**. Yasmā phalam tato samudeti uppajjati, tañca paṭicca eti pavattati, tasmā **samudayoti** ca **paccayoti** ca vuccati. Esa nayo sabbattha. Apica **yadidam jātīti** ettha **yadidanti** nipāto, tassa sabbapadesu liṅgānurūpato attho veditabbo. Idha pana “yā esā jāti”ti ayamassa attho. Jarāmaṇassa hi jāti upanissayakoṭiyā paccayo hoti.

99. Bhavapade “kimhicī”ti iminā okāsapariggaho kato. Tattha heṭṭhā Avīcipariyantam katvā upari Paranimmitavasavattideve antokaritvā **kāmabhavo** veditabbo. Ayaṃ nayo upapattibhave. Idha pana kāmabhavo yujjati. So hi jātiyā upanissayakoṭiyā paccayo hoti. Upādānapadādīsipi “kimhicī”ti iminā okāsapariggahova katoti veditabbo.

1. Sā ce jāti (?)

2. Sirīmsapāti (Sī, Syā)

3. Idam gaṇhatha nanti (Ka)

100. **Upādānapaccayā bhavoti** ettha kāmupādānaṃ tiṇṇampi kammabhavānaṃ tiṇṇaṅca upapattibhavānaṃ paccayo, tathā sesānipīti upādānapaccayā catuvisatibhavā veditabbā. Nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbhanti. Tesam upādānāni sahajātakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ paccayo.

101. **Rūpatanḥāti** rūpārammaṇe taṇhā. Esa nayo saddatanḥādīsu. Sā panesā taṇhā upādānassa sahajātakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ paccayo hoti.

102. **Esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanāti** ettha vipākavedanā taṇhāya upanissayakotiyaṃ paccayo hoti, aññā aññathāpīti.

103. Ettāvatā pana Bhagavā vaṭṭamūlabhūtaṃ purimatanḥaṃ dassetvā idāni desanaṃ, piṭṭhiyaṃ paharivā kesesu vā gahetvā viravantaṃ viravantaṃ maggato okkamento viya navahi padehi samudācāratanḥaṃ dassento “iti kho panetaṃ Ānanda vedanaṃ paṭicca taṇhā”ti-ādimāha. Tattha **tanḥāti** dve taṇhā esanatanḥā ca, esitanḥā ca. Yāya taṇhāya ajapathasaṅkupathādīni paṭipajjitvā bhoge esati gavesati, ayaṃ **esanatanḥā** nāma. Yā tesu esitesu gavesitesu paṭiladdhesu taṇhā, ayaṃ **esitanḥā** nāma. Tadubhayampi samudācāratanḥāya eva adhivacanaṃ. Tasmā duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṇhā nāma. **Pariyesanā** nāma rūpādi-ārammaṇapariyesanā, sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho, so hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana nāṇatanḥādiṭṭhivittakkavasena catubbidho. Tattha “sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā”ti¹ ayaṃ **nāṇavinicchayo**. “Vinicchayoti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo ca”ti² evaṃ āgatāni aṭṭhasatatanḥāvicarītāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsatti diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. “Chando kho Devānaminda vitakkanidāno”ti³ imasmim̐ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundaraṅca vitakkeneva

1. Ma 3. 273 piṭṭhe.

2. Khu 7. 205 piṭṭhe.

3. Dī 2. 221 piṭṭhe.

vinicchīnāti¹ “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-
ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ
paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābhaṃ paṭicca
vinicchayo”ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkitavatthusmiṃ dubbalarāgo
ca balavarāgo ca uppajjati, idaṅhi idha taṇhā. **Chandoti**
dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamanti
balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādiṭṭhivasena pariggahaṇakaraṇaṃ.
Macchariyanti parehi sādharmaṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ
vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññesaṃ
acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”ti. **Ārakkhoti**
dvārapidahana, mañjusagopanaḍḍivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti
adhikaraṇaṃ, kāraṇassetamaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti**
bhāvanapuṃsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ
daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatoḍḍhārādīno satthassa ādānaṃ
sattādānaṃ. **Kalahoti** kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho
viggaho. Pacchimo pacchimo **vivādo**. Tuvanṭuvanti agāravavacanaṃ
tuvaṅtuvanṃ.

112. Idāni paṭilomanayenāpi taṃsamudācārataṇhaṃ dassetuṃ puna
“ārakkhādhikaraṇaṃ”ti ārabhanto desanaṃ nivattesi. Tattha **kāmatāṇhāti**
pañcakāmaguṇikarāgavasena uppannā rūpāditaṇhā. **Bhavataṇhāti**
sattatadiṭṭhisahagato rāgo. **Vibhavataṇhāti** ucchedadiṭṭhisahagato rāgo. **Ime**
dve dhammāti vaṭṭamūlataṇhā ca samudācārataṇhā cāti ime dve dhammā.
Dvayenāti taṇhālakkhaṇavasena ekabhāvaṃ gatāpi
vaṭṭamūlasamudācāravasena dvīhi koṭṭhāsehi vedanāya ekasamosaraṇā
bhavanti, vedanāpaccayena ekapaccayāti attho. Tividhaṅhi samosaraṇaṃ
osaraṇasamosaraṇaṃ, sahaḍḍātasamosaraṇaṃ, paccayasamosaraṇaṃca. Tattha
“atha kho sabbāni tāni kāmasamosaraṇāni bhavanti”ti idaṃ
osaraṇasamosaraṇaṃ nāma. “Chandamūlakā āvuso ete dhammā
phassasamudayā vedanā samosaraṇā”ti² idaṃ **sahaḍḍātasamosaraṇaṃ** nāma.
“Dvayena vedanāya ekasamosaraṇā”ti³ idaṃ pana **paccayasamosaraṇanti**
veditabbaṃ.

1. Vinicchindati (Syā, Ka)

2. Am 3. 152, 341 piṭṭhesu.

3. Samvaṇṇiyamānapāṭhoyeva.

113. **Cakkhusamphassoti**-ādayo sabbe vipākaphassāyeva. Tesu ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse avasesā dvattimsaphassā honti. **Yadidaṃ phassoti** ettha pana phasso bahudhā vedanāya paccayo hoti.

114. **Yehi Ānanda ākārehi**ti-ādīsu ākāra vuccanti vedanādīnaṃ aññamaññaṃ asadisasabhāvā. Teyeva sādhukaṃ dassiyamānā taṃ taṃ līnamatthaṃ gamentīti **liṅgāni**. Tassa tassa sañjānanahetuto **nimittāni**. Tathā tathā uddisitabbato **uddesā**. Tasmā ayamettha attho—“Ānanda yehi ākārehi -pa- yehi uddesehi nāmakāyassa nāmasamūhassa paññatti hoti, yā esā ca vedanāya vedayitākāre vedayitaliṅge vedayitanimitte vedanāti uddese sati, saññāya sañjānanākāre sañjānanaliṅge sañjānananimitte saññāti uddese sati, saṅkhārānaṃ cetanākāre cetanāliṅge cetanānimitte cetanāti uddese sati, viññāṇassa vijānanākāre vijānanaliṅge vijānananimitte viññāṇanti uddese sati ‘ayaṃ nāmakāyo’ti nāmakāyassa paññatti hoti, tesu nāmakāyappaññattihetūsu vedanādīsu ākāradīsu asati api nu kho rūpakāye adhivacanasamphasso paññāyetha. Yvāyaṃ cattāro khandhe vatthum katvā manodvāre adhivacanasamphassavevacano manosamphasso uppajjati, api nu kho so rūpakāye paññāyetha, pañca pasāde vatthum katvā katvā uppajjeyyā”ti. Atha āyasmā Ānando ambarukkhe asati jamburukkhatto ambapakkassa uppattim viya rūpakāyato tassa uppattim asampaṭicchanto **no hetam bhanteti** āha.

Dutiya pañhe ruppanākāraruppanaliṅgaruppananimittavasena rūpanti uddesavasena ca ākāradīnaṃ attho veditabbo. **Paṭighasamphassoti**¹ sappaṭighaṃ rūpakkhandaṃ vatthum katvā uppajjanakasamphasso. Idhāpi thero jamburukkhe asati amburukkhatto jambupakkassa uppattim viya nāmakāyato tassa uppattim asampaṭicchanto “no hetam bhante”ti āha.

1. Sappaṭighasamphassoti (Ka)

Tatīyapañho ubhayavaseneva vutto. Tatra thero ākāse ambajambupakkānaṃ uppattiṃ viya nāmarūpābhāve dvinnampi phassānaṃ uppattiṃ asampaṭicchanto “no hetam bhante”ti āha.

Evaṃ dvinnaṃ phassānaṃ visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvā idāni dvinnampi tesam avisesato nāmarūpapaccayataṃ dassetuṃ “yehi Ānanda ākārehi”ti catuttham pañham ārabhi. **Yadidaṃ nāmarūpanti** yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, yaṃ idaṃ chasupi dvāresu nāmarūpaṃ, eseva hetu eseva paccayoti attho. Cakkhudvārādīsu hi cakkhādīni ceva rūpārammaṇādīni ca rūpaṃ, sampayuttakā khandhā nāmantī evaṃ pañcavidhopi so phasso nāmarūpapaccayāva phasso. Manodvārepi hadayavatthuñceva yañca rūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ rūpaṃ. Sampayuttadhammā ceva yañca arūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ arūpaṃ nāma. Evaṃ manosamphassopi nāmarūpapaccayā phassoti vedītabbo. Nāmarūpaṃ panassa bahudhā paccayo hoti.

115. **Na okkamissathāti** pavisitvā pavattamānaṃ viya paṭisandhivasena na vattissatha. **Samuccissathāti** paṭisandhiviññāṇe asati api nu kho suddham avasesaṃ nāmarūpaṃ antomātukucchimim kalalādibhāvena samuccitaṃ missakabhūtaṃ hutvā vattissatha. **Okkamitvā vokkamissathāti** paṭisandhivasena okkamitvā cutivasena vokkamissatha, nirujjhissathāti attho. So panassa nirodho na tasseva cittassa nirodhena, na tato dutiyatatiyānaṃ nirodhena hoti. Paṭisandhicittena hi saddhim samuṭṭhitāni samatiṃsa kammajarūpāni nibbattanti. Tesu pana ṭhitesuyeva soḷasa bhavaṅgacittāni uppajjitvā nirujjhanti. Etasmim antare gahitapaṭisandhikassa dāraḷakassa vā mātuyā vā panassa antarāyo natthi. Ayañhi **anokāso** nāma. Sace pana paṭisandhicittena saddhim samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sakkonti, pavatti pavattati, paveṇī ghaṭiyati. Sace pana na sakkonti, pavatti nappavattati, paveṇī na ghaṭiyati, **vokkamati**¹ nāma hoti, taṃ sandhāya “okkamitvā vokkamissathā”ti vuttaṃ.

Itthattāyāti itthabhāvāya, evaṃ paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyāti attho. **Daharasseva satoti** mandassa bālasseva santassa. **Vocchijjissathāti**

1. Vokkamaṇaṃ (Syā)

upacchijjissatha. **Vuḍḍhim virūḷhim vepullanti** viññāṇe upacchinne suddham nāmarūpameva uṭṭhahitvā paṭhamavayavasena vuḍḍhim, majjhimavayavasena virūḷhim, pacchimavayavasena vepullam api nu kho āpajjissathāti. Dasavassavīsativassavassasatavassasahassasampāpanena vā api nu kho vuḍḍhim virūḷhim vepullam āpajjissathāti attho.

Tasmātihānandāti yasmā mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇepi kucchivāsepi kucchito nikkhamanepi, pavattiyaṃ dasavassādikālepi viññāṇamevassa paccayo, tasmā eseva hetu esa paccayo nāmarūpassa yadidaṃ viññāṇam. Yathā hi rājā attano parisam niggaṇhanto evaṃ vadeyya “tvaṃ uparājā, tvaṃ senāpatīti kena kato, nanu mayā kato, sace hi mayi akaronte tvaṃ attano dhammatāya uparājā vā senāpati vā bhavyeyāsi, jāneyyāma vo balan”ti. Evameva viññāṇam nāmarūpassa paccayo hoti¹. Atthato evaṃ nāmarūpaṃ vadati viya “tvaṃ nāmaṃ, tvaṃ rūpaṃ, tvaṃ nāmarūpaṃ nāmāti kena kataṃ, nanu mayā kataṃ, sace hi mayi purecārike hutvā mātukucchismim paṭisandhim agaṇhante tvaṃ nāmaṃ vā rūpaṃ vā nāmarūpaṃ vā bhavyeyāsi, jāneyyāma vā balan”ti. Tam panetaṃ viññāṇam nāmarūpassa bahudhā paccayo hoti.

116. **Dukkhasamudayasambhavoti** dukkharāsisambhavo. **Yadidaṃ nāmarūpanti** yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, eseva hetu esa paccayā. Yathā hi rājapurisā rājānaṃ niggaṇhanto evaṃ vadeyyuṃ “tvaṃ rājāti kena kato, nanu mayā kato, sace hi mayi uparājaṭṭhāne, mayi senāpatiṭṭhāne atīṭṭhante tvaṃ ekakova rājā bhavyeyāsi, passeyyāma te rājabhāvan”ti, evameva nāmarūpampi atthato evaṃ viññāṇam vadati viya “tvaṃ paṭisandhiviññāṇanti kena kataṃ, nanu amhehi kataṃ, sace hi tvaṃ tayo khandhe hadayavatthuṅca anissāya paṭisandhiviññāṇam nāma bhavyeyāsi, passeyyāma te paṭisandhiviññāṇabhāvan”ti. Taṅca panetaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hoti.

Ettāvata khoti viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte, dvīsu aññamaññapaccayavasena pavattesu

1. Hontam (?)

ettakena jāyetha vā -pa- upapajjetha vā, jāti-ādayo paññāyeyyūṃ
aparāparam vā cutipaṭisandhiyoti.

Adhivacanapathoti “sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako”ti-ādikassa attham
adisvā vacanamattameva adhikicca pavattassa vohārassa patho.
Niruttipathoti saraṭīti sato, sampajānāṭīti sampajānoti-ādikassa
kāraṇāpadesavasena pavattassa vohārassa patho. **Paññattipathoti** “paṇḍito
byatto medhāvī nipuṇo kataparappavādo”ti-ādikassa nānappakārato
ñāpanavasena pavattassa vohārassa patho. Iti tīhi padehi adhivacanādīnam
vatthubhūtā khandhāva kathitā. **Paññāvacaranti** paññāya avacaritabban
jānitabban. **Vatṭam vattatīti** saṃsāravaṭṭam vattati. **Itthattanti** itthambhāvo,
khandhapañcakassetam nāmam. **Paññāpanāyāti** nāmapaññattatthāya.
“Vedanā saññā”ti-ādinā nāmapaññattatthāya, khandhapañcakampi ettāvata
paññāyatīti attho. **Yadidam nāmarūpam saha viññāṇenāti** yaṃ idam
nāmarūpam saha viññāṇena aññamaññapaccayatāya pavattati, ettāvata
vuttam hoti. Idañhettha niyyātitavacanam¹.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Iti Bhagavā “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo
gambhīrāvabhāso cā”ti padassa anusandhim dassetvā idāni
“tantākulakajātā”ti padassa anusandhim dassento “kittāvata cā”ti-ādikaṃ
desanam ārabhi. Tattha **rūpiṃ vā hi Ānanda parittam attānanti**-ādīsu yo
avaḍḍhitam kasiṇanimittam attāti gaṇhāti, so rūpiṃ parittam paññapeti. Yo
pana nānakasiṇalābhī hoti, so taṃ kadāci nīlo, kadāci pītakoti paññapeti. Yo
vaḍḍhitam kasiṇanimittam attāti gaṇhāti, so rūpiṃ anantam paññapeti. Yo
vā pana avadaḍḍhitam kasiṇanimittam ugghāṭetvā nimittaphuṭṭhokāsam vā
tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu viññāṇamattameva vā attāti gaṇhāti,
so arūpiṃ parittam paññapeti. Yo vaḍḍhitam nimittam ugghāṭetvā
nimittaphuṭṭhokāsam vā tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu
viññāṇamattameva vā attāti gaṇhāti, so arūpiṃ anantam paññapeti.

1. Niyyātavacanam (Syā)

118. **Tatrānandā**ti ettha **tatrā**ti tesu catūsu diṭṭhigatikesu. **Etarahi vā**ti idāneva, na ito param. Uccedavasenetam vuttam. **Tatthabhāvim vā**ti tattha vā paraloke bhāvim. Sassetavasenetam vuttam. **Atatham vā pana santanti** atathasabhāvam samānam. **Tathattāyā**ti tathabhāvāya. **Upakappessāmī**ti sampādessāmi. Iminā vivādam dasseti. Uccedavādī hi “sassetavādino attānam atatham anucchedasabhāvampi samānam tathatthāya ucchedasabhāvāya upakappessāmi, sassetavādañca jānāpetvā ucchedavādameva nam gāhessāmī”ti cinteti. Sassetavādīpi “uccedavādino attānam atatham asassatasabhāvampi samānam tathatthāya sassatabhāvāya upakappessāmi, ucchedavādañca jānāpetvā sassetavādameva nam gāhessāmī”ti cinteti.

Evam santam khoti evam samānam rūpim parittam attānam paññapentanti attho. **Rūpinti** rūpakasiṅalābhim. **Parittattānudiṭṭhi** anusetīti paritto attāti ayam diṭṭhi anuseti, sā pana na valli viya ca latā viya ca anuseti. Appahīnaṭṭhena anusetīti veditabbo. **Iccālam vacanāyā**ti tam puggalam evarūpā diṭṭhi anusetīti vattum yuttam. Esa nayo sabbattha.

Arūpinti ettha pana arūpakasiṅalābhim, arūpakkhandhagocaram vāti evamattho daṭṭhabbo. Ettāvata lābhino cattāro, tesam antevāsikā cattāro, takkikā cattāro, tesam antevāsikā cattāroti attato soḷasa diṭṭhigatikā dassitā honti.

Na-attapaññattivaṇṇanā

119. Evam ye attānam paññapenti, te dassetvā idāni ye na paññapenti, te dassetum “kittāvata ca Ānandā”ti-ādimāha. Ke pana na paññapenti? Sabbe tāva ariyapuggalā na paññapenti. Ye ca bahussutā Tipiṭakadharā dvipiṭakadharā ekapiṭakadharā, antamaso ekanikāyampi sādhuḥkam vinicchinitvā uggahitadhammakathikopi āraddhavipassakopi puggalo, te na paññapentiyeva. Etesaṅhi paṭibhāgakasiṅe paṭibhāgakasiṅamicceva nāṇam hoti. Arūpakkhandhesu ca arūpakkhandhā icceva.

Attasamanupassanāvāṇṇanā

121. Evaṃ ye na paññapenti, te dassetvā idāni ye te paññapenti, te yasmā diṭṭhivasena samanupassivā paññapenti, sā ca nesam̐ samanupassanā vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā appahīnattā hoti, tasmā taṃ vīsativatthukaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ dessetum puna **kittāvata ca Ānandāti-**ādīmāha.

Tattha **vedanaṃ vā hīti** iminā vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā. **Appaṭisaṃvedano me attāti** iminā rūpakkhandhavatthukā. **Attā me vediyati, vedanādhmmo hi me attāti** iminā saññāsankhāravīññānakkhandhavatthukā. Idañhi khandhattayaṃ vedanāsampayuttattā vediyati. Etassa ca vedanādhmmo avippayuttasabhāvo.

122. Idāni tattha dosaṃ dassento “tatrānandā”ti-ādīmāha. Tattha **tatrāti** tesu tīsu diṭṭhigatikesu. **Yasmiṃ Ānanda samayeti-**ādi yo yo yaṃ yaṃ vedanaṃ attāti samanupassati, tassa tassa attano kadāci bhāvaṃ, kadāci abhāvanti evamādidosadassanatthaṃ vuttaṃ.

123. Aniccādīsu hutvā abhāvato **aniccā**. Tehi tehi kāraṇehi saṅgamma samāgamma katāti **saṅkhatā**. Taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca sammā kāraṇeneva uppannāti **paṭiccasamuppannā**. **Khayoti-**ādi sabbaṃ bhaṅgassa vevacanaṃ. Yañhi bhijjati, taṃ khiyatipi vayatipi virajjhatipi nirujjhatipi, tasmā **khayadhammāti-**ādi vuttaṃ.

Byagā meti vi-agāti byagā¹, vigato niruddho me attāti attho. Kiṃ pana ekasseva tīsupi kālesu “eso me attā”ti hotīti, kiṃ pana na bhavissati. Diṭṭhigatikassa hi thusarāsīmhi nikkhittakhāṇukasseva niccalatā nāma natthi, vanamakkaṭo viya aññaṃ gaṇhāti, aññaṃ muñcati. **Aniccasukhadukkhavokiṇṇanti**² visesena taṃ taṃ vedanaṃ attāti samanupassanto aniccañceva sukhañca dukkhañca attānaṃ samanupassati, avisesena vedanaṃ attāti samanupassanto vokiṇṇaṃ

1. Byagā meti vi-aggoti byagā (Ka) 2. Aniccaṃ sukhaṃ dukkhaṃ vokiṇṇanti (Syā)

uppādavayadhammaṃ attānaṃ samanupassati. Vedanā hi tividhā ceva uppādavayadhammā ca, tañcesa attāti samanupassati. Iccassa anicco ceva attā āpajjati, ekakkhaṇe ca bahūnaṃ vedanānaṃ uppādo. Taṃ kho panesa¹ aniccaṃ attānaṃ anujānāti, na ekakkhaṇe bahūnaṃ vedanānaṃ uppatti atthi. Imamatthaṃ sandhāya “tasmātihānanda etenapetaṃ nakkhamati ‘vedanā me attā’ti samanupassitun”ti vuttam.

124. **Yattha panāvusoti** yattha suddharūpakkhandhe sabbaso vedayitaṃ natthi. **Api nu kho tatthāti** api nu kho tasmim vedanāviraḥite tālavaṇṭe vā vātapāne vā asmīti evaṃ ahaṃkāro uppajjeyyāti attho. **Tasmātihānandāti** yasmā suddharūpakkhandho uṭṭhāya ahamasmīti na vadati, tasmā etenapi etaṃ nakkhamatīti attho. **Api nu kho tattha ayamahamasmīti siyāti** api nu kho tesu vedanādhammesu tīsu khandhesu ekadhammopi ayaṃ nāma ahamasmīti evaṃ vattabbo siyā. Atha vā vedanānirodhā saheva vedanāya niruddhesu tesu tīsu khandhesu api nu kho ayamahamasmīti vā ahamasmīti vā uppajjeyyāti attho. Athāyasmā Ānando sasavisāṇassa tikhiṇabhāvaṃ viya taṃ asampaṭicchanto **no hetam bhanteti** āha.

Ettāvataṃ kiṃ kathitaṃ hoti? Vaṭṭakathā kathitā hoti. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento katthaci avijjāsīsenā kathesi, katthaci taṇhāsīsenā, katthaci diṭṭhīsīsenā. Tattha “purimā bhikkhave koṭi nappaññāyati avijjāya ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti, evañcidaṃ bhikkhave vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā”ti² evaṃ avijjāsīsenā kathitā. “Purimā bhikkhave koṭi nappaññāyati bhavataṇhāya ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti, evañcidaṃ bhikkhave vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṇhā”ti³ evaṃ taṇhāsīsenā kathitā. “Purimā bhikkhave koṭi nappaññāyati bhavadiṭṭhiyā ‘ito pubbe bhavadiṭṭhi nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti, evañcidaṃ bhikkhave vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavadiṭṭhī”ti evaṃ diṭṭhīsīsenā kathitā. Idhāpi diṭṭhīsīsenā kathitā.

1. Na kho panesa (?)

2. Am 3. 346 piṭṭhe.

3. Am 3. 348 piṭṭhe.

Diṭṭhigatiko hi sukhādivedanam attāti gahetvā
 ahamkāramamānkāraparāmāsavasena
 sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsesu tato tato cavitvā tatha tatha
 upapajjanto mahāsamudde vātukkhattanāvā viya satatam samitam
 paribbhamati, vaṭṭato sīsam ukkhipitumyeva na sakkoti.

126. Iti Bhagavā paccayākāramūḷhassa diṭṭhigatikassa ettakena
 kathāmaggena vaṭṭam kathetvā idāni vivaṭṭam kathento **yato kho pana**
Ānanda bhikkhūti-ādimāha.

Taṅca pana vivaṭṭakatham Bhagavā desanāsukusalattā
 vissaṭṭhakammaṭṭhānam navakammādivasena vikkhittapuggalam anāmasitvā
 kārakassa satipaṭṭhānavihārino puggalassa vasena ārabhanto **neva vedanam**
attānam samanupassīti-ādimāha. Evarūpo hi bhikkhu “yamkiñci rūpam
 atītānāgatapaccuppannam ajjhattam vā bahiddhā vā oḷārikam vā sukhumam
 vā hīnam vā paṇītam vā yam dūre vā santike vā, sabbam rūpam aniccato
 vavatthapeti, ekaṃ sammasanam. Dukkhatō vavatthapeti, ekaṃ
 sammasanam. Anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanam”ti-ādinā¹ nayena
 vuttassa sammasanaññāssa vasena sabbadhammesu pavattattā neva
 vedanam attāti samanupassati, na aññam², so evam asamanupassanto na
 kiñci loke upādiyatīti khandhalokādibhede loke rūpādisu dhammesu kiñci
 ekadhammampi attāti vā attaniyanti vā na upādiyati.

Anupādiyam na paritassatīti anupādiyanto
 taṅhādiṭṭhimānaparitassanāyapi na paritassati. **Aparitassanti** aparitassamāno.
Paccattaññeva parinibbāyatīti attanāva kilesaparinibbānena parinibbāyati,
 evam parinibbutassa panassa paccavekkhaṇāpavattidassanattam **khīṇā**
jātīti-ādi vuttam.

Iti sā diṭṭhīti yā tathāvimuttassa arahato diṭṭhi, sā evam diṭṭhi. “Itissa
 diṭṭhī”tipi pāṭho. Yo tathāvimutto arahā, evamassa diṭṭhīti attho.
Tadakallanti tam na yuttam. Kasmā? Evañhi sati “arahā na kiñci jānāti”ti
 vuttam bhaveyya, evam ñatvā vimuttañca arahantam “na kiñci jānāti”ti

1. Khu 9. 51 piṭṭhe.

2. Na aññe dhamme (Syā)

vattuṃ na yuttaṃ. Teneva catunnampi nayānaṃ avasāne “taṃ kissa hetū”ti-ādimāha.

Tattha **yāvatā Ānanda adhivacananti** yattako adhivacanasañkhāto vohāro atthi. **Yāvatā adhivacanapathoti** yattako adhivacanassa patho, khandhā āyatanāni dhātuyo vā atthi. Esa nayo sabbattha. **Paññāvacaranti** paññāya avacaritabbaṃ khandhapañcakam. **Tadabhiññāti** taṃ abhijānitvā. Ettakena Bhagavatā kiṃ dassitaṃ. Tantākulapadasseva anusandhi dassito¹.

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. Idāni yo “na paññapeti”ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo ca “na samanupassati”ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto paññāvimutto nāma hoti. Tasmā tesam heṭṭhā vuttānaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ nigamanañca nāmañca dassetuṃ **satta kho imānanda viññāṇaṭṭhiyoti**-ādimāha.

Tattha **sattāti** paṭisandhivasena vuttā, ārammaṇavasena saṅgītisutte² vuttā catasso āgamissanti. Viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhiti**, viññāṇapatiṭṭhānassetam adhivacanaṃ. **Dve ca āyatanānī** dve nivāsaṭṭhānāni. Nivāsaṭṭhānañhi idhāyatananti adhippetam. Teneva vakkhati “asaññasattāyatanam Nevasaññānāsaññāyatanameva dutiyan”ti. Kasmā panetaṃ sabbaṃ gahitanti. Vaṭṭapariyādānattham. Vaṭṭaṅhi na suddhaviññāṇaṭṭhitivasena suddhāyatanavasena vā pariyādānaṃ gacchati, bhavayonigatisattāvāsavasena pana gacchati, tasmā sabbametaṃ gahitaṃ.

Idāni anukkamena tamattham vibhajanto **katamā sattāti**-ādimāha. Tattha **seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto, yathā manussāti attho. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṅṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṅṭhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamaṇaṭṭhānādīhi viseso hotiyeva.

1. Dassitā (Syā, Ka)

2. Dī 3. 190 piṭṭhe.

Tasmā **nānattakāyā**ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi dvihetukāpi ahētukāpi honti, tasmā **nānattasaññī**noti vuttā. **Ekacce ca devāti** cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana nesaṃ dvihetukāpi tihetukāpi honti, ahētukā natthi. **Ekacce ca vinipātikāti** catu-apāyavinimuttā Uttaramātā yakkhinī, Piyaṅkaramātā, Phussamittā Dhammaguttāti evamādikā aññe ca vemānikā petā. Etesañhi pīta-odātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya dvihetukatihetuka-ahētukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā, dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakke dukkhitā juṅhapakke sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **Vinipātikāti** vuttā. Ye panettha tihetukā tesāṃ dhammābhisamayopi hoti, Piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye Anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā—

“Mā saddamakari Piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati.
Api dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

Pāṇesu ca saṃyamāmasa, sampajānamusā na bhaṇāmasa.
Sikkhema susīlyamattano, api mucceṃ piṣācayoniya”¹.

Evam puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā.
Uttaramātā² pana Bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpanā jātā.

Brahmakāyikāti Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhiniḃbattāti** te sabbe pi paṭhamena jhānena abhiniḃbattā. Tesu Brahmapārisajjā pana parittena abhiniḃbattā, tesāṃ kappassa tatiyo bhāgo āyuppaṃāṇaṃ. Brahmapurohitā majjhimena, tesāṃ upaḍḍhakappo āyuppaṃāṇaṃ, kāyo ca tesāṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, tesāṃ kappo āyuppaṃāṇaṃ, kāyo pana tesāṃ ativipphāriko hoti. Iti te kāyassa nānattā, pathamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññī**noti veditabbā.

1. Saṃ 1. 211 piṭṭhe.

2. Punabbasumātā (Saṃ 1. 212 piṭṭhe)

Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci adḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, Devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā. Pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci sattatihathā, keci asītihathā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā honti. Tathā Kālakaṅjikā asurā. Apicettha Dīghapitṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipāka-ahetukāva honti. Iti āpāyikāpi nānattakāyā ekattasaññinotveva saṅkhyāṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍa-ukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati vissaratīti **Ābhassarā**. Tesu pañcakanayena dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittam bhāvetvā upapannā **Parittābhā** nāma honti, tesam dve kappā āyuppamāṇaṃ. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā **Appamāṇābhā** nāma honti, tesam cattāro kappā āyuppamāṇaṃ. Paṇītaṃ bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti, tesam aṭṭha kappā āyuppamāṇaṃ. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbepi te gahitā. Sabbesañhi tesam kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā vā avitakka-avicārā vāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi ābhassarānaṃ viya na chijjivā chijjivā pabhā gacchati. Pañcakanaye pana parittamajjhimaṇītaṃ catutthajjhānassa vasena soḷasadvattimsacatusaṭṭhikappāyukā **Parittasubha-appamāṇasubhasubhakiṇhā** nāma hutvā nibbantanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā ceva** catutthajjhānasaññāya ekattasaññino cāti veditabbā. **Vehapphalāpi** catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivatṭapakkhe ṭhitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi Buddhasuññe loke nuppajjanti. Soḷasakappasahassabhantare Buddhesu uppannesuyeva uppajjanti. Dhammacakkappavattassa Bhagavato khandhavāraṭṭhānasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim na sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvattothero pana “na kho pana so Sāriputta sattāvāso

sulabharūpo, yo mayā anivutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra
Suddhāvāsehi devehī”ti¹ iminā suttena Suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim
catutthasattāvāsāmyeva bhajantīti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa
anuññātāṃ.

Sabbaso rūpasaññānanti-ādīnaṃ attho Visuddhimagge vutto.

Nevasaññānāsāññāyatanāṃ pana yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassapi
sukhumattā neva viññāṇaṃ nāviññāṇaṃ. Tasmā viññāṇaṭṭhidīsu avatvā
āyatanesu vuttaṃ.

128. **Tatrāti** tāsū viññāṇaṭṭhitīsu. **Taṅca pajānātīti** taṅca viññāṇaṭṭhitim
pajānātī. **Tassā ca samudayaṅti** “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnā²
nayena tassā samudayaṅca pajānātī. **Tassā ca atthaṅgamaṅti** “avijjānirodhā
rūpanirodho”ti-ādīnā² nayena tassā atthaṅgamaṅca pajānātī. **Assādaṅti** yaṃ
rūpaṃ paṭicca -pa- yaṃ viññāṇaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ,
ayaṃ viññāṇassa assādoti³ evaṃ tassā assādaṅca pajānātī. **Ādīnavanti** yaṃ
rūpaṃ -pa- yaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ
viññāṇassa ādīnavoti³ evaṃ tassā ādīnavaṅca pajānātī. **Nissaraṅanti** yo
rūpasmiṃ -pa- yo viññāṇe chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ
viññāṇassa nissaraṅanti³ evaṃ tassā nissaraṅca pajānātī. **Kallaṃ nu tenāti**
yuttaṃ nu tena bhikkhunā taṃ viññāṇaṭṭhitim taṅhāmānadiṭṭhīnaṃ vasena
ahanti vā mamanti vā abhinandituntī etenupāyena sabbattha veditabbo.
Yattha pana rūpaṃ natthi, tattha catunnaṃ khandhānaṃ vasena, yattha
viññāṇaṃ natthi, tattha ekassa khandhassa vasena samudayo yojetabbo.
Āhārasamudayā, āhāranirodhāti idaṅcetha padaṃ yojetabbaṃ.

Yato kho Ānanda bhikkhūti yadā kho Ānanda bhikkhu. **Anupādā**
vimuttoti catūhi upādānehi aggahetvā vimutto. **Paññāvimmuttoti** paññāya
vimutto, aṭṭha vimokkhe asacchikatvā paññābaleneva nāmakāyassa ca
rūpakāyassa ca appavattim katvā vimuttoti attho. So sukkhavipassako ca
paṭhamajjhānādīsu aññatarasmiṃ ṭhatvā arahattaṃ

1. Ma 1. 115 piṭṭhe.

2. Khu 9. 53 Paṭisambhidāyaṃ.

3. Saṃ 2. 23 piṭṭhe.

patto cāti pañcavidho. Vuttampi cetaṃ “katamo ca puggalo paññāvimutto. Idhekacco puggalo na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto”ti¹.

Aṭṭhvimokkhavaṇṇanā

129. Evaṃ ekassa bhikkhuno nigamanañca nāmañca dassetvā itarassa dassetuṃ aṭṭha kho imeti-ādimāha. Tattha vimokkhoti kenaṭṭhena vimokkho? Adhimuccanaṭṭhena. Ko panāyaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu muccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭho, pitu-aṅke vissatṭhaṅgapaccaṅgassa dāra-kassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Ayaṃ panattho pacchime vimokkhe natthi, purimesu sabbesu atthi.

Rūpī rūpāni passatīti ettha ajjhataṃ kesādīsu nīlakasiṇādīsu nīlakasiṇādivasena uppāditāṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, tadassatthīti rūpī. **Bahiddhā rūpāni passatīti** bahiddhāpi nīlakasiṇādīni rūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhatabahiddhāvattukesu kasiṇesu uppāditajjhānassa puggalassa cattāri rūpāvacarajjhānāni dassitāni. **Ajjhattaṃ arūpasaññīti** ajjhataṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva uppāditajjhānassa puggalassa rūpāvacarajjhānāni dassitāni.

Subhantveva adhimutto hotīti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi anto-appanāyaṃ subhanti ābhogo natthi, yo pana visuddhaṃ subhaṃ kasiṇamārammaṇaṃ karitvā viharati, so yasmā subhanti adhimutto hotīti vattabbaṃ āpajjati. Tasmā evaṃ desanā katā. Paṭisambhidāmagge pana “kathaṃ subhantveva adhimutto hotīti vimokkho, idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati -pa- mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇā, muditā, upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati -pa- upekkhāya bhāvitattā sattā

1. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

appaṭikūlā honti. Evaṃ subhantveva adhimutto hotīti vimokkho”ti¹ vuttaṃ.

Sabbaso rūpasāññānanti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ
Visuddhimagge vuttameva. **Ayaṃ aṭṭhamo vimokkhoti** ayaṃ catunnaṃ
khandhānaṃ sabbaso visuddhattā vimuttattā aṭṭhamo uttamo vimokkho
nāma.

130. **Anulomanti** ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā. **Paṭilomanti**
pariyoṣānato paṭṭhāya yāva ādito. **Anulomapaṭilomanti** idaṃ atipaguṇattā
samāpattīnaṃ aṭṭhatvāva ito cito ca sañcaraṇavasena vuttaṃ.
Yatthicchakanti okāsaparidīpanaṃ, yattha yattha okāse icchati.
Yadicchakanti samāpattidīpanaṃ, yaṃ yaṃ samāpattim icchati.
Yāvaticchakanti addhānaparicchedadīpanaṃ, yāvatakaṃ addhānaṃ icchati.
Samāpajjatīti taṃ taṃ samāpattim pavisati. **Vuṭṭhātīti** tato vuṭṭhāya tiṭṭhati.

Ubhatobhāgavimuttoti dvīhi bhāgehi vimutto, arūpasamāpattiyā
rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti. Vuttampi cetāṃ—

“Accī yathā vātavegena khittā, (upasivāti Bhagavā,)
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ.
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhan”ti².

So pana ubhatobhāgavimutto ākāsānañcāyatanādīsu aññatarato
vuṭṭhāya arahattaṃ patto ca anāgāmī hutvā nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ
pattho cāti pañcavidho. Keci pana “yasmā rūpāvacaracattutthajjhānampi
duvaṅgikaṃ upekkhāsahagataṃ, arūpāvacarajjhānampi tādisameva. Tasmā
rūpāvacaracattutthajjhānato vuṭṭhāya arahattaṃ pattopi
ubhatobhāgavimutto”ti.

Ayaṃ pana ubhatobhāgavimuttapañho heṭṭhā lohapāsāde samuṭṭhahitvā
Tipiṭakacūḷasumanattherassa vaṇṇanaṃ nissāya cirena vinicchayaṃ

1. Khu 9. 235 piṭṭhe.

2. Khu 1. 440 Suttanipāte.

patto. Girivihāre kira therassa antevāsiko ekassa piṇḍapātikassa mukhato taṃ pañhaṃ sutvā āha “āvuso heṭṭhālohapāsāde amhākaṃ ācariyassa dhammaṃ vaṇṇayato na kenaci sutapubban”ti. Kim pana bhante thero avacāti. Rūpāvacaracattuhajjhānaṃ kiñcāpi duvaṅgikam upekkhāsahagatam, kilese vikkhambheti, kilesānaṃ pana āsannapakkhe virūhanaṭṭhāne samudācarati. Ime hi kilesā nāma pañcavokārabhave nīlādīsu aññatarānaṃ ārammaṇaṃ upanissāya samudācaranti, rūpāvacarajjhānañca taṃ ārammaṇaṃ na samatikkamati. Tasmā sabbaso rūpaṃ nivattetvā arūpajjhānavasena kilese vikkhambhetvā arahattaṃ pattova ubhatobhāgavimuttoti idaṃ āvuso thero avaca. Idañca pana vatvā idaṃ suttaṃ āhari “katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto. Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo ubhatobhāgavimutto”ti¹.

Imāya ca Ānanda ubhatobhāgavimuttiyāti Ānanda ito ubhatobhāgavimuttito. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Mahānidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

3. Mahāparinibbānasutta

131. **Evam me sutanti** Mahāparinibbānasuttam.

Tatrāyamanupubbapadaṇṇanā—**Gijjhakūṭeti** gijjhā tassa kūṭesu vasimsu, gijjhasadisam vā tassa kūṭam atthīti Gijjhakūṭo, tasmim Gijjhakūṭe.

Abhiyātukāmoti abhibhavanatthāya yātukāmo. **Vajjīti** Vajjirājāno.

Evammahiddhiketi evam mahatiyā rājiddhiyā samannāgate, etena nesam samaggabhāvaṃ kathesi. **Evammahānubhāveti** evam mahantena ānubhāvena samannāgate, etena nesam hatthisippādīsu katasikkhataṃ kathesi, yaṃ sandhāya vuttam “sikkhitā vatime Licchavikumārakā, susikkhitā vatime Licchavikumārakā, yatra hi nāma sukhumena tālacchiggalena asanam atipātayissanti poṅkhānupoṅkham avirādhitam”¹. **Ucchecchāmīti** ucchindissāmi. **Vināsessāmīti** nāsessāmi, adassanam pāpessāmi.

Anayabyasananti ettha na ayoti anayo, avaḍḍhiyā etaṃ nāmam. Hitaṅca sukhaṅca viyassati² vikkhipatīti byasanam, nātipārijuṅṅādīnam etaṃ nāmam. **Āpādessāmīti** pāpayissāmi.

Iti kira so thānanisajjādīsu imam yuddhakathameva katheti, gamanasajjā hothāti evam balakāyaṃ āṇāpeti, kasmā? Gaṅgāyaṃ kira ekaṃ paṭṭanagāmaṃ nissāya aḍḍhayojanam Ajātasattuno āṇā, aḍḍhayojanam Licchavīnam. Ettha pana āṇāpavattitthānam hotīti attho. Tatrāpi ca pabbatapādato mahagghabhaṇḍam otarati. Tam sutvā “ajja yāmi, sve yāmi”³ti Ajātasattuno samvidahantasseva Licchavirājāno samaggā sammodamānā puretaram gantvā sabbam³ gaṇhanti. Ajātasattu pacchā āgantvā tam pavattim utvā kujjhitvā gacchati. Te punasamvaccharepi tatheva karonti. Atha so balavāghātajāto tadā evamakāsi.

Tato cintesi “gaṇena saddhim yuddham nāma bhāriyam, ekopi moghappahāro nāma natthi, ekena kho⁴ pana paṇḍitena saddhim mantetvā karonto nipparādho hoti, paṇḍito ca Satthārā sadiso natthi, Satthā ca avidūre dhuravihāre vasati, handāham pesetvā

1. Sam 3. 395 piṭṭhe.

3. Sabbam mahagghabhaṇḍam (Syā)

2. Viyasati (Syā)

4. Ekena nu kho (Syā, Ka)

pucchāmi. Sace me gatena koci attho bhavissati, Satthā tuṅhī bhavissati, anathe pana sati ‘kiṃ rañño tattha gamanenā’ ti vakkhati” ti. So Vassakārabrahmaṇaṃ pesesi. Brāhmaṇo gantvā Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ “**atha kho rājā -pa- āpādessāmi**” ti¹.

Rāja-aparihāniyadhammaṇṇanā

134. **Bhagavantam bījyamānoti** thero vattasīse ṭhatvā Bhagavantam bījati², Bhagavato pana sītam vā uṇham vā natthi. Bhagavā brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā tena saddhim amantetvā therena saddhim mantetukāmo **kinti te Ānanda sutanti-ādīmāha. Abhiṇham sannipātāti** divasassa tikkhattum sannipatantāpi antarantarā sannipatantāpi abhiṇhasannipātāva. **Sannipātabahulāti** hiyyopi sannipatimhā, purimadivasampi sannipatimhā, puna ajja kimatthaṃ sannipatitā homāti vosānaṃ anāpajjantā sannipātabahulā nāma honti. **Yāvakiṃvañcāti** yattakaṃ kālaṃ. **Vuddhiyeva Ānanda vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānīti** abhiṇham asannipatantā hi disāvidisāsu āgataṃ sāsanaṃ na suṇanti, tato “asukagāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, asukaṭṭhāne corā vā pariyuṭṭhitā” ti na jānanti, corāpi “pamattā rājāno” ti ṇatvā³ gāmanigamādini paharantā janapadaṃ nāsenti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Abhiṇham sannipatantā pana taṃ taṃ pavattim suṇanti, tato balaṃ pesetvā amittamaddanaṃ karonti, corāpi “appamattā rājāno, na sakkā amhehi vaggabandhehi vicaritun” ti bhijjivā palāyanti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ “vuddhiyeva Ānanda vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā no parihāni” ti. Tattha **pāṭikaṅkhā** icchitabbā, avassaṃ bhavissatīti evaṃ daṭṭhabbāti attho.

Samaggāti-ādīsu sannipātabheriyā niggaṭāya “ajja me kiccaṃ atthi, maṅgalaṃ atthi” ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Bherisaddaṃ pana sutvāva bhuñjantāpi alaṅkariyamānāpi vatthāni nivāsantāpi aḍḍhabhuttā vā aḍḍhālaṅkatā vā vatthaṃ nivāsayaṃ nā vā sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā⁴ pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova

1. Āpādessāmi vajjīti (Ka)

3. Sutvā (Ka)

2. Vījati (Sī, Syā)

4. Sannipatantā (Ka)

avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamam gacchanti, tesam evam hoti “amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī”ti. Ekato vuṭṭhahantā pana samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica “asukaṭṭhānesu gāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, corā pariyaṭṭhitā”ti sutvā “ko gantvā imam amittamaddanam karissatī”ti vutte “aham paṭhamam, aham paṭhaman”ti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma. Ekassa pana kammante osīdamāne sesā rājāno puttabhātaro pesetvā tassa kammantam upatthambhayamānāpi, āgantukarājānam “asukassa geham gacchatu, asukassa geham gacchatu”ti avatvā sabbe ekato saṅgaṇhantāpi, ekassa maṅgale vā roge vā aññasmiṃ vā pana tādisse sukhadukkhe uppanne sabbe tattha sahāyabhāvam gacchantāpi samaggā vajjikaraṇīyāni karonti nāma.

Apaññattanti-ādīsu pubbe akatam suṅkam vā balim vā daṇḍam vā āharāpentā apaññattam paññapenti nāma. Porāṇapaveṇiyā āgatameva pana anāharāpentā paññattam samucchindanti nāma. Coroti gahetvā dassite avicinitvāva chejjabhejjam anusāsentā porāṇam vajjidhammam samādāya na vattanti nāma. Tesam apaññattam paññapentānam abhinavasuṅkādihi pīṭitā manussā “ati-upaddutamha, ko imesam vijite vasissatī”ti paccantam pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadam paharanti. Paññattam samucchindantānam paveṇī-āgatāni suṅkādinī gaṇhantānam koso parihāyati, tato hatthi-assabalakāya-orodhādayo yathānibaddham vaṭṭam¹ alabhamānā thāmena balena parihāyanti. Te neva yuddhakkhamā honti na pārīcariyakkhamā. Porāṇam vajjidhammam samādāya avattantānam vijite manussā “amhākam puttam pitaram bhātaram acoramveva coroti katvā chindimsu bhindimsū”ti kujjhitvā paccantam pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadam paharanti, evam rājūnam parihāni hoti. Paññattam paññapentānam pana “paveṇī-āgatameva rājāno karontī”ti manussā haṭṭhatuṭṭhā kasivāṇijjādike kammante sampādentī. Paññattam asamucchindantānam paveṇī-āgatāni suṅkādinī

1. Vatthum (Syā), vattam (Ka)

gaṇhantānaṃ koso vaḍḍhati, tato hatthi assa balakāya orodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ labhamānā thāmabalasampannā yuddhakkhamā ceva pāricariyakkhamā ca honti.

Porāṇaṃ vajjidhammanti ettha pubbe kira Vajjirājāno “ayaṃ coro”ti ānetvā dassite “gaṇhatha naṃ coran”ti avatvā vinicchayamahāmatānaṃ denti. Te vinicchinitvā¹ sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci avatvā vohārikānaṃ denti. Tepi acoro ce, vissajjenti. Coro ce, suddharānaṃ² denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, aṭṭhakulikānaṃ denti. Tepi tatheva katvā senāpatissa, senāpati uparājassa, uparājā rañño, rājā vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Sace pana coro hoti, pavenīpotthakaṃ vācāpeti, tattha “yena idaṃ nāma kataṃ, tassa ayaṃ nāma daṇḍo”ti likhitaṃ. Rājā tassa kiriyaṃ tena samānetvā tadanucchavikaṃ daṇḍaṃ karoti. Iti etaṃ porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya vattantānaṃ manussā na ujjhāyanti, “rājāno porāṇapavenīyā kammaṃ karonti, etesaṃ doso natthi, amhākaṃyeva doso”ti appamattā kammante karonti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ “vuddhiyeva Ānanda vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

Sakkarontīti yaṃkiñci tesāṃ sakkāraṃ karontā sundarameva karonti. **Garuṃ karontīti** garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvāva karonti. **Mānentīti** manena piyāyanti. **Pūjentīti** nipaccakāraṃ dassenti. **Sotabbaṃ maññantīti** divasassa dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ gantvā tesāṃ kathaṃ sotabbaṃ saddhātābbaṃ maññanti. Tattha ye evaṃ mahallakānaṃ rājūnaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya ca nesaṃ upaṭṭhānaṃ na gacchanti. Te tehi vissatṭhā anovadiyamānā kīlāpasutā rajjato parihāyanti. Ye pana tathā paṭipajjanti, tesāṃ mahallakarājāno “idaṃ kātabbaṃ, idaṃ na kātabban”ti porāṇaṃ pavenīṃ ācikkhanti. Saṅgāmaṃ patvāpi “evaṃ pavisitabbaṃ, evaṃ nikkhamitabban”ti upāyaṃ dassenti. Te tehi ovadiyamānā yathā-ovādaṃ paṭipajjantā sakkonti rājappavenīṃ sandhāretuṃ. Tena vuttaṃ “vuddhiyeva Ānanda Vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

1. Vicinitvā (Ka)

2. Antokārikā nāma honti, tesāṃ (Syā, Ka)

Kulitthiyoti kulagharāṇiyo. **Kulakumāriyoti** anividdhā¹ tāsam dhītarō. **Okkassa pasayhāti** ettha “okkassā”ti vā “pasayhā”ti vā pasayhākārassevetam nāmam. “Ukkassā”tipi paṭhanti. Tattha **okkassāti** avakassitvā ākaḍḍhitvā. **Pasayhāti** abhibhavitvā ajjhottharivitvāti ayam vacanattho. Evañhi karontānam vijite manussā “amhākaṃ gehe puttamātaropi, khelasīṅghāṇikādīni mukhena apanetvā samvaḍḍhitadhītaropi ime rājāno balakkārena gahetvā attano ghare vāsenti”ti kupitā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ pahaṃti. Evaṃ akarontānam pana vijite manussā apposukkā sakāni kammāni karontā rājakoṣaṃ vaḍḍhenti. Evamettha vuddhihāṇiyo veditabbā.

Vajjīnaṃ Vajjicetiyanīti Vajjirājūnaṃ Vajjiraṭṭhe citthīkataṭṭhena cetiyānīti laddhanāmāni yakkhaṭṭhānāni. **Abbhantarānīti** antonagare ṭhitāni. **Bāhirānīti** bahinagare ṭhitāni. **Dinnapubbanti** pubbe dinnam. **Katapubbanti** pubbe kataṃ. **No pariḥāpessanti** apariḥāpetvā yathāpavattameva karissanti, dhammikaṃ balim pariḥāpentānañhi devatā ārakkhaṃ susamvihitaṃ na karonti, anuppannaṃ dukkhaṃ janetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādīm vaḍḍhenti, saṅgāme patte sahāyā na honti. Apariḥāpentānaṃ pana ārakkhaṃ susamvihitaṃ karonti, anuppannaṃ sukhaṃ uppādetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādīm hananti, saṅgāmasīse sahāyā hontīti evamettha vuddhihāṇiyo veditabbā.

Dhammikā rakkhāvaraṇaguttīti ettha rakkhā eva yathā anicchitaṃ na gacchati, evaṃ āvaraṇato āvaraṇam. Yathā icchitaṃ na vinassati, evaṃ gopāyanato gutti. Tattha balakāyena parivāretvā rakkhaṇam pabbajitānaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma na hoti. Yathā pana vihārassa upavane rukkhe na chindanti, vājikā² vajjhaṃ³ na karonti, pokkharaṇīsu macche na gaṇhanti, evaṃ karaṇam dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma. **Kinti anāgatā cāti** iminā pana nesaṃ evaṃ paccupaṭṭhitacittasantānoti cittappavattim pucchati.

1. Aniviṭṭhā (Sī, Syā)

2. Vāgurā (Syā)

3. Vājam (?) Vanacaraṇanti attho.

Tattha ye anāgatānaṃ arahantānaṃ āgamaṇaṃ na icchanti, te assaddhā honti appasannā. Pabbajite ca sampatte paccuggamaṇaṃ na karonti, gantvā na passanti, paṭisanthāraṃ na karonti, pañhaṃ na pucchanti, dhammaṃ na suṇanti, dānaṃ na denti, anumodanaṃ na suṇanti, nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahanti, atha nesam āvaṇṇo abbhuggacchati “asuko nāma rājā assaddho appasanno, pabbajite sampatte paccuggamaṇaṃ na karoti -pa-nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahati”ti. Taṃ sutvā pabbajitā tassa nagaradvārena na gacchanti, gacchantāpi nagaraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ arahantānaṃ anāgamaṇameva hoti. Āgatānaṃ pi phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te “vasissāmāti tāva cintetvā āgatamhā, imesaṃ pana rājūnaṃ iminā nīhārena ko vasissati”ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ anāgatesu anāgacchantesu, āgatesu dukkhaṃ viharantesu so deso pabbajitānaṃ anāvāso hoti. Tato devatārakkhā na hoti, devatārakkhāya asati amanussā okāsaṃ labhanti, amanussā ussannā anuppannaṃ byādhiṃ uppādentī, sīlavantānaṃ dassanapañhāpucchanaḍḍivattukassa puññassa anāgamo hoti. Vipariyāyena pana yathāvuttakaṇhapakkhavi-parītassa sukka-pakkhassa sambhavo hotīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

135. **Ekamidāhanti** idaṃ Bhagavā pubbe Vajjīnaṃ imassa Vajjisattakassa¹ desitabhāvappakāsanatthamāha. Tattha **Sārandade cetiyeti** evaṃnāmake vihāre. Anuppanne kira Buddhē tattha Sārandadassa yakkhassa nivāsanaṭṭhānaṃ cetiyaṃ ahoṣi. Athettha Bhagavato vihāraṃ kārāpesuṃ, so Sārandadecetiye katattā Sārandadacetiyaṃveva saṅkhyāṃ gato.

Akaraṇīyāti akātabbā, aggahetabbāti attho. **Yadidanti** nipātamattaṃ. **Yuddhassāti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, abhimukhayuddhena gahetuṃ na sakkāti attho. **Aññatra upalāpanāyāti** ṭhapetvā upalāpanaṃ. Upalāpanā nāma “alaṃ vivādena, idāni samaggā homā”ti hatthi-assarathahiraññasuvaṇṇādīni pesetvā saṅgahakaraṇaṃ, evañhi saṅgahaṃ katvā kevalaṃ vissāsenā sakkā gaṇhitunti attho. **Aññatra mithubhedāyāti** ṭhapetvā mithubhedam. Iminā aññamaññabhedaṃ katvāpi sakkā etc

1. Vajjisuttassa (Syā)

gahetunti dasseti. Idam brāhmaṇo Bhagavato kathāya nayam labhitvā āha.

Kim pana Bhagavā brāhmaṇassa imāya kathāya nayalābham na jānātīti, āma jānāti. Jānanto kasmā kathesīti, anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi “mayā akathitepi katipāhena gantvā sabbe gaṇhissati, kathite pana samagge bhindanto tīhi samvaccharehi gaṇhissati, ettakampi jīvitameva varaṃ, ettakañhi jīvantā attano patiṭṭhānabhūtaṃ puññaṃ karissanti”ti.

Abhinanditvāti cittena abhinanditvā. **Anumoditvāti** “yāva subhāsitañcidaṃ bhotā Gotamenā”ti vācāya anumoditvā. **Pakkāmīti** rañño santikaṃ gato. Tato nam rājā “kim ācariya Bhagavā avacā”ti pucchi. So “yathā bho samaṇassa Gotamassa vacanaṃ na sakkā Vajji kenaci gahetuṃ, apica upalāpanāya vā mithubhedena vā sakkā”ti āha. Tato nam rājā “upalāpanāya amhākaṃ hatthi-assādayo nassissanti, bhedeneva te gahessāmi, kim karomā”ti pucchi. Tena hi mahārāja tumhe Vajjīm ārabha parisati kathaṃ samuṭṭhāpetha, tato ahaṃ “kim te mahārāja tehi, attano santakehi kasivāṇijjādīni katvā jīvantu ete rājāno”ti vatvā pakkamissāmi. Tato tumhe “kinu kho bho esa brāhmaṇo vajjīm ārabha pavattaṃ kathaṃ paṭibāhati”ti vadeyyātha, divasabhāge cāhaṃ tesam paṇṇākāraṃ pesessāmi, tampi gāhāpetvā tumhepi mama dosaṃ āropetvā bandhanatālanādīni akatvāva kevalaṃ khuramuṇḍaṃ maṃ katvā nagarā nīharāpetha. Athāhaṃ “mayā te nagare pākāro parikhā ca kāritā, ahaṃ kira dubbalaṭṭhānañca uttānagambhīraṭṭhānañca jānāmi, na cirasseva dāni ujum karissāmi”ti vakkhāmi. Tam sutvā tumhe “gacchatū”ti vadeyyāthāti. Rājā sabbaṃ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamanaṃ sutvā “saṭho brāhmaṇo, mā tassa Gaṅgaṃ uttaritum adathā”ti āhaṃsu. Tatra ekaccehi “amhe ārabha kathitattā kira so evaṃ kato”ti vutte “Tena hi bhaṇe etū”ti bhaṇiṃsu. So gantvā Licchavī disvā “kim āgatathā”ti pucchito taṃ pavattim ārocesi, Licchavino “appamattakena nāma evaṃ garum daṇḍaṃ katum na

yuttan”ti vatvā “kiṃ te tatra ṭhānantaran”ti pucchimsu.

Vinicchayāmaccohamasmīti. Tadeva te ṭhānantaram hotūti. So suṭṭhutam vinicchayam karoti, rājakumārā tassa santike sippam uggaṇhanti.

So patiṭṭhitaguṇo hutvā ekadivasam ekam Licchaviṃ gahetvā ekamantaṃ gantvā dārakā kasantīti pucchi. Āma kasanti. Dve goṇe yojetvāti. Āma dve goṇe yojetvāti. Ettakam vatvā nivatto. Tato tam añño “kiṃ ācariyo āhā”ti pucchitvā tena vuttam asaddahanto “na me esa yathābhūtam kathetī”ti tena saddhim bhijji. Brāhmaṇo aññasmiṃ divase ekam Licchaviṃ ekamantaṃ netvā “kena byañjanena bhuttosī”ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparampi divasam ekam Licchaviṃ ekamantaṃ netvā “atiduggatosi kirā”ti pucchi. Ko evamāhāti pucchito asuko nāma Licchavīti. Aparampi ekamantaṃ netvā “tvaṃ kira bhīrukajātiko”ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma Licchavīti. Evam aññena akathitameva aññassa kathento tīhi samvaccharehi te rājāno aññamaññaṃ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipātabherim carāpesi. Licchavino “Issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū”ti vatvā na sannipatimsu.

Brāhmaṇo “ayam dāni kālo, sīgham āgacchatū”ti rañño sāsanam pesesi. Rājā sutvāva balabherim carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā “rañño Gaṅgam uttaritum na dassāmā”ti bherim carāpesum. Tampi sutvā “gacchantu sūrarājāno”ti¹ ādīni vatvā na sannipatimsu. “Nagarappavesanam na dassāma, dvārāni pidahitvā ṭhassāmā”ti bherim carāpesum. Ekopi na sannipati, yathāvivaṭṭheva dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanam pāpetvā gato.

Bhikkhu-aparihāniyadhammaṇṇanā

136. Atha kho Bhagavā Acirapakkanteti-ādimhi sannipātetvāti dūravihāresu iddhimante pesetvā santikavihāresu sayam gantvā “sannipatatha āyasmanto, Bhagavā vo sannipātam icchatī”ti sannipātetvā.

1. Issarāti (Syā)

Aparihānīyeti aparihānikare, vuddhihetubhūtetī attho. **Dhamme desessāmīti** candasahassam sūriyasahassam uṭṭhapento viya catukuṭṭake gehe anto teladīpasahassam ujjāleno viya pākaṭe katvā kathayissāmīti.

Tattha **abhiṇham sannipātāti** idam Vajjisattake¹ vuttasadisameva. Idhāpi ca abhiṇham asannipatitā disāsu āgatasāsanam na suṇanti, tato “asukavihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukasmim ṭhāne bhikkhū vejjakammadūtakammādīni karonti, viññattibahulā pupphadānādīhi jīvikam² kappenti”ti-ādīni na jānanti, pāpabhikkhūpi “pamatto bhikkhusamgho”ti ña tvā rāsibhūtā sāsanam osakkāpenti. Abhiṇham sannipatitā pana tam tam pavattim suṇanti, tato bhikkhusamgham pesetvā sīmam ujum karonti, uposathapavāraṇādayo pavattāpenti, micchājīvānam ussannaṭṭhāne ariyavaṃsake pesetvā ariyavaṃsam kathāpenti, pāpabhikkhūnam vinayadharehi niggaham kārapenti, pāpabhikkhūpi “appamatto bhikkhusamgho, na sakkā amhehi vaggabandhena vicaritun”ti bhijjitvā palāyanti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

Samaggāti-ādīsu cetiyapaṭijagganattam vā bodhigeha-uposathāgāraccādanattam vā katikavattam vā ṭhapetukāmatāya ovādam vā dātukāmatāya “samgho sannipatatū”ti bheriyā vā ghaṇḍiyā³ vā ākoṭitāya “mayham cīvarakammam atthi, mayham patto pacitabbo, mayham navakammam atthī”ti vikkhepam karontā na samaggā sannipatanti nāma. Sabbam pana tam kammam ṭhapetvā “aham purimataram, aham purimataram”ti ekappahāreneva sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabham katvā ekato avuṭṭhantā samaggā na vuṭṭhanti nāma. Evam vuṭṭhitesu hi ye paṭhamam gacchanti, tesam evam hoti “amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissati”ti. Ekappahāreneva vuṭṭhantā pana samaggā vuṭṭhanti nāma. Apica “asukaṭṭhāne vihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukaṭṭhāne vejjakammādīkārakā pāpabhikkhū ussannā”ti sutvā “ko

1. Vajjisannipāte (Syā) Vajjisuttake (Ka)

2. Jīvitam (Ka)

3. Gaṇḍiyā (Sī, Syā) ghaṇḍiyā (Ka)

gantvā tesam niggaḥam karissatī”ti vutte “ahaṃ paṭhamam, ahaṃ paṭhamam”ti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma.

Āgantukam pana disvā “imam pariveṇam yāhi, etaṃ pariveṇam yāhi, ayam ko”ti avatvā sabbe¹ vattam karontāpi, jīṇṇapattacīvarakam disvā tassa bhikkhācāravattena pattacīvaram pariyesamānāpi, gilānassa gilānabhesajjam pariyesamānāpi, gilānameva anātham “asukapariveṇam yāhi, asukapariveṇam yāhī”ti avatvā attano attano pariveṇe paṭijaggantāpi, eko oliyamānako gantho hoti, paññavantam bhikkhum saṅgaṇhitvā tena tam gantham ukkhipāpentāpi samaggā saṅghakaraṇīyāni karonti nāma.

Apaññattanti-ādīsu navam adhammikam katikavattam vā sikkhāpadam vā bandhantā apaññattam paññapenti nāma, purāṇasanthatavatthusmim Sāvattiyam bhikkhū viya. Uddhammam ubbinayam sāsanam dīpentā paññattam samucchindanti nāma, vassasatapariniibbute Bhagavati Vesālikā Vajjiputtakā viya. Khuddānukhuddakā pana āpattiyo sañcicca vītikkamantā yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya na vattanti nāma, Assajipunabbasukā viya. Navam pana katikavattam vā sikkhāpadam vā abandhantā, dhammavinayato sāsanam dīpentā, khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni asamūhanantā apaññattam na paññapenti, paññattam na samucchindanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattanti nāma, āyasmā Upaseno viya, āyasmā Yaso Kākaṇḍakaputto viya ca.

“Suṇātu me āvuso saṅgho, santamhākam sikkhāpadāni gihigatāni, gihinopi jānanti ‘idam vo samaṇānam Sakyaputtiyanam kappatī, idam vo na kappatī’ti. Sace hi mayam khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro ‘dhūmakālikam samaṇena Gotamena sāvakānam sikkhāpadam paññattam, yāvimesam Sattā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhimsu. Yato imesam Sattā pariniibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhantī’ti. Yadi saṅghassa pattakallam, saṅgho

apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya,
yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyya”ti¹—

Imaṃ tantim̄ ṭhapayanto āyasmā Mahākassapo viya ca. **Vuddhiyevāti**
sīlādīhi guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihāni.

Therāti thirabhāvappattā therakārahehi guṇehi samannāgatā. Bahū
rattiyo jānantīti **rattaññū**. Ciraṃ pabbajitānaṃ etesanti **cirapabbajitā**.
Saṃghassa pituṭṭhāne ṭhitāti **saṃghapitaro**. Pituṭṭhāne ṭhitattā saṃghaṃ
parinenti pubbaṅgamā hutvā tīsu sikkhāsu pavattentīti **saṃghapariṇāyakā**.

Ye tesam̄ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ
na gacchanti, tepi tesam̄ ovādaṃ na denti, paveṇīkathaṃ na kathenti,
sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ na sikkhāpenti. Te tehi vissaṭṭhā sīlādīhi
dhammakhandhehi sattahi ca ariyadhanehīti evamādīhi guṇehi parihāyanti.
Ye pana tesam̄ sakkārādīni karonti, upaṭṭhānaṃ gacchanti, tepi tesam̄
ovādaṃ denti. “Evam̄ te abhikkamitabbaṃ evam̄ te paṭikkamitabbaṃ, evam̄
te ālokitabbaṃ evam̄ te vilokitabbaṃ, evam̄ te samiñjitabbaṃ evam̄ te
pasāritabbaṃ, evam̄ te saṅghāṭipattacīvaraṃ dhāretabbaṃ”ti paveṇīkathaṃ
kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ sikkhāpenti, terasahi dhutaṅgehi
dasahi kathāvattūhi anusāsanti. Te tesam̄ ovāde ṭhatvā sīlādīhi guṇehi
vaḍḍhamānā sāmāññatthaṃ anupāpuṇanti. Evamettha hānivuddhiyo
veditabbā.

Punabbhavadānaṃ punabbhavo, punabbhavo sīlamassāti
ponobbhavikā², punabbhavadāyikāti attho, tassā **ponobbhavikāya**. **Na vasam̄**
gacchantīti ettha ye catunnaṃ paccayānaṃ kāraṇā upaṭṭhākānaṃ
padānupadikā hutvā gāmato gāmaṃ vicaranti, te tassā taṇhāya vasam̄
gacchanti nāma, itare na gacchanti nāma. Tattha hānivuddhiyo pākaṭāyeva.

Āraññakesūti pañcadhanusatikapacchimesu. **Sāpekkhāti** sataṇhā sālāyā.
Gāmantasenāsanesu hi jhānaṃ appetvāpi tato vuṭṭhitamattova
itthipurisadārikādisaddaṃ suṇāti, yenassa adhigatavisesopi hāyatiyeva.
Araññe pana niddāyitvā paṭibuddhamatto sīhabyagghamorādīnaṃ

1. Vi 4. 484 piṭṭhe.

2. Ponobhavikā (Sī) ponabbhavikā (Syā, Ka)

saddaṃ suṇāti, yena āraññakaṃ pītiṃ labhitvā tameva sammasanto aggapphale paṭiṭṭhāti. Iti Bhagavā gāmantasenāsane jhānaṃ appetvā nisinnabhikkhuto araññe niddāyantameva pasamsati. Tasmā tameva atthavasam paṭicca “āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissantī”ti āha.

Paccattaññeva satim upaṭṭhapessantiti attanāva attano abbhantare satim upaṭṭhapessanti. **Pesalā**ti piyasīlā. Idhāpi sabrahmacārīnaṃ āgamaṇaṃ anicchanta nevāsikā assaddhā honti appasannā. Sampattabhikkhūnaṃ paccuggamanapattacīvarappaṭiggahaṇa-āsanapaññāpanatālavaṇṭaggahaṇādīni na karonti, atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati “asukavihāravāsino bhikkhū assaddhā appasannā vihāraṃ pavīṭṭhānaṃ vattapaṭivattaṃ na karontī”ti. Taṃ sutvā pabbajitā vihāradvārena gacchantāpi vihāraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ anāgamaṇameva hoti. Āgatānaṃ pana phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te “vasissāmāti tāva cintetvā āgatāma, imesaṃ pana nevāsikānaṃ iminā nihārena ko vasissatī”ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ so vihāro aññesaṃ bhikkhūnaṃ anāvāsova hoti. Tato nevāsikā silavantānaṃ dassanaṃ alabhanta kaṅkhāvinodanaṃ vā ācārasikkhāpakaṃ vā madhuradhammassavanaṃ vā na labhanti, tesaṃ neva agghitadhammagahaṇaṃ, na gahitasajjhāyakaṇaṃ hoti. Iti nesaṃ hāniyeva hoti na vuddhi.

Ye pana sabrahmacārīnaṃ āgamaṇaṃ icchanti, te saddhā honti pasannā, āgatānaṃ sabrahmacārīnaṃ paccuggamaṇādīni katvā senāsaṇaṃ pañṇapetvā denti, te gahetvā bhikkhācāraṃ pavisanti kaṅkhaṃ vinodenti madhuradhammassavanaṃ labhanti. Atha nesaṃ kittisaddo uggacchati “asukavihāre bhikkhū evaṃ saddhā pasannā vattasampannā saṅgāhakā”ti. Taṃ sutvā bhikkhū dūratoṇi enti, tesaṃ nevāsikā vattaṃ karonti, samīpaṃ āgantvā vuḍḍhataṃ āgantukaṃ vanditvā nisīdanti, navakatarassa santike āsaṇaṃ gahetvā nisīdanti. Nisīditvā “imasmim vihāre vasissatha, gamissathā”ti pucchanti. Gamissāmīti vutte “sappāyaṃ senāsaṇaṃ, sulabhā bhikkhā”ti-ādīni vatvā gantuṃ na denti. Vinayadharo ce hoti, tassa santike vinayaṃ sajjhāyanti. Suttantādidharo ce, tassa santike taṃ taṃ dhammaṃ sajjhāyanti. Āgantukānaṃ therānaṃ ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇanti. Āgantukā

“ekam dve divasāni vasissāmāti āgatāmha, imesaṃ pana sukhasaṃvāsātāya dasadvādasavassāni vasissāmā”ti vattāro honti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

137. Dutiyasattake kammaṃ ārāmo etesanti **kammārāmā**. Kamme ratāti **kammaratā**. **Kammārāmatamanuyuttā**ti yuttā payuttā anuyuttā. Tattha **kammanti** itikātabbakammaṃ vuccati. Seyyathidaṃ—cīvaravicāraṇaṃ cīvarakaraṇaṃ upatthambhanaṃ sūciḥaraṃ pattatthavikaṃ aṃsabaddhakaṃ kāyabandhanaṃ dhamakaraṇaṃ ādhāraṃ pādakathalikaṃ sammajjanī-ādīnaṃ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasam etāneva karoti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva etāni karoti, uddesavelāyaṃ uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāyaṃ sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāyaṃ cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāraṇavelāyaṃ manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma.

Na bhassārāmāti ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva divasañca rattiñca vītināmeti, evarūpe bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ bhassārāmo nāma. Yo pana rattindivaṃ dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhassova bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? “Sannipatitānaṃ vo bhikkhave dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo”ti¹ vuttattā.

Na niddārāmāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhībhūto niddāyatiyeva, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāyagelaññena cittaṃ bhavaṅge otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha “abhijānāmahaṃ aggivessana gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭim pañṇapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”ti².

Na saṅgaṇikārāmāti ettha yo ekassa dutiyo dvinnaṃ tatiyo tiṇṇaṃ catutthoti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekako assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmoti veditabbo.

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

2. Ma 1. 316 piṭṭhe.

Napāpicchāti ettha asantasambhāvanāya icchāya samannāgatā dussilā pāpicchā nāma.

Napāpamittādisu pāpā mittā etesanti **pāpamittā**. Catūsu iriyāpathesu saha ayanato pāpā sahāyā etesanti **pāpasahāyā**.
Tanninnatapponatappabbhāratāya pāpesu sampavānkāti **pāpasampavānkā**.

Oramattakenāti avaramattakena appamattakena. **Antarā**ti arahattaṃ apatvāva etthantare. **Vosānanti** pariniṭṭhitabhāvaṃ “alamettāvata”ti osakkaṇaṃ ṭhitakiccatāṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “yāva silapārisuddhimattena vā vipassanāmmattena vā jhānamattena vā sotāpannabhāvamattena vā sakadāgāmibhāvamattena vā anāgāmibhāvamattena vā vosānaṃ na āpajjissanti, tāva vuddhiyeva bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti.

138. Tatiyasattake **saddhā**ti saddhāsampannā. Tattha āgamanīyasaddhā, adhigamasaddhā, pasādasaddhā, okappanasaddhāti catubbidhā saddhā. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānaṃ hoti. **Adhigamasaddhā** ariyapuggalānaṃ. Buddho dhammo saṃgho vutte pana pasādo **pasādasaddhā**. Okappetvā pakappetvā pana saddhanaṃ **okappanasaddhā**. Sā duvidhāpi idhādhippetā. Tāya hi saddhāya samannāgato saddhāvimutto Vakkalittherasadiso hoti. Tassa hi cetiyaṅgaṇavattaṃ vā, bodhiyaṅgaṇavattaṃ vā katameva hoti. Upajjhāyavatta-ācariyavattādīni sabbavattāni pūreti. **Hirimanā**ti pāpajigucchānalakkhaṇāya hiriyā yuttacittā. **Ottappī**ti pāpato bhāyanalakkhaṇena ottappena samannāgatā.

Bahussutāti ettha pana pariyattibahussuto, paṭivedhabahussutoti dve bahussutā. **Pariyattī**ti tīni piṭakāni. **Paṭivedho**ti saccappaṭivedho. Imasmiṃ pana ṭhāne pariyatti adhippetā. Sā yena bahu sutā¹, so bahussuto. So panesa nissayamuccanako, parisupaṭṭhāko, bhikkhunovādako, sabbatthakabahussutoti catubbidho hoti. Tattha tayo bahussutā samantapāsādikāya Vinayaṭṭhakathāya Ovādavagge² vuttanayena gahetabbā. Sabbatthakabahussutā pana Ānandattherasadisā honti. Te idha adhippetā.

1. Bahussutā (Ka)

2. Vi-Ṭṭha 2. 54 piṭṭhe.

Āraddhavīriyāti yesaṃ kāyikaṅca cetasikaṅca vīriyaṃ āraddhaṃ hoti. Tattha ye kāyasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārabbhavattthivasena ekakā honti, tesam kāyikavīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Ye cittasaṅgaṇikaṃ vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekakā honti, gamane uppannakilesassa ṭhānaṃ pāpuṇitum na denti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjaṃ, nisajjāya uppannakilesassa sayanaṃ pāpuṇitum na denti, uppannuppannaṭṭhāneyeva kilese niggaṇhanti, tesam cetasikavīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti.

Upaṭṭhitassatīti cirakatādīnaṃ saritā anussaritā Mahāgatimbaya-abhayattheradīghabhāṇaka-abhayattheratipiṭakacūḷābhayattherā viya. Mahāgatimbaya-abhayatthero¹ kira jātapaṅcamadivase maṅgalapāyāse tuṅḍaṃ pasārentaṃ vāyasaṃ disvā huṃhanti saddamakāsi. Atha so therakāle “kadā paṭṭhāya bhante sarathā”ti bhikkhūhi pucchito “jātapaṅcamadivase katasaddato paṭṭhāya āvuso”ti āha.

Dīghabhāṇaka-abhayattherassa jātanavamadivase mātā cumbissāmīti onatā tassā moḷi muccittha. Tato tumbamattāni sumanapupphāni dārakassa ure pativā dukkhaṃ janayimsu. So therakāle “kadā paṭṭhāya bhante sarathā”ti pucchito “jātanavamadivasato paṭṭhāyā”ti āha.

Tipiṭakacūḷābhayatthero “Anurādhapure tīṇi dvārāni pidahāpetvā manussānaṃ ekena dvārena nikkhamaṇaṃ katvā ‘tvaṃ kinnāmo, tvaṃ kinnāmo’ti pucchitvā sāyaṃ puna apucchitvāva tesam nāmāni sampaticchāpetum² sakkā āvuso”ti āha. Evarūpe bhikkhū sandhāya “upaṭṭhitassatī”ti vuttaṃ.

Paññavantoti pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya samannāgatā. Apica dvīhipi etehi padehi vipassakānaṃ bhikkhūnaṃ vipassanāsambhārabhūtā sammāsati ceva vipassanāpañña ca kathitā.

139. Catutthasattake satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Esa nayo sabbattha. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo,

1. Mahāgatimpa-abhayatthero (Ka)

2. Paṭicchāpetum (Syā)

pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo. **Bhāvēssantīti** satisambojjhaṅgaṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpentā, chahi kāraṇehi dhammavicayasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, navahi kāraṇehi vīriyasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāraṇehi pītisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, sattahi kāraṇehi passaddhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāraṇehi samādhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, pañcahi kāraṇehi upekkhāsambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā vaḍḍhessantīti attho. Iminā vipassanāmaggaḥālasampayutte lokiyalokuttaramissake sambojjhaṅge kathesi.

140. Pañcamasattake **aniccasaññāti** aniccānupassanāya saddhiṃ uppannasaññā. **Anattasaññā**disupi eseva nayo. Imā satta lokiyavipassanāpi honti. “Etaṃ santam, etaṃ paṇītam, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho virāgo nirodho”¹ti¹ āgatavasenettha dve lokuttarāpi hontīti veditabbā.

141. Chakke **mettaṃ kāyakammanti** mettacittena kattabbaṃ kāyakammaṃ. **Vacīkammamanokammesupi** eseva nayo. Imāni pana bhikkhūnaṃ vasena āgatāni gihīsipi labbhanti. Bhikkhūnañhi mettacittena ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ, gāmaṃ piṇḍāya pavīṭṭhaṃ bhikkhuṃ disvā paccuggamaṃ, pattappaṭiggahaṇaṃ āsanapaññāpanaṃ, anugamananti evamādikam mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpadapaññāpanaṃ, kammaṭṭhānakathanaṃ dhammadesanā Tepītakampi Buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālapupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyaṃ upaṭṭhapetha, saṅghaṃ paccuggantvā ānetha,

1. Am 3. 220 piṭṭhe.

paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccam̐ karoṭhāti-
ādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrappaṭijagganaṃ cetiyaṅgaṇavattādīni
ca katvā vivittāsane nisīditvā imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā
abyāpajjāti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma. Gihīnaṃ ayyā sukhī
hontu averā abyāpajjāti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ
cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamaṇaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ
nāma. Therānaṃ pana pādadhovanavandanabījanadānādibhedanaṃ sabbaṃ
sāmīcīkammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi
dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avamaññaṃ akatvā attanā
dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmaṇaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ
nāma.

Devatthero Tissattheroti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ
vacīkammaṃ nāma. Vihāre asantaṃ pana paṭipucchantaṃ kuhiṃ amhākaṃ
Devatthero, kuhiṃ amhākaṃ Tissatthero, kadā nu kho āgamissatīti evaṃ
mamāyanavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena
olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Devatthero Tissatthero
arogo hotu appābādhoti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ
manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikāti** kuhanādibhedanaṃ
micchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena bhikkhācāravattena uppannā.
Antamaso pattapariyāpannamattampīti pacchimakoṭiyā patte pariyāpannaṃ
pattassa antogataṃ dvitikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogīti**
ettha dve paṭivibhattā nāma āmisappaṭivibhattaṅca puggalappaṭivibhattaṅca.
Tattha “ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmī”ti evaṃ cittena vibhajaṇaṃ
āmisappaṭivibhattaṃ nāma. “Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmī”ti
evaṃ cittena vibhajaṇaṃ pana **puggalappaṭivibhattaṃ** nāma. Tadubhayampi
akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ **appaṭivibhattabhogī** nāma.

Sīlavantehi sabrahmacārīhi sādharmaṇabhogīti ettha sādharmaṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ, yaṃ yaṃ paṇītaṃ labbhati, taṃ taṃ neva lābhena lābhaṃ nijjigīsanatāmukhena gihīnaṃ deti, na attanā bhuñjati, paṭiggaṇhanto ca “saṃghena sādharmaṇaṃ hotū”ti gahetvā ghaṇṭim paharivā paribhuñjitabbaṃ saṃghasantakaṃ viya passati.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti ko na pūretīti. Dussīlo tāva na pūreti. Na hi tassa santakaṃ sīlavantā gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti. Tatridaṃ vattaṃ—yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti, sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati. Tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhāka-āgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṅghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ datvā sesaṃ paribhuñjitabbaṃ. “Sīlavantehi”ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya parisāya supūro hoti, no asikkhitāya parisāya. Susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti. Aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, nātirekaṃ. Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūراتi, na tato oraṃ. Sace hi dvādasame vasse sāraṇīyadhammapūraako piṇḍapātapūraṃ pattāṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nahāyitum gacchati, saṃghatthero ca kasseso pattoti, “sāraṇīyadhammapūrakassā”ti vutte “āharatha nan”ti sabbaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvā bhuñjitvā ca rittaṃ pattāṃ ṭhapeti. Atha so bhikkhu rittaṃ pattāṃ disvā “mayhaṃ anavasesetvāva paribhuñjimsū”ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasavassāni pūretabbo hoti. Titthiyaparivāsasadiso hesa, sakiṃ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana “lābhā

vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattaḡataṃ anāpucchāva
sabrahmacārī paribhuñjantī”ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evam pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā, na macchariyaṃ hoti.
So manussānaṃ piyo hoti, sulabhapaccayo ca, pattaḡatamassa
diyyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḡaṭṡhāne aggabhaṇḡaṃ labhati,
bhaye vā chātake vā sampatte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni—Senagirivāsī Tissatthero kira Mahāgirigāmaṃ
upanissāya viharatī. Paññāsa mahātherā Nāḡadīpaṃ cetiyavandanatṡhāya
gacchantā Girigāme piṇḡāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamimsu. Thero
pana pavisanto te disvā pucchi “laddhaṃ bhante”ti. Vicarimha āvusoti. So
tesaṃ aladdhabhāvaṃ ṇatvā āha “bhante yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva idheva
hothā”ti. Mayaṃ āvuso paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti.
Bhante nevāsikā nāma paṡibalā honti, alabhantāpi
bhikkhācāramaggasabhāḡaṃ jānantīti. Therā āḡamesuṃ. Thero ḡāmaṃ
pāvisi, dhurageheyeva mahā-upāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā therāṃ
olokayamānā ṡhitā. Atha therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā
adāsi, so taṃ āḡāya therānaṃ santikaṃ gantvā ḡaṇhatha bhanteti
saṃghattherāṃ āha. Thero “amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ
sīḡhameva gahetvā āḡato, kiṃ nu kho”ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero
olokanākāreneva ṇatvā “bhante dhammena samena laddhapiṇḡapāto,
nikkukkuccā ḡaṇhathā”ti āḡito paṡṡhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā
attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji.

Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchimsu “kadā āvuso
lokuttaradhammaṃ paṡivijjhī”ti. Natthi me bhante lokuttaradhammoti.
Jhānalābhīsi āvusoti. Etampi me bhante natthīti. Nanu āvoso paṡihāriyanti.
Sāraṇīyadhammo me bhante pūrito, tassa me dhammassa pūritakā lato
paṡṡhāya sacepi bhikkhusatasahassaṃ hoti, pattaḡataṃ na khīyatīti. Te sutvā
“sādhu sādhu sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyhan”ti āhamsu. Idaṃ tāva
“pattaḡataṃ na khīyatī”ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero Cetiyapabbate giribhaṇḡamahāpūjāya dānaṡṡhānaṃ
gantvā imasmim kiṃ varabhaṇḡanti pucchi. Dve sātākā bhanteti. Ete

mayham pāpuṇissantīti. Tam sutvā amacco rañño ārocesi “eko daharo evaṃ vadatī”ti. Daharassa evaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasāṭakā vaṭṭantīti vatvā mahātherānaṃ dassāmīti ṭhapeti. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā¹ hattham nārohanti. Aññe ārohanti. Daharassa dānakāle pana hattham āruḥhā. So tassa hatthe pātetvā amaccassa mukham oloketvā daharam nisīdāpetvā dānam datvā saṅgham vissajjetvā daharassa santike nisīditvā “bhante imam dhammam kadā paṭivijjhithā”ti āha. So pariyāyenāpi asantaṃ avadanto “natthi mayham mahārāja lokuttaradhammo”ti āha. Nanu bhante pubbe avacutthāti. Āma mahārāja, sāraṇīyadhammapūraako aham, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍam pāpuṇātīti. “Sādhu sādhu bhante anucchavikamidam tuyhan”ti vanditvā pakkāmi. Idam “bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍam pāpuṇātī”ti ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye pana Bhātaragāmaṃvāsino Nāgattheriyā anārocetvāva palāyimsu. Therī paccūsasamaye “ativiya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā”ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ña tvā āgamma theriyā ārocesum. Sā sutvā “mā tumhe tesam gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyoniso manasikāresuyeva yogam karoṭhā”ti vatvā bhikkhācāraṃvāyāyaṃ pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā “ayye mā aññattha gacchatha, niccam idheva ethā”ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā Nāgatthero nāma atthi, so “mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā idha yāpetum, paratīraṃ gamissāmī”ti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto therim disvā gamissāmīti Bhātaragāmaṃ āgato. Therī “therā āgatā”ti sutvā tesam santikaṃ gantvā kim ayyāti pucchi. So tam pavattim ācikkhi. Sā “ajja ekadivasam vihāreyeva vasitvā sve gamissathā”ti āha. Therā vihāraṃ agamaṃsu.

1. Dve sāṭakā (Syā)

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theram upasaṅkamitvā “imam piṇḍapātāṃ paribhuñjathā”ti āha. Thero “vaṭṭissati therī”ti vatvā tuṅhī aṭṭhāsi. Dhammiko tāta piṇḍapāto, kukkucam akatvā paribhuñjathāti. “Vaṭṭissati therī”ti. Sā pattam gahetvā ākāse khiṇi. Patta ākāse aṭṭhāsi. Thero “sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunibhattameva therī”ti vatvā “bhayam nāma sabbakālam na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsam kathayamāno ‘bho piṇḍapātika bhikkhunibhattam bhuñjitvā vītināmayitthā”ti cittena anuvadiyamāno santhambhetum na sakkhissāmi, appamattā hotha theriyoti”ti maggam āruhi.

Rukkhadevatāpi “sace thero theriyā hatthato piṇḍapātāṃ paribhuñjissati, na nam nivattessāmi. Sace na paribhuñjissati, nivattessāmi”ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanam disvā rukkhā oruyha pattam bhante dethāti pattam gahetvā theram rukkhamūlamyeva ānetvā āsanam paññāpetvā piṇḍapātāṃ datvā katabhattakiccam paṭiññam kāretvā dvādasa bhikkhuniyo dvādasa bhikkhū ca sattavassāni upaṭṭhahi. Idam “devatā ussukkam āpajjanti”ti ettha vatthu. Tatra hi therī saraṇiyadhammapurikā ahoṣi.

Akhaṇḍānī-ādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadam bhinnam hoti, tassa sīlam pariyante chinnaṣāṭako viya **khaṇḍam** nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnam, tassa majjhe chiddasāṭako viya **chiddam** nāma hoti. Yassa pana paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyam vā kucchiyam vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnam aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalam** nāma hoti. Yassa pana antarantarā visabhāgabinducitrā gāvī viya **kammāsam** nāma hoti. Yassa pana sabbenasabham abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni**, Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññūpasatthāni**, taṇhādīṭṭhihi aparāmaṭṭhattā, “idam nāma tvam āpannapubbo”ti kenaci parāmaṭṭhum asakkuṇeyyattā ca **aparāmaṭṭhāni**, upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā samvattayanti **samādhisamvattanikānī** vuccanti.

Sīlasāmaññagatā viharissantīti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhim samānabhāvūpagatasīlā viharissantī. Sotāpannādīnañhi sīlam samuddantarepi devalokepi vasantānam aññesaṃ sotāpannādīnam sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattam. Tam sandhāyetam vuttam.

Yāyam diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. Niyyātīti **niyyānikā**. **Takkarassā**ti yo tathākārī hoti. **Sabbadukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayattham. **Diṭṭhisāmaññagatā**ti samānadiṭṭhibhāvam upagatā hutvā viharissantī. **Vuddhiyevā**ti evam viharantānam vuddhiyeva bhikkhūnam pāṭikaṅkhā, no parihānīti.

142. **Etadeva bahulanti** āsannaparinibbānattā bhikkhū ovadanto punappunam etaṃyeva dhammim katham karoti. **Iti sīlanti** evam sīlam ettakam sīlam. Ettha catupārisuddhisīlam **sīlam**, cittekaggatā **samādhi**, vipassanāpaññā **paññā**ti veditabbā. **Sīlaparibhāvito**-ādīsu yasmim sīle ṭhatvāva maggasamādhim phalagamādhim nibbattenti, eso tena sīlena paribhāvito mahapphalo hoti mahānisamsa. Yamhi samādhimhi ṭhatvā maggapaññam phalapaññam nibbattenti, sā tena samādhinā paribhāvita mahapphalā hoti mahānisamsā. Yāya paññāya ṭhatvā maggacittam phalacittam nibbattenti, tam tāya paribhāvitaṃ **sammadeva āsavehi vimuccati**.

Yathābhirantanti Buddhānam anabhiratiparittassitam nāma natthi, yathārucci yathā-ajjhāsayanti pana vuttam hoti. **Āyāmā**ti ehi yāma. “Āyāmā”tipi pāṭho, gacchāmāti attho. **Ānandā**ti Bhagavā santikāvacarattā theram ālapati. Thero pana “gaṇhathāvuso pattacīvarāni, Bhagavā asukaṭṭhānam gantukāmo”ti bhikkhūnam āroceti.

144-145. **Ambalaṭṭhikāgamanam** uttānameva. **Atha kho āyasmā Sāriputtoti-ādi Sampasādanīye**¹ vitthāritam.

1. Dī 3. 82 piṭṭhe Pāli.

Dussīla-ādīnavavaṇṇanā

148. Pāṭaligamane **āvasathāgāranti** āgantukānaṃ āvasathagehaṃ. Pāṭaligāme kira niccakālaṃ dvinnaṃ rājūnaṃ sahāyakā āgantvā kulāni gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Te manussā nīcupaddutā “etesam āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissati”ti nagaramajjhe mahatiṃ sālāni karitvā tassā ekasmiṃ padese bhaṇḍapaṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekasmiṃ padese nivāsaṭṭhānaṃ akaṃsu. Te “Bhagavā āgato”ti sutvāva “amhehi gantvāpi Bhagavā ānetabbo siyā, so sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja Bhagavantaṃ āvasathe maṅgalaṃ vadāpessāmā”ti etadatthameva upasaṅkamantā. Tasmā evamāhaṃsu. **Yena āvasathāgāranti** te kira “Buddhā nāma araṇṇājjhāsaya āraṇṇārāmā antogāme vasitum iccheyyūṃ vā no vā”ti Bhagavato manaṃ ajānantā āvasathāgāraṃ appaṭijaggitvāva āgamaṃsu. Idāni Bhagavato manaṃ ṇatvā puretaraṃ gantvā paṭijaggissāmāti yenāvasathāgāraṃ, tenupasaṅkamaṃsu. **Sabbasantharinti** yathā sabbam santhataṃ hoti, evaṃ santhariṃ¹.

149. **Dussīloti** asīlo nissīlo. **Sīlavipannoti** vipannaśīlo bhinnasaṃvaro. **Pamādādhikaraṇanti** pamādakāraṇā.

Idaṅca suttam gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena yena sippaṭṭhānena jīvitam kappeti yadi kasiyā yadi vaṇijjāya. Pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetum na sakkoti, athassa mūlampi vinassati, māghātakāle pāṇātipātānaṃ pana adinnādānādīni ca karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogaṇiṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo ca pamādakāraṇā śīlato Buddhavacanato jhānato satta-ariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Gahaṭṭhassa “asuko nāma asukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccatta-idhalokaparaloko² salākabhattamattampi na deti”ti catuparisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa vā “asuko nāma nāsakkhi śīlaṃ rakkhitum, na Buddhavacanam uggahetum,

1. Santharitam (Syā)

2. Pariccatta-idhalokaparalokattho (Ka)

vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato”ti evaṃ abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva “avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne keci mama kammaṃ jānissanti, atha maṃ niggaṇhissanti”ti vā, “rājakulassa vā dassanti”ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho aṅgulikena bhūmiṃ kasanto nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi “bahū bhikkhū sannipatitā, avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññato cāvetvā nikkadḍhissanti”ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi dappito viya¹ vicarati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūlho kālaṃ karotīti tassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakamme samādāya pavattitaṭṭhānaṃ āpāthamāgacchati, so ummīletvā idhalokaṃ passati, nimīletvā paralokaṃ passati, tassa cattāro apāyā upaṭṭhahanti, sattisatena sīse pahariyamāno viya hoti, so “vāretha, vārethā”ti viravanto marati. Tena vuttam “sammūlho kālaṃ karotī”ti. Pañcamapadaṃ uttānameva.

150. **Ānisaṃsakathā** vuttavipariyāyena veditabbā.

151. **Bahudeva rattim dhammiyā kathāyāti** aññāya Pāḷimuttakāya dhammikathāya ceva āvasathānumodanāya ca ākāsagaṅgaṃ otārento viya, yojanappamāṇaṃ mahāmadhum pīletvā madhupānaṃ pāyento viya bahudeva rattim sandassetvā sampahaṃsetvā uyyojesi. **Abhikkantāti** atikkantā khīṇā khayavayaṃ upetā². **Suññāgāraṇti** pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma natthi, tattheva pana ekapasse sāṇipākārena parikkhipitvā “idha Satthā vissamissati”ti mañcakaṃ paññapesuṃ. Bhagavā “catūhipi iriyāpathehi paribhuttaṃ etesaṃ mahapphalaṃ bhavissati”ti tattha sihaseyyaṃ kappesi. Tam sandhāya vuttam “suññāgāraṃ pāvīsī”ti.

1. Adussīlo viya (Syā) Dabbiko viya (Ka) Dabbito viya (Sāratthadīpanī)

2. Abhikkantāti nikkhantā khīṇā (Syā) Abhikkantāti atikkantā parikkhīṇā (Am-Ṭṭha 3, Aṭṭhakanipāte Uposathasuttavaṇṇanāyaṃ.)

Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā

153. **Sunidhavassakārā**ti Sunidho ca Vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāmattā**ti Magadharañño mahāmattā mahā-amaccā, Magadharatṭhe vā mahāmattā mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti **Magadhamahāmattā**. **Pāṭiligāme nagaranti** Pāṭaligāmaṃ nagaraṃ katvā māpentī. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti Vajjirājakulānaṃ āyamukhapacchindanattamaṃ. **Sahassevā**ti¹ ekekavaggavasena sahasaṃ sahasaṃ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetunti** raññaṅca rājamahāmattānaṅca nivesanāni māpetuṃ vatthuvijjāpāṭhakānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhā pathaviyaṃ timsahattamatte ṭhāne “idha nāgaggāho idha yakkhaggāho idha bhūtaggāho pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī”ti passanti. Te tadā sippaṃ jappitvā devatāhi saddhim mantayamānā viya māpentī. Atha vā nesam sarīre devatā adhimuccitvā tatha tatha nivesanāni māpetuṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhānaṃ kulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhānaṃ kulānaṃ assaddhā devatāva. Kim kāraṇā? Saddhānaṃhi evaṃ hoti “idha manussā nivesanaṃ māpetvā paṭhamaṃ bhikkhusaṃghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vaḍḍhāpessanti², atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ, dhammakathaṃ pañhāvissajjanaṃ anumodanaṅca sotuṃ labhissāma, manussā dānaṃ datvā amhākaṃ pattim dassanti”ti.

Tāvatiṃsehīti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiṃ vā vihāre ekaṃ bahussutabhikkhuṃ upādāya “asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā”ti saddo abbhuggacchati, evameva Sakkaṃ devarājānaṃ Vissakammaṅca³ devaputtaṃ upādāya “Tāvatiṃsā paṇḍitā”ti saddo abbhuggato. Tenāha “Tāvatiṃsehī”ti. Tāvatiṃsehi saddhim mantetvāpi viya māpentīti attho.

Yāvata ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyakamanussānaṃ osaraṇatṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvata vaṇippathoti** yattakaṃ vāṇijānaṃ

1. Sahassassevāti (Ka) sahasasevāti (Ṭikāyaṃ pāṭhantaram)

2. Vadāpessanti (Ka)

3. Visukammaṅca (Ka)

ābhatabhaṇḍassa rāsivaseneva kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagaraṇṭi** tesam ariyāyatanavaṇṇippathānaṃ idaṃ agganagaraṇṭi jeṭṭhakaṇṭi pāmokkhaṇṭi bhavissatīti. **Puṭabhedanaṇṭi** bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṇṭi, bhaṇḍabhaṇḍikānaṇṭi¹ mocanaṭṭhānaṇṭi vuttaṇṭi hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayena agacchantampi ca idheva gamissati². Tasmā idheva puṭaṇṭi bhindissanti attho. Catūsu hi dvāresu cattāri sabhāyaṇṭi³ ekanti evaṇṭi divase divase pañcasatasahassāni uṭṭhahissanti dasseti.

Aggito vāṭi-ādīsu cakārattho vāsaddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissanti attho. Ekakoṭṭhāso agginā nassissanti, nibbāpetuṇṭi na sakkhissanti. Ekaṇṭi gaṅgā gahetvā gamissanti. Eko “iminā akathitaṇṭi amussa, amunā akathitaṇṭi imassā”ti vadantānaṇṭi pisaṇṇavācānaṇṭi vasena bhinnānaṇṭi manussānaṇṭi aññamaññabhedeneva nassissanti attho. Iti vatvā Bhagavā paccūsakāle Gaṅgāya tīraṇṭi gantvā katamukhadhovano bhikkhācāraṇṭi āgamayamaṇṭi nisīdi.

153. Sunidhavassakārāpi “amhākaṇṭi rājā samaṇassa Gotamassa upaṭṭhāko, so amhe pucchissanti, ‘Sattā kira Pāṭaligāmaṇṭi agamāsi, tassa santikaṇṭi upasaṇṅkamittha na upasaṇṅkamitthā’ti. Upasaṇṅkamimhāti ca vutte ‘nimantayittha na nimantayitthā’ti ca pucchissanti. Na nimantayimhāti ca vutte amhākaṇṭi dosaṇṭi āropetvā niggaṇṭhissanti. Idañcāpi mayaṇṭi āgataṭṭhāne nagaraṇṭi māpema, samaṇassa kho pana Gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti. Taṇṭi mayaṇṭi nagaramaṇṅalaṇṭi vadāpessāmā”ti cintetvā Sattāraṇṭi upasaṇṅkamitvā nimantayimsu. Tasmā “atha kho Sunidhavassakārā”ti-ādī vuttaṇṭi.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhakāle. **Nivāsetvāṭi** gāmapavesanaṇṭi hārena nivāsaṇṭi nivāsetvā kāyabandhanaṇṭi bandhitvā. **Pattacīvaramādāyāṭi** pattaṇṭi cīvaraṇṭi ādiyitvā kāyappaṭibaddhaṇṭi katvā.

Sīlavantetthāṭi sīlavante ettha. **Saññateti** kāyavācāmaṇṭi saññate.

1. Bhaṇḍagaṇṭhikānaṇṭi (Ka)

2. Na āgacchantampi idhevāgamissanti (Ka)

3. Nagaramajjhe (Syā)

Tāsaṃ dakkhiṇamādiseti saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ gharadevatānaṃ ādiseyya, pattim dadeyya. **Pūjitā pūjayantīti** “ime manussā amhākaṃ nātakāpi na honti, evampi no pattim denti”ti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karoṭhāti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānayantīti** kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā “ete manussā amhākaṃ nātakāpi na honti, catumāsachamāsantare no balikammaṃ karontī”ti mānenti, mānentiyo uppannaṃ parissayaṃ haranti¹.

Tato nanti tato naṃ paṇḍitajātikaṃ manussaṃ. **Orasanti** ure ṭhapetvā saṃvaḍḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttaṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthameva tassa vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatīti** sundarāni passati.

154. **Uḷumpanti** pāragamanatthāya āṇiyo koṭṭetvā kataṃ. **Kullanti** valli-ādīhi bandhitvā kataṃ.

“Ye taranti aṇṇavan”ti gāthāya **aṇṇavanti** sabbantimena paricchedena yojanamattaṃ gambhīrassa ca puthulassa ca udakaṭṭhānassettaṃ adhivacanaṃ. **Saranti** idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti, ye gambhīravatthataṃ taṇhāsaraṃ taranti, te ariyamaggasaṅkhātāṃ setuṃ katvāna. **Visajja pallalāni** anāmasitvā udakabharitāni ninnatṭhānāni. Ayam pana idaṃ appamattakaṃ taritukāmopi kullañhi jano pabandhati, Buddhā ca Buddhasāvaka ca vināyeva kullena tiṇṇā medhāvino janāti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. **Koṭigāmoti** Mahāpanādassa pāsādakotiyaṃ katagāmo. **Ariyasaccānanti** ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhāti** abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena. **Sandhāvitanti** bhavato bhavaṃ gamanavasena sandhāvitaṃ. **Saṃsaritanti** punappunaṃ gamanāgamavasena saṃsaritaṃ.

1. Hananti (Ka)

Mamañceva tumhākañcāti mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitam saṃsaritanti** sandhāvanam saṃsaraṇam mamañceva tumhākañca ahoṣīti evamettha attho veditabbo. **Bhavanetti samūhatāti** bhavato bhavam nayanasaṃmatthā taṇhāraḷḷu suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. **Nātikāti** ekam taḷakam nissāya dvinnam cūḷapitumahāpituputtānam dve gāmā. **Nātiketi** ekasmim nātigāmake. **Giṇṇjakāvasatheti** iṭṭhakāmaye āvasathe.

157. **Orambhāgiyānanti** heṭṭhābhāgiyānam, kāmabhavēveva paṭisaṇḍhiggāhāpakānanti attho. Oranti laddhanāmehi vā tīhi maggehi paḥātabbānītipi **orambhāgiyāni**. Tattha kāmaccando, byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni, maggena vā asamucchinnāni nibbattavasena uddham bhāgam rūpabhavañca arūpabhavañca gantum na denti. Sakkāyadīṭṭhi-ādīni tīni tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānīpi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammāti** paṭisaṇḍhivasena anāgamanasabhāvā.

Rāgadosamohānam tanuttāti ettha kadāci karahaci uppattiyā ca, pariyaṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmissa hi puthujjanānam viya abhiṇham rāgādayo nuppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca puthujjanānam viya bahalabahalā nuppajjanti, makkhikāpattam viya tanukatanukā uppajjanti. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero panāha “yasmā sakadāgāmissa puttadhītarō hontī, orodhā ca hontī, tasmā bahalā kilesā. Idam pana bhavatanukavasena kathitan”ti. Tam Aṭṭhakathāyam “sotāpannassa sabbhave ṭhapetvā aṭṭhame bhavē bhavatanukam natthi. Sakadāgāmissa dve bhavē ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukam natthi. Anāgāmissa rūpārūpabhavē ṭhapetvā kāmabhavē bhavatanukam natthi. Khīṇāsavassa kismiñci bhavē bhavatanukam natthī”ti vuttattā paṭikkhittam hoti.

Imam lokanti imam kāmāvacaralokam sandhāya vuttam. Ayañcetha adhippāyo, sace hi manussesu sakadāgāmiphalam patto deveṣu

nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ manussalokaṃ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiphalaṃ pattopi sace manussesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ devalokaṃ gantvā sacchikarotīti.

Avinipātadhammoti ettha vinipatanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo. Catūsu apāyesu avinipātadhammo catūsu apāyesu avinipātasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyaṃmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayanam̐ assa, gati paṭisaraṇam̐ avassaṃ pattaḃbātī sambodhiparāyaṇo.

Dhammādāsadhammapariyāyavaṇṇanā

158. **Vihesāti** tesam̐ tesam̐ ñāṇagatiṃ ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyam̐ oloketassa kāyakilamathova esa Ānanda Tathāgatassāti dīpeti, cittavihesā pana Buddhānam̐ natthi. **Dhammādāsanti** dhammamayaṃ ādāsam̐. **Yenāti** yena dhammādāsenā samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idam̐ nirayādīnam̐yeva vevacanavasena vuttam̐. Nirayādayo hi vaḃḃhisāṅkhātato ayato apētattā **apāyā**. Dukkhasa gati paṭisaraṇanti **duggati**. Ye dukkaṭakārino, te ettha vivasā nipatantīti **vinipātā**.

Aveccappasādenāti Buddhaguṇānam̐ yathābhūtato ñātattā acalena accutena pasādena. Upari padadvayepi eseva nayo. **Itipi so Bhagavāti-**ādīnam̐ pana vitthāro Visuddhimagge vutto.

Ariyakantehīti ariyānam̐ kantehi piyehi manāpehi. Pañca sīlāni hi ariyasāvakānam̐ kantāni honti, bhavantarepi avijahitabbato. Tāni sandhāyetaṃ vuttam̐. Sabbopi panettha samvaro labbhatiyeva.

Sotāpannohamasmīti idam̐ desanāsīsameva. Sakadāgāmi-ādayopi pana sakadāgāmīhamasmīti-ādīnā nayena byākarontiyevāti. Sabbesampi hi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇam̐ anuññātameva hoti.

Ambapālīgaṇikāvattuvaṇṇanā

161. **Vesāliyaṃ viharatīti** ettha tena kho pana samayena Vesālī iddhā ceva hoti phītā cāti-ādinā Khandhake¹ vuttanayena Vesāliyā sampannabhāvo veditabbo. **Ambapālivaneti** Ambapāliyā gaṇikāya uyyānabhūte Ambavane. **Sato bhikkhaveti** Bhagavā Ambapālidassane satipaccupaṭṭhānattham visesato idha satipaṭṭhānadesanam ārabhi. Tattha saratīti **sato**. Sampajānātīti **sampajāno**. Satiyā ca sampajāññena sa samannāgato hutvā vihareyyāti attho. **Kāye kāyānupassīti**-ādīsu yaṃ vattabbanṃ, taṃ mahāsatipaṭṭhāne vakkhāma.

Nīlāti idam sabbasaṅgāhakaṃ. **Nīlavannaṇāti**-ādi tasseva vibhāgadassanam. Tattha na tesam pakativaṇṇo nīlo, nīlavilepanavilittattā panetaṃ vuttam. **Nīlavatthāti** paṭadukūlako seyyādīnīpi tesam nīlāneva honti. **Nīlālaṅkāraṇāti** nīlamaṇīhi nīlapupphēhi alaṅkatā, rathāpi tesam nīlamaṇīkacitā nīlavatthaparikkhittā nīladdhajā nīlavammikehi nīlābharaṇēhi nīla-assehi yuttā, patodalaṭṭhiyopi nīlāyevāti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Parivaṭṭesīti** pahari². **Kiṃ je Ambapālīti** jēti ālapanavacanam, bhoti Ambapāli kiṃ kāraṇāti vuttam hoti. “Kiñcā”tipi pāṭṭho, ayamevettha attho. **Sāhāraṇti** sajanapadam. **Āṅgulim phoṭesunti** āṅgulim cālesum. **Ambakāyāti** itthikāya.

Yesanti karaṇatthe sāmivacanam, yehi aditṭhāti vuttam hoti. **Olokethāti** passatha. **Avalokethāti** punappunam passatha. **Upasamharathāti** upaúetha, imam Licchavīparisam tumhākaṃ cittena Tāvatiṃsāsadisam upasamharatha upaúetha alliyāpetha. Yatheva Tāvatiṃsā abhirūpā pāsādikā nīlādīnānāvaṇṇā, evamime Licchavīrājānopīti Tāvatiṃsehi samake katvā passathāti attho.

Kasmā pana Bhagavā anekasatehi suttehi cakkhādīnam rūpādīsu nimittaggāham paṭisedhetvā idha mahantena ussāhena nimittaggāhe uyyojētīti? Hitakāmatāya. Tatra kira ekacce bhikkhū osannavīriyā,

1. Vi 3. 377 piṭṭhe.

2. Pahāresi (?)

tesaṃ sampattiyā palobhento “appamādena samaṇadhammaṃ karontānaṃ evarūpā issariyasampatti sulabhā”ti samaṇadhamme ussāhajanatthaṃ āha. Aniccalakkhaṇavibhāvanatthañcāpi evamāha. Nacirasseva hi sabbepeime Ajātasattussa vasena vināsaṃ pāpuṇissanti. Atha nesaṃ rajjasirisampattim disvā ʘhitabhikkhū “tathārūpāyapi nāma sirisampattiyā vināso paññāyissatī”ti aniccalakkhaṇaṃ bhāvetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇissantīti aniccalakkhaṇavibhāvanatthaṃ āha.

Adhivāsetūti Ambapāliyā nimantitabhāvaṃ ñatvāpi kasmā nimantentīti? Asaddahanatāya ceva vattasīsena ca. Sā hi dhuttā itthī animantetvāpi nimantemīti vadeyyāti tesaṃ cittaṃ ahoṣi, dhammaṃ sutvā gamanakāle ca nimantetvā gamanaṃ nāma manussānaṃ vattameva.

Veḷuvagāmaṃvassūpagamanavaṇṇanā

163. **Veḷuvagāmakoti** Vesāliyā samīpe Veḷuvagāmo. **Yathāmittanti-** ādisu mittā mittāva. **Sandiṭṭhāti** tattha tattha saṅgamma diṭṭhamattā nātidalhamittā. **Sambhattāti** suṭṭhu bhattā sinehavanto dalhamittā. Yesaṃ yesaṃ yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te te tattha tattha vassaṃ upethāti attho. Kasmā evamāha? Tesaṃ phāsuvihāratthāya. Tesañhi Veḷuvagāmake senāsanāṃ nappahoti, bhikkhāpi mandā. Samantā Vesāliyā pana bahūni senāsanāni, bhikkhāpi sulabhā, tasmā evamāha. Atha kasmā “yathāsukhaṃ gacchathā”ti na vissajjesi? Tesaṃ anukampāya. Evaṃ kirassa ahoṣi “ahaṃ dasamāsamattaṃ ʘatvā parinibbāyissāmi, sace ime dūraṃ gacchissanti, mama parinibbānakāle daṭṭhuṃ na sakkhissanti. Atha nesaṃ “Sathā parinibbāyanto amhākaṃ satimattampi na adāsi, sace jāneyyāma, evaṃ na dūre vaseyyāmā”ti vipaṭisāro bhaveyya. Vesāliyā samantā pana vasantā māsassa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṃ suṇissanti Sugatovādaṃ labhissantī”ti na vissajjesi.

164. **Kharoti** pharuso. **Ābodhoti** visabhāgarogo. **Bālḥāti** balavatiyo. **Māraṇantikāti** maraṇantaṃ maraṇasantikaṃ pāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesīti** satim sūpaṭṭhitam katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamānoti** vedanānuvattanavasena

aparāparam parivattanam akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamānova adhivāsesi. **Anāmantetvā**ti ajānāpetvā. **Anapaloketvā**ti na apaloketvā, ovādānusāsanim adatvāti vuttam hoti. **Vīriyenā**ti pubbhāgavīriyena ceva phalasangāpattivīriyena ca. **Paṭiṇāmetvā**ti vikkhambhetvā.

Jīvitasāṅkhāranti ettha jīvitampi jīvitasāṅkhāro. Yena jīvitam saṅkharīyati chijjamānam ghaṭetvā ṭhapiyati, so phalasangāpattidhammopi jīvitasāṅkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyā**ti adhiṭṭhahitvā pavattetvā, jīvitaṭṭhapanasamattham phalasangāpattim samāpajjeyyanti ayamettha saṅkhepattho.

Kim pana Bhagavā ito pubbe phalasangāpattim na samāpajjati. Samāpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosamāpattiyāmyeva vedanam vikkhambheti, samāpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakam puna sarīram vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakam arūpasattakaṅca niggumbam nijjātam katvā mahāvīpassanāvasena samāpannā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharānim ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu apabyūḷho sevālo cirena udakam ottharati, evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti Bhagavā tam divasam Mahābodhipallāṅke abhinavavīpassanam paṭṭhapento viya rūpasattakam arūpasattakam niggumbam nijjātam katvā cuddasahākārehi sannetvā mahāvīpassanāya vedanam vikkhambhetvā “dasamāse mā uppajjitthā”ti samāpattim samāpajji. Samāpattivikkhambhitā vedanā dasamāse na uppajjiyeva.

Gilānā vuṭṭhitoti¹ gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyā**ti sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsītapuriso viya. **Na pakkhāyantī**ti nappakāsanti, nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṁ na paṭibhan**tīti satipaṭṭhānādiddhammā mayham pākāṭā na hontīti dīpeti. Tantidhammā pana therassa supaguṇā. **Na udāharatī**ti pacchīmam ovādam na deti. Tam sandhāya vadati.

1. Gilānavuṭṭhitoti (Ka)

165. **Anantaram abāhiranti** dhammavasena vā puggalavasena vā ubhayam akatvā. “Ettakam dhammam parassa na desessāmī”ti hi cintento dhammam abbhantaram karoti nāma. “Ettakam parassa desessāmī”ti cintento dhammam bāhiram karoti nāma. “Imassa puggalassa desessāmī”ti cintento pana puggalam abbhantaram karoti nāma. “Imassa na desessāmī”ti cintento puggalam bāhiram karoti nāma. Evaṃ akatvā desitoti attho. **Ācariyamutthīti** yathā bāhirakānam ācariyamutthi nāma hoti. Daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamanāpassa antevāsikassa kathenti, evaṃ Tathāgatassa “idaṃ mahallakakāle pacchimaṭṭhāne kathessāmī”ti mutthim katvā “pariharissāmī”ti ṭhapitam kiñci natthīti dasseti.

Aham bhikkhusamghanti ahameva bhikkhusamgham pariharissāmīti vā. **Mamuddesikoti** aham uddisitabbaṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko. Maṃyeva uddisitvā mama paccāsīsamāno bhikkhusamgho hotu, mama accayena vā mā ahesum, yaṃ vā taṃ vā hotūti iti vā yassa assāti attho. **Na evaṃ hotīti** Bodhipallaṅkeyeva issāmacchariyānam vihatattā evaṃ na hoti. **Sa kinti** so kim. **Āsītikoti** asītisamvacchariko. Idaṃ pacchimavaya-anuppattabhāvadīpanattham vuttam. **Veṭhamissakenāti**¹ bāhabandhacakkabandhādīnā paṭisaṅkharaṇena veṭhamissakena. **Maññeti** jīṇṇasakaṭam viya veṭhamissakena maññe yāpeti. Arahattaphalaveṭhanena catu-iriyāpathakappanam Tathāgatassa hotīti dasseti.

Idāni tamattham pakāsento **yasmim Ānanda samayeti**-ādīmāha. Tattha **sabbanimittānanti** rūpanimittādīnam. **Ekaccānam vedanānanti** lokiyānam vedanānam. **Tasmātihānandāti** yasmā iminā phalasangāpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṃ viharathāti dasseti. **Attadīpāti** mahāsamuddagatadīpam viya attānam dīpam patiṭṭham katvā viharatha. **Attasaraṇāti** attagatikāva hotha, mā aññagatikā. **Dhammadīpadhammasaraṇapadesupi** eseva nayo. **Tamataggeti** tama-agge. Majjhe takāro padasandhivasena vutto. Idaṃ vuttam hoti “ime aggatamāti tamataggā”ti. Evaṃ sabbam tamayogam² chinditvā ativiya agge uttamabhāve

1. Vekhamissakenāti (Ka)

2. Tamasotam (Sam-Ṭṭha 3. Satipaṭṭhānasamyuttavaṇṇanāyam)

ete Ānanda mama bhikkhū bhavissanti. Tesam̄ ati-agge bhavissanti, ye keci sikkhākāmā, sabbepi te¹ catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissantīti arahattanikūṭena desanam̄ saṅgaṇhāti.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittobhāsakathāvaṇṇanā

166. **Vesālim piṇḍāya pāvisīti** kadā pāvisi? Ukkacelato² nikkhamitvā Vesālim gatakāle. Bhagavā kira vuṭṭhavasso Veḷuvagāmakā nikkhamitvā Sāvattim̄ gamissāmīti āgatamaggeneva paṭinivattanto anupubbena Sāvattim̄ patvā Jetavanam̄ pāvisi. Dhammasenāpati Bhagavato vattam̄ dassetvā divāṭṭhānam̄ gato. So tattha antevāsikesu vattam̄ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānam̄ sammajjitvā cammakkaṇḍam̄ paññapetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkam̄ ābhujitvā phalasamāpattim̄ pāvisi. Athassa yathāparicchedena tato vuṭṭhitassa ayam̄ parivitakko udapādi “Buddhā nu kho paṭhamam̄ parinibbāyanti, aggasāvakā nu kho”ti. Tato “aggasāvakā paṭhamam̄”ti ña tvā attano āyusaṅkhāram̄ olokesi. So “sattāhameva me āyusaṅkhāro pavattatī”ti ña tvā “kattha parinibbāyissāmī”ti cintesi. Tato “**Rāhulo** Tāvattim̄sesu³ parinibbuto, **Aññāsikoṇḍaññatthero** Chaddantadahe, aham̄ kattha parinibbāyissāmī”ti puna cintento mātaram̄ ārabba satim̄ uppādesi “mayham̄ mātā sattannam̄ arahantānam̄ mātā hutvāpi Buddhadhammasam̄ghesu appasannā, atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho”ti āvajjetvā sotāpattimaggassa upanissayam̄ disvā “kassa desanāya abhisamayo bhavissatī”ti olokeno “mameva dhammadesanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho panāham̄ apposukko bhavēyyam̄, bhavissanti me vattāro ‘Sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo hoti. Tathā hissa Samacittasuttadesanādivase⁴ koṭisatasahassadevatā arahattam̄

1. Sabbesampi tesam̄ (?)

3. Tāvattim̄se (Syā)

2. Ukkavelato (Syā)

4. Am̄ 1. 64 piṭṭhe.

pattā. Tayo magge paṭividdhadevatānaṃ gaṇaṇā natthi. Aññesu ca ṭhānesu anekā abhisamayā dissanti. Thereva cittaṃ pasādetvā sagge nibbattāneva asītikulasaḥassāni. So dāni sakamāticchādassanamattampi harituṃ nāsakkhī'ti. Tasmā mātaraṃ micchādassanā mocetvā jātovarakeyeva parinibbāyissāmi”ti sanniṭṭhānaṃ katvā “ajjeva Bhagavantaṃ anujānāpetvā nikkhamissāmi”ti Cundattheraṃ āmantesi “āvuso Cunda amhākaṃ pañcasatāya bhikkhuparisāya saññaṃ dehi ‘gaṇhathāvuso pattacīvarāni, Dhammasenāpati Nālakagāmaṃ gantukāmo’ti”. Thero tathā akāsi. Bhikkhū senāsaṇaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya therassa santikaṃ āgamaṃsu. Thero senāsaṇaṃ saṃsāmetvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā divāṭṭhānadvāre ṭhatvā divāṭṭhānaṃ olokento “idaṃ dāni pacchimadassanaṃ, puna āgamaṇaṃ natthi”ti pañcasatabhikkhuparivuto Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā etadavoca—

Chinno dāni bhavissāmi, Lokanātha Mahāmuni.

Gamaṇāgamaṇaṃ natthi, pacchimā vandanā ayaṃ.

Jīvitaṃ appakaṃ mayhaṃ, ito sattāhamaccaye.

Nikkhipeyyāmaṇaṃ dehaṃ, bhāravopanaṃ yathā.

Anujānātu me bhante Bhagavā, anujānātu Sugato.

Parinibbānakālo me, ossaṭṭho āyusaṅkhāroti.

Buddhā pana yasmā “parinibbāhi”ti vutte maraṇasaṃvaṇṇanaṃ saṃvaṇṇenti nāma, “mā parinibbāhi”ti vutte vaṭṭassa guṇaṃ kathentīti micchādīṭṭhikā dosaṃ āropessanti¹, tasmā tadubhayampi na vadanti. Tena naṃ Bhagavā āha “kattha parinibbāyissasi Sāriputtā”ti. “Atthi bhante Magadhesu Nālakagāme jātovarako, tatthāhaṃ parinibbāyissāmi”ti vutte “yassa dāni tvaṃ Sāriputta kālaṃ maññasi, idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṃ tādisassa bhikkhuno dassanaṃ dullabhaṃ bhavissatīti desehi tesam dhammaṃ”ti āha.

Thero “Sattā mayhaṃ iddhivikubbanapubbaṅgamaṃ dhammadesanaṃ paccāsīsatī”ti ṇatvā Bhagavantaṃ vanditvā tālappamaṇaṃ abhuggantvā puna oruyha Bhagavantaṃ vanditvā

1. Āropenti (Syā, Ka)

sattatālapamāṇe¹ antalikkhe ṭhito iddhivikubbanam dassetvā dhammam desesi. Sakalanagaram sannipati. Thero oruyha Bhagavantam vanditvā “gamanakālo me bhante”ti āha. Bhagavā “Dhammasenāpatim paṭipādessāmī”ti dhammāsanā utṭhāya Gandhakuṭi-abhimukho gantvā maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattum padakkhiṇam katvā catūsu ṭhānesu vanditvā—“Bhagavā ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari Anomadassisammāsambuddhassa pādamūle nipatitvā tumhākam dassanam patthesim, sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, tam paṭhamadassanam, idam pacchimadassanam. Puna tumhākam dassanam natthī”ti—vatvā dasanakhasamodhānasamujjalam añjalim paggayha yāva dassanavisayo, tāva abhimukhova paṭikkamitvā “ito paṭṭhāya cutipaṭisandhivasena kismiñci ṭhāne gamanāgamanam nāma natthī”ti vanditvā pakkāmi. Udakapariyantam katvā mahābhūmicālo ahoṣi. Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha “anugacchatha bhikkhave tumhākam jeṭṭhabhātikan”ti. Bhikkhū yāva dvārakoṭṭhakā agamaṃsu. Thero “tiṭṭhatha tumhe āvuso appamattā hothā”ti nivattāpetvā attano parisāyeva saddhim pakkāmi. Manussā “pubbe ayyo paccāgamanacārikam carati, idam dāni gamanam na puna paccāgamanāyā”ti paridevantā anubandhimsu. Tepi “appamattā hotha āvuso, evambhāvino nāma saṅkhārā”ti nivattāpesi.

Atha kho āyasmā Sāriputto antarāmagge sattāham manussānam anuggaham karonto sāyam Nālakagāmam patvā gāmadvāre nigrodharukkhāmūle aṭṭhāsi. Atha Uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmam gacchanto theram disvā upasaṅkamitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero tam āha “atthi gehe te ayyikā”ti. Āma bhanteti. Gaccha amhākam idhāgatabhāvam ārocehi, “kasmā āgato”ti ca vutte “ajja kira ekadivasaṃ antogāme bhavissati, jāto varakam paṭijaggatha, pañcannam bhikkhusatānam nivāsanaṭṭhānam jānāthā”ti. So gantvā “ayyike mahyam mātulo āgato”ti āha. Idāni kuhinti. Gāmadvāreti. Ekakova, aññopi koci atthīti. Atthi pañcasatā bhikkhūti. Kim kāraṇā āgatoti. So tam pavattim² āroceti. Brāhmaṇī “kim nu kho ettakānam vasanaṭṭhānam

1. Yāva sattatālapamāṇo (Syā, Ka)

2. Pavuttim (Syā)

paṭijaggāpeti, daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihi hotukāmo”ti cintenti jātovarakaṃ paṭijaggāpetvā pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ kāretvā daṇḍadīpikāyo jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhim pāsādaṃ abhiruhi. Abhiruhitvā ca jātovarakaṃ pavisitvā nisīdi. Nisajjeva “tumhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ gacchathā”ti bhikkhū uyyojesi. Tesu gamattesuyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitaṭṭhānaṃ māraṇantikā vedanā vattanti, ekaṃ bhājanaṃ pavisati, ekaṃ nikkhamati. Brāhmaṇi “mama puttassa pavatti mayhaṃ na ruccati”ti attano vasanagabbhadvāraṃ nissāya aṭṭhāsi. Cattāro mahārājāno “Dhammasenāpati kuhiṃ viharati”ti oloketā “Nālakagāme jātovarake parinibbānaṃ nipanno, pacchimadassanaṃ gamissāma”ti āgamma vanditvā aṭṭhāmsu. Thero ke tumheti. Mahārājāno bhanteti. Kasmā āgatathāti. Gilānupaṭṭhākā bhavissamāti. Hotu atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumheti uyyojesi. Tesam gatāvasāne teneva nayena Sakko Devānamindo. Tasmim gate Suyāmādayo Mahābrahmā ca āgamimsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇi devatānaṃ āgamaṇaṃ gamaṇaṃ disvā “ke nu kho ete mama puttaṃ vanditvā gacchanti”ti therassa gabbhadvāraṃ gantvā “tāta Cunda kā pavatti”ti pucchi. So taṃ pavattim ācikkhitvā “mahā-upāsikā bhante āgatā”ti āha. Thero kasmā avelāya āgatathāti pucchi. Sā tuyhaṃ tāta dassanathāyāti vatvā “tāta ke paṭhamam āgatā”ti pucchi. Cattāro mahārājāno upāsiketi. Tāta tvaṃ catūhi mahārājehi mahantataroti. Ārāmikasadisā ete upāsike, amhākaṃ Satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkham akamsūti. Tesam tāta gatāvasāne ko āgatoti. Sakko Devānamindoti. Devarājatopi tvaṃ tāta mahantataroti. Bhaṇḍagāhakaṃ sāmaṇerasadisā esa upāsike, amhākaṃ Satthu Tāvatisato otaraṇakāle pattacīvaraṃ gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotamāno viya ko āgatoti. Upāsike tuyhaṃ Bhagavā ca Satthā ca Mahābrahmā nāma esoti. Mayhaṃ Bhagavato Mahābrahmatopi tvaṃ tāta mahantataroti. Āma upāsike, ete nāma kira amhākaṃ

Satthu jātadivase cattāro Mahābrahmāno mahāpurisaṃ suvaṇṇajālena paṭiggaṇhimsūti.

Atha brāhmaṇiyā “puttassa tāva me ayaṃ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṃ puttassa Bhagavato Satthu ānubhāvo bhavissatī”ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīre phari. Thero “uppannaṃ me mātu pītisomanassaṃ, ayaṃ dāni kālo dhammadesanāyā”ti cintetvā “kiṃ cintesi mahā-upāsike”ti āha. Sā “puttassa tāva me ayaṃ guṇo, Satthu panassa kīdiso guṇo bhavissatīti idaṃ tāta cintemī”ti āha. Mahā-upāsike mayhaṃ Satthu jātakkaṇe mahābhinikkhamane sambodhiyaṃ dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha, sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so Bhagavāti vitthāretvā Buddhaguṇappaṭisaṃyuttaṃ dhammadesanaṃ kathesi.

Brahmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāya puttaṃ āha “tāta Upatissa, kasmā evamakāsi, evarūpaṃ nāma amataṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ na adāsī”ti. Thero “dinnaṃ dāni me mātu Rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ, ettakena vaṭṭissatī”ti cintetvā “gaccha mahā-upāsike”ti brāhmaṇiṃ uyyojetvā “Cunda kā velā”ti āha. Balavapaccūsakālo bhanteti. Tena hi bhikkhusaṃghaṃ sannipātehīti, sannipatito bhante saṃghoti. Maṃ ukkhipitvā nisīdāpehi Cundāti ukkhipitvā nisīdāpesi. Thero bhikkhū āmantesi “āvuso catucattālīsaṃ vo vassāni mayā saddhiṃ vicarantānaṃ yaṃ me kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, khamatha taṃ āvusoti. Ettakaṃ bhante amhākaṃ chāyā viya tumhe amuñcivā vicarantānaṃ aruccanakaṃ nāma natthi, tumhe pana amhākaṃ khamathāti. Atha thero aruṇasikhāya paññāyamānāyā mahāpathaviṃ unnādayanto anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Bahū devamanussā therassa parinibbāne¹ sakkāraṃ karimsu.

1. Parinibbānaṭṭhāne (Syā)

Āyasmā Cundo therassa pattacīvaraṅca dhātuparissāvanaṅca gahetvā Jetavanam gantvā Ānandattheram gahetvā Bhagavantaṃ upasaṅkami. Bhagavā dhātuparissāvanam gahetvā pañcahi gāthāsatehi therassa guṇam kathetvā dhātucetiyaṃ kārapetvā Rājagahagamanatthāya Ānandattherassa saññaṃ adāsi. Thero bhikkhūnam ārocesi. Bhagavā mahābhikkhusaṅghaparivuto Rājagaham agamāsi. Tattha gatakāle Mahāmoggallānatthero parinibbāyi. Bhagavā tassa dhātuyo gahetvā cetiyaṃ kārapetvā Rājagahato nikkhamitvā anupubbena Gaṅgābhīrukho gantvā Ukkacelaṃ agamāsi. Tattha Gaṅgātere bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā tattha Sāriputtamoggallānānam parinibbānappaṭisaṃyuttam suttam¹ desetvā Ukkacelato nikkhamitvā Vesālīṃ agamāsi. Evaṃ gate² atha kho Bhagavā pubbaṅhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya Vesālīṃ piṇḍāya pāvisīti ayamettha anupubbī kathā.

Nisīdananti ettha cammakhaṇḍam adhippetam. **Udenacetiyanti** Udenayakkhassa Cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Gotamakādīsipi** eseva nayo. **Bhāvitāti** vadḍhitā. **Bahulikatāti** punappunam katā. **Yānikatāti** yuttayānam viya katā. **Vatthukatāti** patiṭṭhānatthēna vatthu viya katā. **Anuṭṭhitāti** adhiṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyametvā dassento **Tathāgatassa khoti-**ādimāha. Ettha ca **kappanti** āyukappam. Tasmim tasmim kāle yaṃ manussānam āyuppamānam hoti, taṃ paripuṇṇam karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesam vāti** “appam vā bhīyyo”ti³ vuttavassasatato atirekam vā. Mahāsīvatthero panāha “Buddhānam aṭṭhāne gajjitam nāma natthi. Yatheva hi Veḷuvagāmake uppannam māraṇantikam vedanam dasa māse vikkhambheti, evam punappunam taṃ samāpattim samāpajjitvā dasa dasa māse vikkhambhento imam bhaddakappameva tiṭṭheyya, kasmā pana na ṭhitoti. Upādinnaasarīram nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, Buddhā ca khaṇḍiccādibhāvam apatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujaṇassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakeneva khāṇukena

1. Saṃ 3. 141 piṭṭhe.

2. Evaṃ gato (?)

3. Dī 2. 3; Aṃ 2. 503 piṭṭhādīsu.

viya ṭhātabbāṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā. Tato¹ ‘aho Buddhānaṃ parisā’ti hīletabbatāṃ āpajjeyya. Tasmā na ṭhito”ti. Evaṃ vuttepi so na ruccati, “āyukappo”ti idameva Aṭṭhakathāyaṃ niyamitaṃ.

167. **Yathā taṃ mārena pariyaṭṭhitacittoti** ettha tanti nipātamattaṃ, yathā mārena pariyaṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhitaṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitaṃ attho. Kiṃ kāraṇā? Māro hi yassa sabbena sabbāṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyaṭṭhāti. Therassa cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyaṭṭhāti. So pana cittaṃ pariyaṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti. Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satimāṃ vissajjtvā vivaṭamukhā honti. Tesaṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati. Tato visaññāva² hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pavesetum kiṃ sakkhissati. Bheravārammaṇaṃ pana dasseti. Taṃ disvā therō nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Bhagavā jānantoyeva kimatthaṃ yāvatatiyaṃ āmaṇṭesi. Parato “tiṭṭhatu bhante Bhagavā”ti yācīti “tuyhevetāṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetāṃ aparaddhaṃ”ti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. **Māro pāpimāti** ettha **Māro**ti satte anatto niyojento māretīti **Māro**. **Pāpimāti** tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā “Pāpimā”ti vuccati. Kaṇho, antako, namuci, pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsītā kho panesāti** ayañhi Bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe Bodhimaṇḍeyeva āgantvā “Bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññānaṃ, kiṃ te lokavicāraṇena”ti vatvā, yathā ajja, evameva “parinibbātu dāni bhante Bhagavā”ti yāci. Bhagavā cassa

1. Daharasāmaṇeraparivāritena vā jāto (Ka) daharasāmaṇeraparivārena pana gato (Syā)

2. Visaññāva (Syā)

“na tāvāhan”ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Tam sandhāya “bhāsītā kho panesā bhante”ti-ādimāha.

Tattha **viyattāti** maggavasena viyattā. Tattheva vinītā tathā visāradā. **Bahussutāti** Tepiṭakavasena bahu sutametesanti¹ **bahussutā**. Tameva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. Pariyattipaṭivedhadhammānamyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammapaṭipannāti** ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannāti** anucchavikapaṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārinoti** anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantīti**-ādīni sabbāni aññamaññassa vevacanāni. **Sahadhammenāti** sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyanti** yāva na niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti.

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddhanti** samiddhaṃ jhānassādasena². **Phītanti** vuddhippattaṃ sabbapāliphullaṃ viya abhiññāya sampattivasena. **Vitthārikanti** vitthataṃ tasmim̐ tasmim̐ disābhāge paṭiṭṭhitavasena. **Bāhujaññanti** bahujaññanti nātāṃ paṭividdhaṃ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūtanti** sabbākāravasena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsītanti**, yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi, sabbehi suṭṭhu pakāsītanti attho.

Appossukoti nirālayo. Tvaṃ hi pāpima aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya “parinibbātu dāni bhante Bhagavā parinibbātu Sugato”ti viravanto āhiṇḍittha. Ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthaṃ vāyāmaṃ karohīti vadati.

Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā

169. **Sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajīti**³ satim̐ sūpaṭṭhitaṃ katvā nāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissajji pajahi. Tattha na Bhagavā hatthena leḍḍum̐ viya āyusaṅkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana

1. Bahussutametesanti (Ka)

2. Jhānādivasena (Syā)

3. Ossajīti (Syā, Ka)

samāpattiṃ samāpajjitvā tato param na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi, taṃ sandhāya vuttam “ossaji”ti. “Ussaji”tipi pāṭho. **Mahābhūmicāloti** mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassī lokadhātu kampittha. **Bhīmsanakoti** bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phalīmsūti** devabheriyo phalīmsu, devo sukkhagajjitam gajji, akālavijjulatā niccharīmsu, khaṇikavassam vassīti vuttam hoti.

Udānam udānesīti kasmā udānesi. Koci nāma vadeyya “Bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbāyatha bhante, parinibbāyatha bhante’ti upadduto bhayena āyusaṅkhāram vīssajjesī”ti. “Tassokāso mā hotu, bhītassa udānam nāma natthī”ti etassa dīpanattham pītivegavīssatṭham udānam udānesi.

Tattha sabbesam soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitam paricchinanti tulam. Kim tam? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulam, na vā tulam sadisamassa aññam lokiyam kammaṃ atthīti **atulam**. Kim tam? Mahaggatakammaṃ. Atha vā kāmāvacararūpāvacaram tulam, arūpāvacaram atulam. Appavīpākam vā tulam, bahuvīpākam atulam. **Sambhavanti** sambhavassa hetubhūtam, piṇḍakāram rāsikārakanti attho. **Bhavasāṅkhāranti** punabbhavasāṅkhāraṇakam. **Avassajīti** vīssajjesi. **Munīti** Buddhamuni. **Ajjhataratoti** niyakajjhatarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhīndi kavacamivāti** kavacam viya abhīndi. **Attasambhavanti** attani sañjātam kilesam. Idam vuttam hoti “savīpākātṭhena sambhavam, bhavābhīsaṅkhāraṇātṭhena bhavasāṅkhāranti ca laddhanāmam tulātulasāṅkhātam lokiyakammaṇca ossaji. Saṅgāmasīse mahāyodho kavacam viya attasambhavam kilesaṇca ajjhatarato samāhito hutvā abhīndī”ti.

Atha vā **tulanti** tulanto tīrento. **Atulaṇca sambhavanti** nibbānaṇceva sambhavaṇca. **Bhavasāṅkhāranti** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji Munīti** “pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānam nirodho nibbānam niccan”ti-ādīnā¹ nayena tulayanto Buddhamuni bhavē ādīnavam, nibbāne ca ānisaṃsam disvā tam khandhānam mūlabhūtam bhavasāṅkhārakammaṃ “kammakkhayāya samvattatī”ti² evam vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Katham? Ajjhatarato samāhito abhīndi kavacamiva

1. Khu 9. 411 piṭṭhe Pāḷim nissitam.

2. Ma 2. 52; Am 1. 553 piṭṭhesu.

attani sambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhatarato samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitāṃ, attani sambhavattā “attasambhavan”ti laddhanāmaṃ sabbakilesajālaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca katakammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi, pahīnakilesassa ca bhayaṃ nāma natthi, tasmā abhītova āyusaṅkhāraṃ ossaji, abhītabhāvañāpanatthañca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. **Yaṃ mahāvātāti** yena samayena yasmim vā samaye mahāvātā vāyanti, mahāvātā vāyantāpi ukkhepakavātā nāma uṭṭhahanti, te vāyantā saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassabahalaṃ udakasandhāraṃ vātāṃ upacchindanti, tato ākāse udakaṃ bhassati, tasmim bhassante pathavī bhassati. Puna vāto attano balena antodhamakaraṇe viya udakaṃ ābandhitvā gaṇhāti, tato udakaṃ uggacchati, tasmim uggacchante pathavī uggacchati. Evaṃ udakaṃ kampitaṃ pathaviṃ kampeti. Etañca¹ kampanaṃ yāva ajjakālāpi hotiyeva, bahalabhāvena² pana na ogacchanuggacchanaṃ paññāyati.

Mahiddhiko mahānubhāvoti ijghanassa mahantatāya mahiddhiko anubhavitabbassa mahantatāya mahānubhāvo. **Parittāti** dubbalā. **Appamāṇāti** balavā. **So imaṃ pathaviṃ kampetīti** so iddhim nibbattetvā saṃvejento³ Mahāmoggallāno viya, vīmaṃsanto vā Mahānāgattherassa bhāgineyyo Saṃgharakkhitasāmaṇero viya pathaviṃ kampeti. So kirāyasmā khuraggeyeva arahattaṃ patvā cintesi “atthi nu kho koci bhikkhu, yena pabbajitadvaseyeva arahattaṃ patvā Vejayanto pāsādo kampitapubbo”ti. Tato “natthi koci”ti ñatvā “ahaṃ kappessāmī”ti abhiññābalena Vejayantamatthake ṭhatvā pādena paharivā kompetuṃ nāsakkhi. Atha naṃ Sakkassa nāṭakitthiyo āhaṃsu “putta Saṃgharakkhita tvaṃ pūtigandheneva sīsena vejayantaṃ kompetuṃ icchasi, suppatiṭṭhito tāta pāsādo, kathaṃ kompetuṃ sakkhissasī”ti.

1. Evañca (Syā)

2. Bahulabhāvena (Ka)

3. Saṃvejento vā (Syā)

Sāmaṇero “imā devatā mayā saddhim keḷim karonti, aham kho pana ācariyam nālattham, kham nu kho me ācariyo Sāmuddikamahānāgattthero”ti āvajjento mahāsamudde udakaleṇam māpetvā divāvihāram nisinnoti ñatvā tattha gantvā theram vanditvā aṭṭhāsi. Tato nam thero “kim tāta Saṅgharakkhita asikkhitvāva yuddham pavittḥosī”ti vatvā “nāsakki tāta Vejayantam kompetun”ti pucchi. Ācariyam bhante nālatthanti. Atha nam thero “tāta tumhādise akampente ko añño kampessati, ditṭhapubbam te tāta udakapittḥe gomayakhaṇḍam pilavantam¹, tāta kapallakapūvam pacantā antantena paricchindanti, iminā opammena jānāhi”ti āha. So “vaṭṭissati bhante ettakenā”ti vatvā pāsādena patiṭṭhitokāsam udakam hotūti adhiṭṭhāya Vejayantābhimukho agamāsi.

Devadhītarō tam disvā “ekavāram lajjitvā gato, punapi sāmaṇero eti, punapi eti”ti vadimsu. Sakko devarājā “mā mayham puttana saddhim kathayittha, idāni tena ācariyo laddho, khaṇena pāsādam kampessatī”ti āha. Sāmaṇeropi pādaṅguṭṭhena pāsādathūpikam pahari. Pāsādo catūhi disāhi oṇamati. Devatā “patiṭṭhātum dehi tāta pāsādassa, patiṭṭhātum dehi tāta pāsādassā”ti viravimsu. Sāmaṇero pāsādam yathāṭṭhāne ṭhapetvā pāsādamatthake ṭhatvā udānam udānesi—

Ajjevāham pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṃ.

Ajja kampemi pāsādam, aho Buddhassuḷāratā.

Ajjevāham pabbajito -pa- aho dhammassuḷāratā.

Ajjevāham pabbajito -pa- aho saṅghassuḷāratāti.

Ito paresu chasu pathavīkampesu yaṃ vattabham, tam Mahāpadāne vuttameva.

Iti imesu aṭṭhasu pathavīkampesu paṭhamo dhātukopena², dutiyo iddhānubhāvena, tatiyacatutthā puññatejena, pañcama ñaṇatejena, chaṭṭho sādhuḷāradānavasena, sattamo kāruññabhāvena, aṭṭhamo ārodanena. Mātukucchim okkamante ca tato nikkhamante ca mahāsatte tassa puññatejena pathavī akampittha. Abhisambodhiyam ñaṇatejena

1. Plavantam (Ka)

2. Dhātukkabhena (Ka)

abhihatā hutvā akampittha. Dhammacakkappavattane sādhu-kārahāvāsāṅghitā sādhu-kāraṃ dadamānā akampittha. Āyusaṅkhārossajjane kāruṇṇāsabhāvāsāṅghitā cittasaṅkhobhaṃ asahamānā akampittha. Parinibbāne ārodanavegatunnā hutvā akampittha. Ayaṃ panattho pathavīdevatāya vasena veditabbo, mahābhūtapathaviyā panetaṃ natthi acetanattāti.

Ime kho Ānanda aṭṭha hetūti ettha **imeti** niddiṭṭhanidassanaṃ. Ettāvata ca panāyasmā Ānando “addhā aṭṭha Bhagavatā āyusaṅkhāro ossaṭṭho”ti sallakkhesi. Bhagavā pana sallakkhitabhāvaṃ jānanto pi okāsaṃ adatvāva aññānapi aṭṭhakāni sampiṇḍento “aṭṭha kho imā”ti-ādimāha.

Aṭṭhapaṇṇasavaṇṇanā

172. Tattha **anekasataṃ khattiyapaṇṇanti**

Bimbisārasamāgamañāṭisamāgamalicchavīsamāgamādisadisāṃ, sā pana aññesu cakkavāḷesupi labbhateyeva. **Sallapitapubbanti** ālāpasallāpo katapubbo. **Sākacchāti** dhammasākacchāpi samāpajjitapubbā. **Yādisako tesaṃ vaṇṇoti** te odātāpi honti kālāpi maṅguracchavīpi, Satthā suvaṇṇavaṇṇova. Idāṃ pana saṅghānaṃ paṭicca kathitaṃ. Saṅghānampi ca kevalaṃ tesaṃ paññāyatiyeva¹, na pana Bhagavā milakkhusadiso² hoti nāpi āmuttamaṇikuṇḍalo, Buddhaveseneva nisīdati. Te pana attano samānasāṅghānameva passanti. **Yādisako tesaṃ saroti** te chinnassarāpi honti gaggarassarāpi kākassarāpi, Satthā brahmassarova. Idāṃ pana bhāsantaraṃ sandhāya kathitaṃ. Sacepi hi Satthā rājāsane nisinno katheti, “aṭṭha rājā madhurena sarena katheti”ti tesaṃ hoti. Kathetvā pakkante pana Bhagavati puna rājānaṃ āgataṃ disvā “ko nu kho ayaṃ”ti vīmaṃsā uppajjati. Tattha **ko nu kho ayanti** imasmim ṭhāne idāneva Māgadhabhāsāya Sihaḷabhāsāya madhurenākāreṇa kathento ko nu kho ayaṃ antarahito, kiṃ devo, udāhu manussoti evaṃ vīmaṃsantāpi na jānanti attho. Kimatthaṃ panevaṃ ajānantānaṃ dhammaṃ desetīti.

1. Paññātamattameva (?)

2. Milakkhasadiso (Syā)

Vāsanatthāya. Evaṃ sutopi hi dhammo anāgate paccayo hotiyevāti anāgataṃ paṭicca deseti. **Anekasataṃ brāhmaṇaparisanti**-ādīnampi Soṇadaṇḍakūṭadaṇḍasamāgamādivasena ceva aññacakkavāḷavasena ca sambhavo veditabbo.

Imā pana aṭṭha parisā Bhagavā kimatthaṃ āhari?
Abhītabhāvadassanatthameva. Imā kira āharitvā evamāha “Ānanda imāpi aṭṭha parisā upasaṅkamitvā dhammaṃ desentassa Tathāgataṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi, māraṃ pana ekakaṃ disvā Tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati. Abhīto Ānanda Tathāgato acchambhī sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī”ti.

Atṭha-abhibhāyatanavaṇṇanā

173. **Abhibhāyatanānī**ti abhibhavanakāraṇāni. Kim abhibhavanti?
Paccanīkadhammepi ārammaṇāni. Tāni hi paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti, puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni.

Ajjhattaṃ rūpasaññīti-ādīsu pana ajjhatarūpe parikkammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī nāma hoti. Ajjhattañhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāya vā karoti. Pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā hatthapādapiṭṭhesu vā akkhīnaṃ pītakatṭhāne vā karoti. Lohitaparikkammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. Taṃ pana sunīlaṃ supītaṃ sulohitakaṃ su-odātaṃ na hoti, avisuddhameva hoti.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassevaṃ¹ parikkammaṃ ajjhattaṃ uppannaṃ hoti, nimittaṃ pana bahiddhā, so evaṃ ajjhattaṃ parikkammaṃ bahiddhā ca appanāya vasena “ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī”ti vuccati. **Parittānī**ti avaḍḍhitāni. **Suvaṇṇadubbaṇṇānī**ti suvaṇṇāni vā honti dubbaṇṇāni vā, parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanāṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tāni abhibhuyyāti** yathā nāma sampannagahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā

1. Yassetam (Syā, Ka)

“kiṃ ettha bhuñjitabbaṃ atthī”ti saṅkaḍḍhitvā ekakabaḷameva karoti, evameva ñāṇuttariko puggalo visadañāṇo “kiṃ ettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro”ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho. **Jānāmi passāmī**ti iminā panassa ābhogo kathito. So ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyāṃ. **Evamsaññī hotīti** ābhogasaññāyapi jhānasaññāyapi evamsaññī hoti. Abhibhavanasaññā hissa antosamāpattiyampi atthi, ābhogasaññā pana samāpattito vuṭṭhitasseva.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni, mahantānīti attho. **Abhibhuyyā**ti ettha pana yathā mahagghaso puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ labhitvā “aññampi hotu, kiṃ etaṃ mayhaṃ karissatī”ti taṃ na mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadañāṇo “kiṃ ettha samāpajjitabbaṃ, nayidaṃ appamāṇaṃ, na mayhaṃ cittekaggatākaraṇe bhāro atthī”ti tāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti alābhitāya vā anattikatāya vā ajjhattarūpe parikammaññāviraḥito.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassa parikammampi nimittampi bahiddhāva uppannaṃ, so evaṃ bahiddhā parikammaṃ ceva appanāya ca vasena “ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī”ti vuccati. Sesamettha catutthābhibhāyatane vuttanayameva. Imesu pana catūsu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesañhi etāni sappāyāni, sā ca nesaṃ sappāyatā vitthārato Visuddhimagge caritaniddese vuttā.

Pañca-abhibhāyatanādīsu **nīlānī**ti sabbasaṅgāhakavasena¹ vuttaṃ. **Nīlavaṇṇānī**ti vaṇṇavasena. **Nīlanidassanānī**ti nidassanavasena, apaññāya. Mānavivaraṇī asambhinnavaṇṇāni ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. **Nīlanibhāsānī**ti idaṃ pana obhāsavasena vuttaṃ, nīlobhāsāni nīlappabhāyuttānīti attho. Etena nesaṃ visuddhataṃ dasseti. Visuddhavaṇṇa-

1. Sabbasaṅgāhikavasena (Syā, Ka)

vaseneva hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni. **Umāpupphanti** etañhi pupphaṃ siniddhaṃ mudu, dissamānampi nīlameva hoti. Girikaṇṇikapupphādīni pana dissamānāni setadhātukāneva honti, tasmā idameva gahitaṃ, na tāni. **Bārāṇaseyyakanti** Bārāṇasisambhavaṃ. Tattha kira kappāsopi mudu, suttakantikāyopi tantavāyāpi chekā, udakampi suci siniddhaṃ. Tasmā taṃ vatthaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ hoti, dvīsupi passesu maṭṭhaṃ mudu siniddhaṃ khāyati.

Pītānīti-ādisupi imināva nayena attho veditabbo. “Nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlasmim̐ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmim̐ vā vatthasmim̐ vā vaṇṇadhātuyā vā”ti-ādikaṃ panettha kasiṇakaraṇaṇca parikammaṇca appanāvidhānaṇca sabbaṃ Visuddhimagge vitthārato vuttameva. Imānipi aṭṭha abhibhāyatanāni abhītabhāvadassanattameva ānītāni. Imāni kira vatvā evamāha “Ānanda evarūpāpi samāpattiyo samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca Tathāgatassa bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi, māraṃ pana ekakaṃ disvā Tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati, abhīto Ānanda Tathāgato acchambhī sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī”ti.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

174. Vimokkhakathā uttānatthāyeva. Imepi aṭṭha vimokkhā abhītabhāvadassanattameva ānītā. Imepi kira vatvā evamāha “Ānanda etāpi samāpattiyo samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca Tathāgatassa bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthi -pa- ossajī”ti.

175. Idānipi Bhagavā Ānandassa okāsaṃ adatvāva **ekamidāhanti**-ādinā nayena aparampi desanaṃ ārabhi. Tattha **paṭhamābhisambuddhoti** abhisambuddho hutvā paṭhamameva aṭṭhame sattāhe.

177. **Ossatṭhoti** vissajjito paricchinnō¹, evaṃ kira vatvā “tenāyaṃ dasasahassī lokadhātu kampitthā”ti āha.

Ānandayācanakathā

178. **Alanti** paṭikkhepavacanametaraṃ. **Bodhinti** catumaggañāṇapaṭivedhaṃ. **Saddhasi tvanti** evaṃ vuttabhāvaṃ Tathāgatassa saddasasīti vadati. **Tasmā-**

1. Pariccatto (Syā)

tihānandāti yasmā idaṃ vacanaṃ saddahasi, tasmā tuyhevetam dukkaṅṅanti dasseti.

179. **Ekamidāhanti** idaṃ Bhagavā “na kevalaṃ ahaṃ idheva taṃ āmantesiṃ, aññadāpi āmantetvā oḷārikaṃ nimittaṃ akāsiṃ, tampi tayā na paṭividdhaṃ, tavevāyaṃ aparādho”ti evaṃ sokavinodanattāya nānappakārato therasseva dosāropanatthaṃ ārabhi.

183. **Piyehi manāpehī**ti mātāpitābhātābhagini-ādikehi jātiyā **nānābhāvo**, maraṇena **vinābhāvo**, bhavena **aññathābhāvo**. **Taṃ kutettha labbhāti tanti** tasmā, yasmā sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi, sambodhiṃ patvāpi, dhammacakkaṃ pavattetvāpi, yamakapāṭihāriyaṃ dassetvāpi, devorohaṇaṃ katvāpi, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhatam palokadhammaṃ, taṃ vata Tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjīti netam ṭhānaṃ vijjati, rodantenāpi kandantenāpi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhanti. **Puna paccāvamissatī**ti yaṃ cattaṃ vantaṃ, taṃ vata puna paṭikhādissatī¹ attho.

184. **Yathayidaṃ brahmacariyanti** yathā idaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ Sāsana brahmacariyaṃ. **Addhaniyanti** addhānakkhamaṃ. **Ciraṭṭhitikanti** cirappavattivasena ciraṭṭhitikaṃ. **Cattāro satipaṭṭhānā**ti-ādi sabbaṃ lokiyalokuttaravaseneva kathitaṃ. Etesaṃ pana bodhipakkhiyaṇaṃ dhammānaṃ vinicchayo sabbākārena Visuddhimagge paṭipadāññadassanavisuddhiniddese vutto. Sesamettha uttānamevāti.

Tatīyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. **Nāgāpalokitanti** yathā hi mahājanassa aṭṭhīni koṭiyā koṭiṃ āhacca ṭhitāni Paccakabuddhānaṃ, aṅkusakalaggāni viya, na evaṃ Buddhānaṃ.

1. Paṭisaṅkharissatī (Ka), paṭidissatī (Syā)

Buddhānaṃ pana saṅkhalikāni viya ekābaddhāni hutvā ʒitāni, tasmā pacchato apalokanakāle na sakkā hoti gīvaṃ parivattetuṃ. Yathā pana hatthināgo pacchābhāgaṃ apaloketukāmo sakalasarīrenea parivattati, evaṃ parivattitabbaṃ hoti. Bhagavato pana nagaradvāre ʒatvā “Vesāliṃ apalokessāmi”ti citte uppannamatte “Bhagavā anekāni kappakoṭisahassāni pāramiyo pūrentehi tumhehi na gīvaṃ parivattetvā apalokanakammaṃ katan”ti ayaṃ pathavī kulālacakkaṃ viya parivattetvā Bhagavantam Vesālinagarābhimukhaṃ akāsi. Tam sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Nanu ca na kevalaṃ Vesāliyāva,
Sāvattirājagahanāḷandapāḷaligāmaṇātikagāmaṇesupi tato tato
nikkantaḷale taṃ taṃ sabbaṃ pacchimadassanameva, tattha tattha kasmā
nāgāpalokitaṃ nāpalokesīti. Anacchariyattā. Tattha tattha hi nivattetvā
apalokentassetam na acchariyaṃ hoti, tasmā nāpalokesi. Apica Vesālirājāno
āsannavināsā, tiṇṇaṃ vassānaṃ upari vinassissanti. Te taṃ nagaradvāre
Nāgāpalokitaṃ nāma cetiyaṃ katvā gandhamālādīhi pūjessanti, taṃ nesaṃ
dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti tesam anukampāya apalokesi.

Dukkhassantakaroti vaṭṭadukkhassa antakaro. **Cakkhumāti** pañcahi
cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto.

Catumahāpadesavaṇṇanā

187. **Mahāpadeseti** mahā-okāse, mahā-apadese vā, Buddhādayo
mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho.

188. **Neva abhinanditabbanti** haṭṭhatuṭṭhehi sādhuḷkāraṃ datvā pubbeva
na sotabbaṃ, evaṃ kate hi pacchā “idaṃ na sametī”ti vuccamāno “kiṃ
pubbeva ayaṃ dhammo, idāni na dhammo”ti vatvā laddhiṃ na vissajjeti.
Nappaṭikkositabbanti “kiṃ esa bālo vadatī”ti evaṃ pubbeva na vattabbaṃ,
evaṃ vutte hi vattum yuttampi na vakkhati. Tenāha “anabhinanditvā
appaṭikkositvā”ti. **Padabyañjanānīti** padasaṅkhātāni byañjanāni. **Sādhukāraṃ**
uggahetvāti

imasmiṃ ṭhāne Pāḷi vuttā, imasmiṃ ṭhāne attho vutto, imasmiṃ ṭhāne anusandhi kathito, imasmiṃ ṭhāne pubbāparam kathitanti suṭṭhu gahetvā. **Sutte osāretabbānī**ti sutte otāretabbāni. **Vinaye sandassetabbānī**ti vinaye sāmsandetabbāni.

Ettha ca **suttanti** vinayo. Yathāha “kattha paṭikkhittam, Sāvattthiyam Suttavibhaṅge”ti¹. **Vinayoti** Khandhako. Yathāha “vinayātisāre”ti². Evaṃ Vinayapiṭakampi na pariyādiyati. Ubhatovibhaṅgā pana suttam, Khandhakaparivārā vinayoti evaṃ Vinayapiṭakam pariyādiyati. Atha vā Suttantapiṭakam suttam, Vinayapiṭakam vinayoti evaṃ dveveva piṭakāni pariyādiyanti. Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttam, Vinayapiṭakam vinayoti evampi tīni piṭakāni na tāva pariyādiyanti. Asuttanāmakañhi³ Buddhavacanam nāma atthi. Seyyathidam, Jātakam Paṭisambhidā Niddeso Suttanipāto Dhammapadam Udānam Itivuttakam Vimānavutthu Petavatthu Theragāthā Therīgāthā Apadānanti.

Sudinnatthero pana “asuttanāmakam Buddhavacanam na atthi”ti tam sabbam paṭipakkipitvā “tīni piṭakāni suttam, vinayo pana kāraṇam”ti āha. Tato tam kāraṇam dassento idam suttamāhari—

“Ye kho tvam Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya, ekaṃsena Gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netam Satthusāsanan’ti. Ye ca kho tvam Gotami dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā, pavivekāya saṃvattanti no

1. Vi 4. 505 piṭṭhe.

2. Kosambiyam vinayātisāreti (Syā, Ka) Vi 4. 506 piṭṭhe passitabbam.

3. Asuttanāmakam kiñci (Syā)

saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṁvattanti no kosajjāya, subharatāya saṁvattanti no dubbharatāya, ekaṁsena Gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṁ Satthusāsanā’¹.

Tasmā **sutteti** Tepiṭake Buddhavacane otāretabbāni. **Vinayeti** etasmim rāgādivinayakāraṇe saṁsandetabbānīti ayamettha attho. **Na ceva sutte osarantīti** suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā challim uṭṭhapetvā guḷhavessantara guḷha-ummagga guḷhavinaya vedallapiṭakānaṁ aññatarato āgatāni paññāyantīti attho. Evaṁ āgatāni hi rāgādivinaye ca na paññāyamānāni chaḍḍetabbāni hontī. Tena vuttam “iti hetam bhikkhave chaḍḍeyyāthā”²ti. Etenupāyena sabbattha attho vedītabbo.

Idam bhikkhave catuttham mahāpadesam dhāreyyāthāti idam catuttham dhammassa patiṭṭhānokāsam dhāreyyātha.

Imasmim pana ṭhāne imam pakiṇṇakam vedītabbam—sutte cattāro mahāpadesā, Khandhake cattāro mahāpadesā, cattāri pañhabyākaraṇāni, suttam, suttanulomam, ācariyavādo, attanomatī, tisso saṅgītiyoti.

Tattha “ayam dhammo, ayam vinayo”²ti dhammavinicchaye patte ime cattāro mahāpadesā pamāṇam. Yam ettha sameti tadeva gahetabbam, itaram viravantassapi² na gahetabbam.

“Idam kappati, idam na kappatī”³ti kappiyākappiyavinicchaye patte “yam bhikkhave mayā idam na kappatīti appaṭikkhittam, tam ce akappiyam anulometi, kappiyam paṭibāhati, tam vo na kappatī”³ti-ādinā³ nayena Khandhake vuttā cattāro mahāpadesā pamāṇam. Tesam vinicchayakathā **Samantapāsādikāyam** vuttā. Tattha vuttanayena yam kappiyam anulometi, tadeva kappiyam, itaram akappiyanti evam sanniṭṭhānam kātabbam.

Ekaṁsabyākaraṇīyo pañho, vibhajjabyākaraṇīyo pañho, paṭipucchābyākaraṇīyo pañho, ṭhapanīyo pañhoti imāni **cattāri pañhabyākaraṇāni** nāma. Tattha “cakkhum aniccan”³ti puṭṭhena “āma aniccan”³ti ekaṁseneva

1. Am 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhesu. 2. Virujjhantassāpi (Syā) 3. Vi 3. 348 piṭṭhe.

byākātabbāṃ. Esa nayo sotādīsu. Ayaṃ **ekaṃsabyākaraṇīyo** pañho. “Aniccaṃ nāma cakkhun”ti puṭṭhena “na cakkhumeva, sotampi aniccaṃ ghānampi aniccaṃ”ti evaṃ vibhajitvā byākātabbāṃ. Ayaṃ **vibhajjabyākaraṇīyo** pañho. “Yathā cakkhu tathā sotam, yathā sotam tathā cakkhun”ti puṭṭhena “kenaṭṭhena pucchasi”ti paṭipucchitvā “dassanaṭṭhena pucchāmi”ti vutte “na hī”ti byākātabbāṃ, “aniccaṭṭhena pucchāmi”ti vutte āmāti byākātabbāṃ. Ayaṃ **paṭipucchābyākaraṇīyo** pañho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti-ādīni puṭṭhena pana “abyākatametam Bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabbo. Ayaṃ **ṭhapanīyo** pañho. Iti tenākārena pañhe sampatte imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇam. Imesaṃ vasena so pañho byākātabbo.

Suttādīsu pana **Suttaṃ** nāma tisso saṅgītiyo āruḷhāni tīni piṭakāni. **Suttānulomaṃ** nāma anulomakappiyaṃ. **Ācariyavādo** nāma Aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tattha suttam appaṭibāhiyaṃ, tam paṭibāhantena Buddhova paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttana samentameva gahetabbāṃ, na itaraṃ. Ācariyavādopi suttana samentoyeva gahetabbo, na itaro. Attanomati pana sabbadubbala, sāpi suttana samentāyeva gahetabbā, na itarā. Pañcasatikā, sattasatikā, saḥassikāti imā pana **tisso saṅgītiyo**. Suttampi tāsu āgatameva pamāṇam, itaraṃ gārayhasuttam na gahetabbāṃ. Tattha otarantānipi hi padabyañjanāni na ceva sutte otaranti, na ca vinaye sandissantīti veditabbāni.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. **Kammāraputtassāti** suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko Bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano ambavane vihāraṃ kārapetvā niyyātesi. Tam sandhāya vuttam “Ambavane”ti.

Sūkaramaddavanti nātitaruṇassa nātijjṇassa ekajeṭṭhakasūkarassa pavattamaṃsaṃ. Tam kira mudu ceva siniddhañca hoti, tam paṭiyādāpetvā sādhuḥkaṃ

pacāpetvāti attho. Eke bhaṇanti “**sūkaramaddavanti** pana mudu-odanassa pañcagorasayūsapācanavidhānassa nāmetam, yathā gavapānam nāma pākanāman”ti. Keci bhaṇanti “**sūkaramaddavam** nāma rasāyanavidhi, tam pana rasāyanasatthe āgacchati, tam Cundena ‘Bhagavato parinibbānam na bhavēyyā’ti rasāyanam paṭiyattan”ti. Tattha pana dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojam pakkhipiṃsu.

Nāham tanti imam sīhanādam kimattham nadati?

Parūpavādamocanattham. Attanā paribhuttāvasesam neva bhikkhūnam, na manussānam dātum adāsi, āvāte nikhaṇāpetvā vināsesīti hi vattukāmānam idam sutvā vacanokāso na bhavissatīti paresam upavādamocanattham sīhanādam nadatīti.

190. **Bhuttassa ca sūkaramaddavenāti** bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissatha, atikharo bhavissati. Siniddhabhojanam bhuttattā panassa tanuvedanā ahosi. Teneva padasā gantum asakki. **Virecamānoti** abhiṇham pavattalohitavirecanova samāno. **Avocāti** attanā patthitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha. Imā pana dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitagāthāyoti veditabbā.

Pānīyāharaṇavaṇṇanā

191. **Inghāti** codanatthe nipāto. **Acchodakāti** pasannodakā. **Sātodakāti** madhurodakā. **Sītodakāti** tanusītalasalilā. **Setakāti**¹ nikkaddamā. **Suppatitthāti** sundaratitthā.

Pukkusamallaputtavatthuvaṇṇanā

192. **Pukkusoti** tassa nāmam. **Mallaputtoti** Mallarājaputto. Mallā kira vārena rajjam kārenti. Yāva nesaṃ vāro na pāpuṇāti, tāva vaṇijjam karonti. Ayampi vaṇijjameva karonto pañca sakaṭasatāni yojāpetvā dhuravāte² vāyante purato gacchati, pacchā vāte vāyante satthavāham purato pesetvā sayam pacchā gacchati. Tadā pana pacchā vāto vāyi, tasmā esa purato satthavāham pesetvā

1. Setodakāti (Syā, Ka)

2. Purato vāte (Syā)

sabbaratanayāne nisīditvā Kusinārato nikkhamitvā “pāvaṃ gamissāmi”ti maggaṃ paṭipajji. Tena vuttaṃ “Kusinārāya Pāvaṃ addhānamaggappaṭipanno hoti”ti.

Ālāroti tassa nāmaṃ. Dīghapiṅgalo kireso, tenassa Ālāroti nāmaṃ ahoṣi. **Kālā**moti gottam. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma. **Neva dakkhatī**ti na addasa. Yatrasaddayuttattā panetaṃ anāgatavasena vuttaṃ. Evarūpañhi īdisesu thānesu saddalakkhaṇam.

193. **Niccharantīsū**ti vicarantīsu. **Asaniyā phalantiyā**ti navavidhāya asaniyā bhijjamānāya viya mahāravaṃ ravantiyā. Navavidhā hi asaniyo asaṅṅā vicakkā saterā gaggarā kapisīsā macchavilolikā kukkuṭakā daṇḍamaṇikā sukkhāsanīti. Tattha asaṅṅā asaṅṅam karoti. Vicakkā ekaṃ cakkam karoti. Saterā saterasadisā¹ hutvā patati. Gaggarā gaggarāyamānā patati. Kapisīsā bhamukaṃ ukkhipento makkaṭo viya hoti. Macchavilolikā vilolitamaccho viya hoti. Kukkuṭakā kukkuṭasadisā hutvā patati. Daṇḍamaṇikā naṅgalasadisā hutvā patati. Sukkhāsanī patitaṭṭhānam samugghāṭeti.

Deve vassanteti sukkhagajjitaṃ gajjitvā antarantarā vassante. **Ātumāyanti** ātumaṃ nissāya viharāmi. **Bhusāgāreti** khalasālāyam. **Etthesoti** etasmim kāraṇe eso mahājanakāyo sannipatito. **Kva ahoṣī**ti kuhiṃ ahoṣi. **So taṃ bhanteti** so tvaṃ bhante.

194. **Siṅgīvaṇṇanti** siṅgīsuvavaṇṇaṇam. **Yugamaṭṭhanti** maṭṭhayugaṃ, saṅhasāṭakayugaṇanti attho. **Dhāraṇīyanti** antarantarā mayā dhāretabbam, paridahitabbanti attho. Tam kira so tathārūpe chaṇadivaseyeva dhāretvā sesakāle nikkhipati. Evaṃ uttamaṃ maṅgalavatthayugaṃ sandhāyāha. **Anukampaṃ upādāyā**ti mayi anukampaṃ paṭicca. **Acchādehī**ti upacāravacanametam, ekaṃ mayham dehi, ekaṃ Ānandassāti attho. Kim pana thero tam gaṇhīti. Āma gaṇhi. Kasmā? Matthakappattakiccattā. Kiñcāpi hesa evarūpaṃ lābham paṭikkhipitvā upaṭṭhākaṭṭhānam paṭipanno, tam panassa upaṭṭhākakiccaṃ matthakaṃ pattam, tasmā aggahesi. Ye cāpi evam vadeyyuṃ “anārādhako maññe

1. Saṅkārasadisā (Ka) Lakārasadisā (Syā)

Ānando, pañcavīsati vassāni upaṭṭhahantena na kiñci Bhagavato santikā tena laddhapubban”ti. Tesam vacanokāsacchedanatthampi aggahesi. Apica jānāti Bhagavā “Ānando gahetvāpi attanā na dhāressati, mayhamyeva pūjam karissati. Mallaputtana pana Ānandaṃ pūjentena saṃghopi pūjito bhavissati, evamassa mahāpuññarāsi bhavissati”ti therassa ekaṃ dāpesi. Theropi teneva kāraṇena aggahesīti. **Dhammiyā kathāyāti** vatthānumodanakathāya.

195. **Bhagavato kāyaṃ upanāmitanti** nivāsanapārupanavasena alliyāpitaṃ. Bhagavāpi tato ekaṃ nivāsesi, ekaṃ pārupi. **Hataccikaṃ viyāti**¹ yathā hatacciko aṅgāro antanteneva jotati, bahi panassa pabhā natthi, evaṃ bahi paṭicchannappabhaṃ hutvā khāyatīti attho.

Imesu kho Ānanda dvīsupi kālesūti kasmā imesu dvīsu kālesu evaṃ hoti? Āhāravisesena ceva balavasomanassena ca. Etesu hi dvīsu kālesu sakalaccakkavāḷe devatā āhāre ojaṃ pakkhipanti, taṃ paṇītabhojanaṃ kucchim pavisitvā pasannarūpaṃ samuṭṭhāpeti, āhārasamuṭṭhānarūpassa pasannattā manacchāṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Sambodhidivase cassa “anekakappakoṭīsasahasasāñcīto vata me kilesarāsi ajja pahīno”ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchāṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Parinibbānadivasepi “ajja dānāhaṃ anekehi Buddhasatasahashehi pavīṭṭhaṃ **amatamahānibbānaṃ** nāma nagaraṃ pavisissāmī”ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchāṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Iti āhāravisesena ceva balavasomanassena ca imesu dvīsu kālesu evaṃ hotīti veditabbaṃ. **Upavattaneti** pācīnato nivattanasālavane. **Antarena yamakasālānanti** yamakasālarukkhānaṃ majjhe.

Singīvaṇṇantigāthā saṅgītikāle ṭhapitā.

1. Vītaaccikaṃ viyāti (Sī)

196. **Nhatvā ca pivitvā cāti** ettha tadā kira Bhagavati nahāyante antonadiyaṃ macchakacchapā ca ubhatotīresu vanasaṅḍo ca sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva hoti. **Ambavananti** tassāyeva nadiyā tīre ambavanaṃ. **Āyasmantaṃ Cundakanti** tasmaṃ kira khaṇe Ānandatthero udakasāṭakaṃ piḷento ohīyi, Cundatthero samīpe ahosi. Taṃ Bhagavā āmantesi.

Gantvāna Buddho nadikaṃ kakudhanti imāpi gāthā saṅgītikāleyeva ṭhapitā. Tatha **pavattā Bhagavā idha dhammeti** Bhagavā idha sāsane dhamme pavattā, caturāsītidhammakhandhasahassāni pavattānī¹ attho. **Pamukhe² nisīdīti** Satthu puratova nisīdi. Ettāvata ca thero anuppatto. Evaṃ anuppattaṃ atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ āmantesi.

197. **Alābhāti** ye aññesaṃ dānānisamsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulladdhanti** puññavisesena laddhampi manussataṃ dulladdhaṃ. **Yassa teti** yassa tava. Uttaṅḍulaṃ vā atikilinnāṃ vā ko jānāti, kīdisampi pacchimaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā Tathāgato parinibbuto, addhā ye yaṃ vā taṃ vā dinnāṃ bhavissatīti. **Lābhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikadānānisamsasaṅkhātā lābhā. **Suladdhanti** tuyhaṃ manussataṃ suladdhaṃ. **Samasamaphalāti** sabbākārena samānaphalā³.

Nanu ca yaṃ Sujātāya dinnāṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā Tathāgato abhisambuddho, so sarāgasadosasamohakāle paribhutto, ayaṃ pana Cundena dinno vītarāgavītadosavītamohakāle paribhutto, kasmā ete samaphalāti. Parinibbānasamatāya ca samāpattisamatāya ca anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi Sujātāya dinnāṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā sa-upādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, Cundena dinnāṃ paribhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbānasamatāyapi** samaphalā. Abhisambujjhanadvise ca catuvīsatiakoṭīsasahasasaṅkhyā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadvisepe sabbā tā samāpajjīti evaṃ **samāpattisamatāyapi** samaphalā. Sujātā ca aparabhāge assosi “na kiresā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ

1. Pavattāti (?)

2. Sammukhe (Ka)

3. Samasamaphalā (Syā, Ka)

abhisambuddho, sattasattāhaṃ kirassa tena yāpanaṃ ahoṣi”ti. Tassā idaṃ sutvā “lābhā vata me”ti anussarantiyā balavapītisomanassaṃ udapādi. Cundassāpi aparabhāge “avasānapinḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsaṃ kira me gahitaṃ, mayhaṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā Satthā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto”ti sutvā “lābhā vata me”ti anussarato balavasomanassaṃ udapādīti evaṃ **anussaraṇasamatāyapi** samaphalāti veditabbā.

Yasasaṃvattanikanti parivārasaṃvattanikaṃ.

Ādhipateyyasaṃvattanikanti jeṭṭhakabhāvasaṃvattanikaṃ.

Saṃyamatotī sīlasaṃyamena saṃyamantassa, saṃvare ṭhitassāti attho **veraṃ na cīyatīti** pañcavidhaṃ veraṃ na vaḍḍhati. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** kusalo pana ñāṇasampanno ariyamaggena anavasesaṃ pāpakaṃ lāmakaraṃ akusalaṃ jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** so imaṃ pāpakaṃ jahitvā rāgādīnaṃ khayā kilesanibbānena nibbutoti. Iti Cundassa ca dakkhiṇaṃ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṃ sampassamāno udānaṃ udānesīti.

Catutthabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālāvaṇṇanā

198. **Mahatā bhikkhusaṃghena saddhinti** idha bhikkhūnaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya hi “na cirena Bhagavā parinibbāyissatī”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi. Tasmā gaṇanavītivatto saṃgho ahoṣi. **Upavattanaṃ Mallānaṃ sālavananti** yatheva hi Kalambanadītīrato rājamātuvihāradvārena Thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ Hiraññavatiyā pārimatīrato Sālavanuyyānaṃ, yathā Anurādhapurassa Thūpārāmo, evaṃ taṃ Kusinārāyaṃ hoti. Yathā Thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivatto, evaṃ uyyānato sālavanaṃ pācīnamukhaṃ gantvā uttarena nivattaṃ. Tasmā taṃ “upavattanaṃ”ti vuccati. **Antarena**

yamakasālānaṃ uttarasīsakanti tassa kira mañcakassa ekā sālapani sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Apica **yamakasālā** nāma mūlakhandhaviṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālāti¹ vuttaṃ. **Mañcakaṃ paññapehīti** tasmim kira uyyāne rājakulassa sayanamañco atthi, taṃ sandhāya paññapehīti āha. Theropi tamyeva paññapetvā adāsi.

Kilantosmi Ānanda nipajjissāmīti Tathāgatassa hi—

Gocari kaḷāpo gaṅgeyyo, piṅgalo pabbateyyako.

Hemavato ca tambo ca, mandākini² uposatho.

Chaddantoyeva dasamo, ete nāgānamuttamāti—

Ettha yaṃ dasannaṃ gocarisaṅkhātānaṃ pakatihatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa kaḷāpassāti evaṃ dasaguṇavadḍhitāya gaṇanāya pakatihatthīnaṃ koṭisahassabalappamaṇaṃ balaṃ, taṃ sabbampi Cundassa piṇḍapātaṃ paribhuttakālato paṭṭhāya caṅgavāre³ pakkhitta-udakaṃ viya parikkhayaṃ gatam. Pāvānagarato tīṇi gāvutāni Kusinārānagaraṃ, etasmim antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahatā ussāhena āgacchantopi sūriyassa atthaṅgamitavelāyaṃ sañjhāsamaye⁴ Bhagavā Sālavanaṃ paviṭṭho. Evaṃ rogo sabbaṃ ārogyaṃ maddanto āgacchati. Etamatthaṃ dassento viya sabbalokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto “kilantosmi Ānanda nipajjissāmī”ti āha.

Kasmā pana Bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgato, kim aññattha na sakkā parinibbāyituntī. Parinibbāyitum nāma na katthaci na sakkā, tīhi pana kāraṇehi idhāgato, idaṃhi Bhagavā evaṃ passati “mayi aññattha parinibbāyante Mahāsudassanasuttassa atthuppatti na bhavissati, Kusinārāyaṃ pana parinibbāyante yamaṃ devaloke anubhavitabbaṃ sampattim manussalokeyeva anubhavim, taṃ dvīhi bhāṇavārehi maṇḍetvā desessāmi, taṃ me sutvā bahū janā kusalaṃ kātabbaṃ maññissantī”ti.

1. Ṭhitā sālāti (Syā), ṭhitasākhāti (Ṭikā)

2. Mandāgiri (Ka)

3. Caṅgavāre (Ka), paṅgavāre (Syā)

4. Sāyaṇhasamaye (Syā)

Aparampi passati “maṃ aññattha parinibbāyantāṃ Subhaddo na passissati, so ca Buddhaveneyyo na sāvaka veneyyo, na taṃ sāvakā vinetum sakkonti, Kusinārāyaṃ parinibbāyantāṃ pana maṃ so upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchissati, pañhāvissajjanapariyosāne ca saraṇesu patitṭhāya mama santike pabbajjaṅca upasampadaṅca labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā mayi dharamāneyeva arahattaṃ patvā pacchimasāvako bhavissati”ti.

Aparampi passati “mayi aññattha parinibbāyante dhātubhājanīye mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ parinibbute Doṇabrāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajissati”ti. Imehi tīhi kāraṇehi Bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgatoti veditabbo.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā,
Tathāgataseyyāti catasso seyyā.

Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī sattā vāmena passena senti”ti¹ ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇena passena sayantā nāma natthi.

“Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”ti¹ ayaṃ **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi petā atṭhisāṅghājaṭitā ekena passena sayitum sakkonti, uttānāva senti.

“Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti -pa-attamano hoti”ti¹ ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnāṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasaṃ sayitvāpi pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, “na yidaṃ tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpan”ti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidānaṃ”ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya

1. Am 1. 567 piṭṭhe.

sīhavijambhitam vijambhitvā kesarabhāram vidhunitvā tikkhattum
sīhanādam naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgatassa seyyā**ti vuccati¹. Tāsu idha
sīhaseyyā āgatā, ayañhi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādam. **Accādhāyāti** ati-ādhāya,
īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi
saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā
aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā
nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tasmā evaṃ nipajji.
Anuṭṭhānaseyyaṃ upagatattā panettha “uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā”ti na
vuttaṃ. Kāyavasena cettha anuṭṭhānaṃ veditabbaṃ, niddāvasena pana taṃ
rattiṃ Bhagavato bhavaṅgassa okāsoyeva nāhosi. Paṭhamayāmasmiñhi
Mallānaṃ dhammadesanā ahosi, majjhimayāme Subhaddassa,
pacchimayāme bhikkhusaṅghaṃ ovadi, balavapaccūse parinibbāyi.

Sabbapāliphullāti sabbe samantato pupphitā mūlato paṭṭhāya yāva aggā
ekacchannā ahesuṃ, na kevalaṅca yamakasālāyeva, sabbepi rukkhā
sabbapāliphullāva ahesuṃ. Na kevalaṅhi tasmiṃyeva uyyāne, sakalamhipi
dasasahassacakkavāle pupphūpagā pupphaṃ gaṇhiṃsu, phalūpagā phalaṃ
gaṇhiṃsu. Sabbarukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākḥāsu
sākḥāpadumāni, vallīsu vallipadumāni, ākāsesu ākāsapadumāni²
pathavītaṃ bhinditvā daṇḍapadumāni pupphiṃsu. Sabbo mahāsamuddo
pañcavaṇṇapadumasañchanno ahosi, tiyojanasahassavittthato himavā
ghanabaddhamorapiñcha kalāpo viya, nirantaraṃ mālādāmagavacchiko
viya, suṭṭhu piḷetvā ābaddhapupphavaṭaṃsako viya, supūritaṃ
pupphacaṅkoṭakaṃ viya ca atiramaṇīyo ahosi.

Te Tathāgatassa sarīraṃ okirantīti te yamakasālā bhummadevatāhi
sañcalitakhandhasākḥaviṭapā Tathāgatassa sarīraṃ avakiranti, sarīrassa
upari pupphāni vikirantīti attho. **Ajjhokirantī**ti ajjhottharantā viya kiranti.
Abhippakirantīti abhiṇhaṃ punappunaṃ pakirantiyeva.

1. Am 1. 567 piṭṭhe.

2. Ullokapadumāni (Ṭikā)

Dibbānīti devaloke Nandapokkharāṇisambhavāni, tāni honti suvaṇṇavaṇṇāni paṇṇacchattappamāṇapattāni, mahātumbamattaṃ reṇuṃ gaṇhanti. Na kevalaṅca mandāravapupphāneva, aññānīpi pana dibbāni Pāricchattakakoviḷārapupphādīni suvaṇṇacaṅkoṭakāni pūretvā cakkavālamukhavatṭiyampi tidasapurepi brahmalokepi tṭhitāpi devatāti pavitṭhāni antalikkhā patanti. **Tathāgatassa sarīranti** antarā avikiṇṇāneva āgantvā pattakiṅjakkhareṇucunṇehi Tathāgatassa sarīrameva okiranti.

Dibbānīpi candanacunṇānīti devatānaṃ upakappanacandanacunṇāni. Na kevalaṅca devatānaṃyeva, nāgasupaṇṇamanussānampi upakappanacandanacunṇāni. Na kevalaṅca candanacunṇāneva, kāḷānusārikalohitacandanādisabbadibbagandhajālacunṇāni, haritāla-añjanasuvaṇṇarajatacunṇāni sabbadibbagandhavāsavikatiyo suvaṇṇarajatādisamugge pūretvā cakkavālamukhavatṭi-ādisu tṭhitāhi devatāhi pavitṭhāni antarā avippakiritvā Tathāgatasseva sarīraṃ okiranti.

Dibbānīpi tūriyānīti devatānaṃ upakappanatūriyāni. Na kevalaṅca tāniyeva, sabbānīpi tantibaddhacammaṃpariyonaddhaghanasusirabhedāni dasasahassacakkavālesu devanāgasupaṇṇamanussānaṃ tūriyāni ekacakkavāḷe sannipattitvā antalikkhe vajjantīti veditabbāni.

Dibbānīpi saṅgītānīti varuṇavāraṇadevatā¹ kira nāmetā dīghāyukā devatā “mahāpuriso manussapathe nibbattitvā Buddho bhavissatī”ti sutvā “paṭisandhiggahaṇadivase naṃ gahetvā gamissāmā”ti mālaṃ ganthetumārabhiṃsu. Tā ganthamānāva “mahāpuriso mātukucchiyaṃ nibbatto”ti sutvā “tumhe kassa ganthathā”ti vuttā na tāva niṭṭhātī² “kucchito nikkhamanadivase gaṇhitvā gamissāmā”ti āhaṃsu. Punapi “nikkhanto”ti sutvā “mahābhinnikkhamanadivase gamissāmā”ti. Ekūnatimsavassāni ghare vasitvā “ajja mahābhinnikkhamanaṃ nikkhanto”tipi sutvā “abhisambodhidivase gamissāmā”ti. Chabbassāni padhānaṃ katvā “ajja abhisambuddho”tipi sutvā “dhammacakkappavattanadivase gamissāmā”ti. “Sattasattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā isipatanaṃ gantvā dhammacakkaṃ pavattitan”tipi sutvā “yamakapāṭihāriyadivase gamissāmā”ti. “Ajja yamakapāṭihāriyaṃ

1. Varuṇavāruṇadevatā (Syā)

2. Niṭṭhanti (Syā)

karī”tipi sutvā “devorohaṇadivase gamissāmā”ti. “Ajja devorohaṇaṃ sari”tipi sutvā “āyusaṅkhārossajjane gamissāmā”ti. “Ajja āyusaṅkhāraṃ ossaji”tipi sutvā “na tāva niṭṭhāti parinibbānadivase gamissāmā”ti. “Ajja Bhagavā yamakasālānamantare dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ upagato balavapaccūsasamaye parinibbāyissati. Tumhe kassa ganthathā”ti sutvā pana—“kinnāmetaṃ, ‘ajjeva mātukucchiyaṃ paṭisandhim gaṇhi, ajjeva mātukucchito nikkhami, ajjeva mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhami, ajjeva Buddho ahoṣi, ajjeva dhammacakkaṃ pavattayi, ajjeva yamakapaṭihāriyaṃ akāsi, ajjeva devaḷokā otiṇṇo, ajjeva āyusaṅkhāraṃ ossaji, ajjeva kira parinibbāyissati”ti. Nanu nāma dutiyadivase yāgupānakālamattampi ṭhātabbaṃ assa. Dasa pāramiyo pūretvā Buddhattaṃ pattassa nāma ananucchavikametaṃ”ti—apariniṭṭhitāva mālāyo gahetvā āgamma antocakkavāḷe okāsaṃ alabhamānā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ lambitvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyāva ādhāvantiyo hatthena hatthaṃ gīvāya gīvāṃ gahetvā tīṇi ratanāni ārabba dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni chabbaṇṇarasmiyo dasa pāramiyo aḍḍhachattāni jātakasatāni cuddasa Buddhaṇṇāni¹ ārabba gāyitvā tassa tassa avasāne “mahāyaso mahāyaso”ti vadanti. Idametaṃ paṭicca vuttaṃ “dibbānipi saṅgītāni antalikkhe vattanti Tathāgatassa pūjāyā”ti.

199. Bhagavā pana yamakasālānaṃ antarā dakkhiṇena passena nipannoyeva pathavītalato yāva cakkavāḷamukhavaṭṭiyā, cakkavāḷamukhavaṭṭito ca yāva brahmalokā sannipatitāya parisāya mahantaṃ ussāhaṃ disvā āyasmato Ānandassa ārocesi. Tena vuttaṃ “atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Ānandaṃ -pa- Tathāgatassa pūjāyā”ti. Evaṃ mahāsakkāraṃ dassetvā tenāpi attano asakkatabhāvameva dassento **na kho Ānanda ettāvatāti**-ādimāha.

Idaṃ vuttaṃ hoti—“Ānanda mayā Dīpaṅkarapādamūle nipannena aṭṭha dhamme samodhānetvā abhinīhāraṃ karontena na mālāgandhatūriyasamgītānaṃ atthāya abhinīhāro kato, na etadatthāya pāramiyo pūritā. Tasmā na kho ahaṃ etāya pūjāya pūjito nāma homī”ti.

1. Buddhaguṇāni (Ka)

Kasmā pana Bhagavā aññattha ekaṃ umāpupphamattampi gahetvā Buddhaguṇe āvajjetvā katāya pūjāya Buddhañāṇenāpi aparicchinnam vipākaṃ vaṇṇetvā idha evaṃ mahantaṃ pūjaṃ paṭikkhipatīti. Parisānuggahena ceva sāsanaṃ ca ciraṭṭhitikāmatāya. Sace hi Bhagavā evaṃ na paṭikkhipeyya, anāgate sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ na paripūressanti, samādhissa āgataṭṭhāne samādhiṃ na paripūressanti, vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanāgabbhaṃ na gāhāpessanti. Upaṭṭhāke samādapetvā pūjaṃyeva kārentā viharissanti. Āmisapūjā ca nāmesā sāsanaṃ ekadivasampi ekayāgupānakālamattampi sandhāretuṃ na sakkoti. Mahāvihārasadisañhi vihārasahassaṃ mahācetiyaśadisañca cetiyasahassaṃ sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkonti. Yena kammaṃ kataṃ, tasseva hoti. Sammāpaṭipatti pana Tathāgatassa anucchavikā pūjā. Sā hi tena patthitā ceva, sakkoti sāsanañca sandhāretuṃ, tasmā taṃ dassento **yo kho Ānandāti-ādimāha.**

Tattha **dhammānudhammapaṭipanno**ti navavidhassa lokuttaradhammassa anudhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipanno. Sāyeva pana paṭipadā anucchavikattā “sāmīci”ti vuccati, taṃ sāmīciṃ paṭipanno **sāmīcippaṭipanno**. Tameva pubbabhāgapaṭipadā saṅkhātaṃ anudhammaṃ carati pūretīti **anudhammacārī**.

Pubbabhāgapaṭipadāti ca sīlaṃ ācārapaññatti dhutaṅgasamādānaṃ yāva gotrabhuto sammāpaṭipadā veditabbā. Tasmā yo bhikkhu chasu agāvesu paṭiṭṭhāya paññattiṃ atikkamati, anesanāya jīvikaṃ kappeti, ayaṃ na dhammānudhammapaṭipanno. Yo pana sabbaṃ attano paññattaṃ sikkhāpadaṃ jinavelaṃ jinamariyādaṃ jinaṅgāṣuttānaṃ aṇumattampi na vītikkamati, ayaṃ dhammānudhammapaṭipanno nāma. Bhikkhuniyāpi eseva nayo. Yo upāsako pañca verāni dasa akusalakammapathe samādāya vattati appeti, ayaṃ na dhammānudhammapaṭipanno. Yo pana tisu saraṇesu pañcasupi sīlesu dasasu sīlesu paripūrakārī hoti, māsassa aṭṭha uposatha karoti, dānaṃ deti, gandhapūjaṃ mālāpūjaṃ karoti, mātaraṃ pitaraṃ upaṭṭhāti, dhammike samaṇabrāhmaṇe upaṭṭhāti, ayaṃ dhammānudhammapaṭipanno nāma. Upāsikāyapi eseva nayo.

Paramāya pūjāyāti uttamāya pūjāya, ayañhi nirāmisapūjā nāma sakkoti mama sāsanaṃ sandhāretuṃ. Yāva hi imā catasso parisā maṃ imāya pūjessanti, tāva mama sāsanaṃ majjhe nabhassa puññacando viya virocissatīti dasseti.

Upavāṇattheravañṇanā

200. **Apasāresīti** apanesi. **Apehīti** apagaccha. Thero ekavacaneneva tālavaṇṭaṃ¹ nikkhipitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. **Upaṭṭhākoti**-ādi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāyāha. **Ayaṃ bhante āyasmā Upavāṇoti** evaṃ therena vutte Ānando Upavāṇassa sadosabhāvaṃ sallakkheti, handassa niddosabhāvaṃ kathessāmīti Bhagavā **yebhuyyena Ānandāti**-ādimāha. Tattha **yebhuyyenāti** idaṃ asaññasattānañceva arūpadevatānañca ohīnabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Apphuṭoti** asamphuṭṭho abharito vā. Bhagavato kira āsanna-padese vālaggamatte okāse sukhumattabhāvaṃ māpetvā dasa dasa mahesakkhā devatā aṭṭhaṃsu. Tāsaṃ parato vīsati vīsati. Tāsaṃ parato tiṃsati tiṃsati. Tāsaṃ parato cattālīsaṃ cattālīsaṃ. Tāsaṃ parato paññāsaṃ paññāsaṃ. Tāsaṃ parato saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu. Tā aññaṃamaññaṃ hatthena vā pādena vā vatthena vā na byābādheti. “Apehi, maṃ mā ghaṭṭehī”ti vattabbākāraṃ nāma natthi. “Tā kho pana devatāyo dasapi hutvā vīsatipi hutvā tiṃsampi hutvā cattālīsampi hutvā paññāsampi hutvā āraggaḷaṇṇitūdanamattepi tiṭṭhanti, na ca aññaṃamaññaṃ byābādheti”ti² vuttasadisāva ahesuṃ. **Ovārentoti** āvārento³. Thero kira pakatīyāpi mahāsarīro hatthipotakasadisō, so paṃsukūlacīvaram pārupitvā atimahā viya ahoṣi.

Tathāgataṃ dassanāyāti Bhagavato mukhaṃ daṭṭhuṃ alabhamānā evaṃ ujjhāyīṃsu. Kim pana tā therāṃ vinivijjha passituṃ na sakkontīti. Āma na sakkonti. Devatā hi puthujjane vinivijjha passituṃ sakkonti, na khīṇāsave. Therassa ca Mahesakkhatāya tejjussadatāya upagantumpi na sakkonti.

1. Tālavaṇṭaṃ (Syā)

2. Am 1. 66 piṭṭhe.

3. Odhārentoti avadhārento (Syā)

Kasmā pana therova tejussado, na aññe arahantoti. Yasmā Kassapabuddhassa cetiye ārakkhadevatā ahoṣi.

Vipassimhi kira Sammāsambuddhe parinibbute ekagghanasuvaṇṇakkhandhasadisassa dhātusarīrassa ekameva cetiyam akamsu, dīghāyukabuddhānañhi ekameva cetiyam hoti. Tam manussā ratanāyāmāhi vidatthivitthatāhi dvaṅgulabahalāhi¹ suvaṇṇiṭṭhakāhi haritālena ca manosilāya ca mattikākiccaṃ tilateleneva udakakiccaṃ sādhetvā yojanappamāṇam uṭṭhapesuṃ. Tato bhummā devatā yojanappamāṇam, tato ākāsaṭṭhakadevatā, tato uṇhavalāhakadevatā, tato abbhavalāhakadevatā, tato Cātumahārājikā devatā, tato Tāvatisā devatā yojanappamāṇam uṭṭhapesunti evaṃ sattayojanikaṃ cetiyam ahoṣi. Manussesu mālagandhavatthādīni gahetvā āgatesu ārakkhadevatā gahetvā tesam passantānaṃyeva cetiyam pūjesi.

Tadā ayam thero brāhmaṇamahāsālo hutvā ekaṃ pītakaṃ vattham ādāya gato. Devatā tassa hatthato vattham gahetvā cetiyam pūjesi. Brāhmaṇo tam disvā pasannacitto “ahampi anāgate evarūpassa Buddhassa cetiye ārakkhadevatā homī”ti patthanam katvā tato cuto devaloke nibbatti. Tassa devaloke ca manussaloke ca saṃsarantasseva Kassapo Bhagavā loka uppajjitvā parinibbāyi. Tassāpi ekameva dhātusarīram ahoṣi. Tam gahetvā yojanikaṃ cetiyam kāresuṃ. So tattha ārakkhadevatā hutvā sāsane antarahite sagge nibbattitvā amhākaṃ Bhagavato kāle tato cuto mahākule paṭisandhim gahetvā nikkhamma pabbajitvā arahattaṃ patto. Iti cetiye ārakkhadevatā hutvā āgatattā thero tejussadoti veditabbo.

Devatā Ānanda ujjhāyantīti iti Ānanda devatā ujjhāyanti, na mayham puttassa añño koci doso atthīti dasseti.

201. **Katham bhūtā pana bhanteti** kasmā āha. Bhagavā tumhe “devatā ujjhāyantī”ti vadatha, katham bhūtā pana tā tumhe manasi

1. Aṭṭhaṅgulabahalāhi (Syā)

karotha, kiṃ tumhākaṃ parinibbānaṃ adhvāsenti pucchati. Atha Bhagavā “nāhaṃ adhvāsana-kāraṇaṃ vadāmi”ti tāsāṃ anadhvāsana-bhāvaṃ dassento **santānandā**ti-ādimāha.

Tattha **ākāse pathavīsaññiniyoti** ākāse pathaviṃ māpetvā tattha pathavīsaññiniyo. **Kandantī**ti rodanti. **Chinnapātāṃ papatantī**ti majjhe chinnā viya hutvā yato vā tato vā papatanti. **Āvaṭṭantī**ti āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchanti. **Vivaṭṭantī**ti patitaṭṭhānato parabhāgaṃ vaṭṭamānā gacchanti. Apica dve pāde pasāretvā sakiṃ purato sakiṃ pacchato sakiṃ vāmato sakiṃ dakkhiṇato saṃparivattamānāpi “āvaṭṭanti vivaṭṭanti”ti vuccanti. **Santānanda devatā pathaviyaṃ pathavīsaññiniyoti** pakatipathavī kira devatā dhāretuṃ na sakkoti, tattha hatthako brahmā viya devatā osīdanti. Tenāha Bhagavā “oḷārikaṃ hatthaka attabhāvaṃ abhinimmināhi”ti¹. Tasmā yā devatā pathaviyaṃ pathaviṃ māpesuṃ, tā sandhāyetaṃ vuttam “pathaviyaṃ pathavīsaññiniyo”ti.

Vītarāgāti pahīnadomanassā silāthambhasadisā anāgāmikhīṇāsavadevatā.

Catusaṃvajaniyathānavāṇṇanā

202. **Vassaṃvuṭṭhā**ti Buddhakāle kira dvīsu kālesu bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaggahaṇattham, vuṭṭhavassā ca gahitakammaṭṭhānānuyogena nibbattitavisesārocanattham. Yathā ca Buddhakāle, evaṃ Tambapaṇṇidīpepi apāraṅgāya² bhikkhū lohapāsāde sannipatīṃsu, pāraṅgāya³ bhikkhū Tissamahāvihāre. Tesu apāraṅgāya bhikkhū saṅkārachaṭṭakasammajjaniyo gahetvā āgantvā Mahāvihāre sannipatitvā cetiye sudhākamman katvā “vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde sannipatathā”ti⁴ vattam katvā phāsukaṭṭhānesu vasitvā vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde paṇcanikāyamaṇḍale, yesam Pāḷi paguṇā, te Pāḷim sajjhāyanti. Yesam Aṭṭhakathā paguṇā, te Aṭṭhakatham sajjhāyanti.

1. Am 1. 282 piṭṭhe.

3. Paragaṅgāya (Syā, Ka)

2. Aparagaṅgāya (Syā, Ka)

4. Sannipatitvā (Syā)

Yo Pāḷim vā Aṭṭhakatham vā virādheti, taṃ “kassa santike tayā gahitan”ti vicāretvā ujuṃ katvā gāhāpentī. Pāragaṅgāvāsinopi Tissamahāvihāre evameva karontī. Evaṃ dvīsu kālesu sannipatitesu bhikkhūsu ye pure vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatā disesārocanatthaṃ āgacchantī, evarūpe sandhāya “pubbe bhante vassamvuṭṭhā”ti-ādimāha.

Manobhāvanīyeti manasā bhāvite sambhāvite. Ye vā mano manam bhāventī vaḍḍhenti rāgarajādīni pavāhenti, evarūpeti attho. Thero kira vattasampanno mahallakaṃ bhikkhuṃ disvā thaddho hutvā na nisīdati, paccuggamaṃ katvā hatthato chattaṅca pattacīvaraṅca gahetvā pīṭhaṃ papphoṭetvā deti, tattha nisinnassa vattaṃ katvā senāsaṇaṃ paṭijaggitvā deti. Navakaṃ bhikkhuṃ disvā tuṅhībhūto na nisīdati, samīpe ṭhatvā vattaṃ karoti. So tāya vattaṃ paṭipattiyā aparihāniṃ patthayamāno evamāha.

Atha Bhagavā “Ānando manobhāvanīyānaṃ dassanaṃ na labhassāmī”ti cinteti, handassa manobhāvanīyānaṃ dassanaṭṭhānaṃ ācikkhissāmi, yattha vasanto ito cito ca anāhiṅḍitvāva lacchati manobhāvanīye bhikkhū dassanāyāti cintetvā **cattārimānīti**-ādimāha.

Tattha **saddhassāti** Buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto paṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassanīyānīti** dassanārahāni dassanaṭṭhāya gantabbāni. **Samvejanīyānīti** samvegajanakāni. **Ṭhānānīti** kāraṇāni, padesaṭṭhānāneva vā.

Ye hi kecīti idam cetiyacārikāya satthakabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **cetiyacārikaṃ āhiṅḍantāti** ye ca tāva tattha tattha cetiyaṅgaṇaṃ sammajjantā¹, āsanāni dhovantā² bodhimhi udakaṃ siṅcantā āhiṅḍanti, tesu vattabbameva natthi. Asukavihāre “cetiyaṃ vandissāmā”ti nikkhamitvā pasannacittā antarā kālaṃ karontāpi anantarāyena sagge paṭiṭṭhahissantiyevāti dasseti.

1. Sammajjitvā (Ka)

2. Dhovanti(Ka)

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. **Adassanaṃ Ānandā**ti yadetaṃ mātugāmassa adassanaṃ, ayamettha uttamā paṭipattīti dasseti. Dvāraṃ pidahitvā senāsane nisinno hi bhikkhu āgantvā dvāre ṭhitampi mātugāmaṃ yāva na passati, tāvassa ekaṃseneva na lobho uppajjati, na cittaṃ calati. Dassane pana satiyeva tadubhayampi assa. Tenāha “adassanaṃ Ānandā”ti. **Dassane Bhagavā sati kathanti** bhikkhaṃ gahetvā upagataṭṭhānādīsu dassane sati kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha Bhagavā yasmā khaggaṃ gahetvā “sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te sīsaṃ pātesāmi”ti ṭhitapurisena vā, “sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te maṃsaṃ murumurāpetvā¹ khādissāmi”ti ṭhitayakkhiniyā vā ālapitum varaṃ. Ekasseva hi attabhāvassa tappaccayā vināso hoti, na apāyesu aparicchinnadukkhānubhavanaṃ. Mātugāmena pana ālāpasallāpe sati vissāso hoti, vissāse sati otāro hoti, otiṇṇacitto sīlabyasanaṃ patvā apāyapūrako hoti, tasmā **anālāpoti** āha. Vuttampi cetam—

Sallape asihatthena, pisācenāpi sallape.

Āsīvisampi āsīde, yena daṭṭho na jīvati.

Na tveva eko ekāya, mātugāmena sallapeti².

Ālapantena panāti sace mātugāmo divasaṃ vā pucchati, sīlaṃ vā yāceti, dhammaṃ vā sotukāmo hoti, pañhaṃ vā pucchati, tathārūpaṃ vā panassa pabbajitehi kattabbakammaṃ hoti, evarūpe kāle anālapanantaṃ “mūgo ayaṃ, badhiro ayaṃ, bhutvāva baddhamukho nisīdati”ti vadati, tasmā avassaṃ ālapitabbaṃ hoti. Evaṃ ālapantena pana kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha Bhagavā “etha tumhe bhikkhave mātumattīsu mātucittaṃ upaṭṭhapetha, bhaginimattīsu bhaginiccittaṃ upaṭṭhapetha, dhītumattīsu dhītucittaṃ upaṭṭhapetha”ti³ imaṃ ovādaṃ sandhāya **sati Ānanda upaṭṭhapetabbā**ti āha.

204. **Abyāvaṭā**ti atantibaddhā nirussukkā hotha. **Sāratthe**⁴ **ghaṭṭhā**ti uttamatthe arahatte ghaṭṭetha. **Anuyūñjathā**ti tadadhigamāya

1. Paṭapaṭāpetvā (Sī) 2. Am 2.60 piṭṭhe. 3. Saṃ 2. 329 piṭṭhe. 4. Sadatthe (Syā)

anuyogaṃ karotha. **Appamattā**ti tattha avippamuṭṭhasatī. Vīriyāṭāpayogena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca nirapekkhatāya **pahitattā** pesitacittā viharatha.

205. **Katham pana bhanteti** tehi khattiyapaṇḍitādīhi katham paṭipajjitabbaṃ. Addhā maṃ te paṭipucchissanti “katham bhante Ānanda Tathāgatassa sarīre paṭipajjitabbaṃ”ti, “tesāhaṃ katham paṭivacanaṃ demī”ti pucchati. **Ahatena vatthenā**ti navena Kāsikavatthena. **Vihatena kappāsenā**ti supoṭhitena kappāsenā. Kāsikavatthañhi sukhumattā telam na gaṇhāti, kappāso pana gaṇhāti. Tasmā “vihatena kappāsenā”ti āha. **Āyasāyāti** sovaṇṇāya. Sovāṇṇañhi idha “ayasan”ti adhippetam.

Thūpārahapuggalavaṇṇanā

206. **Rājā cakkavattī**ti ettha kasmā Bhagavā agāramajjhe vasitvā kālaṅkatassa rañño thūpārahataṃ¹ anujānāti, na sīlavato puthujjanassa bhikkhussāti. Anacchariyattā. Puthujjanabhikkhūnaṃ hi thūpe anuññāyamāne Tambapaṇṇidīpe tāva thūpānaṃ okāso na bhaveyya, tathā aññesu thānesu. Tasmā “anacchariyā te bhavissanti”ti nānujānāti. Rājā cakkavattī ekova nibbattati, tenassa thūpo acchariyō hoti. Puthujjanasīlavato pana parinibbutabhikkhuno viya mahantampi sakkāraṃ kātum vaṭṭatiyeva.

Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā

207. **Vihāranti** idha maṇḍalamālo vihāroti adhippeto, taṃ pavisitvā. **Kapisīsanti** dvārabāhakoṭiyam ṭhitam aggaḷarukkham. **Rodamāno atṭhāsīti** so kirāyasmā cintesi “Satthārā mama saṃvegajanaṃ vasanaṭṭhānaṃ kathitaṃ, cetiyacārikāya sātthakabhāvo kathito, mātugāme paṭipajjitabbapañho vissajjito, attano sarīre paṭipatti akkhātā, cattāro thūpārahā kathitā, dhuvam ajja Bhagavā parinibbāyissati”ti, tassevaṃ cintayato balavadomanassaṃ uppajji. Athassa etadahosi “Bhagavato santike rodanaṃ nāma aphāsukaṃ, ekamantaṃ

1. Thūpakaraṇam (Syā)

gantvā sokaṃ tanukaṃ karissamī”ti, so tathā akāsi. Tena vuttaṃ “rodamāno aṭṭhāsī”ti.

Ahañca vatamhīti ahañca vata amhi. Ahaṃ vatamhītipi pāṭho. **Yo mama anukampakoti** yo maṃ anukampati anusāsati, sve dāni paṭṭhāya kassa mukhadhovanam dassāmi, kassa pāde dhovissāmi, kassa senāsanam paṭijaggissāmi, kassa pattacīvaraṃ gahetvā vicarissāmīti bahuṃ vilapi. **Āmantesīti** bhikkhusaṃghassa antare theram adisvā āmantesi.

Mettena kāyakammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanadānādikāyakammena. **Hitenāti** hitavuddhiyā katena. **Sukhenāti** sukhasomanasseneva katena, na dukkhinā dummanena hutvāti attho. **Advayenāti** dve koṭṭhāse katvā akatena. Yathā hi eko sammukhāva karoti na parammukhā, eko parammukhāva karoti na sammukhā, evaṃ vibhagam akatvā katenāti vuttaṃ hoti. **Appamāṇenāti** pamāṇavirahitena. Cakkavāḷampi hi atisambodham, bhavaggampi atinīcam, tayā kataṃ kāyakammameva bahunti dasseti.

Mettena vacīkammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanakālārocanādinā vacīkammena. Apica ovādam sutvā “sādhu bhante”ti vacanampi mettam vacīkammameva. **Mettena manokammenāti** kālasseva sarīrapaṭijagganam katvā vivittāsane nisīditvā “Satthā arogo hotu, abyāpajjo sukhi”ti evaṃ pavattitena manokammena. **Katapuññosīti** kappasatasahassam abhinīhārasampannosīti dasseti. Katapuññosīti ca ettāvatā vissattho mā pamādamāpajji, atha kho padhānamanuyuñja. Evañhi anuyutto khippam hohisi anāsavo, dhammasaṅgītikāle arahattam pāpuñissasi. Na hi mādisassa katapāricariyā nipphalā nāma hotīti dasseti.

208. Evañca pana vatvā mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsam vitthārento viya cakkavāḷagirim osārento¹ viya Sinerum ukkhipento viya mahājambuṃ khandhe gahetvā cārento viya āyasmato Ānandassa guṇakatham ārabhanto atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesi. Tattha

1. Ussārento (Syā), otārento (Ka)

“yepi te bhikkhave etarahī”ti kasmā na vuttaṃ? Aññassa Buddhassa natthitāya. Eteneva cetam veditabbaṃ “yathā cakkavāḷantarepi añño Buddho natthī”ti. **Paṇḍitoti** byatto. **Medhāvīti** khandhadhātu-āyatanādīsu kusalo.

209. **Bhikkhuparisā Ānandaṃ dassanāyāti** ye Bhagavantaṃ passitukāmā theram upasaṅkamanti, ye ca “āyasmā kirānando samantapāsādiko abhirūpo dassanīyo bahussuto saṅghasobhano”ti therassa guṇe sutvā āgacchanti, te sandhāya “bhikkhuparisā Ānandaṃ dassanāya upasaṅkamanti”ti vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Attamanāti** savanena no dassanaṃ sametīti sakamaṇā tuṭṭhacittā. **Dhammanti** “kacci āvuso khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci yoniso manasikārena kammaṃ karotha, ācariyupajjhāye vattaṃ pūrethā”ti evarūpaṃ paṭisanthāradhammaṃ. Tattha bhikkhunīsu “kacci bhaginiyo aṭṭha garudhamme samādāya vattathā”ti idampi nānākaraṇaṃ hoti. Upāsakesu āgatesu “upāsaka na te kacci sīsaṃ vā aṅgaṃ vā rujjati, arogā te puttabhātaro”ti na evaṃ paṭisanthāraṃ karoti, evaṃ pana karoti “kathaṃ upāsakā tīṇi saraṇāni pañca sīlāni rakkhatha, māsassa aṭṭha uposathe karotha, mātāpitūnaṃ upaṭṭhānavattaṃ pūretha, dhammikasamaṇabrāhmaṇe paṭijaggathā”ti. Upāsikāsupi eseva nayo.

Idāni Ānandattherassa cakkavattinā saddhiṃ upamaṃ karonto **cattārome bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **khattiyāti** abhisittā ca anabhisittā ca khattiyajātikā. Te kira “rājā cakkavattī nāma abhirūpo dassanīyo pāsādiko ākāseṇa vicaranto rajjaṃ anusāsati dhammiko dhammarājā”ti tassa guṇakathaṃ sutvā “savanena dassanampi saman”ti attamaṇā honti. **Bhāsati**ti kathento “kathaṃ tātā rājadhammaṃ pūretha, paveniṃ rakkhathā”ti paṭisanthāraṃ karoti. Brāhmaṇesu pana “kathaṃ ācariyā mante vācetha, kathaṃ antevāsikā mante gaṇhanti, dakkhiṇaṃ vā vatthāni vā kapilaṃ¹ vā alatthā”ti paṭisanthāraṃ karoti. Gahapaṭīsu “kathaṃ tātā na vo rājakulato daṇḍena vā balinā vā pīlā atthi,

1. Kapilakaṃ (Syā)

sammā devo dhāraṃ anupavecchati, sassāni sampajjantī”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Samaṇesu “kathaṃ bhante pabbajitaparikkhārā sulabhā, samaṇadhamme na pamajjathā”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti.

Mahāsudassanasuttadesanāvāṇṇanā

210. **Khuddakanagaraketi** nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake. **Ujjaṅgalanagaraketi** visamanagarake. **Sākhānagaraketi** yathā rukkhānaṃ sākhā nāma khuddakā honti, evameva aññesaṃ mahānagarānaṃ sākhāsadiṣe khuddakanagarake. **Khattiyamahāsālāti** khattiyamahāsārappattā mahākhattiyā. Esa nayo sabbattha.

Tesu **khattiyamahāsālā** nāma yesaṃ koṭisatampi koṭisahassampi dhanam nikhaṇitvā ṭhapitaṃ, divasaparibbayo ekaṃ kahāpaṇasakaṭam nigacchati, sāyaṃ dve pavisanti. **Brāhmaṇamahāsālā** nāma yesaṃ asītkoṭidhanam nihitaṃ hoti, divasaparibbayo eko kahāpaṇakumbho nigacchati, sāyaṃ ekasakaṭam pavisati. **Gahapatimahāsālā** nāma yesaṃ cattālīsakoṭidhanam nihitaṃ hoti, divasaparibbayo pañca kahāpaṇambaṇāni nigacchanti, sāyaṃ kumbho pavisati.

Mā hevaṃ Ānanda avacāti Ānanda mā evaṃ avaca, na imaṃ “khuddakanagaran”ti vattabbaṃ. Ahañhi imasseva nagarassa sampattim kathetuṃ “anekavāraṃ tiṭṭhaṃ nisīdaṃ mahantena ussāhena mahantena parakkamena idhāgato”ti vatvā **bhūtapubbanti**-ādimāha. **Subhikkhāti** khajjabhojjasampannā. **Hatthisaddenāti** ekasmiṃ hatthimhi saddaṃ karonte caturāsītihatthisahassāni saddaṃ karonti, iti hatthisaddena avivittā hoti. Tathā assasaddena. Puññavanto panettha sattā catusindhavayuttehi rathehi aññamaññaṃ anubandhamānā antaravīthīsu vicaranti, iti rathasaddena avivittā hoti. Niccaṃ payojitāneva panettha bheri-ādīni tūriyāni, iti bherisaddādīhipi avivittā hoti. Tattha **sammasaddoti** kaṃsatāḷasaddo. **Pānitāḷasaddoti** pāṇinā caturassa-ambaṇatāḷasaddo. “Kuṭabherisaddo”tipi vadanti.

Asnātha pivatha khādathāti asnātha pivatha khadatha. Ayaṃ panettha saṅkhepo, bhuñjatha bhoti iminā dasamena saddena avivittā hoti anupacchinnasaddā. Yathā pana aññesu nagaresu “kacavaram chaḍḍetha, kudālaṃ gaṇhatha, pacchim gaṇhatha, pavāsaṃ gamissāma, taṇḍulapuṭaṃ gaṇhatha, bhattapuṭaṃ gaṇhatha, phalakāvudhādīni sajjāni karothā”¹ti evarūpā saddā honti, na yidha evaṃ ahoṣīti dasseti.

“Dasamena saddenā”ti ca vatvā “Kusāvati Ānanda rājadhānī sattahi pākārehi parikkhittā ahoṣī”ti sabbaṃ **Mahāsudassanasuttaṃ** niṭṭhāpetvā **gaccha tvaṃ Ānandā**ti-ādīmāha. Tattha **abhikkamathā**ti abhimukhā kamatha, āgacchathāti attho. Kim pana te Bhagavato āgatabhāvaṃ na jānantīti? Jānanti. Buddhānaṃ gatagataṭṭhānaṃ nāma mahantaṃ kolāhalaṃ hoti, kenacideva karaṇīyena nisinnattā na āgatā. “Te āgantvā bhikkhusaṃghassa ṭhānanisajjokāsaṃ saṃvidahitvā dassantī”ti tesāṃ santike avelāyampi Bhagavā pesesi.

Mallānaṃvandanāvaṇṇanā

211. **Amhākaṃ ca notī** ettha **nokāro** nipātamattaṃ. **Aghāvinoti** uppannadukkhā. **Dummanā**ti anattamaṇā. **Cetodukkhassamappitā**ti domanassasamappitā. **Kulaparivattaso kulaparivattaso ṭhapetvā**ti ekekaṃ kulaparivattaṃ kulasaṅkhepaṃ vīthisabhāgena ceva racchāsabhāgena ca visuṃ visuṃ ṭhapetvā.

Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā

212. **Subhaddo nāma paribbājakoti** udiccabrāhmaṇamaḥāsālakulā pabbajito Channaparibbājako. **Kaṅkhādhammoti** vimatidhammo. Kasmā panassa ajja evaṃ ahoṣīti? Tathāvidha-upanissayattā. Pubbe kira puññakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ekatova sassaṃ akaṃsu. Tattha jeṭṭhakassa “ekasmiṃ sasse navavāre aggasassadānaṃ mayā dātabban”ti ahoṣi. So vappakāle bījaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena

1. Sajjapethāti (Syā)

saddhim̄ mantesi “gabbhakāle gabbham̄ phāletvā dassāmā”ti. Kaniṭṭho “taruṇasassam̄ nāsetukāmosī”ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ñatvā khettaṃ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbham̄ phāletvā khīraṃ nīharitvā sappinavanītena saṃyojetvā adāsi, puthukakāle puthukam̄ kāretvā adāsi, lāyanakāle lāyanaggam̄, veṇikaraṇe¹ veṇaggam̄, kalāpādīsu kalāpaggam̄, khalaggam̄, khalabhaṇḍaggam̄², koṭṭhagganti evaṃ ekasasse navavāre aggadānam̄ adāsi. Kaniṭṭho pana uddharitvā adāsi.

Tesu jeṭṭhako **Aññāsikoṇḍaññatthero** jāto. Bhagavā “kassa nu kho aham̄ paṭhamam̄ dhammam̄ deseyyan”ti olokeno “Aññāsikoṇḍañño ekasmim̄ sasse nava aggadānāni adāsi, imam̄ aggadhammam̄ tassa desessāmī”ti sabbapaṭhamam̄ dhammam̄ desesi. So aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhim̄ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Kaniṭṭho pana ohīyitvā pacchā dānassa dinnattā Satthu parinibbānakāle evaṃ cintetvā Sathhāram̄ daṭṭhukāmo ahoṣi.

Mā Tathāgatam̄³ viheṭhesīti therō kira “ete aññatitthiyā nāma attano gahaṇameva gaṇhanti, tassa vissajjāpanatthāya Bhagavato bahum̄ bhāsamānassa kāyavācāvihesā bhavissati, pakatīyāpi ca kilantoyeva Bhagavā”ti maññamāno evamāha. Paribbājako “na me ayaṃ bhikkhu okāsam̄ karoti, atthikena pana anuvattitvā kāretabbo”ti theram̄ anuvattanto dutiyampi tatiyampi āha.

213. **Assosi khoti** sāṇidvāre ṭhitassa bhāsato pakatisoteneva assosi, sutvā ca pana Subhaddasseva atthāya mahatā ussāhena āgatattā **alam̄ Ānandā**ti-ādimāha. Tattha **alanti** paṭikkhepatthe nipāto. **Aññāpekkhovā**ti aññātukāmova hutvā. **Abbhaññimsūti⁴** yathā tesam̄ paṭiññā, tatheva jānim̄su. Idam̄ vuttam̄ hoti—sace nesam̄ sā paṭiññā niyyānikā, sabbe abbhaññamsu, no ce, na abbhaññamsu. Tasmā kim̄ tesam̄ paṭiññā niyyānikā, aniyyānikāti

1. Veṇikaraṇakāle (Syā) veṇikāle (Ka)

2. Maddaggam̄ (Syā)

3. Bhagavantam̄ (Syā)

4. Abhiññamsūti (Ka)

ayameva tassa pañhassa attho. Atha Bhagavā tesam̃
 aniyānikabhāvakathanena atthābhāvato ceva¹ okāsābhāvato ca “alan”ti
 paṭikkhipitvā dhammameva desesi. Paṭhamayāmasmiñhi Mallānam̃
 dhammam̃ desetvā majjhimayāme Subhaddassa, pacchimayāme
 bhikkhusam̃gham̃ ovaditvā balavapaccūsasamaye parinibbāyissāmicceva
 Bhagavā āgato.

214. **Samaṇopi tattha na upalabbhatī**ti paṭhamo sotāpannasamaṇopi
 tattha natthi, dutiyo sakadāgāmisamaṇopi, tatiyo anāgāmisamaṇopi, catuttho
 arahattasamaṇopi tattha natthīti attho. “Imasmim̃ kho”ti purimadesanāya
 aniyamato vatvā idāni attano sāsanaṃ niyamento āha. **Suññā parappavādā**
samaṇebhīti catunnam̃ maggānam̃ atthāya āraddhavi-passakehi catūhi,
 maggaṭṭhehi catūhi, phalaṭṭhehi catūhīti dvādasahi samaṇehi suññā
 parappavādā tucchā rittakā. **Ime ca Subhaddā**ti ime dvādasā bhikkhū.
Sammā vihareyyunti ettha sotāpanno attano adhigataṭṭhānam̃ aññassa
 kathetvā tam̃ sotāpannam̃ karonto sammā viharati nāma. Esa nayo
 sakadāgāmi-ādīsu. Sotāpattimaggaṭṭho aññampi sotāpattimaggaṭṭham̃
 karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sesamaggaṭṭhesu.
 Sotāpattimaggaṭṭhāya āraddhavi-passako attano paguṇam̃ kammaṭṭhānam̃
 kathetvā aññampi sotāpattimaggaṭṭhāya āraddhavi-passakam̃ karonto sammā
 viharati nāma. Esa nayo sesamaggaṭṭhāya āraddhavi-passakesu. Idam̃
 sandhāyāha “sammā vihareyyun”ti. **Asuñño loko arahantehi assāti**
 naḷavanam̃ saravanam̃ viya nirantaro assa.

Ekūnatimso vayasāti vayena ekūnatimsavasso hutvā. **Yam̃ pabbajinti**
 ettha **yanti** nipātamattam̃. **Kim̃ kusalānu-esīti** “kim̃ kusalan”ti anu-esanto
 pariyesanto. Tattha “kim̃ kusalan”ti sabbaññutaññāṇam̃ adhippetam̃, tam̃
 gavesantoti attho. **Yato ahanti** yato paṭṭhāya aham̃ pabbajito, etthantare
 samadhikāni paññāsa vassāni hontīti dasseti. **Ñāyassa dhammassāti**
 ariyamaggadhammassa. **Padesavattīti** padese vipassanāmagge pavattanto. **Ito**
bahiddhāti mama sāsanaṃ bahiddhā.

1. Aṭṭhānābhāvato ceva (Syā)

Samaṇopi natthīti padesaṅvattivipassakopi natthi, paṭhamasamaṇo sotāpannopi natthīti vuttaṃ hoti.

Ye etthāti ye tumhe ettha sāsane Satthārā sammukhā antevāsikābhisekena abhisittā, tesam vo lābhā tesam vo suladdhanti. Bāhirasamaye kira yaṃ antevāsikaṃ ācariyo “imaṃ pabbājehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā”ti vadati, so tena attano ṭhāne ṭhapito hoti, tasmā tassa “imaṃ pabbājehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā”ti ime lābhā honti. Therampi Subhaddo tameva bāhirasamayaṃ gahetvā evamāha.

Alattha khoti kathaṃ alattha? Thero kira naṃ ekamantaṃ netvā udakatumbato pānīyena sīsaṃ temetvā tacapañcakakammaṭṭhānaṃ kathetvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādāpetvā saraṇāni datvā Bhagavato santikaṃ ānesi. Bhagavā upasampādetvā kammaṭṭhānaṃ ācikkhi. So taṃ gahetvā uyyānassa ekamante caṅkamaṃ adhiṭṭhāya ghaṭento vāyamanto vipassanaṃ vadḍhento saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā āgamma Bhagavantam vanditvā nisīdi. Taṃ sandhāya “acirūpasampanno kho panā”ti-ādi vuttaṃ.

So ca Bhagavato pacchimo sakkhisāvako ahoṣīti saṅgītikāraṇānaṃ vacanaṃ. Tattha yo Bhagavati dharamāne pabbajitvā aparabhāge upasampadaṃ labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, upasampadampi vā dharamāneyeva labhitvā aparabhāge kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, kammaṭṭhānampi vā dharamāneyeva gahetvā aparabhāge arahattameva pāpuṇāti, sabbopi so pacchimo sakkhisāvako. Ayaṃ pana dharamāneyeva Bhagavati pabbajito ca upasampanno ca kammaṭṭhānaṃca gahetvā arahattaṃ pattoti.

Pañcamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. Idāni bhikkhusaṃghassa ovādaṃ ārabhi, taṃ dassetuṃ **atha kho Bhagavāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **desito paññattoti** dhammopi desito

ceva paññatto ca, vinayopi desito ceva paññatto ca. **Paññatto** ca nāma ṭhapito paṭṭhapitoti attho. **So vo mamaccayenā**ti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena Satthā. Mayā hi vo ṭhiteneva “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekicchaṃ, idaṃ atekicchaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ, ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ āpatti gaṇassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ saṃghassa santike vuṭṭhāti”ti sattāpattikkhandhavasena otiṇṇe vatthusmiṃ sakhandhakaparivāro Ubhatovibhaṅgo **vinayo** nāma desito, taṃ sakalampi Vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati.

Ṭhiteneva ca mayā “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañca indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti tena tenākārena ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā Suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi Suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati. Ṭhiteneva ca mayā “ime pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatiindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta sañcetanā, satta cittāni. Tatrāpi ‘ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā’ti” ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā catuvīsatisamantapaṭṭhāna-anantanayamahāpaṭṭhānapaṭimaṇḍitaṃ Abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi Abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati.

Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsavassāni bhāsitaṃ lapitaṃ “tīṇi piṭakāni pañca nikāyā navaṅgāni caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃhassāni”ti evaṃ mahāpabhedāṃ hoti. Iti imāni caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃhassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi. Ahañca kho pana dāni ekakova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃhassāni tumhe ovaḍissanti anusāsissantīti evaṃ Bhagavā bahūni kāraṇāni dassento “so vo mamaccayena Satthā”ti ovaḍitvā puna anāgate cārittaṃ dassento **yathā kho panā**ti-ādimāha.

Tattha **samudācarantī**ti kathenti voharanti. **Nāmena vā gottena vā**ti “navakā”ti avatvā “Tissa, Nāgā”ti evaṃ nāmena vā, “Kassapa, Gotamā”ti evaṃ gottena vā, “āvuso Tissa, āvuso Kassapā”ti evaṃ āvusovādena vā samudācaritabbo. **Bhanteti vā āyasmāti vā**ti bhante Tissa, āyasmā Tissāti evaṃ samudācaritabbo. **Samūhanatū**ti ākaṅkhamāno samūhanatu, yadi icchati samūhaneyyāti attho. Kasmā pana samūhanathāti ekaṃseneva avatvā vikappavacaneneva ṭhapesīti. Mahākassapassa balaṃ diṭṭhattā. Passati hi Bhagavā “samūhanathāti vuttepi saṅgītikāle Kassapo na samūhanissatī”ti. Tasmā vikappeneva ṭhapesi.

Tattha “ekacce therā evamāhaṃsu cattāri pārājikāni ṭhapatvā avasesāni khuddānukhuddakāni”ti-ādinā nayena pañcasatikasaṅgītiyaṃ **khuddānukhuddakakathā** āgatāva. Vinicchayopettha **Samantapāsādikāyaṃ** vutto. Keci panāhu—“bhante Nāgasena katamaṃ khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddakaṃ”ti Milindena raññā pucchito “dukkaṭaṃ mahārāja khuddakaṃ, dubbhāsitaṃ anukhuddakaṃ”ti vuttattā Nāgasenatthero khuddānukhuddakaṃ jānāti. Mahākassapo pana taṃ aṅānanto—

Suṇātu me āvuso saṅgho, santamhākaṃ sikkhāpadāni gihigatāni, gihinopi jānanti “idaṃ vo samaṇānaṃ Sakyaputtiyaṇaṃ kappati, idaṃ vo na kappatī”ti. Sace mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro “dhūmakālikaṃ samaṇena Gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāva nesaṃ Satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu, yato imesaṃ Satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhantī”ti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyya, esā ñattīti—

Kammavācaṃ sāvesīti. Na taṃ evaṃ gahetabbaṃ. Nāgasenatthero hi “paravādino okāso mā ahoṣī”ti evamāha. Mahākassapatthero “khuddānukhuddakāpattim na samūhanissāmī”ti kammavācaṃ sāvesi.

Brahmaṇḍakathāpi saṅgītiyaṃ āgatattā Samantapāsādikāyaṃ vinicchitā.

Kaṅkhāti dvelhakaṃ. **Vimatīti** vinicchitum asamatthatā, Buddho nu kho, na Buddho nu kho, dhammo nu kho, na dhammo nu kho, saṅgho nu kho, na saṅgho nu kho, maggo nu kho, na maggo nu kho, paṭipadā nu kho, na paṭipadā nu khoti yassa saṃsayo uppajjeyya, taṃ vo vadāmi “pucchatha bhikkhave”ti ayamettha saṅkhepattho. **Satthugāravenāpi na puccheyyāthāti** mayam Satthusantike pabbajimha, cattāro paccayāpi no Satthu santakāva, te mayam ettakaṃ kālaṃ kaṅkhamā akatvā na arahāma ajja pacchimakāle kaṅkhamā kātunti sace evaṃ Satthari gāravena na pucchatha. **Sahāyakopi bhikkhave sahāyakassa ārocetūti** tumhākaṃ yo yassa bhikkhuno sandiṭṭho sambhatto, so tassa ārocetu, ahaṃ etassa bhikkhussa kathessāmi, tassa kathamā sutvā sabbe nikkaṅkhā bhavissathāti dasseti.

Evaṃ pasannoti evaṃ saddahāmi ahanti attho. **Ñānamevāti** nikkaṅkhabhāvapaccakkhakarāṇañāmyeva, ettha Tathāgatassa na saddhāmantanti attho. **Imesaṃ hi Ānandāti** imesaṃ antosāṇiyaṃ nisinnānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ. **Yo pacchimakoti** yo guṇavasena pacchimako. Ānandattheraṃyeva sandhāyāha.

218. **Appamādena sampādeṭhāti** sati-avippavāseṇa sabbakiccāni sampādeyyātha. Iti Bhagavā parinibbānamañce nipanno pañcacattālīsa vassāni dinnam ovādam sabbam ekasmiṃ appamādapadeyeva pakkhipitvā adāsi. **Ayam Tathāgatassa pacchimā vācāti** idam pana saṅgītikārakānaṃ vacanaṃ.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Ito param yam parinibbānaparikammaṃ katvā Bhagavā parinibbuto, taṃ dassetuṃ **atha kho Bhagavā paṭhamam jhānanti-ādi** vuttam. Tattha **parinibbuto bhanteti** nirodham samāpannessa Bhagavato assāsapassāsānaṃ abhāvaṃ disvā pucchati. **Na āvusoti** thero kathamā jānāti? Thero kira Satthārā saddhim yeva taṃ taṃ samāpattim samāpajjanto yāva nevasaññānāsaññāyatanā vuṭṭhānaṃ, tāva gantvā idāni

Bhagavā nirodham samāpanno, antonirodhe ca kālamkiriya nāma natthīti jānāti.

Atha kho Bhagavā saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji -pa- tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā catutthajjhānaṃ samāpajjīti ettha Bhagavā catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ samāpajji, terasasu ṭhānesu dutiyajjhānaṃ, tathā tatiyajjhānaṃ, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Kathaṃ? Dasasu asubhesu, dvattiṃsākāre, aṭṭhasu kaṣiṇesu, mettākaraṇāmoditāsu, ānāpāne, paricchedākāseti imesu tāva catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ samāpajji. Ṭhapetvā pana dvattiṃsākāraṇa dasa asubhāni ca sesesu terasasu dutiyajjhānaṃ, tesuyeva ca tatiyajjhānaṃ samāpajji. Aṭṭhasu pana kaṣiṇesu, upekkhābrahmavihāre, ānāpāne, paricchedākāse, catūsu arūpesūti imesu pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Ayampi ca saṅkhepakathāva. Nibbānapuraṃ pavisanto pana Bhagavā dhammassāmī sabbāpi catuvīsatikotiṣatasahasasāṅkhyā samāpattiyā pavisitvā videsaṃ gacchanto nātijanaṃ āliṅgetvā viya sabbasamāpattisukhaṃ anubhavitvā pavitṭho.

Catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā Bhagavā parinibbāyīti ettha jhānasamanantaraṃ, paccavekkhaṇāsamanantaranti dve samanantarāni. Tattha jhānā vuṭṭhāya bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **jhānasamanantaraṃ** nāma. Jhānā vuṭṭhahitvā puna jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **paccavekkhaṇāsamanantaraṃ** nāma. Imānīpi dve samanantarāneva. Bhagavā pana jhānaṃ samāpajjitvā jhānā vuṭṭhāya jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgacittena abyākatena dukkhasaccena parinibbāyī. Ye hi keci Buddhā vā Paccekabuddhā vā ariyasāvaka vā antamaso kunthakipillikaṃ upādāya sabbe bhavaṅgacitteneva abyākatena dukkhasaccena kālaṃ karontīti. **Mahābhūmicālādīni** vuttanayānevāti.

220. **Bhātāti** sattā. **Appaṭipuggaloti** paṭibhāgapuggalavirahito. **Balappattoti** dasavidhañāṇabalaṃ patto.

221. **Uppādavayadhamminoti** uppādavayasabhāvā. **Tesaṃ vūpasamoti** tesaṃ saṅkhārānaṃ vūpasamo, asaṅkhatānaṃ nibbānameva sukhanti attho.

222. **Nāhu assāsapassāsoti** na jāto assāsapassāso. **Anejoti** taṇhāsaṅkhātāya ejāya abhāvena anejo. **Santiṃārabbhāti** anupādisesaṃ nibbānaṃ ārabha paṭicca sandhāya. **Yaṃ kālamakarīti** yo kālaṃ akari. Idaṃ vuttaṃ hoti “āvuso yo mama Satthā Buddhamuni santiṃ gamissāmīti santiṃ ārabha kālamakari, tassa ṭhitacittassa tādino idāni assāsapassāso na jāto natthi nappavattati”¹.

Asallīnenāti alīnena asaṅkuṭṭitena suvikasiteneva cittena. **Vedanaṃ ajjhavāsayīti** vedanaṃ adhivāsesi, na vedanānuvattī hutvā ito cito ca samparivatti. **Vimokkhoti** kenaci dhammena anāvaraṇavimokkho sabbaso apaññattibhāvūpagamo pajjotanibbānasadiso jāto.

223. **Tadāsīti** “saha parinibbānā mahābhūmicālo”¹ti evaṃ heṭṭhā vuttaṃ bhūmicālameva sandhāyāha. Tañhi lomahaṃsanañca bhimsanakañca āsi. **Sabbākāravarūpeteti** sabbavarakāraṇūpete.

224. **Avītarāgāti** puthujjanā ceva Sotāpannasakadāgāmino ca. Tesañhi domanassaṃ appahīnaṃ. Tasmā tepi bāhā paggayha kandanti. Ubhopi hatthe sīse ṭhapetvā rodantīti sabbānaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

225. **Ujjhāyantīti** “ayyā attanāpi adhivāsetuṃ na sakkonti, sesajanaṃ kathaṃ samassāsessantī”¹ti vadantiyo ujjhāyanti. **Kathambhūtā pana bhante āyasmā Anuruddho devatā manasikarotīti** devatā bhante kathambhūtā āyasmā Anuruddho sallakkheti, kiṃ tā Satthu parinibbānaṃ adhivāsentīti.

Atha tāsānaṃ pavattidassanattānaṃ thero **santāvusoti**-ādimāha. Taṃ vuttatthameva. **Rattāvasesanti** balavapaccūse parinibbutattā rattiyā

1. Na jāto nappavattīti (Ka)

avasesaṃ cullakaddhānaṃ¹. **Dhammiyā kathāyāti** aññā pāṭiyekkā dhammakathā nāma natthi, “āvuso sadevake nāma loke appaṭipuggalassa Satthuno ayaṃ maccurājā na lajjati, kimaṅgaṃ pana lokiyamahājanassa lajjissati”ti evarūpāya pana maraṇapaṭisaṃyuttāya kathāya vītināmesuṃ. Tesañhi taṃ kathaṃ kathentānaṃ muhutteneva aruṇaṃ uggacchi.

226. **Atha khoti** aruṇuggaṃ² disvāva thero therāṃ etadavoca. **Teneva karaṇīyena**ti kīdisena nu kho parinibbānaṭṭhāne mālāgandhādisakkārena bhavitabbaṃ, kīdisena bhikkhusaṃghassa nisajjaṭṭhānena bhivitaṃ, kīdisena khādanīyabhojanīyena bhavitabbanti evaṃ yaṃ Bhagavato parinibbutabhāvaṃ sutvā kattabbaṃ, teneva karaṇīyena.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. **Sabbañca tālavacaranti** sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ. **Sannipātethāti** bheriṃ carāpetvā samāharatha. Te tatheva akaṃsu. **Maṇḍalamāleti** dussamaṇḍalamāle. **Paṭiyādentāti** sajjentā.

Dakkhīna dakkhīnanti nagarassa dakkhīnadisābhāgeneva dakkhīnadisābhāgaṃ. **Bāhirena bāhiranti** antonagaraṃ appavesetvā bāhireneva nagarassa bāhirapassaṃ haritvā. **Dakkhīnato nagarassāti** Anurādhapurassa dakkhīnadvārasadise ṭhāne ṭhapetvā sakkārasammānaṃ katvā Jetavanasadise ṭhāne jhāpessāmāti attho.

228. **Aṭṭha Mallapāmokkhāti** majjhimavayā thāmasampannā aṭṭhamallarājāno. **Sīsaṃ nhātāti** sīsaṃ dhovitvā nahātā. **Āyasmantaṃ Anuruddhanti** thero va dibbacakkhukoti pākaṭo, tasmā te santesupi aññesu mahātheresu “ayaṃ no pākaṭaṃ katvā kathessati”ti therāṃ pucchimsu. **Kathaṃ pana bhante devatānaṃ adhippāyoti** bhante amhākaṃ tāva adhippāyaṃ jānāma, devatānaṃ kathaṃ adhippāyoti pucchanti. Thero paṭhamāṃ tesaṃ adhippāyaṃ dassento **tumhākaṃ khoti**-ādimāha. **Makuṭabandhanaṃ nāma Mallānaṃ cetiyanti** Mallarājūnaṃ pasādhanaṃaṅgalasālāya etaṃ nāmaṃ. Cittikataṭṭhena panesā “cetiyan”ti vuccati.

1. Cuḷakaddhānaṃ (Ka)

2. Aruṇuggaṃhi (Syā)

229. **Yāva sandhisamalasaṅkaṭṭirā**ti ettha **sandhi** nāma gharasandhi. **Samalam** nāma gūtharāsiniddhamanapanāḷi. **Saṅkaṭṭiram** nāma saṅkāraṭṭhānam. **Dibbehi ca mānusakehi ca nacche**ti upari devatānam naccāni honti, heṭṭhā manussānam. Esa nayo gītādīsu. Apica devatānam antare manussā, manussānam antare devatāti evampi sakkarontā pūjentā agamaṃsu. **Majjhena majjham nagarassa haritvā**ti evaṃ hariyamāne Bhagavato sarīre Bandhulamallasenāpatibhariyā **Mallikā** nāma “Bhagavato sarīram āharantī”ti sutvā attano sāmikassa kālam kiriyato paṭṭhāya aparibhuñjitvā ṭhapitam Visākhāya pasādhanasadisam **Mahālatāpasādhanam** nīharāpetvā “iminā Satthāram pūjessāmī”ti tam majjhāpetvā gandhodakena dhovivā dvāre ṭhitā.

Tam kira pasādhanam tāsāṅca dvinnam itthīnam, devadāniyacorassa geheti tīsuyeva ṭhānesu ahosi. Sā ca Satthu sarīre dvāram sampatte “otāretha tātā Satthu sarīran”ti vatvā tam pasādhanam Satthu sarīre paṭimuñci. Tam sīsato paṭṭhāya paṭimukkam yāvapādatalāgatam. Suvanṇavanṇam Bhagavato sarīram sattaratanamayena mahāpasādhanena pasādhitam ativiya virocittha. Tam sā disvā pasannacittā patthanam akāsi “Bhagavā yāva vaṭṭe saṃsarissāmi, tāva me pāṭiyekkam pasādhanakiccam mā hotu, niccam paṭimukkapasādhanasadisameva sarīram hotū”ti.

Atha Bhagavantam sattaratanamayena mahāpasādhanena ukkhipivā puratthimena dvārena nīharitvā puratthimena nagarassa makuṭabandhanam Mallānam cetiyam, ettha Bhagavato sarīram nikkhipiṃsu.

Mahākassapattheravatthuvanā

231. **Pāvāya Kusināranti** Pāvānagare piṇḍāya caritvā “Kusināram gamissāmī”ti addhānamaggappaṭipanno hoti. **Rukkhamūle nisīdī**ti ettha kasmā divāvihāranti na vuttam? Divāvihārathāya anisinnattā. Therassa hi parivārā bhikkhū sabbe sukhasamvaddhitā mahāpuññā. Te majjhanhikasamaye tattapāsānasadisāya bhūmiyā padasā gacchantā kilamiṃsu. Thero te disvā “bhikkhū kilamanti gantabbaṭṭhānaṅca na dūram thokam vissamivā daratham paṭippassambhetvā sāyanhasamaye Kusināram gantvā Dasabalam passissāmī”ti

maggā okkamma aññatarasmim rukkhamūle saṅghāṭim paññapetvā udakatumbato udakena hatthapāde sītale katvā nisīdi. Parivārabhikkhūpissa rukkhamūle nisīditvā yoniso manasikāre kammam¹ kurumānā tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ bhaṇamānā nisīdinsu. Iti darathavinodanattāya nisinnattā “divāvihāraṇ”ti na vuttaṃ.

Mandāravapupphaṃ gahetvāti mahāpātippamāṇaṃ pupphaṃ āgantukadaṇḍake ṭhapetvā chattaṃ viya gahetvā. **Addasa khoti** āgacchantaṃ dūrato addasa. Disvā ca pana cintesi—

“Etaṃ ājīvakassa hatthe mandāravapupphaṃ paññāyati, etañca na sabbadā manussapathe paññāyati, yadā pana koci iddhimā iddhiṃ vikubbati, tadā, sabbaññubodhisattassa ca mātukucchi-okkamanādīsu hoti. Na kho pana ajja kenaci iddhivikubbanāṃ kataṃ, na me Satthā mātukucchiṃ okkanto, na kucchito nikkhamanto, nāpissa ajja abhisambodhi, na dhammacakkappavattanaṃ, na yamakapāṭihāriyaṃ, na devorohaṇaṃ, na āyusaṅkhārossajjanaṃ. Mahallako pana me Satthā dhuvaṃ parinibbuto bhavissatī”ti.

Tato “pucchāmi nan”ti cittaṃ uppādetvā “sace kho pana nisinnakova pucchāmi, Satthari agāravo kato bhavissatī”ti uṭṭhahitvā ṭhitaṭṭhānato apakkamma chaddanto nāgarājā maṇicammaṃ viya Dasabaladattiyaṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasmim patitṭhapetvā Satthari katena gāravena ājīvakassa abhimukho hutvā “āvuso amhākaṃ Satthāraṃ jānāsī”ti āha. Kim pana Satthu parinibbānaṃ jānanto pucchi ajānantoti. Āvajjanapaṭibaddhaṃ khīṇāsavānaṃ jānanaṃ. Anāvajjitattā panesa ajānanto pucchīti eke. Thero samāpattibahulo, rattiṭṭhānadivāṭṭhānaleṇamaṇḍapādīsu niccaṃ samāpattibaleneva yāpeti, kulasantakampi gāmaṃ pavisitvā dvāre samāpattiṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhitova bhikkhaṃ gaṇhāti. Thero kira iminā pacchimena attabhāvena mahājanānuggahaṃ karissāmi “ye mayhaṃ bhikkhaṃ vā denti gandhamālādīhi vā sakkāraṃ karonti, tesam taṃ mahapphalaṃ hotū”ti

1. Manasikārena kammaṭṭhānaṃ (Syā)

evam karoti. Tasmā samāpattibahulatāya na jānāti. Iti ajānantova pucchātī vadanti, tam na gahetabban.

Na hettha ajānanakāraṇam atthi, abhilakkhitam Satthu parinibbānam ahosi dasasahassilokadhātukampanādīhi nimittehi. Therassa pana parisāya kehici bhikkhūhi Bhagavā diṭṭhapubbo, kehici na diṭṭhapubbo, tattha yehipi diṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva, yehipi adiṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva. Tattha yehi na diṭṭhapubbo, te atidassanakāmatāya gantvā “kuhim Bhagavā”ti pucchantā “parinibbuto”ti sutvā sandhāretum¹ nāsakkhissanti. Cīvaraṇca pattaṇca chaḍḍetvā ekavatthā vā dunnivatthā vā duppārutā vā urāni paṭipisantā² parodissanti. Tattha manussā “Mahākassapattherena saddhim āgatā paṃsukūlikā sayampi itthiyo viya parodanti, te kim amhe samassāsessanti”ti mayham dosam dassanti. Idam pana suññam mahā-araññam, idha yathā tathā rodantesu doso natthi. Purimataram sutvā nāma sokopi tanuko hotīti bhikkhūnam satuppādanatthāya jānantova pucchi.

Ajja sattāhaparinibbuto samaṇo Gotamoti ajja samaṇo Gotamo sattāhaparinibbuto. **Tato me idanti** tato samaṇassa Gotamassa parinibbutaṭṭhānato.

232. **Subhaddo nāma vuḍḍhapabbajitoti** “Subhaddo”ti tassa nāmam. Vuḍḍhakāle pana pabbajitattā “vuḍḍhapabbajito”ti vuccati. Kasmā pana so evamāha. Bhagavati āghātena. Ayaṃ kireso Khandhake āgate Ātumāvattusmim nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito Bhagavati Kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhim Ātumaṃ āgacchante Bhagavā āgacchatīti sutvā “āgatakāle yāgupānam³ karissāmī”ti sāmaṇerabhūmiyam ṭhite dve putte etadavoca “Bhagavā kira tātā Ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusamghena saddhim aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍam ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakam anugharakam āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi

1. Saṅghāretum (Syā)

2. Paṭivimsyantā (Syā)

3. Yāgudānam (Syā, Ka)

saṃharatha, Bhagavato āgatassa yāgupānaṃ karissāmā”¹. Te tathā akaṃsu.

Manussā te dārake mañjuka paṭibhāneyyake disvā kāretukāmāpi akāretukāmāpi kārentiyeva. Katakāle “kiṃ gaṇhissatha tātā”²ti pucchanti. Te vadanti “na amhākaṃ aññena kenaci attho, pitā pana no Bhagavato āgatakāle yāgudānaṃ dātukāmo”³ti. Taṃ sutvā manussā aparigaṇetvāva yaṃ te sakkonti āharitum, sabbaṃ denti. Yampi na sakkonti, manussehi pesenti. Atha Bhagavati Ātumaṃ āgantvā bhusāgāraṃ pavitṭhe Subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantesi “upāsakā nāhaṃ tumhākaṃ santikā aññaṃ kiñci paccāsīsāmi², mayhaṃ dārakehi ābhatāni taṇḍulādāni³ yeva saṃghassa pahonti. Yaṃ hatthakammaṃ, taṃ me dethā”³ti. “Idaṃcidaṅca gaṇhathā”³ti sabbūpakaraṇāni gāhetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārupitvā “idaṃ karotha idaṃ karotha”³ti sabbarattim vicārento satasahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguṅca madhugoḷakaṅca paṭiyādāpesi. Bhojjayāgu nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃkiñci khādanīyaṃ nāma sabbaṃ pakkhipati, kīḷitukāmānaṃ sīsamakkhanaṃyoggā hoti, sugandhagandhā.

Atha Bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṃghaparivuto piṇḍāya caritum Ātumanagarābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesum “Bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā”³ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiṅca gāhetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhumiyaṃ patiṭṭhapetvā vanditvā “paṭiggaṇhātu me bhante Bhagavā yāgun”³ti āha.

Tato “jānantāpi Tathāgatā pucchantī”³ti Khandhake āgatanayena Bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vīgarahitvā tasmim vatthusmim akappiyasamādānasikkhāpadaṅca, khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadaṅcāti dve sikkhāpadāni paññāpetvā “bhikkhave anekakappaṇaṇiyo bhojanaṃ

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

2. Gaṇhissāmi (Syā)

3. Ābhatatelādīni (Ka)

pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ adhammena uppannaṃ bhojanaṃ, imaṃ paribhuttānaṃ anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti bhikkhācārābhimukho agamāsi. Ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamano hutvā ayaṃ “sabbaṃ jānāmi”ti āhiṇḍati, sace na gahitukāmo, pesetvā ārocetabbaṃ. Ayaṃ pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattam¹ tiṭṭheyya. Idañhi mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa sabbaṃ tena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayhanti Bhagavati āghātaṃ bandhitvā Dasabale dharante kiñci vatthum nāsakkhi. Evaṃ kirassa ahosi “ayaṃ uccā kulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, maṃyeva santajjessatī”ti. Svāyaṃ ajja “parinibbuto Bhagavā”ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha.

Thero taṃ sutvā hadaye pahāradānaṃ viya matthake patitasukkhāsani viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji “sattāhamattaparinibbuto Bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena Bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṃ lahu mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sakkā sāsanaṃ osakkāpetun”ti. Tato thero cintesi—

“Sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsāpetvā chārikāya okirāpetvā² nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa Gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakā vivadanti’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti adhivāsemi tāva.

Bhagavatā hi desito dhammo asaṅgahitapuppharāsidadiso. Tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ pāpapuggalānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti, sutte eko dve pañhāvārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle natṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ karissāma. Evañhi sati

1. Sattāhamattampi (Ka)

2. Chārikāya sīsaṃ okirāpetvāpi (Syā)

daḷham¹ suttana saṅgahitāni pupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati.

Etadatthañhi Bhagavā mayhaṃ tīṇi gāvutāni paccuggamaṇaṃ akāsi, tīhi ovādehi upasampadaṃ adāsi, kāyato apanetvā kāye cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse paṇiṃ cāletvā candūpamaṃ paṭipadaṃ kathento maṃ kāyasakkhim katvā kathesi, tikkhattum sakalasāsanadāyajjaṃ paṭicchāpesi. Mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vuddhim mā alattha. Yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhiyati. Avinayo na dippati, vinayo na paṭibāhiyati. Adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti. Avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti. Tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiyaṃ kathessanti. Athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipitum na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissati”ti.

So evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppannanti kassaci anārocetvā bhikkhusaṃghaṃ samassāsesi. Tena vuttaṃ “atha kho āyasmā Mahākassapo -pa- netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti.

233. **Citakanti** vīsaratanasatikaṃ candanacitakaṃ. **Āḷimpessāmāti** aggim gāhāpessāma. **Na sakkonti āḷimpetunti** aṭṭhapi soḷasapi dvattimsapi janā jālanatthāya yamakayamaka-ukkāyo gahetvā tālavaṇṭhi² bijantā bhastāhi dhamantā tāni tāni kāraṇāni karontāpi na sakkontiyeva aggim gāhāpetum. **Devatānaṃ adhippāyoti** ettha tā kira devatā therassa upaṭṭhākadevatāva. Asītimahāsāvakesu hi cittāni pasādetvā tesam upaṭṭhākāni asītikulasahassāni sagge nibbattāni. Tattha there cittaṃ pasādetvā sagge nibbattā devatā tasmim samāgame theram adisvā “kuhim nu kho amhākaṃ kulūpakatthero”ti antarāmagge paṭipannaṃ disvā “amhākaṃ kulūpakattherena avandite citako mā pajjalitthā”ti adhiṭṭhahimsu.

1. Daḷhena (Syā)

2. Tālavaṇṭhi (Syā)

Manussā taṃ sutvā “Mahākassapo kira nāma bho bhikkhu pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ ‘Dasabalassa pāde vandissāmi’ ti āgacchati. Tasmim kira anāgate citako na pajjalissati. Kīdiso bho so bhikkhu kāḷo odāto dīgho rasso, evarūpe nāma bho bhikkhumhi ṭhite kiṃ Dasabalassa parinibbānaṃ nāmā” ti keci gandhamālādihattā paṭipathaṃ gacchimsu. Keci vīthiyo vicittā katvā āgamanamaggaṃ olokayamānā aṭṭhamsu.

234. **Atha kho āyasmā Mahākassapo yena Kusinārā -pa- sirasā vandīti** therō kira citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā āvajjantova sallakkhesi “imasmim ṭhāne sīsaṃ, imasmim ṭhāne pādā” ti. Tato pādānaṃ samīpe ṭhatvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “arāsahassapaṭimaṇḍitacakkalakkhaṇapatiṭṭhitā Dasabalassa pādā saddhiṃ kappāsapaṭalehi pañca dussayugasatāni suvaṇṇadoṇim candanacitakañca dvedhā katvā mayhaṃ uttamaṅge siraṣmim patiṭṭhahantū” ti adhiṭṭhāsi. Saha adhiṭṭhānacittena tāni pañca dussayugasatāni dvedhā katvā valāhakantarā puṇṇacando viya pādā nikkhamimsu. Thero vikasitarattapadumasadise hatthe pasāretvā suvaṇṇavaṇṇe Satthupāde yāva gopphakā daḷhaṃ gahetvā attano siravare patiṭṭhapesi. Tena vuttaṃ “Bhagavato pāde sirasā vandī” ti.

Mahājano taṃ acchariyaṃ disvā ekappahāreṇeva mahānādaṃ nadi, gandhamālādīhi pūjetvā yathārucci vandi. Evaṃ pana therena ca mahājanena ca tehi ca pañcahi bhikkhusatehi vanditamatte puna adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Pakati-adhiṭṭhānavaseneva therassa hatthato mucchitvā alattakavaṇṇāni Bhagavato pādatalāni candanadāru-ādīsu kiñci acāletvāva yathāṭṭhāne patiṭṭhahimsu, yathāṭṭhāne ṭhitāneva¹ ahesum. Bhagavato hi pādesu nikkhamantesu vā pavisantesu vā kappāsa-amsu vā dasikatantaṃ vā² telabindu vā dārukkhandhaṃ vā ṭhānā calitaṃ nāma nāhosi. Sabbhaṃ yathāṭṭhāne ṭhitameva ahosi. Uṭṭhahitvā pana atthaṅgate cande viya sūriye viya ca Tathāgatassa pādesu antarahitesu mahājano mahākanditaṃ kandi. Parinibbānakālato adhikataṃ kārūññaṃ ahosi.

1. Yathāṭṭhitāneva (Syā)

2. Dussatantaṃ vā (Syā)

Sayameva Bhagavato citako pajjalīti idam pana kassaci pajjalāpetum vāyamantassa adassanavasena vuttam. Devatānubhāvena panesa samantato ekappahāreneva pajjali.

235. **Sarīrāneva avasissimsūti** pubbe ekagghanena t̥hitattā sarīram nāma ahosi. Idāni vippakiṇṇattā sarīrānīti vuttam. Sumanamakuḷasadisā ca dhotamuttasadisā ca suvaṇṇasadisā ca dhātuyo avasissimsūti attho. Dīghāyukabuddhānañhi sarīram suvaṇṇakkhandhasadisam ekameva hoti. Bhagavā pana “aham na ciram t̥hatvā parinibbāyāmi, mayham sāsanam tāva sabbattha na vitthāritam, tasmā parinibbutassāpi me sāsapamattampi dhātum gahetvā attano attano vasanaṭṭhāne cetiyam katvā paricaranto mahājano saggaparāyaṇo hotū”ti dhātūnam vikiraṇam adhiṭṭhāsi. Kati panassa dhātuyo vippakiṇṇā, kati na vippakiṇṇāti. Catasso dāṭhā, dve akkhakā, uṇhīsanti imā satta dhātuyo na vippakirimsu, sesā vippakirimsūti. Tattha sabbakhuḍḍakā dhātu sāsapabījamattā ahosi, mahādhātu majjhe bhinnataṇḍulamattā, atimahaṭī majjhe bhinnamuggamattā¹.

Udakadhārāti aggabāhumattāpi jaṅghamattāpi tālakkhandhamattāpi udakadhārā ākāsatō patitvā nibbāpesi. **Udakasālatoti** parivāretvā t̥hitasālarukkhe sandhāyetaṃ vuttam, tesampi hi khandhantaraviṭapantarehi udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesum. Bhagavato citako mahanto. Samantā pathaviṃ bhinditvāpi naṅgalasīsamattā udakavaṭṭi phalikavaṭṭamsakasadisā uggantvā citakameva gaṇhanti. **Gandhodakenāti** suvaṇṇaghaṭe rajataghaṭe ca pūretvā ābhatanānāgandhodakena. **Nibbāpesunti** suvaṇṇamayarajatamayehi aṭṭhadaṇḍakehi vikiritvā candanacitakam nibbāpesum.

Ettha ca citake jhāyamāne parivāretvā t̥hitasālarukkhanam sākhandtarehi viṭapantarehi pattantarehi jālā uggacchanti, pattam vā sākā vā puppham vā daḍḍhā nāma natthi, kipillikāpi makkaṭakāpi² jālānam antareneva

1. Bhinnamuggadalamattāti (Ka) Khu 4. 384 piṭṭhe passitabbari.

2. Kipillikāpi makkaṭakāpi pāṇakāpi (Syā)

vicaranti. Ākāsato patita-udakadhārāsupi sālarukkhehi nikkhanta-udakadhārāsupi pathaviṃ bhinditvā nikkhanta-udakadhārāsupi dhammakathāva¹ pamāṇaṃ. Evaṃ citakaṃ nibbāpetvā pana Mallarājāno santhāgāre catujjātiyagandhaparibhaṇḍaṃ kāretvā lājapañcamāni pupphāni vikiritvā upari celavitānaṃ bandhitvā suvaṇṇatārakādīhi khacitvā tattha gandhadāmamālādāmaratanadāmāni olambetvā santhāgārato yāva makuṭabandhanasaṅkhātā sīsapasādhanamaṅgalasālā, tāva ubho hi passehi sāṅkilañjaparikkhepaṃ kāretvā upari celavitānaṃ bandhāpetvā suvaṇṇatārakādīhi khacitvā tatthapi gandhadāmamālādāmaratanadāmāni olambetvā maṇidaṇḍavaṇṇehi veṇūhi ca pañcavaṇṇaddhaje ussāpetvā samantā vātapaṭākā² parikkhipitvā susammaṭṭhāsu vīthīsu kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapetvā daṇḍakadīpikā jāletvā alaṅkatahatthikkhandhe saha dhātūhi suvaṇṇadoṇiṃ ṭhapetvā mālāgandhādīhi pūjentā sādhuḱīlitaṃ kīlāntā antonagaraṃ pavesetvā santhāgāre sarabhamayapallaṅke³ ṭhapetvā upari setacchattaṃ dhāresuṃ. Evaṃ katvā “atha kho Kosinārakā Mallā Bhagavato sarīrāni sattāhaṃ santhāgāre sattipaṇjaraṃ karitvā”ti sabbaṃ veditabbaṃ.

Tattha **sattipaṇjaraṃ karitvā**ti sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā. **Dhanupākāraṇ**ti paṭhamaṃ tāva hatthikumbhena kumbhaṃ paharante parikkhipāpesuṃ, tato asse gīvāya gīvaṃ paharante. Tato rathe āṇikoṭiyā āṇikoṭiṃ paharante. Tato yodhe bāhunā bāhuṃ paharante. Tesāṃ pariyaṇte koṭiyā koṭiṃ paharamānāni dhanūni parikkhipāpesuṃ. Iti samantā yojanappamāṇaṃ ṭhānaṃ sattāhaṃ sannāhagavacchikaṃ viya katvā ārakkhaṃ saṃvidahiṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ “dhanupākāraṃ parikkhipāpetvā”ti.

Kasmā panete evamakāmsūti. Ito purimesu hi dvīsu sattāhesu te bhikkhusaṃghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ saṃvidahantā sādhuḱīlikāya okāsaṃ na labhiṃsu. Tato nesāṃ ahoṣi “imaṃ sattāhaṃ sādhuḱīlitaṃ kīlissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ṇatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīlissāma”ti. Te tathā evamakāmsu.

1. Dhammatāva (Syā)

2. Dhajapaṭākā (Syā), ratanapaṭākā (Ka)

3. Sattaratanamayapallaṅke (Syā), sāramayapallaṅke (Ka)

Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā

236. **Assosi kho rājāti** kathaṃ assosi. Paṭhamameva kirassa amaccā sutvā cintayīmsu “Sathā nāma parinibbuto, na so sakkā puna āharitum. Pothujjanikasaddhāya pana amhākaṃ raññā sadiso natthi, sace esa imināva niyāmena suṇissati, hadayamassa phalissati. Rājā kho pana amhehi anurakkhitabbo”ti te tisso suvaṇṇadoṇiyo āharitvā catumadhurassa pūretvā rañño santikaṃ gantvā etadavocum “deva amhehi supinako diṭṭho, tassa paṭighātattam tumhehi dukūladupaṭtam nivāsetvā yathā nāsāpuṭamattam paññāyati, evaṃ catumadhuradoṇiyā nipajjitum vaṭṭati”ti. Rājā atthacarānam amaccānam vacanam sutvā “evaṃ hotu tātā”ti sampaṭicchitvā tathā akāsi.

Atheko amacco alaṅkāraṃ omuñcitvā kese pakiriya yāya disāya Sathā parinibbuto, tadabhimukho hutvā añjalim paggayha rājānam āha “deva maraṇato muccanakasatto nāma natthi, amhākaṃ āyuvaddhano cetiyaṭṭhānam puññakkhetam abhisekasiṅcako¹ so Bhagavā Sathā Kusinārāya parinibbuto”ti. Rājā sutvāva visaññijāto catumadhuradoṇiyam usumam muñci. Atha nam ukkhipitvā dutiyāya doṇiyā nipajjāpesum. So puna saññam labhitvā “tātā kim vadethā”ti pucchi. “Sathā mahārāja parinibbuto”ti. Rājā punavi visaññijāto catumadhuradoṇiyā usumam muñci. Atha nam tatopi ukkhipitvā tatiyāya doṇiyā nipajjāpesum. So puna saññam labhitvā “tātā kim vadethā”ti pucchi. “Sathā mahārāja parinibbuto”ti. Rājā punapi visaññijāto, atha nam ukkhipitvā nahāpetvā matthake ghaṭehi udakaṃ āsiṅcimsu.

Rājā saññam labhitvā āsanā vuṭṭhāya gandhaparibhāvite maṇivaṇṇe kese vikiritvā suvaṇṇaphalakavaṇṇāya piṭṭhiyam pakiritvā pāṇinā uram paharitvā pāvālaṅkuravaṇṇāhi suvaṭṭitaṅgulīhi suvaṇṇabimbisakavaṇṇam uram sibbanto viya gahetvā paridevamāno ummattakavesena antaravīthim otiṇṇo, so alaṅkatanātakaparivuto nagarato nikkhamma Jīvakambavanam gantvā yasmim ṭhāne nisinnena Bhagavatā dhammo desito, tam olo-

1. Abhisekapīṭhako (Syā)

ketvā “Bhagavā sabbaññu nanu imasmim̄ ṭhāne nisīditvā dhammaṃ desayittha, sokasallam̄ me vinodayittha, tumhe mayham̄ sokasallam̄ nīharittha, aham̄ tumhākaṃ saraṇam̄ gato¹, idāni pana me paṭivacanampi na detha Bhagavā”ti punappunam̄ paridevitvā “nanu Bhagavā aham̄ aññadā evarūpe kāle ‘tumhe mahābhikkhusam̄ghaparivārā Jambudīpatale cārikaṃ carathā’ti suṇomi, idāni panāham̄ tumhākaṃ ananurūpaṃ ayuttam̄ pavattim̄ suṇomi”ti evamādini ca vatvā saṭṭhimattāhi gāthāhi Bhagavato guṇam̄ anussarivā cintesi “mama parideviteneva² na sijjhati, Dasabalassa dhātuyo āharāpessāmī”ti evam̄ assosi. Sutvā ca imissā visaññibhāvādipavattiyā avasāne dūtam̄ pāhesi. Tam̄ sandhāya **atha kho rājāti**-ādi vuttam̄.

Tattha **dūtam̄ pāhesīti** dūtañca paṇṇaṇca pesesi. Pesetvā ca pana “sace dassanti, sundaram̄. No ce dassanti, āharaṇupāyena āharissāmī”ti caturaṅginim̄ senam̄ sannayhitvā sayampi nikkhantoyeva. Yathā ca Ajātasattu, evam̄ Licchavī-ādayopi dūtam̄ pesetvā sayampi caturaṅginiyā senāya nikkhamimsuyeva. Tattha pāveyyakā sabbehi āsannatarā Kusinārato tigāvutantare nagare vasanti, Bhagavāpi Pāvam̄ pavisitvāva Kusināram̄ gato. Atha kasmā paṭhamataram̄ na āgatāti ce. Mahāparivārā panete rājāno mahāparivāram̄ karontāva pacchato jātā.

Te saṃghe gaṇe etadavocunti sabbepi te sattanagaravāsino āgantvā “amhākaṃ dhātuyo vā dentu, yuddham̄ vā”ti Kusinārānagaram̄ parivāretvā ṭhite “etaṃ Bhagavā amhākaṃ gāmakkhette”ti paṭivacanam̄ avocum̄. Te kira evamāham̄su “na mayam̄ Satthu sāsanaṃ pahiṇimha, nāpi gantvā ānayimha. Satthā pana sayameva āgantvā sāsanaṃ pesetvā amhe pakkosāpesi. Tumhepi kho pana yam̄ tumhākaṃ gāmakkhette ratanam̄ uppajjati, na tam̄ amhākaṃ detha. Sadevake ca loke Buddharatanasamaṃ ratanam̄ nāma natthi, evarūpaṃ uttamaratanam̄ labhitvā mayam̄ na dassāma. Na kho pana tumhehiyeva mātuthanato khīram̄ pītam̄, amhehipi mātuthanato khīram̄ pītam̄. Na tumheyeva purisā, amhepi purisā. Hotū”ti aññamaññam̄ aham̄kāram̄ katvā sāsanaṃ paṭisāsanaṃ pesenti, aññamaññam̄ mānagajjitam̄ gajjanti. Yuddhe pana sati Kosinārakānam̄yeva jayo abhavissa. Kasmā? Yasmā

1. Santikaṃ āgato (Syā)

2. Paridevena (Syā)

dhātupāsanattham¹ āgatā devatā nesam pakkhā ahesum. Pāliyam pana “Bhagavā amhākam gāmakkhette parinibbuto, na mayam dassāma Bhagavato sarīranam bhāgan”ti ettakameva āgataṃ.

237. **Evam vutte Doṇo brāhmaṇoti** Doṇabrāhmaṇo imam tesam vivādam sutvā “ete rājāno Bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādam karonti, na kho panetaṃ patirūpaṃ, alam iminā kalahena, vūpasamessāmi nan”ti so gantvā te saṃghe gaṇe etadavoca. Kimavoca? Unnatappadese ṭhatvā dvibhāṇavāraparimāṇam doṇagajjitam nāma avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jānimsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne “ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo”ti sabbe niravā ahesum. Jambudīpatale kira kulaghare jātā yebhuyyena tassa na antevāsiko nāma natthi. Atha so te attano vacanam sutvā nirave tuṇḥibhūte viditvā puna etadavoca “suṇantu bhonto”ti etaṃ gāthādvayam avoca.

Tattha **amhāka Buddhoti** amhākam Buddho. **Ahu khantivādoti** Buddhabhūmiṃ appatvāpi pāramiyo pūrento Khantivādītāpasakāle Dhammapālakumārakāle Chaddantahatthikāle Bhūridattanāgarājakāle Campeyyanāgarājakāle Saṅkhapālanāgarājakāle Mahākapikāle aññesu ca bahūsu jātakesu paresu kopam akatvā khantimeva akāsi. Khantimeva vaṇṇayi. Kimaṅgam pana etarahi iṭṭhāniṭṭhesu tādilakkhaṇam patto, sabbathāpi amhākam Buddho khantivādo ahosi, tassa evamvidhassa. **Na hi sādhuym uttamapuggalassa, sarīrabhāge siyā sampahāroti na hi sādhuanti** na hi sādhu ayam. **Sarīrabhāgeti** sarīravibhāganimittam, dhātukoṭṭhāsahetūti attho. **Siyā sampahāroti** āvudhasampahāro sādhu na siyāti vuttam hoti.

Sabbeva bhonto sahitāti sabbeva bhonto sahitā hotha, mā bhijjatha. **Samaggāti** kāyena ca vācāya ca ekasannipātā ekavacanā samaggā hotha. **Sammodamānāti** cittenāpi aññamaññam sammodamānā hotha. **Karomaṭṭhabhāgeti** Bhagavato sarīrāni aṭṭha bhāge

1. Dhātupūjanattham (Syā, Ka), dhātupālanattham (Ka)

karoma. **Cakkhumatoti** pañcahi cakkhūhi cakkhumato Buddhassa. Na kevalaṃ tumheyeva, bahujanopi pasanno, tesu ekopi laddhum ayutto nāma natthīti bahuṃ kāraṇaṃ vatvā saññāpesi.

238. **Tesaṃ saṃghānaṃ gaṇānaṃ paṭissutvā**ti tesaṃ tesaṃ tato tato samāgatasamghānaṃ samāgatagaṇānaṃ paṭissuṇitvā. **Bhagavato sarīrāni aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajitvā**ti ettha ayamanukkamo—Doṇo kira tesaṃ paṭissuṇitvā suvaṇṇadoṇiṃ vivarāpesi, rājāno āgantvā doṇiyaṃyeva ṭhitā suvaṇṇavaṇṇā dhātuyo disvā “Bhagavā sabbaññu pubbe mayaṃ tumhākaṃ dvattimsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ chabbaṇṇabuddharasmikhacitaṃ asīti-anubyañjanasamujjalitasobhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ addasāma, idāni pana suvaṇṇavaṇṇāva dhātuyo avasiṭṭhā jātā, na yuttamidaṃ Bhagavā tumhākaṃ”ti paridevimsu.

Brāhmaṇopi tasmim samaye tesaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā dakkhiṇadāṭhaṃ gahetvā veṭhantare ṭhapesi, atha pacchā aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhaji, sabbāpi dhātuyo pākātikanāḷiyā soḷasa nāḷiyo ahesuṃ, ekekanagaravāsino dve dve nāḷiyo labhimsu. Brāhmaṇassa pana dhātuyo vibhajantasseva Sakko Devānamindo “kena nu kho sadevakassa lokassa kaṅkhacchedanattāya catusaccakathāya paccayabhūtā Bhagavato dakkhiṇadāṭhā gahitā”ti olokeno “brāhmaṇena gahitā”ti disvā “brāhmaṇopi dāṭhāya anucchavikaṃ sakkāraṃ kātuṃ na sakkhissati, gaṇhāmi nan”ti veṭhantarato gahetvā suvaṇṇacaṅkoṭake ṭhapetvā devalokaṃ netvā Cūḷāmaṇicetiye patiṭṭhapesi.

Brāhmaṇopi dhātuyo vibhajitvā dāṭhaṃ apassanto corikāya gahitattā “kena me dāṭhā gahitā”ti pucchitumpi nāsakkhi. “Nanu tayāva dhātuyo bhājitā, kim tvam paṭhamāṃyeva attano dhātuyā atthibhāvaṃ na aññāsī”ti attani dosāropanaṃ sampassanto “mayhampi koṭṭhāsaṃ dethā”ti vattumpi nāsakkhi. Tato “ayampi suvaṇṇatumbo dhātugatikova, yena Tathāgatassa dhātuyo mitā, imassāhaṃ thūpaṃ karissāmi”ti cintetvā **imaṃ me bhonto tumbaṃ dadantūti** āha.

Pippalivaniyā moriyāpi Ajātasattu-ādayo viya dūtaṃ pesetvā yuddhasajjāva nikkhamiṃsu.

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. **Rājagahe Bhagavato sarīrānaṃ thūpaṇca mahaṇca akāsīti** katham akāsi. Kusinārato yāva Rājagahaṃ pañcavīsati yojanāni, etthantare aṭṭha-usabhavitthataṃ samatalaṃ maggaṃ kāretvā yādisaṃ Mallarājāno makuṭabandhanassa ca santhāgārassa ca antare pūjaṃ kāresuṃ. Tādisaṃ pañcavīsatiyojanepi magge pūjaṃ kāretvā lokassa anukkaṇṭhanattham sabbattha antarāpaṇe pasāretvā suvaṇṇadoṇiyaṃ pakkhittadhātuyo sattipaṇjarena parikkhipāpetvā attano vijite pañcayojanasataparimaṇḍale manusse sannipātāpesi. Te dhātuyo gahetvā Kusinārato sādhu-kīlitaṃ kīlantaṃ nikkhamitvā yattha yattha suvaṇṇavaṇṇāni pupphāni passanti, tattha tattha dhātuyo satti-antare ṭhapetvā pūjaṃ akaṃsu. Tesāṃ pupphānaṃ khīṇakāle gacchanti, rathassa dhuraṭṭhānaṃ pacchimaṭṭhāne sampatte satta divase sādhu-kīlitaṃ kīlanti. Evaṃ dhātuyo gahetvā āgacchantānaṃ satta vassāni satta māsāni satta divasāni vītivattāni.

Micchādiṭṭhikā “samaṇassa Gotamassa parinibbutakālato paṭṭhāya balakkārena sādhu-kīlītāya upaddutamha, sabbe no kammantā naṭṭhā”ti ujjhāyantā manāṃ padosetvā chaḷāsītisahassamattā apāye nibbattā. Khīṇāsavā āvajjitvā “mahājano manāṃ padosetvā apāye nibbattī”ti disvā “Sakkaṃ devarājānaṃ dhātu-āharaṇūpāyaṃ kāressāmā”ti tassa santikaṃ gantvā tamattham ārocetvā “dhātu-āharaṇūpāyaṃ karohi mahārāja”ti āhamsu. Sakko āha “bhante puthujjano nāma Ajātasattunā samo saddho natthi, na so mama vacanaṃ karissati, apica kho māravibhīmsakasadisaṃ vibhīmsakaṃ dassessāmi, mahāsaddaṃ sāvessāmi, yakkhagāhakakhipitaka-arocake karissāmi, tumhe ‘amanussā mahārāja kupitā dhātuyo āharāpethā’ti vadeyyātha, evaṃ so āharāpessatī”ti. Atha kho Sakko taṃ sabbaṃ akāsi.

Therāpi rājānaṃ upasaṅkamtivā “mahārāja amanussā kupitā, dhātuyo āharāpehī”ti bhaṇiṃsu. Rājā “na tāva bhante mayhaṃ

cittam tussati, evam santepi āharantū”ti āha. Sattamadivase dhātuyo āharimsu. Evam āhatā¹ dhātuyo gahetvā Rājagahe thūpañca mahañca akāsi. Itarepi attano attano balānurūpena āharitvā sakasakaṭṭhānesu thūpañca mahañca akaṃsu.

240. **Evametam bhūtapubbanti** evam etam dhātubhājanañceva dasathūpakaraṇaṇca Jambudīpe bhūtapubbanti pacchā saṅgītikārakā āhaṃsu. Evam patiṭṭhitesu pana thūpesu Mahākassapatthero dhātūnam antarāyam disvā rājānam Ajātasattum upasaṅkamitvā “mahārāja ekam² dhātunidhānam kātum vaṭṭati”ti āha. Sādhu bhante nidhānakammaṃ tāva mama hotu, sesadhātuyo pana katham āharāmīti. Na mahārāja dhātu-āharaṇam tuyham bhāro, amhākaṃ bhāroti. Sādhu bhante tumhe dhātuyo āharatha, aham dhātunidhānam karissāmīti. Thero tesam tesam rājakulānam paricaraṇamattameva ṭhapetvā sesadhātuyo āhari. Rāmagāme pana dhātuyo nāgā pariggaṇhimsu, tāsam antarāyo natthi. “Anāgate Laṅkādīpe Mahāvihāre Mahācetiyaṃhi nidahissanti”ti tā na āharitvā sesehi sattahi nagarehi āharitvā Rājagahassa pācīnadakkhiṇadisābhāge ṭhatvā “imasmiṃ ṭhāne yo pāsāṇo atthi, so antaradhāyatu, paṃsu suvisuddhā hotu, udakaṃ mā uṭṭahatū”ti adhiṭṭhāsi.

Rājā tam ṭhānam khaṇāpetvā tato uddhatapaṃsunā iṭṭhakā kāretvā asītimahāsāvakaṇam cetiyāni kāreti. “Idha rājā kim kāreti”ti pucchantānampi “mahāsāvakaṇam cetiyāni”ti vadanti, na koci dhātunidhānabhāvaṃ jānāti. Asītihatthagambhīre pana tasmim padese jāte heṭṭhā lohasanthāram santharāpetvā tattha Thūpārāme cetiyagharappamāṇam tambalohamayaṃ gehaṃ kārapetvā aṭṭha aṭṭha haricandanādīmāye karaṇḍe ca thūpe ca kārapesi. Atha Bhagavato dhātuyo haricandanakaraṇḍe pakkhipitvā tam haricandanakaraṇḍakampi aññasmim haricandanakaraṇḍake tampi aññasmimti evam aṭṭha haricandanakaraṇḍe ekato katvā eteneva upāyena te aṭṭha karaṇḍe aṭṭhasu haricandanathūpesu, aṭṭha haricandanathūpe aṭṭhasu lohitacandanakaraṇḍesu, aṭṭha lohitacandanakaraṇḍe aṭṭhasu lohitacandanathūpesu, aṭṭha lohitacandanathūpe aṭṭhasu dantakaraṇḍesu, aṭṭha

1. Āgatā (Syā, Ka)

2. Evam (Syā)

dantakarāṇḍe aṭṭhasu danta thūpesu, aṭṭha dantathūpe aṭṭhasu sabbaratanakarāṇḍesu, aṭṭha sabbaratanakarāṇḍe aṭṭhasu sabbaratanathūpesu, aṭṭha sabbaratanathūpe aṭṭhasu suvaṇṇakarāṇḍesu, aṭṭha suvaṇṇakarāṇḍe aṭṭhasu suvaṇṇathūpesu, aṭṭha suvaṇṇathūpe aṭṭhasu rajatakarāṇḍesu, aṭṭha rajatakarāṇḍe aṭṭhasu rajatathūpesu, aṭṭha rajatathūpe aṭṭhasu maṇīkarāṇḍesu, aṭṭha maṇīkarāṇḍe aṭṭhasu maṇithūpesu, aṭṭha maṇithūpe aṭṭhasu lohitaṅkakaraṇḍesu¹, aṭṭha lohitaṅkakaraṇḍe aṭṭhasu lohitaṅkathūpesu, aṭṭha lohitaṅkathūpe aṭṭhasu masāragallakarāṇḍesu, aṭṭha masāragallakarāṇḍe aṭṭhasu masāragallathūpesu, aṭṭha masāragallathūpe aṭṭhasu phalīkarāṇḍesu, aṭṭha phalīkarāṇḍe aṭṭhasu phalīkamayathūpesu pakkhipi.

Sabbesaṃ uparimaṃ phalīkacetiyaṃ Thūpārāmacetiyaṃ appamāṇaṃ ahoṣi, tassa upari sabbaratanamayaṃ gehaṃ kāresi, tassa upari suvaṇṇamayaṃ, tassa upari rajatamayaṃ, tassa upari tambalohamayaṃ gehaṃ². Tattha sabbaratanamayaṃ vālikaṃ okiritvā jalajathalajapupphānaṃ sahaṣṣāni vippakiritvā aḍḍhachaṭṭhāni jātakasatāni asītimahāthere Suddhodanamahārājānaṃ Mahāmāyādeviṃ satta saha jāteti sabbānetāni suvaṇṇamayāneva kāresi. Pañcapañcasate suvaṇṇarajatamaye puṇṇaghaṭe ṭhapāpesi, pañca suvaṇṇaddhajasate ussāpesi. Pañcasate suvaṇṇadīpe pañcasate rajatadīpe kārapetvā sugandhatelassa pūretvā tesu dukūlavatṭhiyo ṭhapesi.

Athāyasmā Mahākassapo “mālā mā milāyantu, gandhā mā vinassantu, dīpā mā vijjhāyantu”ti adhiṭṭhahitvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni chindāpesi—

“Anāgate Piyadāso³ nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā Asoko dhammarājā bhavissati, so imā dhātuyo vitthārikā karissatī”ti.

Rājā sabbapasādhanchi pūjetvā ādito paṭṭhāya dvāraṃ pidahanto nikkhami, so tambalohadvāraṃ pidahitvā āviñchanarajjuyāṃ kuñcīkamuddikāṃ

1. Lohitaṅgakaraṇḍesu (Syā, Ka)

2. Gehaṃ ahoṣi (Syā, Ka)

3. Piyadassī (Asokalekhāyam)

bandhitvā tattheva mahantaṃ maṇikkhandhaṃ ṭhapetvā “anāgate daliddarājā imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū”ti akkharaṃ chindāpesi.

Sakko devarājā Vissakammaṃ¹ āmantetvā “tāta Ajātasattunā dhātunidhānaṃ kataṃ, ettha ārakkhaṃ paṭṭhapehi”ti paṇiṃ, so āgantvā vālasaṅghāyantaṃ yojesi, kaṭṭharūpakāni tasmim dhātugabbhe phalikaṇṇakhaḡe gāhetvā vātasadisena vegena anupariyāyantaṃ² yantaṃ yojetvā ekāya eva āṇiyā bandhitvā samantato giṅjakāvasathākārena silāparikkhepaṃ katvā upari ekāya pidahitvā paṃsum pakkhipitvā bhūmim samaṃ katvā tassa upari pāsāṇathūpaṃ paṭiṭṭhapesi. Evaṃ niṭṭhite dhātunidhāne yāvatāyukaṃ ṭhatvā theropi parinibbuto, rājāpi yathākammaṃ gato, tepi manussā kālaṃkatā.

Aparabhāge Piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā Asoko nāma dhammarājā hutvā tā dhātuyo gahetvā Jambudīpe vitthārikā akāsi. Kathaṃ? So Nigrodhasāmaṇeraṃ nissāya sāsane laddhappasādo caturāsīti vihārasahassāni kāretvā bhikkhusaṅghaṃ pucchi “bhante mayā caturāsīti vihārasahassāni kāritāni, dhātuyo kuto labhissāmi”ti. Mahārāja “dhātunidhānaṃ nāma atthi”ti suṇoma, na pana paññāyati “asukasmim ṭhāne”ti. Rājā Rājagahe cetiyaṃ bhindāpetvā dhātuṃ apassanto paṭipākatikaṃ kāretvā bhikkhubhikkhuniyo upāsaka-upāsikāyoti catasso parisā gahetvā Vesālim gato. Tatrāpi alabhitvā Kapilavatthum. Tatrāpi alabhitvā Rāmagāmaṃ gato. Rāmagāme nāgā cetiyaṃ bhinditum na adamsu, cetiye nipatitakudālo khaṇḍākhaṇḍaṃ hoti. Evaṃ tatrāpi alabhitvā Allakappaṃ Veṭhadīpaṃ Pāvāṃ Kusināranti sabbattha cetiyāni bhinditvā dhātuṃ alabhitvāva paṭipākatikāni katvā puna Rājagahaṃ gantvā catasso parisā sannipātāpetvā “atthi kenaci sutapubbaṃ ‘asukaṭṭhāne nāma dhātunidhānaṃ’ti” pucchi.

Tatreko vīsavassasatiko thero “asukaṭṭhāne dhātunidhānaṃ”ti na jānāmi, mayhaṃ pana pitā mahāthero maṃ sattavassakāle mālācaṅkoṭakaṃ gāhāpetvā “ehi sāmaṇera asukagacchantare

1. Visukammaṃ (Ka)

2. Anupariyāyanti (Syā)

pāsāṇathūpo atthi, tattha gacchāmā”ti gantvā pūjetvā “imaṃ ṭhānaṃ upadhāretuṃ vaṭṭati sāmaṇera”ti āha. Ahaṃ ettakaṃ jānāmi mahārājāti āha. Rājā “etadeva ṭhānaṃ”ti vatvā gacche hāretvā pāsāṇathūpañca paṃsuñca apantvā heṭṭhā sudhābhūmiṃ addasa. Tato sudhañca iṭṭhakāyo ca hāretvā anupubbena pariveṇaṃ oruyha sattaratanavālukaṃ asihatthāni ca kaṭṭharūpakāni samparivattakāni addasa. So yakkhadāsake pakkosāpetvā balikammaṃ kāretvāpi neva antaṃ na koṭiṃ passanta devatānaṃ namassamāno “ahaṃ imā dhātuyo gahetvā caturāsītiyā vihārasahassesu nidahitvā sakkāraṃ karomi, mā me devatā antarāyaṃ karontū”ti āha.

Sakko devarājā cārikaṃ caranto taṃ disvā Vissakammaṃ āmantesi “tāta Asoko dhammarājā ‘dhātuyo nīharissāmī’ti pariveṇaṃ otiṇṇo, gantvā kaṭṭharūpakāni hārehi”ti. So pañcacūḷagāmadārakavesena gantvā rañño purato dhanuhattho ṭhatvā “harāmi mahārājā”ti āha. “Hara tātā”ti saraṃ gahetvā sandhimhiyeva vijjhi, sabbaṃ vipakiriyittha. Atha rājā āviñchane bandhaṃ kuñcikumuddikaṃ gaṇhi, maṇikkhandhaṃ passi. “Anāgate daliddarājā imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū”ti puna akkharāni disvā kuñjhivā “mādisaṃ nāma rājānaṃ daliddarājāti vattum ayuttan”ti punappunaṃ ghaṭetvā dvāraṃ vivarāpetvā antogetaṃ pavitṭho.

Aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari āropitadīpā tatheva pajjalanti, nīluppalapupphāni taṅkhaṇaṃ āharitvā āropitāni viya, pupphasanthāro taṅkhaṇaṃ santhato viya, gandhā taṃ muhuttaṃ pisitvā ṭhapitā viya rājā suvaṇṇapaṭṭaṃ gahetvā “anāgate Piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā Asoko nāma dhammarājā bhavissati, so imā dhātuyo vitthārikā karissatī”ti vācetvā “diṭṭho bho ahaṃ ayyena Mahākassapattherenā”ti vatvā vāmahatthaṃ ābhujitvā dakkhiṇena hatthena apphoṭesi. So tasmaṃ ṭhāne paricaraṇadhātumattameva ṭhapetvā sesā dhātuyo gahetvā dhātugehaṃ pubbe pihitanayeneva pidahitvā sabbaṃ yathāpakatiyāva katvā upari pāsāṇacetiyaṃ patiṭṭhāpetvā caturāsītiyā vihārasahassesu

dhātuyo patiṭṭhāpetvā mahāthere vanditvā pucchi “dāyādomhi bhante Buddhasāsane”ti. Kissa dāyādo tvaṃ mahārāja, bāhirako tvaṃ sāsanassāti. Bhante channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā caturāsīti vihārasahassāni kāretvā ahaṃ na dāyādo, añño ko dāyādoti. Paccayadāyako nāma tvaṃ mahārāja, yo pana attano puttañca dhītarañca pabbājeti, ayaṃ sāsane¹ dāyādo nāmāti. So puttañca dhītarañca pabbājesi. Atha naṃ therā āhaṃsu “idāni mahārāja sāsane dāyādosī”ti.

Evametam bhūtapubbanti evaṃ etaṃ atīte dhātunidhānampi Jambudīpatale bhūtapubbanti. Tatiyasaṅgītikārāpi imaṃ padaṃ ṭhāpayiṃsu.

Aṭṭhadoṇaṃ cakkhumato sarīranti-ādigāthāyo pana Tambapaṇṇidīpe therehi vuttāti.

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāsudassanasutta

Kusāvātīrājadhānīvaṇṇanā

241-2. **Evam me sutanti** Mahāsudassanasuttam. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā—**sabbaratanamayoti** ettha ekā iṭṭhakā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā, ekā lohitaṅkamayā, ekā masāragallamayā, ekā sabbaratanamayā, ayaṃ pākāro sabbapākārānaṃ anto ubbedhena¹ saṭṭhihattho ahosi. Eke pana therā “nagaraṃ nāma anto ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabbabāhiro saṭṭhihattho, sesā anupubbanīcā”ti vadanti. Eke “bahi ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabba-abbhantarimo saṭṭhihattho, sesā anupubbanīcā”ti. Eke “anto ca bahi ca ṭhatvā oloketānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā majjhe pākāro saṭṭhihattho, anto ca bahi ca tayo tayo anupubbanīcā”ti.

Esikāti esikatthambho. **Tiporisāṅgāti** ekaṃ porisaṃ majjhimapurisassa attano hatthena pañcahattham, tena tiporisaparikkhepā pannarasahatthaparimāṇāti attho. Te pana katham ṭhitāti. Nagarassa bāhirapasse ekekaṃ mahādvārabāham nissāya ekeko, ekekaṃ khuddakadvārabāham nissāya ekeko, mahādvārahuddakadvārānaṃ antarā tayo tayoti. Tālapantīsu sabbaratanamayānaṃ tālānaṃ ekaṃ sovaṇṇamayanti pākāre vuttalakkhaṇameva vedītabbam, paṇṇaphalesupi eseva nayo. Tā pana tālapantiyo asītihatthā ubbedhena, vippakiṇṇavāluke samatale bhūmibhāge pākārantare ekekā hutvā ṭhitā.

Vaggūti cheko sundaro. **Rajanīyoti** rañjetum samattho. **Khamanīyoti** divasampi suyyamāno khamateva, na bībhaccheti². **Madanīyoti** mānamadapurisamadajanano. **Pañcaṅgikassāti** ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ susiraṃ ghananti imehi pañcahaṅgehi samannāgatassa. Tattha **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bherī-ādīsu ekatalaṃ tūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma sabbato pariyonaddham.

1. Uccatarova (Syā, Ka)

2. Na nibbhaccheti (Syā, Ka)

Susiram nāma vaṁsādi. **Ghanam** nāma sammādi. **Suvinitassāti** ākaḍḍhanasithilakaraṇādīhi sumucchitassa. **Suppaṭitālitassāti** pamāṇe ṭhitabhāvajānanattham suṭṭhu paṭitālitassa. **Sukusalehi samannāhatassāti** ye vādituṁ chekā kusalā, tehi vāditassa. **Dhuttāti** akkhadhuttā. **Soṇḍāti** surāsoṇḍā. Teyeva punappunam pātukāmatāvasena **pipāsā**. **Paricāresunti** hattham vā pādam vā¹ cāletvā naccantā kīlīmsu.

Cakkaratanavaṇṇanā

243. **Sīsam nhātassāti** sīsenā saddhiṁ gandhodakena nahātassa. **Uposathikassāti** samādinna-uposathaṅgassa. **Uparipāsādavaragatassāti** pāsādavarassa upari gatassa subhojanam bhuñjivā pāsādavarassa uparimahātale sirigabbham pavisitvā silāni āvajjantassa. Tadā kira rājā pātova satasahassam vissajjetvā mahādānam datvā soḷasahi gandhodakaghaṭehi sīsam nahāyivā katapātarāso suddham uttarāsaṅgam ekaṁsam karitvā uparipāsādassa sirisayane pallaṅkam ābhujivā nisinnō attano dānādīmayaṁ puññasamudāyaṁ āvajjanto nisīdi. Ayaṁ sabbacakkavattīnam dhammatā.

Tesam taṁ āvajjantānamyeva vuttappakārapuññakammapaccaya-utusamuṭṭhānam nīlamaṇisaṅghātasadisam pācīnasamuddajalatalaṁ bhindamānam viya, ākāsam alaṅkurumānam² viya dibbam cakkaratanam pātubhavati. Taṁ Mahāsudassanassāpi tatheva pāturahosi. Tayidaṁ dibbānubhāvayuttattā dibbanti vuttam. Sahassam assa arānanti **sahassāram**. Saha nemiya, saha nābhiya cāti **sanemikam sanābhikam**. Sabbehi ākārehi paripuṇṇanti **sabbākāraparipūram**.

Tattha cakkaṅca taṁ ratijjananaṭṭhena ratanañcāti **cakkaratanam**. Yāya pana taṁ nābhiya “sanābhikan”ti vuttam, sā indanīlamayā³ hoti, majjhe panassā sāraraṅgataṁ panāli, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānā viya virocāti, majjhe chiddena viya candamaṇḍalena ubhosupi bāhirantesu raṅgataṁ kataparikkhepā hoti. Tesu panassa

1. Hatthavārapādavāre (Syā)

2. Alaṅkaraṁ kurumānam (Syā)

3. Indanīlamāyā (Syā)

nābhipanālīparikkhepaṭṭhesu yuttayuttaṭṭhānesu paricchedalekhā
suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayamā tāva assa nābhiyā
sabbākāraparipūrātā.

Yehi pana taṃ “arehi sahasāraṇaṃ”ti vuttaṃ, te sattaratanamayā
sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti, tesampi
ghaṭakamaṇikaparicchedalekhādīni suvibhattāneva hutvā paññāyanti.
Ayamassa arānaṃ sabbākāraparipūrātā.

Yāya pana taṃ nemiyā “sanemikaṇaṃ”ti vuttaṃ, sā
bālasūriyasmikalāpasirīṃ avahasamānā viya
surattasuddhasiniddhapavāḷamayā hoti. Sandhīsu panassā
sañjhārāgasassirikā¹ rattajambunadapaṭṭā vaṭṭaparicchedalekhā suvibhattā
hutvā paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūrātā.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyaṃ panassa dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antare
dhamanavaṃso viya anto susiro chiddamaṇḍalakhacito vātagāhī
pavāḷadaṇḍo hoti, yassa vāteritassa sukusalasamannāhatassa
pañcaṅgikatūriyassa viya saddo vaggu ca rajanīyo ca kamanīyo² ca
madanīyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ
ubhosu passesu samosaritakusumadāmānaṃ dve pantiyoti evaṃ
samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivāresetacchattasatadhārinā
pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi
nābhipanālīnaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā
puṇṇacandakiraṇakalāpasassirikā
taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsaṅgāgatisobhaṃ
avahasamānā viya dve muttakalāpā olambanti. Yehi cakkaranena saddhiṃ
ākāse samparivattamānehi tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya khāyanti.
Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūrātā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ
bhūñjitvā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā
pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsū kīḷamāne dāraḷakajane nāti-
uccena nātinīcena vanasaṇḍamatthakāsannena ākāsapadesena
upasobhayamānaṃ viya, rukkhasākhaḅḅāni dvādasayojanato paṭṭhāya
suyyamānena

1. Suvisuddhaghanapaṇḍaraṅgasassirikā (Syā)

2. Khamanīyo (Ka)

madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya
nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni samākaḍḍhantaṃ viya,
rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya rājadhāniyā
abhimukhaṃ āgacchati.

Athassa cakkaratanassa saddasavaneneva “kuto nu kho, kassa nu kho
ayaṃ saddo”ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisaṃ ālokayamānānaṃ tesaṃ
manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha “passatha bho acchariyaṃ, ayaṃ
puñṇacando pubbe eko ugacchati, ajjeva pana attadutiyo ugato, etañhi
rājahaṃsamithunamiva puñṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ
abhilaṅghati”ti. Tamañño āha “kiṃ kathesi samma, kuhiṃ nāma tayā dve
puñṇacandā ekato ugacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro
piñcharakiraṇo divākaro ugato”ti, tamañño hasitaṃ katvā evamāha “kiṃ
ummattosi, nanu idāneva divākaro atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ
puñṇacandaṃ anubandhamāno ugacchissati. Addhā panetaṃ
anekaratanappabhāsamudayujjalaṃ ekassāpi puññavato vimānaṃ
bhavissati”ti. Te sabbepi apasārayantā aññe evamāhaṃsu “bho kiṃ bahuṃ
vilapatha, nevāyaṃ puñṇacando, na sūriyo, na devavimānaṃ. Na hetesaṃ
evarūpā sirisampatti atthi, cakkaratanena pana etena bhavitabban”ti.

Evam pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ
cakkaratanam abhimukhaṃ hoti. Tato tehi “kassa nu kho idaṃ nibbattan”ti
vutte bhavanti vattāro “na kassaci aññassa, nanu amhākaṃ mahārājā
pūritacakkavattivatto, tassetam nibbattan”ti. Atha so ca mahājano, yo ca
añño passati, sabbo cakkaratanameva anugacchati. Tañcāpi cakkaratanam
rañño yeva atthāya attano āgatabhāvaṃ nāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ
pākāramatthakeneva nagaraṃ anusamyāyitvā atha rañño antepuraṃ
padakkhiṇaṃ katvā antepurassa ca uttarasīhapañjarasadise ṭhāne yathā
gandhapupphādīhi sukkena sakkā hoti pūjetuṃ, evam akkhāhataṃ viya
tiṭṭhati.

Evam ṭhitassa panassa vātapānachiddādīhi pavisitvā
nānāviraḅaratanappabhāsamujjalaṃ antopāsādaṃ alaṅkurumānaṃ
pabhāsamūhaṃ disvā dassanattāya

sañjātābhiḷāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamattham nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro pallaṅkam mocetvā uṭṭhāyāsanaṁ sīhapañjarasamīpaṁ gantvā taṁ cakkaratanaṁ disvā “sutaṁ kho pana metan”ti-ādikaṁ cintanaṁ¹ cintayati. Mahāsudassanassāpi sabbaṁ taṁ tatheva ahoṣi. Tena vuttaṁ “disvā rañño Mahāsudassanassa -pa-. Assaṁ nu kho ahaṁ rājā cakkavattī”ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hotīti. Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṁ abbhuggantvā pavatte idāni tassa pavattāpanattham yaṁ kātappaṁ, taṁ dassento **atha kho Ānandā**ti-ādimāha.

244. Tattha **uṭṭhāyāsana**ti nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṁ āgantvā. **Suvaṇṇabhiṅkāraṁ gahetvā**ti hatthisoṇḍasadisapanāḷim suvaṇṇabhiṅkāraṁ ukkhipitvā. **Anvadeva rājā Mahāsudassano saddhiṁ caturaṅginīyā senāyā**ti sabbacakkavattīnañhi udakena abbhukkiritvā “abhivijjīnātu bhavaṁ cakkaratanaṁ”ti vacanasamanantarameva vehāsaṁ abbhuggantvā cakkaratanaṁ pavattati. Yassa pavattisamakālemeva² so rājā cakkavattī nāma hoti. Pavatte pana cakkaratane taṁ anubandhamānova rājā cakkavattiyānavaraṁ āruyha vehāsaṁ abbhuggacchati. Athassa chattacāmarādihattho parijano ceva antepurajano ca tato nānākārakaṅcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhābharaṇappabhāsamujjalena samussitaddhajaṭṭakapaṭiṁḍitena attano attano balakāyena saddhiṁ uparājasenāpatipabhutayopi vehāsaṁ abbhuggantvā rājānameva parivārenti.

Rājayuttā pana janasaṅgahattham nagaravīthīsu bheriyo carāpenti “tātā amhākaṁ rañño cakkaratanaṁ nibbattaṁ, attano vibhavānurūpena maṇḍitapasādhikā sannipataṭṭhā”ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasaddeneva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova, sopi sabbo vehāsaṁ abbhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṁ gantukāmatācittaṁ uppajjati, so so ākāsaṅgato hoti. Evaṁ dvādasayojanāyāmaṅgalaṁ parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasarīro vā kiliṭṭhavattho

1. Cittam (Syā)

2. Pavattasamakālemeva (Ka)

vā natthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nāma vijjādharaṇṇaparisā viya ākāse gacchamānā indanīlamanītale vippakiṇṇaratanasadisā hoti. Mahāsudassanassāpi tattheva ahoṣi. Tena vuttam “anvadeva rājā Mahāsudassano saddhim caturaṅginīyā senāyā”ti.

Tam pana cakkaratanaṃ rukkhaggānaṃ uparūpari nāti-uccena nātinīcena gaganappadesena pavattati. Yathā rukkhānaṃ pupphaphalappallavehi atthikā, tāni sukkena gahetuṃ sakkonti. Yathā ca bhūmiyaṃ ṭhitā “esa rājā, esa uparājā, esa senāpatī”ti sallakkhetuṃ sakkonti. Ṭhānādīsu ca iriyāpathesu yo yena icchati, so teneva gacchati. Cittakammādisippapasutā cettha attano attano kiccaṃ karontāyeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyaṃ, tathā tesam sabbakiccāni ākāseva ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisam gahetvā tam cakkaratanaṃ vāmapassena Sinerum pahāya mahāsamuddassa uparibhāgena sattasahassayojanappamānaṃ¹ Pubbavideham gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya, parikkhepato chattimsayojanāya parisāya sannivesakkhamo sulabhāhārūpakaraṇo chāyudakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge tam cakkaratanaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otarivā yathāruci nahānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsam kappeti. Mahāsudassanassāpi sabbam tattheva ahoṣi. Tena vuttam “yasmim kho panānanda padese cakkaratanaṃ patitṭhāti, tattha so rājā Mahāsudassano vāsam upagacchi saddhim caturaṅginīyā senāyā”ti.

Evaṃ vāsam upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te “paracakkaṃ² āgatan”ti sutvāpi na balakāyaṃ sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanaṃ hi uppattisamanantameva natthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya tam rājānaṃ ārabba āvudham ukkhipituṃ visaheyya. Ayamānubhāvo cakkaratanaṃ.

1. Aṭṭhayojanasahassappamānaṃ (Syā)

2. Pana cakkam (Syā)

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
 Arī asesā damathaṃ upenti.
Arindamaṃ nāma narādhipassa,
 Teneva taṃ vuccati tassa cakkanti.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhāvānurūpaṃ pābhataṃ gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā attano moḷimaṇippabhābhisekena tassa pādapūjaṃ karontā “ehi kho mahārājā”ti-ādīhi vacanehi tassa kimkārapaṭisaṅgānaṃ āpajanti. Mahāsudassanassāpi tatheva akāmsu. Tena vuttaṃ “ye kho panānanda puratthimāya disāya -pa-anusāsa mahārājā”ti.

Tattha **svāgatanti** su āgataṃ. Ekasmiñhi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti, tādiso tvaṃ āgamananandano gamanasocano. Tasmā tava āgamaṃ su-āgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana rājā cakkavattī nāpi “ettakaṃ nāma me anuvassaṃ baliṃ upakappethā”ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādīni upaparikkhitvā pemaṇiyena mañjunā sarena “passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulīkato nirayasāmvattaniko hotī”ti-ādīnā nayena dhammaṃ desetvā “pāṇo na hantabbo”ti-ādikaṃ ovādaṃ deti. Mahāsudassanopi tatheva akāsi, tena vuttaṃ “rājā Mahāsudassano evamāha ‘pāṇo na hantabbo -pa- yathābhuttaṃca bhujjathā’ti”. Kim pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti. Buddhassāpi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kim gaṇhissantīti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā **ye kho panānandāti-ādīmāha**.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ Pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne katapātarāse cakkavattibalena vehāsaṃ abbhuggantvā puratthimasamuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṃkhittaphaṇo nāgarājā viya, saṃkhitta-ūmivipphāraṃ hutvā ogacchamaṇaṃ mahāsamuddasālilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṅkhaṇaṇṇeva ca tassa rañño puññasirim daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale

vippakiṇṇāni nānāratanaṇi tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaṇipūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathārucci ucchaṅgādīhi ādiyati, yathārucci ādinnaratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanam paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmim parisā aggato hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanam. Tampi jalanidhijalam¹ palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogaṃ nemimaṇḍalapariyantam² abhihanantam nirantameva upagacchati. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimamahāsamuddapariyantam Pubbavideham abhivijjintvā dakkhiṇasamuddapariyantam Jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Mahāsudassanopi tatheva agamāsi. Tena vuttam “atha kho Ānanda cakkaratanam puratthimam samuddam ajjhogāhetvā paccuttarivā dakkhiṇam disam pavattī”ti.

Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānam senāsanniveso paṭirājāgamanam tesam³ anusāsanippadānam dakkhiṇasamudda-ajjhogāhanam samuddasalilassa ogacchamānam ratanānam ādānanti⁴ sabbam purimanayeneva veditabbam.

Vijjintvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇam Jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttarivā sattayojanasahassappamāṇam Aparagoyānam vijetum pubbe vuttanayeneva gantvā tampi samuddapariyantam tatheva abhivijjintvā pacchimasamuddatopi uttarivā aṭṭhoyojanasahassappamāṇam Uttarakurum vijetum tatheva gantvā tampi samuddapariyantam tatheva abhivijjya uttarasamuddato paccuttarati.

Ettāvatā rañṇā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccam adhigataṃ hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanattham sapariso uddham gaganatalam abhilaṅghitvā suvikasitapadumakumudapuṇḍarīkavanavicitte cattāro jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratanadesiteneva

1. Jalam (Ka)

2. Nemimaṇḍalassa dīghantam (Syā)

3. Tesam tesam (Syā)

4. Oggacchanam nānāratanaḍānanti (Syā)

maggena yathānukkamaṃ attano rājadhāniṃ paccāgacchati. Atha taṃ cakkaratanam antepuradvāram sobhayamānam viya hutvā tiṭṭhati.

Evam patiṭṭhite pana tasmim cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyam na hoti, cakkaratanobhāsoyeva rattim andhakāram vidhamatiyeva. Ye pana andhakāratthikā honti, tesam andhakārameva hoti. Mahāsudassanassāpi sabbametaṃ tatheva ahosi. Tena vuttam “dakkhiṇam samuddam ajjhogāhetvā -pa- evarūpaṃ cakkaratanam pāturahosī”ti.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. Evam pātubhūtacakkaratanasseva cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānam samaṃ sucibhūmibhāgam¹ kāretvā haricandanādīhi surabhighandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamokiṇṇam upari suvaṇṇatārakānam antarantarā samosaritamanuññakusumadāmapaṭimaṇḍitavitānam devavimānam viya abhisaṅkharitvā “evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamanam cintethā”ti vadanti. So pubbe vuttanayeneva mahādānam datvā sīlāni ca samādāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdi. Athassa puññānubhāvavadito chaddantakulā vā uposathakulā vā taṃ sakkāravisesam anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhirattacaraṇagīvamukhapaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattapatiṭṭho susaṅghita-aṅgapaccaṅgasanniveso vikasitarattapadumacārupokkharo iddhimā yogī viya vehāsagamanasamattho manosilācuṇṇarañjita-pariyanto viya rajatapabbato hatthiseṭṭho āgantvā tasmim padese tiṭṭhati. So chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati. Uposathakulā āgacchanto sabbajeṭṭho. Pāliyam pana uposatho nāgarājā icceva āgataṃ. Nāgarājā nāma kassaci aparibhogo, sabbakaniṭṭho āgacchatīti aṭṭhakathāsu vuttam. Svāyam pūritacakkavattivattānam cakkavattānam vuttanayeneva cintayantānam āgacchati. Mahāsudassanassa pana sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānam āgantvā taṃ hatthim apanetvā tattha aṭṭhāsi. Tena vuttam “puna caparam Ānanda -pa- nāgarājā”ti.

1. Parisuddham bhūmibhāgam (Syā)

Evam pātubhūtaṃ pana taṃ hatthirataṇaṃ disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti. Rājā turitaturito āgantvā taṃ disvā pasannacitto “bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā”ti cintayanto hatthaṃ pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambitvā sūratabhāvaṃ dassento rājānaṃ upasaṅkamati. Rājā taṃ ārohitukāmo hoti. Athassa parijanā adhippāyaṃ ṇatvā taṃ hatthirataṇaṃ suvaṇṇaddhajaṃ suvaṇṇālankāraṃ hemajālapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisidāpetvāva sattaratanamayāya nisseṇiyā āruyha ākāsagamananinnacitto hoti. Tassa saha cittuppādeneva so nāgarājā rājahaṃso viya indanīlamanippabhājālaṃ nīlagaganatalaṃ abhilaṅghati. Tato cakkacārikāya vuttanayeneva sakalarājaparisa. Iti sapaṇiso rājā antopātarāseyeva sakalapaṭhaviṃ anusamyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati. Evam mahiddhikaṃ cakkavattino hatthirataṇaṃ hoti. Mahāsudassanassāpi tādisameva ahosi. Tena vuttaṃ “disvā rañño -pa- pāturaḥosī”ti.

Assaratanavaṇṇanā

247. Evam pātubhūtaḥatthiratanassa pana cakkavattino amaccā pakatimaṅgala-assaṭṭhānaṃ sucisamatalaṃ kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayeneva rañño tassa āgamanacintanattaṃ ussāhaṃ janenti. So purimanayeneva katadānamānanasakkāro samādinnaṣilabbato pāsādātale sukhanisino puññasampattiṃ samanussarati. Athassa puññānubhāvācodito sindhavakulato vijjulatāvinaddhasaradakālasetaṅgavalāhakarāsisassirīko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisasuddhasiniddhaghanasaṃhataṣarīro¹ kākagīvā viya indanīlamanī viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kālasīso** suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasadisehi saṅhavaṭṭa-ujuḡatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso** vehāsaṅgamo **Valāhako nāma assārājā** āgantvā tasmīṃ ṭhāne paṭiṭṭhāti. Mahāsudassanassa paṇesa hatthirataṇaṃ viya āgato. Sesāṃ sabbaṃ

1. Saṅghāṭasaṇḍarīro (Syā, Ka)

hatthiratane vuttanayeneva veditabbaṃ. Evarūpaṃ assaratanam sandhāya Bhagavā “puna caparan”ti-ādimāha.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. Evaṃ pātubhūta-assaratanassa pana rañño cakkavattino catuhatthāyāmaṃ sakaṭanābhisamapariṇāhaṃ ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatehi suparisuddhamuttākālāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkatarṃ caturāsītimaṇisahassaparivāram tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandasassiriṃ pharamānaṃ viya Vepullapabbatato¹ maṇiratanam āgacchati. Tassevaṃ āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇam ākāsam āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇam okāsam ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇuggamanavelā viya sañjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ vāṇijā āpaṇuggahātanam te te sippino tam tam kammantam payojenti “divā”ti maññamānā. Mahāsudassanassāpi sabbam tam tatheva ahosi. Tena vuttam “puna caparam Ānanda -pa- maṇiratanam pāturahosī”ti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. Evaṃ pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattino visayasukhavisesassa visesakāraṇam itthiratanam pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, Uttarakuruto vā puññānubhāvena sayam āgacchati. Avasesā panassā sampatti “puna caparam Ānanda rañño Mahāsudassanassa itthiratanam pāturahosi, abhirūpā dassanīyā”ti-ādinā nayena Pāḷiyamyeva āgatā.

Tattha saṅghānapāripūriyā adhikam rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānāva cakkhūni piṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassanīyā**. Dissamānāva somanassavasena cittam pasādetīti **pāsādikā**. **Paramāyāti** evam pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatāti** upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidighā nātirassā. **Dassanīyā** yasmā nātikisā nātithulā.

1. Vipulapabbatato (Syā) Vidūrapabbatato (?)

Pāsādikā yasmā nātikālikā nāccodātā. **Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā abhikkantā mānusiyaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānañhi vaṇṇābhā bahi na niccharati. Devānaṃ pana atidūrampi niccharati.

Tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ sarīrābhā obhāseti. Nātidīghādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, **atikkantā mānusiyaṇṇanti** iminā kāyasampatti vuttā. **Tūlapicuno vā kappāsapicuno** vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavāravihatassa¹ tūlapicuno vā kappāsapicuno vā. **Sīteti** rañño sītakāle. **Uṇheti** rañño uṇhakāle. **Candanagandhoti** niccakālemeva supisitassa abhinavassa catujjātisamāyojittassa haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandho vāyatīti** hasitakathitakālesu mukhato taṅkhaṇaṃ vikasitasseva nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evam rūpasamphassagandhasampattiyuttāya panassā sarīrasampattiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva uṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyini**. Tasmim nisinne tassa tālavaṇṇena bījanādikkiccam katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātini**. Kim karomi te devāti vācāya kim kāraṃ paṭisāvetīti **kim kārapaṭissāvini**. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī**. Yaṃ rañño piyaṃ, tadeva vadatīti **piyavādinī**.

Idāni “svāssā ācāro bhāvavisuddhiyāva², na sāṭheyyanā”ti dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **no aticarīti** na atikkamitvā cari, ṭhapetvā rājānaṃ aññaṃ purisaṃ cittenapi na patthesīti vuttaṃ hoti.

Tattha ye tassā ādimhi “abhirūpā”ti-ādayo ante “pubbuṭṭhāyini”ti-ādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva. “Atikkantā mānusiyaṇṇaṃ”ti-ādayo pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaranapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbattāti veditabbā.

1. Sattadhā vihatassa (Syā)

2. Bhāva visuddhiyāva (Syā)

Abhirūpatādīkāpi vā cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya sabbākāraparipūrā jātā. Tenāha “evarūpaṃ itthiratanam pāturahosī”ti.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. Evaṃ pātubhūta-itthiratanassa pana rañño cakkavattino dhanakaraṇīyānam kiccānam yathāsukhaṃ pavattanatthaṃ gahapatiratanam pātubhavati. So pakatīyāva mahābhogo, mahābhogakule jāto. Rañño dhanarāsivaḍḍhako seṭṭhigahapati hoti. Cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajam dibbacakkhu pātubhavati, yena antopathaviyampi yojanabbhantare nidhim passati, so tam sampattim disvā tuṭṭhamānaso gantvā rājānam dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Mahāsudassanassāpi tatheva sampādesi. Tena vuttam “puna caparam Ānanda -pa- evarūpaṃ gahapatiratanam pāturahosī”ti.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. Evaṃ pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccasamvidhānasamatthaṃ pariṇāyakaratanam pātubhavati. So rañño jeṭṭhaputtova hoti. Pakatīyā eva so paṇḍito byatto medhāvī vibhāvī. Rañño puññānubhāvam nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittaññaṃ uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāram ña tvā rañño hite ca ahite ca vavatthapetum samatto hoti, sopi tam attano ānubhāvam disvā tuṭṭhahadayo rājānam sabbakiccānusāsanena pavāreti. Mahāsudassanampi tatheva pavāresi. Tena vuttam “puna caparam -pa- pariṇāyakaratanam pāturahosī”ti.

Tattha ṭhapetabbaṃ ṭhapetunti tasmim tasmim ṭhānantare ṭhapetabbaṃ ṭhapetum.

Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā

252. Samavepa, kinīyāti samavipācanīyā¹. Gahaṇīyāti kammajatejodhātuyā. Tattha yassa bhuttamattova āhāro jīrati, yassa

1. Samavipākinīyā (Syā)

vā pana puṭabhattaṃ viya tатtheva tiṭṭhati, ubhopete na samavepākiniyā samannāgatā. Yassa pana puna bhattakāle bhattachando uppajjateva, ayaṃ samavepākiniyā samannāgatoti.

Dhammapāsādapokkharaññaṇṇā

253. **Māpesi khoti** nagare bherim carāpetvā janarāsim kāretvā na māpesi, rañño pana saha cittuppādeneva bhūmim bhinditvā caturāsīti pokkharāṇisahassāni nibbattiṃsu. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Dvīhi vedikāhīti** ekāya iṭṭhakānaṃ pariyanteyeva parikkhattā ekāya pariveṇaparicchedapariyante. **Etadahosīti** kasmā ahosi. Ekadivasam kira nahatvā ca pivitvā ca gacchantam mahājanaṃ mahāpuriso oloketvā ime ummattakaveseneva gacchanti. Sace etesaṃ ettha piḷandhanapupphāni bhavyeyum, bhaddakaṃ siyāti. Athassa etadahosi. Tattha **sabbotukanti** puppham nāma ekasmim yeva utumhi pupphati. Aham pana tathā karissāmi “yathā sabbesu utūsu pupphissatī”ti cintesim. **Ropāpesīti** nānāvāṇṇa-uppalabījādini tato tato āharāpetvā na ropāpesi, saha cittuppādeneva panassa sabbam ijhati. Tam loko raññā ropitanti maññi. Tena vuttaṃ “ropāpesī”ti. Tato paṭṭhāya mahājano nānappakāram jalajathalajamālam piḷandhitvā nakkhattam kīlamāno viya gacchati.

254. Atha rājā tato uttaripe janam sukhasamappitam kātukāmo “yannūnāham imāsam pokkharāṇīnam tīre”ti-ādinā janassa sukhaividhānam¹ cintetvā sabbam akāsi. Tattha **nhāpesunti** añño sarīram ubbaṭṭesi, añño cuṇṇāni yojesi, añño tīre² nahāyantassa udakam āhari, añño vatthāni paṭiggahesi ceva adāsi ca.

Paṭṭhapesi khoti katham paṭṭhapesi. Itthīnañca purisānañca anucchavike alaṅkāre kāretvā itthimattameva tattha paricāravasena sesam sabbam pariccāgavasena ṭhapetvā rājā Mahāsudassano dānam deti, tam paribhuñjathāti bherim carāpesi. Mahājano pokkharāṇītīram āgantvā nahatvā vatthāni parivattetvā nānāgandhehi vilitto piḷandhanavicittamālo

1. Sukhavidhānamva (Syā, Ka)

2. Pokkharāṇītīre (Syā)

dānaggaṃ gantvā anekappakāresu yāgubhattakhajjakesu atthavidhapānesu ca yo yaṃ icchati, so taṃ khāditvā ca pivītvā ca nānāvaṇṇāni khomasukhumāni vatthāni nivāsetvā sampattiṃ anubhavitvā yesaṃ tādisāni atthi, te ohāya gacchanti. Yesaṃ pana natthi, te gahetvā gacchanti. Hatthi-assayānādisupi nisīditvā thokaṃ vicarītvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Varasayanesu nipajjitvā sampattiṃ anubhavitvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Itthīhipi saddhiṃ sampattiṃ anubhavitvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Sattavidharatanapasādhanāni ca pasādhettvāpi sampattiṃ anubhavitvā anattikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Tampi dānaṃ utthāya samuṭthāya dīyateva. Jambudīpavāsikānaṃ aññaṃ kammaṃ natthi, rañño dānaṃ paribhuñjantāva vicaranti.

255. Atha brāhmaṇagahapatikā cintesuṃ “ayaṃ rājā evarūpaṃ dānaṃ dadantopi ‘mayhaṃ taṇḍulādīni vā khīrādīni vā dethā’ti na kiñci āharāpeti, na kho pana amhākaṃ ‘rājā āharāpeti’ti tuṇhīmāsituṃ patirūpan”ti te bahūṃ sāpateyyaṃ saṃharītvā rañño upanāmesuṃ. Tasmā “atha kho Ānanda brāhmaṇagahapatikā”ti-ādimāha. **Evaṃ samacintesunti** kasmā evaṃ cintesuṃ. Kassaci gharato appaṃ ābhataṃ, kassaci bahu. Tasmīṃ paṭisaṃhariyamāne “kiṃ taveva gharato sundaraṃ ābhataṃ, na mayhaṃ gharato, kiṃ taveva gharato bahu na mayhan”ti evaṃ kalahasaddopi uppajjeyya, so mā uppajjitthāti evaṃ samacintesuṃ.

256. **Ehi tvaṃ sammāti** ehi tvaṃ vayassa¹. **Dhammaṃ nāma pāsādanti** pāsādassa nāmaṃ āropetvāva āṇāpesi². Vissakammo pana kīva³ mahanto deva pāsādo hotūti paṭipucchītvā dīghato yojanaṃ vitthārato aḍḍhayojanaṃ sabbaratanamayova hotūti vuttepi evaṃ hotu bhaddaṃ tava vacananti tassa paṭissuṇītvā dhammarājānaṃ sampaṭicchāpetvā māpesi. Tatha **evaṃ bhaddaṃ tavāti kho Ānandāti** evaṃ bhaddaṃ tava iti kho Ānanda. **Paṭissutvāti** sampaṭicchītvā, vatvāti attho. **Tuṇhībhāvenāti**

1. Vayasa (Syā)

2. Māpesi (Ka)

3. Kimva (Ka)

samaṇadhammaṭṭipattikaraṇokāso me bhavissatīti icchanto tuṅhībhāvena adhivāsesi. **Sāramayoti** candanasāramayo.

257. **Dvīhi vedikāhīti** ettha ekā vedikā panassa uṅhīsamattthake ahoṣi, ekā heṭṭhā paricchedamatthake.

258. **Duddikkho ahoṣīti** du-uddikkho, pabhāsampattiyā duddasoti attho. **Musatīti** harati phandāpeti niccalabhāvena paṭiṭṭhātuṃ na deti. **Viddheti** ubbidhe, meghavigamena dūrībhūtetī attho. **Deveti** ākāse.

259. **Māpesi khoti** ahaṃ imasmiṃ ṭhāne pokkharāṇiṃ māpemi, tumhākaṃ gharāni bhindathāti na evaṃ kāretvā māpesi. Cittuppādaseneva panassa bhūmiṃ bhinditvā tathārūpā pokkharāṇi ahoṣi. **Te sabbakāmehīti** sabbehi icchiticchitavattūhi, samaṇe samaṇaparikkhārehi, brāhmaṇe brāhmaṇaparikkhārehi santappesīti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. **Mahiddhikoti** cittuppādaseneva caturāsītipokkharāṇīsahassānaṃ nibbattisaṅkhātāya mahatiyā iddhiyā samannāgato. **Mahānubhāvoti** tesāmyeva anubhavitabbānaṃ mahantatāya mahānubhāvena samannāgato. **Seyyathidanti**¹ nipāto, tassa “katamesaṃ tiṇṇaṃ”ti attho. **Dānassāti** sampattipariccāgassa. **Damassāti** Ālavakasutte² paññā damoti āgato. Idha attānaṃ damentena kataṃ uposathakammaṃ. **Sarīyamassāti** sīlassa.

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Idha ṭhatvā panassa pubbayogo veditabbo—rājā kira pubbe gahapatikule nibbatti. Tena ca समयena dharamānakasseva Kassapabuddhassa sāsane eko therō araṇṇe vāsāṃ vasati, bodhisatto

1. Seyyathīdanti (Syā)

2. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

attano kammaṇa araṇṇaṃ pavīṭṭho therāṃ disvā upasaṅkamtivā vanditvā therassa nisajjanaṭṭhānacaṅkamanatṭhānāni oloketvā pucchi “idheva bhante ayyo vasatī”ti. Āma upāsakāti sutvā “idheva ayyassa paṇṇasālaṃ kātum vaṭṭatī”ti cintetvā attano kammaṃ pahāya dabbasambhāraṃ koṭṭetvā paṇṇasālaṃ katvā chādetvā bhittiyo mattikāya limpivā dvāraṃ yojetvā kaṭṭhattharaṇaṃ katvā “karissati nu kho paribhogaṃ, na karissatī”ti ekamantaṃ nisīdi. Thero antogāmato āgantvā paṇṇasālaṃ pavisitvā kaṭṭhattharaṇe nisīdi. Upāsakopi āgantvā vanditvā samīpe nisinno “phāsukā bhante paṇṇasālā”ti pucchi. Phāsukā bhaddamukha pabbajitasāruppātī. Vasissatha bhante idhāti. Āma upāsakāti, so adhivāsanākārena vasissatīti ṇatvā nibaddhaṃ mayhaṃ gharadvāraṃ āgantabbanti paṭijānāpetvā “ekaṃ me bhante varaṃ dethā”ti āha. Atikkantavarā upāsaka pabbajitātī. Bhante yañca kappati, yañca anavajjanti. Vadehi upāsakāti. Bhante nibaddhavasanaṭṭhāne nāma manussā maṅgale vā amaṅgale vā āgamaṇaṃ icchanti, anāgacchantassa kujjhanti. Tasmā aṇṇaṃ nimantitaṭṭhānaṃ gantvāpi mayhaṃ gharaṃ pavisitvāva bhattakiccaṃ niṭṭhāpetabbanti. Thero adhivāsesi.

So paṇṇasālāya kaṭasāṭakaṃ¹ pattharivā mañcapīṭhaṃ pañṇapesi, apassenāṃ nikkhipi, pādakathalikāṃ ṭhapesi, pokkharāṇiṃ khaṇi, caṅkamaṃ katvā vālikāṃ okiri, mige āgantvā bhittiṃ ghaṃsitvā mattikaṃ pāṭente disvā kaṭṭakavatīṃ parikkhipi. Pokkharāṇiṃ otarivā udakaṃ ālulikaṃ karonte disvā anto pāsāṇehi cinitvā bahi kaṭṭakavatīṃ parikkhipivā antovatipariyante tālapantiyo ropeti, mahācaṅkame sammatṭhatṭhānaṃ ālulente disvā caṅkamampi vatiyā parikkhipivā antovatipariyante tālapantiṃ ropesi. Evaṃ āvāsaṃ niṭṭhapetvā therassa ticīvaraṃ, piṇḍapātaṃ, osadhaṃ, paribhogabhājanaṃ, āraṅkaṭakaṃ, pipphalikaṃ, nakhacchedanaṃ, sūciṃ, kattarayaṭṭhiṃ, upāhanaṃ, udakatumbaṃ, chattaṃ, dīpakapallakaṃ, malaharaṇiṃ. Parissāvanaṃ, dhamakaraṇaṃ, pattāṃ, thālakāṃ, yaṃ vā panaṇṇampi pabbajitānaṃ paribhogajātaṃ, sabbaṃ adāsi. Therassa bodhisattena adinnaparikkhāro nāma nāhosi. So sīlāni rakkhanto uposathaṃ karonto

1. Kaṭasāraṅkaṃ (Syā)

yāvajīvaṃ therāṃ upaṭṭhahi. Thero tattheva vasanto arahattaṃ patvā parinibbāyi.

Bodhisattopi yāvatāyukaṃ puññaṃ katvā devaloke nibbattitvā tato cuto manussalokaṃ āgacchanto Kusāvatiyā rājadhāniyā nibbattitvā Mahāsudassano rājā ahoṣi.

Evam nātimahantampi, puññaṃ āyatane¹ kataṃ.
Mahāvīpākaṃ hoṭīti, kattabbaṃ taṃ vibhāvinā.

Mahāvīyūhanti rajatamayaṃ mahākūṭāgāraṃ. Tattha vasitukāmo hutvā agamāsi, **ettāvataṃ kāmavitakkāti** kāmavitakka tayā ettāvataṃ nivattitabbaṃ, ito paraṃ tuyhaṃ abhūmi, idaṃ **jhānāgāraṃ** nāma, nayidaṃ tayā saddhim vasanaṭṭhānanti evaṃ tayo vitakke kūṭāgāradvāreyeva nivattesi.

261. **Paṭhamajjhānanti**-ādīsu viṣuṃ **kaṣiṇaparikkammaṃ** nāma natthi. Nīlakaṣiṇena atthe sati nīlamaṇiṃ, pītakaṣiṇena atthe sati suvaṇṇaṃ, lohitaṣiṇena atthe sati rattamaṇiṃ, odātaṣiṇena atthe sati rajatanti olokita-olokitaṭṭhāne kaṣiṇameva paññāyati.

262. **Mettāsahagatenāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbampi Visuddhimagge vuttameva. Iti Pāḷiyaṃ cattāri jhānāni, cattāri appamaññāneva vuttāni. Mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo pañca abhiññāyo ca nibbattetvā anulomapaṭilomādivasena cuddasaḥkārehi samāpattiyo pavisanto madhupaṭalaṃ paviṭṭhabhamaro madhurasena viya samāpattisukheneva yāpeti.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. **Kusāvathīrājadhānippamukhānīti** Kusāvati rājadhāni tesāṃ nagarānaṃ pamukhā sabbasetṭhāti attho. **Bhattābhīhāroti** abhiharitabbabhattaṃ.

1. Te sāsane (Syā)

264. **Vassasatassa vassasatassā**ti kasmā evaṃ cintesi. Tesam saddena ukkaṇṭhitvā, “samāpannassa saddo kaṇṭako”¹ti hi vuttam. Tasmā saddena ukkaṇṭhito mahāpuriso. Atha kasmā mā āgacchantūti na vadati. Idāni rājā na passatīti nibaddhavattam na labhissanti, tam tesam mā uppajjitthāti na vadati.

Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā

265. **Etadahosīti** kadā etaṃ ahosi. Rañño kālaṅkiriya-divase. Tadā kira devatā cintesum “rājā anāthakālaṅkiriyaṃ mā karotu, orodhehi bahūhi dhītūhi puttehi parivāritova karotū”ti. Atha devim āvaṭṭetvā tassā evaṃ cittam uppādesum. **Pitāni vatthānīti** tāni kira pakatiyā rañño manāpāni, tasmā tāni pārupathāti āha. **Ettheva devi tiṭṭhāti** devi imam jhānāgāram nāma tumhehi saddhim vasanaṭṭhānam na hoti, jhānarativindanaṭṭhānam mama, mā idha pāvisīti.

266. **Etadahosīti** loka sattā nāma maraṇāsannakāle ativiya virocanti, tenassa rañño vipprasanna-indriyabhāvaṃ disvā evaṃ ahosi, tato mā rañño kālaṅkiriyaṃ ahosīti tassa kālaṅkiriyaṃ anicchamānā sampati guṇamassa kathayitvā tiṭṭhamānākāram karissāmīti cintetvā **imāni te devāti**-ādimāha. Tattha **chandaṃ janehīti** pemaṃ uppādehi, ratim karohi. **Jīvite apekkhanti** jīvite sāpekkham, ālayam, taṇham karohīti attho.

Evaṃ kho maṃ tvaṃ devīti “mayam kho deva itthiyo nāma pabbajitānam upacārakatham na jānāma, katham vadāma mahārājā”ti rājānam “pabbajito ayan”ti maññamānāya deviyā vutte “evaṃ kho maṃ tvaṃ devi samudācarāhi”ti-ādimāha. **Garahitāti** Buddhehi Paccekabuddhehi sāvakehi aññehi ca paṇḍitehi² bahussutehi garahitā. Kim kāraṇā? Sāpekkhakālakiriyaṃ hi attanoyeva gehe yakkhakukkura-ajagoṇamahimsa-mūsikakukkuṭa-ūkāmaṅgulādibhāvena³ nibbattanakāraṇam hoti.

1. Am 3. 363 piṭṭhe. 2. Pabbajitehi (Syā, Ka) 3. ...kukkuṭasakuṇāḍibhāvena (Syā)

268. **Atha kho Ānanda Subhaddā devī assūni puñchitvāti** devī ekamantam gantvā roditvā kanditvā assūni puñchitvā etadavoca.

Brahmalokūpagamavaṇṇanā

269. **Gahapatissa vāti** kasmā āha. Tesam kira Soṇasetṭhiputtādīnam viya mahatī sampatti hoti, Soṇassa kira setṭhiputtassa ekā bhattapāti dve satasahassāni agghati. Iti tesam tādīsam bhattam bhuttānam muhuttam bhattasammado bhattamucchā bhattakilamatho hoti.

271. **Yam tena समयena ajjhāvasāmīti** yattha vasāmi, tam ekamyeva nagaram hoti, avasesesu puttadhītādayo ceva dāsamanussā ca vasimsu. Pāsādakūṭāgāresupi eseva nayo. Pallaṅkādisupi ekamyeva pallaṅkam paribhuñjati, sesā puttādīnam paribhogā honti. Itthisupi ekāva paccupaṭṭhāti, sesā parivāramattā honti, **paridahāmīti** ekameva dussayugam nivāsemi, sesāni parivāretvā vicarantānam asītīssahassādhikānam soḷasannam purisasatasahassānam honti. **Bhuñjāmīti** paramappamaṇena nāḷikodanamattam bhuñjāmi, sesam parivāretvā vicarantānam cattālīssahassādhikānam aṭṭhannam purisasatasahassānam hotīti dasseti. Ekathālipāko hi dasannam janānam pahoti.

Etāni pana caturāsīti nagarasahassāni ceva pāsādasahassāni ca kūṭāgārasahassāni ca ekissāyeva paṇṇasālāya nissandena nibbattāni. Caturāsīti pallaṅkasahassāni nipajjanatthāya dinnamañcakassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti hatthisahassāni assasahassāni rathasahassāni nisīdanatthāya dinnapīṭhassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti maṇīssahassāni ekadīpassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti pokkharāṇīssahassāni ekapokkharāṇīyā nissandena nibbattāni. Caturāsīti itthisahassāni puttassahassāni gahapatīssahassāni paribhogabhājanapattathālaka dhamakaraṇa parissāvana āraṇṇāka pipphalaka nakhacchedana kuñcīkakaṇṇamalaharaṇī pādakathalika upāhana chatta kattarayaṭṭhidānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti dhenusahassāni gorasadānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti vatthakoṭīssahassāni nivāsanapārūpanadānassa nissandena

nibbattāni. Caturāsīti thālipākasahassāni bhojanadānassa nissandena nibbattānīti veditabbāni.

272. Evaṃ Bhagavā Mahāsudassanassa sampattim ādito paṭṭhāya vitthārena kathetvā sabbaṃ taṃ dārakānaṃ paṃsvāgārakīḷanaṃ viya dassento parinibbānamañcake nipannova **passānandā**ti-ādimāha. Tattha **vipariṇatā**ti pakativijahanena nibbutapadīpo viya apaññattikabhāvaṃ gatā. **Evaṃ aniccā kho Ānanda saṅkhārā**ti evaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccā.

Ettāvataṃ Bhagavā yathā nāma puriso satahatthubbedhe campakarukkhe nisseṇim bandhitvā abhiruhitvā campakapupphaṃ ādāya nisseṇim muñcanto otareyya, evameva nisseṇim bandhanto viya anekavassakoṭṭisatasahassubbedhaṃ Mahāsudassanasampattim āruya sampattimatthake ṭhitaṃ aniccalakkhaṇaṃ ādāya nisseṇim muñcanto viya otiṇṇo. Teneva pubbe Vasabharājā dīghabhāṇakattherānaṃ lohapāsādassa pācīnapasse ambalaṭṭhikāyaṃ imaṃ suttaṃ sajjhāyantānaṃ sutvā “kim bho mayhaṃ ayyakena ettha vuttaṃ, attano khāditapītaṭṭhāne sampattimeva katheti”ti cintento “evaṃ aniccā kho Ānanda saṅkhārā”ti vuttakāle “imaṃ bho disvā pañcahi cakkhūhi cakkhumatā evaṃ vuttan”ti vāmahatthaṃ samīñjitvā dakkhiṇahatthena apphoṭetvā “sādhu sādhu”ti tuṭṭhahadayo sādhu-kāraṃ adāsi.

Evaṃ addhuvāti evaṃ udakapupphuḷādayo viya dhuvabhāvavirahitā. **Evaṃ anassāsikā**ti evaṃ supinake pītapānīyaṃ viya anulittacandanaṃ viya ca assāsavirahitā.

Sarīraṃ nikkhipeyyāti sarīraṃ chaḍḍeyya. Idāni aññassa sarīrassa nikkhepo vā paṭijagganaṃ vā natthi kilesapahīnattā Ānanda Tathāgatassāti vadati. Idaṃ pana vatvā puna therāṃ āmantesi, cakkavattino ānubhāvo nāma rañño pabbajitassa sattame divase antaradhāyati. Mahāsudassanassa pana kālaṅkiriyaṭṭhaṃ sattameva divase sattaratanapākārā sattaratanatālā caturāsīti pokkharāṇīsaḥassāni dhammapāsādo dhammapokkharāṇī cakkaratananti sabbametaṃ antaradhāyīti. Hatthi-ādīsu pana ayaṃ dhammatā khīṇāyukā saheva kālaṃ karonti.

Āyusese sati hatthiratanam̐ uposathakulam̐ gacchati. Assaratanam̐ valāhakakulam̐. Maṇiratanam̐ Vepullapabbatameva gacchati. Itthiratanassa ānubhāvo antaradhāyati. Gahapatiratanassa cakkhu pākatikameva hoti. Pariṇāyakaratanassa veyyattiyam̐ nassati.

Idamavoca Bhagavāti idam̐ Pāḷiyam̐ āruḷhañca anāruḷhañca sabbam̐ Bhagavā avoca. Sesam̐ uttānatthamevāti.

Mahāsudassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Janavasabhasutta

Nātikiyādibyākaraṇavaṇṇanā

273-275. **Evam me sutanti** Janavasabhasuttam. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā—**parito parito janapadesūti** samantā samantā janapadesu. **Paricāraketi** Buddhadhammasaṃghānaṃ paricārake. **Upapattisūti** ñāṇagatipuññānaṃ upapattisu. **Kāsikosalesūti** Kāsīsu ca Kosalesu ca, Kāsiraṭṭhe ca Kosalaraṭṭhe cāti attho. Esa nayo sabbattha. Aṅgamagadhayonakakamboja-assaka-avantiraṭṭhesu pana chasu na byākaroti. Imesaṃ pana soḷasannaṃ mahājanapadānaṃ purimesu dasasuyeva byākaroti. **Nātikiyāti** nātikagāmaṃvāsino.

Tenāti tena anāgāmi-ādibhāvena. **Sutvāti** sabbaññutaññāṇena paricchinditvā byākarontassa Bhagavato pañhābyākaraṇaṃ sutvā tesam anāgāmi-ādīsu niṭṭhaṅgatā hutvā. Tena anāgāmi-ādibhāvena attamaṇā ahesuṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **tenāti** te nātikiyāti vuttaṃ. Etasmiṃ atthe na-kāro nipātamattaṃ hoti.

Ānandaparikathāvaṇṇanā

277. **Bhagavantaṃ kittayamānarūpoti** aho Buddhho, aho dhammo, aho saṃgho, aho dhammo svākkhātoti evaṃ kittayantova kālamakāsi. **Bahujano pasīdeyyāti** amhākaṃ pitā mātā bhātā bhaginī putto dhītā sahāyako, tena amhehi saddhiṃ ekato bhuttā, ekato sayitā, tassa idañcidañca manāpaṃ akarimha, so kira anāgāmi sakadāgāmi sotāpanno, aho sādhu aho suṭṭhūti evaṃ bahujano pasādaṃ āpajjeyya.

278. **Gatinti** ñāṇagatiṃ. **Abhisamparāyanti** ñāṇābhisamparāyameva. **Addasā khoti** kittake jane addasa. Catuvīsatisatasahassāni.

279. **Upasantapadissoti**¹ upasantadassano. **Bhātirivāti** ativiya bhāti, ativiya virocati. **Indriyānanti** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ. **Addasaṃ kho ahaṃ Ānandāti** neva dasa, na vīsati, na satam, na sahasam, anūnādhikāni catuvīsatisatasahasāni addasanti āha.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Disvā pana me ettako jano maṃ nissāya dukkhā pamuttoti balavasomanassaṃ uppajji, cittaṃ pasīdi, cittaṃ pasannattā cittaṃ samuṭṭhānaṃ lohitaṃ pasīdi, lohitassa pasannattā manacchaṭṭhāni indriyāni pasīdīmsūti sabbamidaṃ vatvā **atha kho Ānandāti**-ādimāha. Tattha yasmā so Bhagavato dhammakathaṃ sutvā dasasahasādhikassa janasatasahasassa jeṭṭhako hutvā sotāpanno jāto, tasmā **Janavasabhotissa** nāmaṃ ahoṣi.

Ito sattāti ito devalokā cavitvā satta. **Tato sattāti** tato manussalokā cavitvā satta. **Saṃsārāni catuddasāti** sabbāpi catuddasakhandhapaṭipāṭiyo. **Nivāsambhijānāmīti** jātivaseṇa nivāsaṃ jānāmi. **Yattha me vusitaṃ pureti** yattha devesu ca Vessavaṇassa saḥabyataṃ upagatena manussesu ca rājabhūtena ito attabhāvato pureyeva mayā vusitaṃ. Pure evaṃ vusitattā eva ca idāni sotāpanno hutvā tīsu vatthūsu bahum puññaṃ katvā tassānubhāvena upari nibbattitum samatthopi dīgharattaṃ vusitaṭṭhāna nikantiyā balavatāya ettheva nibbatto.

281. **Āsā ca pana me santiṭṭhatīti** imināhaṃ sotāpannoti na suttappamattova hutvā kālaṃ vītināmesim. Sakadāgāmaggaṭṭhāya pana me vipassanā āradhā. Ajjeva ajjeva paṭivijjhissāmīti evaṃ sa-ussāho viharāmīti dasseti. **Yadaggeti** laṭṭhivanuyyāne paṭhamadassane sotāpannadivasam sandhāya vadati. **Tadagge ahaṃ bhante dīgharattaṃ avinipāto avinipātam sañjānāmīti** tamdivasaṃ ādim katvā, ahaṃ bhante purimaṃ catuddasa-attabhāvasaṅkhātam² dīgharattaṃ avinipāto laṭṭhivanuyyāne sotāpattimaggasena adhigataṃ avinipātadhammataṃ³ sañjānāmīti attho.

1. Upasantapadissoti (Syā)

2. Purimacatuddasa-attabhāvasaṅkhātam (?)

3. Avinipātadhammaṃ (Syā)

Anacchariyanti anu-acchariyaṃ. Cintayamānaṃ punappunaṃ acchariyamevidaṃ yaṃ kenacideva karaṇīyena gacchanto Bhagavantaṃ antarāmagge addasaṃ, idampi acchariyaṃ yañca Vessavaṇassa mahārājassa sayam̐parisāya¹ bhāsato Bhagavato diṭṭhasadisameva sammukhā sutam̐. **Dve paccayāti** antarāmagge diṭṭhabhāvo ca Vessavaṇassa sammukhā sutam̐ ārocetukāmatā ca.

Devasabhāvaṇṇanā

282. **Sannipatitāti** kasmā sannipatitā. Te kira catūhi kārāṇehi sannipatanti. Vassūpanāyikasaṅgahatthaṃ, pavāraṇāsasaṅgahatthaṃ, dhammasavanatthaṃ, pāricchattakakīlānubhavanatthanti. Tatha sve vassūpanāyikāti āsālhipuṇṇamāya² dvīsu devalokesu devā Sudhammāya devasabhāya sannipatitvā mantenti asukavihāre eko bhikkhu vassūpagato, asukavihāre dve tayo cattāro pañca dasa vīsati timsam̐ cattālīsam̐ paññāsam̐ satam̐ sahasam̐ bhikkhū vassūpagatā, etthettha ṭhāne ayyānam̐ ārakkham̐ susam̐vihitam̐ karoṭhāti evaṃ vassūpanāyikasaṅgato kato hoti.

Tadāpi eteneva kārāṇena sannipatitā. **Idam̐ tesam̐ hoti āsanasminti** idam̐ tesam̐ catunnam̐ mahārājānam̐ āsanam̐ hoti. Evaṃ tesu nisinnesu atha pacchā amhākam̐ āsanam̐ hoti.

Yenatthenāti yena vassūpanāyikatthena. **Tam̐ attham̐ cintayitvā tam̐ attham̐ mantayitvāti** tam̐ araññavāsino bhikkhusam̐ghassa ārakkhatthaṃ cintayitvā. Etthettha vuṭṭhabhikkhusam̐ghassa ārakkham̐ sam̐vidahathāti catūti mahārājehi saddhim̐ mantetvā. **Vuttavacanāpi tanti** tettiṃsa devaputtā vadanti, mahārājāno **vuttavacanā** nāma. Tathā tettiṃsadevaputtā paccānusāsanti, itare **paccānusiṭṭhavacanā** nāma. Padadvayepi pana tanti nipātamatameva. **Avipakkantāti**³ agatā.

283. **Ujāroti** vipulo mahā. **Devānubhāvanti** yā sā sabbadevatānam̐ vatthālānkāravimānasarīraṇam̐ pabhā dvādasa yojanāni pharati. Mahāpuññānam̐ pana sarīrappabhā yojanasatam̐ pharati. Tam̐ devānubhāvam̐ atikkamitvā.

1. Tassam̐ parisāyam̐ (Syā) 2. Āsālhipuṇṇamāyam̐ (Syā) 3. Adhipakkantāti (Ka)

Brahmuno hetam pubbanimittanti yathā sūriyassa udayato etam pubbaṅgamaṃ etam pubbanimittam yadidaṃ aruṇuggaṃ, evameva brahmunopi etam “pubbanimittan”ti dīpeti.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

284. **Anabhisambhavanīyoti** apattabbo, na tam devā Tāvatiṃsā passantīti attho. **Cakkhupathasminti** cakkhupasāde āpāthe vā. So devānaṃ cakkhussa āpāthe sambhavanīyo pattabbo na hoti, na abhibhavaṭīti vuttaṃ hoti. Heṭṭhā heṭṭhā hi devatā uparūpari devānaṃ oḷārikaṃ katvā māpitameva attabhāvaṃ passitum sakkonti. **Vedapaṭilābhanti** tuṭṭhipaṭilābham. **Adhunābhisitto rajjenāti** sampati¹ abhisitto rajjena. Ayaṃ panattho Duṭṭhagāmaṇi-abhayavatthunā dīpetabbo—

So kira dvattiṃsa damiḷarājāno vijitvā Anurādhapure pattābhiseko tuṭṭhasomanassena māsaṃ niddaṃ na labhi, tato “niddaṃ na labhāmi bhante”ti bhikkhusaṅghassa ācikkhi. Tena hi mahārāja ajja uposathaṃ adhiṭṭhāhīti. So ca uposathaṃ adhiṭṭhāsi. Saṅgho gantvā “cittayamakam sajjhāyathā”ti aṭṭha ābhidhammikabhikkhū pesesi. Te gantvā “nīpajja tvaṃ mahārājā”ti vatvā sajjhāyaṃ ārabhiṃsu. Rājā sajjhāyaṃ suṇantova niddaṃ okkami. Therā rājānaṃ mā pabodhayitthāti pakkamiṃsu. Rājā dutiyadivase sūriyuggamane pabujjhītvā there apassanto “kuhiṃ ayyā”ti pucchi. Tumhākaṃ niddokkamanabhāvaṃ ṇatvā gatāti. Natthi bho mayhaṃ ayyakassa dāraṅkaṃ ajānanakabhesajjaṃ nāma, yāva niddābhesajjampi jānantiyevāti āha.

Pañcasikhoti Pañcasikhagandhabbasadiso hutvā.

Pañcasikhagandhabbadevaputtassa kira sabbadevatā attabhāvaṃ mamāyanti. Tasmā brahmāpi tādisaṃyeva attabhāvaṃ nimminītvā pāturahosi.

Pallaṅkena nisīdīti pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi.

Vissatṭhoti sumutto apalibuddho. **Viññeyyoti** atthaviññāpano. **Mañjūti** madhuro mudu. **Savanīyoti** sotabbayuttako kaṇṇasukho.

1. Sampattiyā (Syā)

Bindūti ekagghano. **Avisārīti** suvisado avippakiṇṇo. **Gambhīroti** nābhimūlato paṭṭhāya gambhīrasamuṭṭhito, na jivhādanta-
oṭṭhatālumattappahārasamuṭṭhito. Evaṃ samuṭṭhito hi amadhuro ca hoti, na
ca dūraṃ sāveti. **Ninnādīti** mahāmeghamudiṅgasaddo viya ninnādayutto.
Apicettha pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthoyevāti
veditabbo. **Yathāparisanti** yattakā parisā, tattakameva viññāpeti. Anto
parisāyaṃyevassa saddo samparivattati, na bahiddhā vidhāvati. **Ye hi kecīti-**
ādi bahujanahitāya paṭipannabhāvadassanattamaṃ vadati. **Saraṇaṃ gatāti** na
yathā vā tathā vā saraṇaṃ gate sandhāya vadati. Nibbematikagahitasaraṇe
pana sandhāya vadati. **Gandhabbakāyaṃ paripūrentīti** gandhabbadevagaṇaṃ
paripūrenti. Iti amhākaṃ Satthu loke uppannakālato paṭṭhāya
chadevalokādisu piṭṭhaṃ koṭṭetvā pūritanāli viya saravananaḷavanāṃ viya ca
nirantaraṃ jātaparisāti āha.

Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā

287. **Yāvasupaññattā cime tena Bhagavatāti** tena mayhaṃ Satthārā
Bhagavatā yāva supaññattā yāva sukathitā. **Iddhipādāti** ettha ijghanatṭhena
iddhi, patiṭṭhānatṭhena pādāti veditabbā. **Iddhipahutāyāti** iddhipahonakatāya.
Iddhivisavitāyāti iddhivipajjanabhāvāya¹, punappunaṃ āsevanavasena
ciṇṇavasitāyāti vuttaṃ hoti. **Iddhivikubbanatāyāti** iddhivikubbanabhāvāya,
nānappakārato katvā dassanattāya.

Chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgatanti-ādīsu chandahetuko
chandādhiko vā samādhī chandasamādhī, kattukamyatāchandaṃ adhipatīṃ
karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā
padhānasaṅkhārā, catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassettaṃ
adhivacanaṃ. **Samannāgatanti** chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārena ca
upetaṃ. **Iddhipādanti** nipphattipariyāyena ijghanatṭhena vā, ijjhanti etāya
sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena **iddhīti**
saṅkhyāṃ gatānaṃ abhiññācittasampayuttānaṃ
chandasamādhippadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānatṭhena pādabhūto
sesacittacetāsīti attho. Vutteñhetāṃ “iddhipādoti tathābhūtassa
vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti².

1. Iddhivisevitāyāti iddhivisesabhāvāya (Syā)

2. Abhi 2. 226 piṭṭhe.

Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsāsamādhīti vuccati. Apica upacārajjhānaṃ pādo, paṭhamajjhānaṃ iddhi. Sa-upacāraṃ paṭhamajjhānaṃ pādo, dutiyajjhānaṃ iddhīti evaṃ pubbabhāge pādo, aparabhāge iddhīti evamettha attho veditabbo. Vitthārena Iddhipādakathā **Visuddhimagge** ca Vibhaṅgaṭṭhakathāya ca vuttā.

Keci pana “nipphannā iddhi. Anipphanno iddhipādo”ti vadanti, tesaṃ vādamaddanattāya abhidhamme **uttaracūlikavāro** nāma ābhato¹—“cattāro iddhipādā chandiddhipādo, vīriyiddhipādo, cittiddhipādo, vīmaṃsiddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo. Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyā, vicicceva kāmehi paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati dukkhapaṭipadaṃ dandhābhīṇṇaṃ. Yo tasmiṃ samaye chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayaṃ vuccati chandiddhipādo, avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā”ti². Ime pana lokuttaravaseneva āgatā. Tattha Raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattesi. Soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā, Sambhūtatthero cittaṃ dhuraṃ katvā, āyasmā mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvāti.

Tattha yathā catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā rājānaṃ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto raṇṇo ajjhāsayaṅca ruciṅca ṇatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana “divase divase upaṭṭhātum ko sakkoti, upanne kicce parakkamena ārādhessāmi”ti kupite paccante raṇṇā pahito parakkamena sattumaddanaṃ katvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

1. Āgato (Syā, Ka)

2. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

Eko “divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarapaṭicchannampi bhāroyeva, mantabalena¹ ārādhessāmī”ti khattavijjāya² kataparicayattā mantasānvidhānena rājānaṃ ārādhettvā ṭhānantaraṃ pāpuṇāti. Yathā so, evaṃ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditaḅbo.

Aparo “kiṃ imehi upaṭṭhānādīhi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṃ denti, tādisassa dento mayhaṃ dassatī”ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ suparisuddhaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vīmaṃsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditaḅbo.

Anekavihanti anekavidhaṃ. **Iddhividhanti** iddhikoṭṭhāsaṃ.

Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā

288. **Sukhassa adhigamāyāti** jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassa ca adhigamāya. **Saṃsaṭṭhoti** sampayuttacitto. **Ariyadhammanti** ariyena Bhagavatā Buddhena desitaṃ dhammaṃ. **Suṇāti** Satthu sammukhā bhikkhubhikkhunī-ādīhi vā desiyamānaṃ suṇāti. **Yoniso manasikarotīti** upāyato pathato kāraṇato aniccanti-ādivasena manasi karoti. “**Yoniso manasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccanti dukkhe dukkhanti anattani anattāti asubhe asubhanti saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yoniso manasikāro”ti evaṃ vutte yoniso manasikāre³ kammaṃ ārabhatīti attho. **Asaṃsaṭṭhoti** vatthukāmehipi kilesakāmehipi asaṃsaṭṭho viharati. **Uppajjati sukhanti** uppajjati paṭhamajjhānasukhaṃ. **Sukhā bhiyyo somanassanti** samāpattito vuṭṭhitassa jhānasukhapaccayā aparāparaṃ somanassaṃ uppajjati. **Pamudāti** tuṭṭhākārato dubbalapīti. **Pāmojjanti** balavataraṃ pītisomanassaṃ. **Paṭhamo okāsādhigamoti** paṭhamajjhānaṃ pañcanīvaraṇāni vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā “paṭhamo okāsādhigamo”ti vuttaṃ.

1. Mantavasena (Syā) 2. Khettavijjāya (Syā, Ka) 3. Vuttayoniso manasikārena (Syā)

Oḷārikāti ettha kāyavacīsaṅkhārā tāva oḷārikā hontu, cittasaṅkhārā katham oḷārikāti. Appahīnattā. Kāyasaṅkhārā hi catutthajjhānena pahīyanti, vacīsaṅkhārā dutiyajjhānena, cittasaṅkhārā nirodhasamāpattiyā. Iti kāyavacīsaṅkhāresu pahīnesupi te tiṭṭhantiyevāti pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā. **Sukhanti** nirodhā vuṭṭhahantassa uppannam catutthajjhānikaphalasangamāpattisukham. **Sukhā bhīyyo somanassanti** phalasangamāpattito vuṭṭhitassa aparāparam somanassam. **Dutiyo okāsādhigamoti** catutthajjhānam sukham dukkham vikkhambhetvā attano okāsam gahetvā tiṭṭhati, tasmā “dutiyo okāsādhigamo”ti vuttam. Dutiyatatiyajjhānāni panettha catutthe gahite gahitāneva hontīti visum na vuttānīti.

Idam kusalanti—ādīsu **kusalam** nāma dasakusalakammamāpathā. **Akusalanti** dasa-akusalakammamāpathā. **Sāvajjadukādayopi** etesam vaseneva veditabbā. Sabbañceva panetaṃ kaṇhañca sukkañca sappāṭibhāgañcāti **kaṇhasukkasappaṭibhāgam.** Nibbānameva hetam appaṭibhāgam. **Avijjā pahiyatīti** vaṭṭapaṭicchādikā avijjā pahiyati. **Vijjā uppajjatīti** arahattamaggavijjā uppajjati. **Sukhanti** arahattamaggasukhañceva phalasukhañca. **Sukhā bhīyyo somanassanti** phalasangamāpattito vuṭṭhitassa aparāparam somanassam. **Tatiyo okāsādhigamoti** arahattamaggo sabbakilese vikkhambhetvā attano okāsam gahetvā tiṭṭhati, tasmā “tatiyo okāsādhigamo”ti vutto. Sesamaggā pana tasmim gahite antogadhā evāti visum na vuttā.

Ime pana tayo okāsādhigamā aṭṭhatimsārammaṇavasena vitthāretvā kathetabbā. Katham? Sabbāni ārammaṇāni **Visuddhimagge** vuttanayeneva upacāravasena ca appanāvasena ca vavattapetvā catuvisatīyā ṭhānesu paṭhamajjhānam “paṭhamo okāsādhigamo”ti kathetabbam. Terasasu ṭhānesu dutiyatatiyajjhānāni, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānañca nirodhasamāpattim pāpetvā “dutiyo okāsādhigamo”ti kathetabbam. Dasa upacārajjhānāni pana maggassa padaṭṭhānabhūṭāni tatiyam okāsādhigamam bhajanti. Apica tīsu sikkhāsu adhisīlasikkhā paṭhamam okāsādhigamam bhajati, adhiccitasikkhā dutiyam, adhipaññāsikkhā tatiyanti evam sikkhāvasenapi kathetabbam. Sāmaññaphalepi cūlasīlato yāva paṭhamajjhānā paṭhamo

okāsādhigamo, dutiyajjhānato yāva nevasaññānāsaññāyatanā dutiyo,
vipassanāto yāva arahattā tatiyo okāsādhigamoti evaṃ
Sāmaññaphalasuttantavasenapi kathetabbaṃ. Tīsu pana piṭakesu
Vinayapiṭakam paṭhamam okāsādhigamam bhajati, Suttantapiṭakam
dutiyaṃ, Abhidhammapiṭakam tatiyanti evaṃ piṭakavasenapi kathetabbaṃ.

Pubbe kira mahātherā vassūpanāyikāya imameva suttaṃ paṭṭhapenti.
Kim kāraṇā? Tīṇi piṭakāni vibhajitvā kathetuṃ labhissāmāti. Tepiṭakena hi
samodhānetvā kathentassa dukkathitanti na sakkā vattuṃ. Tepiṭakam
bhajāpetvā¹ kathitameva idaṃ suttaṃ sukathitaṃ hotīti.

Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā

289. **Kusalassādhigamāyāti** maggakusalassa ceva phalakusalassa ca
adhigamatthāya. Ubhayampi hetam anavajjaṭṭhena khemaṭṭhena vā
kusalameva. **Tattha sammā samādhīyatīti** tasmim ajjhattakāye samāhito
ekaggacitto hoti. **Bahiddhā parakāye nānadassanam abhinibbattetīti** attano
kāyato parassa kāyābhikumham nānam peseti. Esa nayo sabbattha.
Sabbattheva ca **satimāti** padena kāyādi pariggāhikā sati, **lokoti** padena
pariggahitakāyādayova loko. Cattāro cete satipaṭṭhānā
lokiyalokuttaramissakā kathitāti veditabbā.

Sattasamādhīparikkhāraṇṇanā

290. **Samādhīparikkhārāti** ettha tayo parikkhārā. “Ratho sīlaparikkhāro
jhānakkho cakkavīriyo”² hi ettha alaṅkāro parikkhāro nāma. “Sattahi
nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ³ hotī”⁴ ettha parivāro parikkhāro nāma.
“Gilānapaccayajīvitaparikkhāro”⁵ ettha sambhāro parikkhāro nāma. Idha
pana parivāraparikkhāraṇṇasena “satta samādhīparikkhārāti” vuttaṃ.
Parikkhatāti parivāritā. **Ayam vuccati so ariyo sammāsamādhīti** ayam
sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi

1. Vibhajitvā (Syā)

2. Sam 3. 5 piṭṭhe.

3. Suparikkhittam (Syā, Ka)

4. Am 2. 478 piṭṭhe.

5. Dī 3. 107 piṭṭhe.

parivuto “ariyo sammāsamādhī”ti vuccati. **Sa-upaniso itipīti** sa-upanissayo itipi vuccati, saparivāro yevāti vuttaṃ hoti. **Sammādiṭṭhissāti** sammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa. **Sammāsaṅkappo pahotīti** sammāsaṅkappo pavattati. Esa nayo sabbapadesu. Ayaṃ panattho maggavasenāpi phalavasenāpi veditabbo. Kathaṃ? Maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa maggasammāsaṅkappo pahoti -pa- maggañāṇe ṭhitassa maggavimutti pahoti. Tathā phalasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa phalasammāsaṅkappo pahoti -pa-phalasammāñāṇe ṭhitassa phalavimutti pahotīti.

Svākkhātoti-ādīni Visuddhimagge vaṇṇitāni. **Apārutāti** vivaṭā. **Amatassāti** nibbānassa. **Dvārāti** pavesanamaggā. **Aveccappasādenāti** acalappasādena. **Dhammavinītāti** sammāniyyānena niyyātā¹.

Atthāyaṃ itarā pajāti anāgāmīno sandhāyāha, anāgāmīno ca atthīti vuttaṃ hoti. **Puññabhāgāti** puññakoṭṭhāsena nibbattā. **Ottappanti** ottappamāno². Tena kadāci nāma musā assāti musāvādabhayena saṅkhātuṃ na sakkomi, na pana mama saṅkhātuṃ balaṃ natthīti dīpeti.

291. **Taṃ kiṃ maññati bhavanti** iminā kevalaṃ Vessavaṇaṃ pucchati, na panassa evarūpo Satthā nāhosīti vā na bhavissatīti vā laddhi atthi. Sabbabuddhānañhi abhisamaye viseso natthi.

292. **Sayaṃparisāyanti** attano parisāyaṃ. **Tayidaṃ brahmacariyanti** taṃ idaṃ sakalaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ. Sesāṃ uttānameva. Imāni pana padāni dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitānīti.

Janavasabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dhamme vinītāti dhammaniyāmena niyatā (Syā) 2. Ottappanti ottappamāno (Sī)

6. Mahāgovindasutta

293. **Evam me sutanti** Mahāgovindasuttaṃ.

Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā—**Pañcasikhoti** pañcacūḷo pañcakuṇḍaliko. So kira manussapathe puññakammakaraṇakāle daharo pañcacūḷakadāarakakāle vacchapālakajeṭṭhako hutvā aññepi dārake gahetvā bahigāme catumaggaṭṭhānesu sālāṃ karonto pokkharaṇiṃ khaṇanto setuṃ bandhanto visamaṃ maggaṃ samaṃ karonto yānānaṃ akkhaṇaṭṭhānaruḅbhe harantoti evarūpāni puññāni karonto vicarivā daharova kālamakāsi. Tassa so attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahoṣi. So kālaṃ katvā Cātumahārājikadevaloke navutivassasatasahassappamāṇaṃ āyuraṃ gahetvā nibbatti. Tassa tigāvutappamaṇo suvaṇṇakkhandhasadiso attabhāvo ahoṣi. So sakaṭasahassamattaṃ ābharaṇaṃ pasādhavā navakumbhamatte gandhe vilimpitvā dibbarattavattadharo rattasuvaṇṇakaṇṇikaṃ piḷandhitvā pañcahi kuṇḍalakehi piṭṭhiyaṃ vattamānehi pañcacūḷakadāraparihāreṇeva vicarati. Tenetaṃ “Pañcasikho”tveva sañjānanti.

Abhikkantāya rattiyāti abhikkantāya khīṇāya rattiyā, ekakoṭṭhāsaṃ atītāyāti attho. **Abhikkantavaṇṇoti** ati-iṭṭhakantamanāpavaṇṇo. Pakatiyāpi hesa kantavaṇṇo, alaṅkaritvā āgatattā pana abhikkantavaṇṇo ahoṣi.

Kevalakappanti anavasesaṃ samantato. Anavasesattho ettha kevalasaddo, kevalaparipuṇṇanti ettha viya. Samantato-attho¹ kappasaddo, kevalakappaṃ Jetavananti-ādīsu viya. **Obhāsetvāti** ābhāya pharivā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho.

Devasabhāvaṇṇanā

294. **Sudhammāyaṃsabhāyanti** Sudhammāya nāma itthiyā ratanamattakaṇṇikaruḅbhanissandena nibbattasabhāyaṃ. Tassā kira phalikamayā bhūmi, maṇimayā

1. Samantattho (Syā)

āṇiyo, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭṭikā ca saṅghātā ca, pavāḷamayāni vālarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsakā ca mukhavaṭṭi ca, indanīla-iṭṭhakāhi chadanam, sovaṇṇamayam chadanapīṭham, rajatamayā thūpikā, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasatāni, parikkhepato navayojanasatāni, ubbedhato pañcayojanasatāni, evarūpāyam Sudhammāyam sabhāyam.

Dhataratṭhoti-ādīsu **Dhataratṭho** gandhabbarājā gandhabbadevatānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassasuvaṇṇamayāni phalakāni ca¹ suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā puratthimāya disāya pacchimābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Virūḷhako gumbhaṇḍarājā gumbhaṇḍadevatānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassarajatamayāni phalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā dakkhiṇāya disāya uttarābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Virūpakkho nāgarājā nāgānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassamaṇimayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā pacchimāya disāya puratthimābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Vessavaṇo yakkharājā yakkhānam koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassapavāḷamayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā uttarāya disāya dakkhiṇābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinnoti veditabbo.

Atha pacchā amhākam āsanam hotīti tesam pacchato amhākam nisīditum okāso pāpuṇāti. Tato param pavisitum vā passitum vā na labhāma. Sannipātakāraṇam panettha pubbe vuttam catubbidhameva. Tesu vassūpanāyikasāṅgaho vitthārīto. Yathā pana vassūpanāyikāya, evam mahāpavāraṇāyapī puṇṇamadivase sannipatitvā “ajja kattha gantvā kassa santike pavāressamā”ti mantenti. Tattha Sakko Devānamindo yebhuyyena Piyaṅgudīpamahāvihārasmiṃyeva pavāreti. Sesā devatā

1. Mahāphalakāni ca (Syā)

pāricchattakādīni dibbapupphāni ceva dibbacandanacuṇṇāni ca gahetvā
attano attano manāpaṭṭhānameva gantvā pavārenti. Evaṃ
pavāraṇasaṅghatthāya sannipatanti.

Devaloke pana **Āsāvati** nāma latā atthi. Sā pupphissatīti devā
vassasahassam upaṭṭhānam gacchanti. Pāricchattake pupphamāne ekavassam
upaṭṭhānam gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā
honti. Yathāha—

“Yasmiṃ bhikkhave samaye devānam Tāvatiṃsānam pāricchattako
koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā Tāvatiṃsā tasmim
samaye honti ‘paṇḍupalāso kho dāni pāricchattako koviḷāro, na
cirasseva pannapalāso bhavissatī’ti. Yasmim bhikkhave samaye
devānam Tāvatiṃsānam pāricchattako koviḷāro pannapalāso hoti,
khārakajāto hoti, jālakajāto hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto¹ hoti.
Attamanā bhikkhave devā Tāvatiṃsā tasmim samaye honti ‘korakajāto
dāni pāricchattako koviḷāro na cirasseva sabbapāliphullo bhavissatī’ti².

Sabbapāliphullassa kho pana bhikkhave pāricchattakassa
koviḷārassa samantā paññāsa yojanāni ābhāya phuṭam hoti, anuvātam
yojanasatam gandho gacchati, ayamānubhāvo pāricchattakassa
koviḷārassā”ti.

Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccam vā aṅkusakam gahetvā
namanakiccam vā pupphāharaṇattham caṅkoṭakakiccam vā natthi,
kantanakavāto uṭṭahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchana-kavāto
sampaṭicchati, pavesanakavāto Sudhammam devasabham paveseti,
sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto
pattakaṇṇikakesarāni naccanto santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti.
Yojanappamāṇo ratanapallaṅko upari tiyojanena setacchattena
dhārayamānena, tadanantaram Sakkassa

1. Kokāsakajāto (Syā, Ka)

2. Am 2. 426 piṭṭhe.

devaraṅṅo āsanam atthariyati. Tato tettiṃsāya devaputtānam, tato aññāsam mahesakkhadevatānam. Aññataradevatānam pana pupphakaṇṇikāva āsanam hoti.

Devā devasabham pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikam āhacca nipatamānā devatānam tigāvutappamānam attabhāvam lākhārasaparikammasajjitaṃ viya karoti. Tesam sā kīlā catūhi māsehi pariyoṣānam gacchati. Evaṃ pāricchattakakīlānubhavanatthāya sannipatanti.

Māsassa pana aṭṭhadivase devaloke mahādhammasavanam ghusati. Tattha Sudhammāyam devasabhāyam Sanaṅkumāro vā mahābrahmā, Sakko vā Devānamindo, dhammakathikabhikkhu vā, aññataro vā dhammakathiko devaputto dhammakatham katheti. Aṭṭhamiyam pakkhassa catunnam mahārājānam amaccā, cātuddasiyam puttā, pannarase sayam cattāro mahārājāno nikkhamitvā suvaṇṇapaṭṭaṅca jātihiṅgulakaṅca gaṇhitvā gāmanigamarājadhāniyo anuvicaranti. Te “asukā nāma itthi vā puriso vā Buddhaṃ saraṇam gato, dhammam saraṇam gato, saṅgham saraṇam gato. Pañcasīlāni rakkhati. Māsassa aṭṭha uposathe karoti. Mātu-upaṭṭhānam pūreti. Pitu-upaṭṭhānam pūreti. Asukaṭṭhāne uppalahatthakasatena pupphakumbhena pūjā katā. Dīpasahassam āropitam. Akāladhammasavanam kāritam. Chattavedikā puṭavedikā¹ kucchivedikā sihāsanam sihasopānam kāritam. Tīṇi sucaritāni pūreti. Dasakusalakamma pathe samādāya vattatī”ti suvaṇṇapaṭṭe jātihiṅgulakena likhitvā āharitvā Pañcasikhassa hatthe denti. Pañcasikho Mātālissa hatthe deti. Mātali saṅgāhako Sakkassa devaraṅṅo deti.

Yadā puññakammakārakā bahū na honti, potthako khuddako hoti, tam disvāva devā “pamatto vata bho mahājano viharati, cattāro apāyā paripūrissanti, cha devalokā tucchā bhavissanti”ti anattamanā honti. Sace pana potthako mahā hoti, tam disvāva devā “appamatto vata bho mahājano viharati, cattāro apāyā suññā

1. Muddhivedikā (Syā)

bhavissanti, cha devalokā paripūrissanti, Buddhasāsane puññāni karitvā āgate mahāpuññe purakkhatvā nakkhattaṃ kīlitaṃ labhissāma”ti attamaṇā honti. Taṃ potthakaṃ gaheTvā Sakko devarājā vāceti. Tassa pakatiniyāmena kathentassa saddo dvādasa yojanāni gaṇhāti¹. Uccena sarena kathentassa ca sakalaṃ dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ chādetvā tiṭṭhati. Evaṃ dhammasavanatthāya sannipatanti. Idha pana pavāraṇasaṅghatthāya sannipatitāti veditabbā.

Tathāgataṃ namassantāti navahi kāraṇehi Tathāgataṃ namassamaṇā.
Dhammassa ca sudhammatanti svākkhātātādibhedaṃ dhammassa sudhammataṃ ujuppaṭipannatādibhedaṃ saṅghassa ca suppaṭipattinti attho.

Atṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. **Yathābhucceti** yathābhūte yathāsabhāve. **Vaṇṇeti** guṇe.
Payirudāhāsīti kathesi. **Bahujanahitāya paṭipannoti** kathaṃ paṭipanno?
Dīpaṅkarapādamūle atṭha dhamme samodhānetvā Buddhatthāya abhinīharamānopi bahujanahitāya paṭipanno nāma hoti.

Dānapāramī sīlapāramī nekkhammapāramī paññāpāramī vīriyapāramī khantipāramī saccapāramī adhiṭṭhānapāramī mettāpāramī upekkhāpāramīti kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni imā dasa pāramiyo pūrentopi bahujanahitāya paṭipanno.

Khantivāditāpasakāle Cūladhammapālakumārakāle
Chaddantanāgarājakāle Bhūridattacampeyyasaṅkhapālanāgarājakāle
Mahākāpikāle ca tādisāni dukkarāni karontopi bahujanahitāya paṭipanno.
Vessantarattabhāve ṭhatvā sattasatakamahādānaṃ² datvā sattasu ṭhānesu pathaviṃ kampetvā pāramikūṭaṃ gaṇhantopi bahujanahitāya paṭipanno.
Tato anantare attabhāve Tusitapure yāvatāyukaṃ tiṭṭhantopi bahujanahitāya paṭipanno.

Tattha pañca pubbanimittāni disvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā devānaṃ saṅghatthāya paṭiññaṃ datvā

1. Gacchati (Syā)

2. Sattasattakamahādānaṃ (Ka)

Tusitapurā cavitvā mātukucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi bahujanahitāya paṭipanno.

Dasa māse mātukucchiyaṃ vasitvā Lumbinīvane mātukucchito nikkhamantopi, ekūnatimsavassāni agāraṃ ajjhāvasitvā mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamitvā Anomanadītīre pabbajantopi, chabbassāni padhānena attānaṃ kilametvā Bodhipallaṅkaṃ āruya sabbaññutaññānaṃ paṭivijjhantopi, sattasattāhaṃ Bodhimaṇḍe yāpentopi, isipatanaṃ āgamma anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattentopi, yamakapāṭihāriyaṃ karontopi, devorohaṇaṃ orohantopi, Buddho hutvā pañcacattālīsa vassāni tiṭṭhantopi, āyusaṅkhāraṃ ossajantopi, yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantopi bahujanahitāya paṭipanno. Yāvassa sāsapamattāpi dhātuyo dharanti, tāva bahujanahitāya paṭipannoti veditabbo. Sesapadāni etasseva vevacanāni, tattha pacchimaṃ pacchimaṃ purimassa purimassa attho.

Neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahīti atītepi Buddhato aññaṃ na samanupassāma, anāgatepi na samanupassāma, etarahi pana aññaṃ Satthuno abhāvatoyeva aññatra tena Bhagavatā na samanupassāmāti ayamettha attho. Aṭṭhakathāyampi hi “atītānāgatā Buddhā amhākaṃ Satthārā sadisāyeva, kiṃ Sakko kathetī”ti vicāretvā “etarahi bahujanahitāya paṭipanno Satthā amhākaṃ Satthāraṃ muñcitvā añño koci natthi, tasmā na passāmāti kathetī”ti vuttaṃ. Yathā ca ettha, evaṃ ito paresupi padesu ayamattho veditabbo. Svākkhātādīni ca kusalādīni ca vuttatthāneva.

Gaṅgodakaṃ Yamunodakenāti Gaṅgāyamunānaṃ samāgamaṭṭhāne udakaṃ vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi saṃsandati sameti, majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva hoti, na mahāsamudda-udakena saṃsaṭṭhakāle viya visadisaṃ. Parisuddhassa nibbānassa paṭipadāpi parisuddhāva. Na hi daharakāle vejjakammādīni katvā agocare caritvā mahallakakāle nibbānaṃ daṭṭhum sakkā, nibbānagāminī pana paṭipadā parisuddhāva vaṭṭati ākāsūpamā. Yathā hi ākāsampi alaggaṃ parisuddhaṃ candimasūriyānaṃ ākāse icchicchitaṭṭhānaṃ gacchantānaṃ viya nibbānaṃ gacchantassa bhikkhuno paṭipadāpi kule vā gaṇe vā

alaggā abaddhā ākāsūpamā vaṭṭati. Sā panesā tādīsāva Bhagavatā paññattā kathitā desitā. Tena vuttaṃ “saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā”ti.

Paṭipannānanti paṭipadāya ṭhitānaṃ. **Vusitavatanti** vutthavāsānaṃ etesaṃ. **Laddhasahāyoti** etesaṃ tattha tattha saha ayanato sahāyo. “Aduṭṭiyo asahāyo appaṭisamo”ti idaṃ pana asadisatṭhena vuttaṃ. **Apanujjāti** tesāṃ majjhepi phalasaṃpattiyā viharanto cittena apanujja, apanujjeva ekārāmatāṃ anuyutto viharatīti attho.

Abhinipphanno kho pana tassa Bhagavato lābhoti tassa Bhagavato mahālābho uppanno. Kadā paṭṭhāya uppanno? Abhisambodhiṃ patvā sattasattāhaṃ atikkamivā Isipatane dhammacakkaṃ pavattetvā anukkamena devamanussānaṃ damanaṃ karontassa tayo jaṭile pabbājetvā Rājagahaṃ gatassa Bimbisāradaṃnato paṭṭhāya uppanno. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenaṃsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ”ti¹. Satasahasakappādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu ussannapuññānissandasamuppanno lābhasakkāro mahogho viya ajjhottharamāno āgacchati.

Ekasmiṃ kira samaye Rājagahe Sāvattihīyaṃ Sāketē Kosambīyaṃ Bārāṇasīyaṃ Bhagavato paṭipāṭibhattaṃ nāma uppannaṃ, tattheko “ahaṃ sataṃ vissajjetvā dānaṃ dassāmi”ti paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi. Añño ahaṃ dve satāni. Añño ahaṃ pañca satāni. Añño ahaṃ sahaṃ. Añño ahaṃ dve sahaṃ. Añño ahaṃ pañca. Dasa. Vīsati. Paññāsaṃ. Añño ahaṃ satahasaṃ. Añño ahaṃ dve satahasaṃni vissajjetvā dānaṃ dassāmiṃti paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi. Janapadacārikaṃ carantampi okāsaṃ labhitvā “dānaṃ dassāmi”ti sakaṭāni pūretvā mahājano anubandhiyeva. Yathāha “tena kho pana samayena jānapadā manussā bahūni loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi sakaṭesu āropetvā Bhagavato piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti ‘yattha

1. Saṃ 1.340 piṭṭhe.

paṭipāṭim labhissāma, tattha bhattaṃ karissāmā'ti"¹. Evam aññānīpi Khandhake ca vinaye ca bahūni vatthūni veditabbāni.

Asadisādāne panesa lābho matthakaṃ patto. Ekasmim kira samaye Bhagavati janapadacārikaṃ caritvā Jetavanaṃ sampatte rājā nimantetvā dānaṃ adāsi. Dutiyadivase nāgarā adamsu. Puna tesaṃ dānato atirekaṃ rājā, tassa dānato atirekaṃ nāgarāti evam bahūsu divasesu gatesu rājā cintesi “ime nāgarā divase divase atirekataraṃ karonti, pathavissaro pana rājā nāgarehi dāne parājitoti garahā bhavissatī”ti. Athassa Mallikā upāyaṃ ācikkhi. So rājaṅgaṇe sālakalyāṇipadarehi maṇḍapaṃ kāretvā taṃ nīluppalehi chādetvā pañca āsanasatāni paññāpetvā pañca hatthisatāni āsanānaṃ pacchābhāge ṭhapetvā ekekena hatthinā ekekassa bhikkhuno setacchattaṃ dhārāpesi. Dvinnam dvinnam āsanānaṃ antare sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā ekekā khattiyadhītā catujjātiyagandham pisati. Niṭṭhitam niṭṭhitam majjhaṭṭhāne gandhamaṇe pakkhipati, taṃ aparā khattiyadhītā nīluppalahatthakena samparivatteti. Evam ekekassa bhikkhuno tisso tisso khattiyadhītarō parivārā, aparā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā itthi tālavaṇṭam gahetvā bījati, aññā dhamakaraṇam gahetvā udakaṃ parissāveti, aññā pattato udakaṃ harati. Bhagavato cattāri anagghāni ahesum. Pādakathalikā ādhārako apassenaphalakaṃ chattapādamaṇṭi imāni cattāri anagghāni ahesum. Saṃghanavakassa deyyadhammo satasahassaṃ agghati. Tasmim ca dāne Aṅgulimālatthero saṃghanavako ahosi. Tassa āsanasamīpe ānīto hatthī taṃ upagantum nāsakkhi. Tato rañño ārocesum. Rājā “aññā hatthī natthī”ti. Duṭṭhahatthī pana atthi, ānetum na sakkāti. Sammāsambuddho saṃghanavako kataro mahārājāti. Aṅgulimālatthero Bhagavāti. Tena hi taṃ duṭṭhahatthim ānetvā ṭhapetu mahārājāti. Hatthim maṇḍayitvā ānayimsu. So therassa tejena nāsāvātasāṅcaraṇamattampi katum nāsakkhi. Evam nirantaram satta divasāni dānaṃ dīyittha. Sattame divase rājā Dasabalam vanditvā “Bhagavā mayham dhammam desethā”ti āha.

1. Vi 3. 314 piṭṭhe.

Tassaṃ ca parisati kāḷo ca juṅho cāti dve amaccā honti. Kāḷo cintesi “nassati rājakulassa santakaṃ, kiṃ nāmete ettakā janā karissanti, bhuñjitvā vihāraṃ gantvā niddāyissanteva, idaṃ pana eko rājapuriso labhitvā kiṃ nāma na kareyya, aho nassati rañño santakan”ti. Juṅho cintesi “mahantaṃ idaṃ rājattanaṃ nāma, ko añño idaṃ kātuṃ sakkhissati. Kiṃ rājā nāma so, yo rājattane ṭhitopi evarūpaṃ dānaṃ dātuṃ na sakkotī”ti. Bhagavā parisāya ajjhāsayaṃ olokento tesāṃ dvinnaṃ ajjhāsayaṃ viditvā “sace ajja juṅhassa ajjhāsayena dhammakathaṃ kathemi, kāḷassa sattadhā muddhā phalissati. Mayā kho pana sattānuddayatāya pāramiyo pūritā. Juṅho aññasmimpi divase mayi dhammaṃ kathayante maggaphalaṃ paṭivijjhissati, idāni pana kāḷaṃ olokessāmi”ti rañño catuppadikameva gāthaṃ abhāsi—

“Na ve kadariyā devalokaṃ vajanti,
Bālā have nappasaṃsanti dānaṃ.
Dhīro ca dānaṃ anumodamāno,
Teneva so hoti sukhī paratthā”ti¹.

Rājā anattamano hutvā “mayā mahādānaṃ dannaṃ, Satthā ca me mandameva dhammaṃ kathesi, nāsakkhim maññe Dasabalassa cittaṃ gaḥetun”ti. So bhuttapātarāso vihāraṃ gantvā Bhagavantaṃ vanditvā pucchi “mayā bhante mahantaṃ dānaṃ dannaṃ, anumodanā ca me na mahatī katā, ko nu kho me bhante doso”ti. Natthi mahārāja tava doso, parisā pana aparisuddhā, tasmā dhammaṃ na desesinti. Kasmā pana Bhagavā parisā na suddhāti. Satthā dvinnaṃ amaccānaṃ parivitakkaṃ ārocesi. Rājā kāḷaṃ pucchi “evaṃ tāta kāḷā”ti. Evaṃ mahārājāti. Mayi mama santakaṃ dadamāne tava kataraṃ ṭhānaṃ rujjati², na taṃ sakkomi passituṃ, pabbājetha naṃ mama raṭṭhatoti āha. Tato juṅhaṃ pakkosāpetvā pucchi “evaṃ kira tāta cintesi”ti āma mahārājāti. Tava cittānurūpameva hotūti tasmimyeva maṇḍape evaṃ paññattesuyeva āsanesu pañca bhikkhusatāni nisīdāpetvā tāyeva khattiyadhītarō parivārāpetvā rājagehato dhanam gaḥetvā

1. Khu 1. 40 Dhammapade.

2. Dussati (Ka)

mayā dinnasadisameva satta divasāni dānaṃ dehīti. So tathā adāsi. Datvā sattame divase “dhammaṃ Bhagavā desethā”ti āha.

Satthā dvinnampi dānānaṃ anumodanaṃ ekato katvā dve mahānadiyo ekoghapuṇṇā kurumāno viya mahādhammadesanaṃ desesi. Desanāpariyosāne juṅho sotāpanno ahosi. Rājā pasīditvā Dasabalassa bāhiravatthum nāma¹ adāsi. Evaṃ abhinipphanno kho pana tassa Bhagavato lābhoti veditabbo.

Abhinipphanno silokoti vaṇṇaguṇakittanaṃ. Sopi Bhagavato dhammacakkappavattanato paṭṭhāya abhinipphanno. Tato paṭṭhāya hi Bhagavato khattiyāpi vaṇṇaṃ kathenti. Brāhmaṇāpi gahapatayopi nāgā supaṇṇā gandhabbā devatā brahmānopi kittim vatvā “itipi so Bhagavā”ti-ādinā. Aññatitthiyāpi Vararojassa sahasaṃ datvā samaṇassa Gotamassa avaṇṇaṃ kathehīti uyyojesuṃ. So sahasaṃ gahetvā Dasabalaṃ pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā² apalokayamāno likkhāmatampi vajjaṃ adisvā “vipakiṇṇadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇe asīti-anubyañjanavibhūsite byāmapabhāparikkhitte suphullitapāricchattakatārāgaṇasamujjalita-antalikkha vicittakusumasassirikanandanavanasadise anavajja-attabhāve avaṇṇaṃ vadantassa mukhampi viparivatteyya, muddhāpi sattadhā phaleyya, avaṇṇaṃ vattum upāyo natthi, vaṇṇameva vadissāmi”ti pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā atirekapadasahassena vaṇṇameva kathesi. Yamakapāṭihāriye panesa **vaṇṇo** nāma matthakaṃ patto. Evaṃ abhinipphanno silokoti.

Yāva maññe khattiyāti khattiyā brāhmaṇā vessā suddā nāgā supaṇṇā yakkhā asurā devā brahmānoti sabbeva³ te sampiyāyamānarūpā haṭṭhatuṭṭhā viharanti. **Vigatamado kho panāti** ettakā maṃ janā sampiyāyamānarūpā viharantīti na madapamatto hutvā davādivasena āhāraṃ āhāreti, aññadatthu vigatamado kho pana so Bhagavā āhāraṃ āhāresi.

1. Pāvāyavatthaṃ nāma (Syā)

2. Kesaggā (Syā)

3. Sabbepi (Syā)

Yathāvādīti yaṃ vācāya vadati, tadanvayamevassa kāyakammaṃ hoti. Yañca kāyena karoti, tadanvayamevassa vacīkammaṃ hoti. Kāyo vā vācaṃ, vācā vā kāyaṃ nātikkamati, vācā kāyena, kāyo ca vācāya sameti. Yathā ca

Vāmena sūkarō hoti, dakkhiṇena ajāṃigo.

Sarena nelako¹ hoti, visāṇena jaraggavoti—

Ayaṃ sūkarayakkho sūkare disvā sūkarasadisam vāmapassam dassetvā te gahetvā khādati, ajāṃige disvā taṃsadisam dakkhiṇapassam dassetvā te gahetvā khādati, nelakavacchake disvā vacchakaravam ravanto te gahetvā khādati, goṇe disvā tesam visāṇasadisāni visāṇāni māpetvā, te dūratova “goṇo viya dissatī”ti evaṃ upagate gahetvā khādati. Yathā ca Dhammikavāyasajātake sakuṇehi puṭṭho vāyaso “ahaṃ vātabhakkho, vātabhakkhatāya mukhaṃ vivarivā pāṇakānañca maraṇabhayena ekeneva pādena ṭhito, tasmā tumhepi—

Dhammaṃ caratha bhaddaṃ vo, dhammaṃ caratha ñātayo.

Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi cā”ti.

Sakuṇesu vissāsam uppādesi, tato

Bhaddako vatāyaṃ pakkhī, dijo paramadhammiko.

Ekapādena tiṭṭhanto, dhammo dhammoti bhāsātīti.

Evaṃ vissāsamāgate sakuṇe khādittha, tena tesam vācā kāyena, kāyo ca vācāya na sameti, na evaṃ Bhagavato. Bhagavato pana vācā kāyena, kāyo ca vācāya sametiyevāti dasseti.

Tiṇṇā taritā vicikicchā assāti **tiṇṇavicikicchō**. “Kathamidaṃ kathamidaṃ”ti evarūpā vigatā kathamkathā assāti **vigatakathamkathō**. Yathā hi mahājano “ayaṃ rukkho kiṃ rukkho nāma, ayaṃ gāmo, ayaṃ janapado, idaṃ raṭṭhaṃ kiṃ raṭṭhaṃ nāma, kasmā nu kho ayaṃ rukkho ujukkhandho, ayaṃ vaṅkakkhandho, kasmā kaṇṭako koci ujuko hoti, koci vaṅko, pupphaṃ kiñci sugandhaṃ, kiñci duggandhaṃ, phalaṃ

1. Eḷako (Syā)

kiñci madhuraṃ, kiñci amadhuraṃ”ti sakañkhova hoti, na evaṃ Satthā. Satthā hi “imesaṃ nāma dhātūnaṃ ussannussannattā idaṃ evaṃ hoti”ti vigatakathaṃkathova. Yathā ca paṭhamajjhānādilābhīnaṃ dutiyajjhānādīsu kañkhā hoti. Paccekabuddhānampi hi sabbaññuññāṇe yāthāvasanniṭṭhānābhāvato vohāravasena kañkhā nāma hotiyeva, na evaṃ Buddhassa. So hi Bhagavā sabbattha vigatakathaṃkathoti dasseti.

Pariyositasāṅkappoti yathā keci sīlamattena, keci vipassanāmattena, keci paṭhamajjhānena -pa- keci nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā, keci sotāpannabhāvamattena -pa- keci arahattena, keci sāvakaṭṭhānānāṇena, keci paccekabodhiññāṇena pariyositasāṅkappā paripuṇṇamanorathā honti, na evaṃ mama Satthā. Mama pana Satthā sabbaññutaññāṇena pariyositasāṅkappoti dasseti.

Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyanti karaṇatthe paccattavacanāṃ, adhikāsayena uttamanissayabhūtena ādibrahmacariyena porāṇabrahmacariyabhūtena ca ariyamaggena tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho pariyositasāṅkappoti attho. “Pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṃ saccāni abhisambujjhi, tatha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan”ti hi vacanato pariyositasāṅkappatāpi Bhagavato ariyamaggeneva nipphannāti.

297. **Yathariva Bhagavāti** yathā Bhagavā, evaṃ ekasmiṃ Jambudīpatale catūsu disāsu cārikaṃ caramānā aho vata cattāro Jinā dhammaṃ deseyyunti paccāsisamānā vadanti. Athāpare tīsu maṇḍalesu ekato vicaraṇabhāvaṃ ākañkhamānā **tayo Sammāsambuddhāti** āhaṃsu. Apare “dasa pāramiyo nāma pūretvā catunnaṃ tiṇṇaṃ vā uppatti dullabhā, sace pana eko nibaddhavāsaṃ vasanto dhammaṃ deseyya, eko cārikaṃ caranto, evampi Jambudīpo sobheyya ceva, bahuñca hitasukhamadhigaccheyyā”ti cintetvā **aho vata mārisāti** āhaṃsu.

298. **Aṭṭhānametaṃ anavakāso yanti** ettha ṭhānaṃ avakāsoṭi ubhayametaṃ kāraṇādhivacanameva. Kāraṇāñhi tiṭṭhati ettha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhānaṃ. Okāso viya cassa taṃ tena vinā aññattha abhāvatoti avakāso. **Yanti** karaṇatthe paccattaṃ. Idaṃ vuttaṃ

hoti “yena kāraṇena ekissā lokadhātuyā dve Buddhā ekato uppajjeyyūṃ, taṃ kāraṇaṃ natthī”ti.

Ettha ca

“Yāvatā candimasūriyā, pariharanti disā bhanti virocana.
Tāva sahasadhā loko, ettha te vattatī vaso”ti¹—

Gāthāya ekacakkavāḷameva ekā lokadhātu. “Sahassī lokadhātu akampitthā”ti² āgataṭṭhāne cakkavāḷasahassaṃ ekā lokadhātu. “Ākaṅkhamāno Ānanda Tathāgato tisahasimahāsahasilokadhātum sarena viññāpeyya, obhāsenā ca phareyyā”ti³ āgataṭṭhāne tisahasimahāsahassī ekā lokadhātu. “Ayañca dasasahassī lokadhātū”ti⁴ āgataṭṭhāne dasacakkavāḷasahassāni ekā lokadhātu. Taṃ sandhāya **ekissā lokadhātuyāti** āha. Ettakañhi **jātikhettaṃ nāma**. Tatrāpi ṭhapetvā imasmim cakkavāḷe Jambudīpassa Majjhimadesaṃ na aññatra Buddhā uppajjanti, jātikhattato pana paraṃ Buddhānaṃ uppattiṭṭhānameva na paññāyati. **Yenatthenāti** yena pavāraṇasaṅghatthena.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

300. **Vaṇṇena ceva yasasā cāti** alaṅkāraparivārena ca puññasiriyā cāti attho.

301. **Sādhu mahābrahmeti** ettha sampasādane sādhusaddo. **Saṅkhāya modāmāti** jānitvā modāma.

Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

304. **Yāva dīgharattaṃ mahāpañño**va so **Bhagavāti** ettakanti paricchinditvā na sakkā vattum, atha kho yāva dīgharattaṃ aticirarattaṃ mahāpañño va so **Bhagavā**. **Noti** kathaṃ tumhe maññathāti. Atha sayamevettaṃ pañhaṃ byākātukāmo “anacchariyametaṃ mārisā, yaṃ idāni

1. Ma 1. 404 piṭṭhe.

3. Am 1. 229 piṭṭhe.

2. Am 1. 280 piṭṭhe.

4. Ma 3. 161 piṭṭhe.

pāramiyo pūretvā Bodhipallaṅke tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ bhinditvā paṭividdha-asādhāraṇaṅṅo so Bhagavā mahāpaṇṇo bhaveyya, kimettha acchariyaṃ, aparipakkāya pana bodhiyā padesaṅṅe ʒhitassa sarāgādikālepi mahāpaṇṇabhāvameva vo mārisā kathessāmi”ti bhavapaṭicchannakāraṇaṃ āharitvā dassento **bhūtapubbaṃ bhoti**-ādimāha.

Purohitoti sabbakiccāni anusāsanapurohito. **Govindoti** govindiyābhisekena abhisitto, pakatiyā panassa aṅṅadeva nāmaṃ, abhisittakālato paṭṭhāya “Govindo”ti saṅkhyāṃ gato. **Jotipāloti** jotanato ca pālanato ca Jotipālo. Tassa kira jātadivase sabbāvudhāni ujjotimsu, rājāpi paccūsasamaye attano maṅgalāvudhaṃ pajjalitaṃ disvā bhīto aṭṭhāsi. Govindo pātova rājūpaṭṭhānaṃ gantvā sukhaseyyaṃ pucchi, rājā “kuto me ācariya sukhaseyyā”ti vatvā taṃ kāraṇaṃ ārocesi. Mā bhāyi mahārāja, mayhaṃ putto jāto, tassānubhāvena sakalanagare āvudhāni pajjalimsūti. Rājā “kiṃ nu kho me kumāro paccatthiko bhaveyyā”ti cintetvā suṭṭhutaṃ bhāyi. “Kiṃ vitakkesi mahārāja”ti ca puṭṭho tamatthaṃ ārocesi. Atha naṃ Govindo “mā bhāyi mahārāja, neso kumāro tumhākaṃ dubbhissati¹, sakalajambudīpe pana tena samo paṇṇāya na bhavissati, mama puttassa vacanena mahājanassa kaṅkhā chijjissati, tumhākaṅca sabbakiccāni anusāsissati”ti samassāseti. Rājā tuṭṭho “kumārassa khīramūlaṃ hotu”ti sahaṣsaṃ datvā “kumāraṃ mahallakakāle mama dassethā”ti āha. Kumāro anupubbena vuḍḍhimanupatto. Jotitattā panassa pālanasamatthatāya ca Jotipālotveva nāmaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ “jotanato ca pālanato ca Jotipālo”ti.

Samma vossajjitvāti sammā vossajjitvā. Ayameva vā pāṭho. **Alamatthadasataroti** samattho paṭibalo atthadaso alamatthadaso, taṃ alamatthadasaṃ tiretīti alamatthadasataro. **Jotipālasseva māṇavassa anusāsaniyāti** sopi Jotipālaṃyeva pucchitvā anusāsatiṭi dasseti.

1. Dūbhissati (Sī)

305. **Bhavamatthu bhavantaṃ Jotipālanti** bhoto Jotipālassa bhavo vuddhi visesādhigamo sabbakalyāṇañceva maṅgalañca hotūti attho. **Sammodanīyaṃ kathanti** “alam mahārāja mā cintayi, dhuvadhammo esa sabbasattānan”ti-ādinā nayena maraṇappaṭisaṃyuttaṃ sokavinodanapaṭisanthāarakathaṃ pariyosāpetvā. **Mā no bhavaṃ Jotipālo anusāsaniyā paccabyāhāsīti** mā paṭibyākāsi, “anusāsā”ti¹ vutto “nāhaṃ anusāsāmi”ti no mā anusāsaniyā paccakkhāsīti attho. **Abhisambhosīti** saṃvidahitvā paṭṭhapesi. **Manussā evamāhamsūti** taṃ pitarā mahāpaññataraṃ sabbakiccāni anusāsantaṃ sabbakamme abhisambhavaṃtaṃ disvā tuṭṭhacittā **Govindo vata bho brāhmaṇo, Mahāgovindo vata bho brāhmaṇoti** evamāhamsu. Idam vuttaṃ hoti “Govindo vata bho brāhmaṇo ahosi etassa pitā, ayaṃ pana Mahāgovindo vata bho brāhmaṇo”ti.

Rajjasamvibhajanavaṇṇanā

306. **Yena te cha khattiyāti** ye te “sahāyā”ti vuttā cha khattiyā, te kira Reṇussa ekapitikā kaniṭṭhabhātaro, tasmā Mahāgovindo “ayaṃ abhisitto etesaṃ rajjasamvibhāgaṃ kareyya vā na vā, yannūnāhaṃ te paṭikacceva Reṇussa santikaṃ pesetvā paṭiññaṃ gaṇhāpeyyaṃ”ti cintento yena te cha khattiyā tenupasaṅkami. **Rājakattāro**ti rājakārakā amaccā.

307. **Madanīyā kāmāti** madakarā pamādarkarā kāmā. Gacchante gacchante kāle esa anussaritumpi na sakkuṇeyya, tasmā āyantu bhonto, āgacchantūti attho.

308. **Sarāmahaṃ bhoti** tadā kira manussānaṃ saccavādikālo hoti, tasmā “kadā mayā vuttaṃ, kena diṭṭhaṃ, kena sutan”ti abhūtaṃ avatvā “sarāmahaṃ bho”ti āha. **Sammodanīyaṃ kathanti** kiṃ mahārāja, devattaṃ gate rañṇe mā cintayittha, dhuvadhammo esa sabbasattānaṃ, evambhāvino saṅkhārāti evarūpaṃ paṭisanthāarakathaṃ. **Sabbāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesīti** sabbāni

1. Anusāsīti (Ka)

cha rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi. Ekekassa rañño rajjam tiyojanasataṃ hoti, Reṇussa rañño rajjosaraṇapadeso dasagāvutaṃ, majjhe pana Reṇussa rajjam vitānasadisam ahosi. Kasmā evaṃ paṭṭhapesīti. Kālena kālaṃ rājānaṃ passitum āgacchantā aññassa rajjam apīletvā attano attano rajjapadeseneva āgamissanti ceva gamissanti ca. Pararajjam otiṇṇassa hi “bhattam detha, goṇam dethā”ti vadato manussā ujjhāyanti “ime rājāno attano attano vijitena na gacchanti, amhākaṃ pīlaṃ karonti”ti. Attano vijitena gacchantassa “amhākaṃ santikā iminā idañcidañca laddhabbamevā”ti manussā pīlaṃ na maññanti. Imamattham cintayitvā Mahāgovindo sammodamānā rājāno ciram rajjamanusāsantū”ti evaṃ paṭṭhapesi.

Dantapuram Kaliṅgānam, Assakānañca potanam.
Māhissati¹ Avantīnam, Sovīrānañca² rodukaṃ³.
Mithilā ca Videhānam, Campā Aṅgesu māpitā.
Bārāṇasī ca Kāsīnam, ete Govindamāpitāti—

Etāni satta nagarāni Mahāgovindeneva tesam rājūnam atthāya māpitāni.

Sattabhū Brahmaddatto ca, Vessabhū Bharato saha.
Reṇu dve ca Dhataratṭhā, tadāsum satta bhāradhātī⁴—

Imāni tesam sattannampi nāmāni. Tesu hi eko Sattabhū nāma ahosi, eko Brahmaddatto nāma, eko Vessabhū nāma, eko teneva saha Bharato nāma, eko Reṇu nāma, dve pana Dhataratṭhāti ime satta Jambudīpatale bhāradhā mahārājāno ahesunti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mahesayam (Ka)

2. Socirānañca (Syā)

3. Rorukaṃ (Syā)

4. Bhāravāti (Syā)

Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā

311. **Upasaṅkamimsūti** “amhākaṃ ayaṃ issariyasampatti na aññassānubhāvena, Mahāgovindassānubhāvena nipphannā. Mahāgovindo amhe satta rājāno samagge katvā Jambudīpatale paṭiṭṭhāpesi, pubbūpakārissa pana na sukarā paṭikiriya kātum. Amhe sattapī jane esoyeva anusāsatu, etaṃyeva senāpatiṅca purohitaṅca karoma, evaṃ no vuddhi bhavissatī”ti cintetvā upasaṅkamimsu. Mahāgovindopi “mayā ete samaggā katā, sace etesaṃ añño senāpati purohito ca bhavissati, tato attano attano senāpatipurohitānaṃ vacanaṃ gahetvā aññamaññaṃ bhindissanti, adhivāsemi nesaṃ senāpatiṭṭhānaṅca purohitaṭṭhānaṅcā”ti cintetvā “evaṃ bho”ti paccassosi.

Satta ca brāhmaṇamahāsāleti “ahaṃ sabbaṭṭhānesu sammukho bhaveyyaṃ vā na vā, yatthāhaṃ sammukho na bhavissāmi, tattheva te kattabbaṃ karissanti”ti satta anupurohite ṭhapesi. Te sandhāya idaṃ vuttaṃ “satta ca brāhmaṇamahāsāle”ti. Divasassa dvikkhattum¹ vā sāyaṃ pāto vā nahāyantīti **nahātakā**. Vatacarīyapariyosāne vā nahātā, tato paṭṭhāya brāhmaṇehi² saddhiṃ na khādanti na pivantīti nahātakā.

312. **Abbhugacchīti** abhi-uggacchi. Tadā kira manussānaṃ “na brahmunā saddhiṃ amantetvā sakkā evaṃ sakalajambudīpaṃ anusāsītun”ti nisinnanisinnaṭṭhāne ayameva kathā pavattittha. **Na kho panāhanti** mahāpuriso kira “ayaṃ mayhaṃ abhūto vaṇṇo uppanno, vaṇṇuppatti kho pana na bhāriyā, uppannassa vaṇṇassa rakkhānameva bhāriyaṃ, ayaṅca me acintetvā amantetvā karontasseva vaṇṇo uppannova, cintetvā mantetvā karontassa pana vitthārikataro bhavissatī”ti brahmadassane upāyaṃ pariyesanto taṃ disvā **sutaṃ kho pana metanti**-ādi-attham³ parivītakkesi.

1. Tikkhattum (Syā)

2. Brāhmaṇā brāhmaṇehi (Syā)

3. Ādimetaṃ (Syā)

313. **Yena Reṇurājā tenupasaṅkamīti** evaṃ me antarā daṭṭhukāmo vā sallapitukāmo vā na bhavissati, yato chinnapalibodho sukhaṃ viharissāmīti palibodhupacchedanatthaṃ upasaṅkami, esa nayo sabbattha.

316. **Sādisiyoti** samavaṇṇā samajātikā.

317. **Navam sandhāgāram kāretvāti**
rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanasampannaṃ vassike cattāro māse vasanakkhamaṃ bahi naḷaparikkhitaṃ vicittaṃ āvasathaṃ kāretvā.
Karuṇam jhānam jhāyīti karuṇāya tikacatukkajjhānam jhāyī, karuṇāmukhena panettha avasesāpi tayo brahmavihārā gahitāva.
Ukkaṇṭhanā paritassanāti jhānabhūmiyaṃ ṭhitassa anabhirati-ukkaṇṭhanā vā bhayaparitassanā vā natthi, brahmuno pana āgamanapatthanā āgamanataṇhā ahūti attho.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. **Bhayanti** cittutrāsabhayameva. **Ajānantāti** ajānamānā. **Katham jānemu taṃ mayanti** mayaṃ kinti taṃ jānāma, ayaṃ katthavāsiko kinnāmo kiṃ gottoti-ādīnaṃ ākārānaṃ kena ākārena taṃ dhārayāmāti attho.

Maṃ ve kumāram jānantīti maṃ “kumāro”ti “daharo”ti jānantī.
Brahmaloketi setṭhaloke. **Sanantananti** ciratanaṃ porāṇakaṃ. Ahaṃ so porāṇakumāro Saṅkumāro nāma brahmāti dasseti. **Evaṃ Govinda jānāhīti** Govinda paṇḍita tvaṃ evaṃ jānāhi evaṃ maṃ dhārehi.

“Āsanaṃ udakaṃ pajjaṃ, madhusākaṅca¹ brahmuno.

Agghe bhavantaṃ pucchāma, agghaṃ kurutu no bhavaṃ”ti—

Ettha **agghanti** atithino upanāmetabbaṃ vuccati. Teneva idamāsanam paññattaṃ, ettha nisīdatha, idam udakaṃ parisuddham, ito pāṇiyam pivatha, pāde dhovatha, idam pajjam pādānam hitatthāya abhisankhataṃ telam, ito pāde makkhetha, idam madhusākanti. Bodhisattassa brahmacariyam na aññesaṃ brahmacariyasadisam hoti, na so “idam sve, idam tatiyadivase bhavissati”ti

1. Madhupākaṅca (Syā)

sannidhiṃ nāma karoti. Madhusākāṃ pana aloṇaṃ adhūpanaṃ atakkāṃ udakena seditasākāṃ, taṃ sandhāyesa “idaṃ paribhuñjathā”ti vadanto “agge bhavantaṃ pucchāma”ti-ādimāha. Ime sabbepi agghā brahmuno atthi, te **agge bhavantaṃ pucchāma**. Evaṃ pucchantānañca **agghaṃ kurutu no bhavaṃ**, paṭiggaṇhātu no bhavaṃ idamagghanti vuttaṃ hoti. Kiṃ panesa “ito ekampi brahmā na bhuñjati”ti idaṃ na jānātīti. No na jānāti, jānantopi attano santike āgato atithi pucchitabboti vattasīsena pucchati.

Atha kho brahmā “kiṃ nu kho paṇḍito mama paribhogakaraṇābhāvaṃ ñatvā pucchati, udāhu kohaṇṇe ṭhatvā pucchati”ti samannāharanto “vattasīse ṭhito pucchati”ti ñatvā paṭiggaṇhituṃ dāni me vaṭṭatīti **paṭiggaṇhāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ Govinda bhāsasīti** āha. Yaṃ tvaṃ Govinda bhāsasi “idamāsanaṃ paññattaṃ, ettha nisīdathā”ti-ādi, tatra te mayaṃ āsane nisinnā nāma homa, pānīyaṃ pītā nāma homa, pādāpi me dhotā nāma hontu, telenapi makkhitā nāma hontu, udakasākampi paribhuttaṃ nāma hotu, tayā dinnāṃ adhivāsita-kālato paṭṭhāya yaṃ yaṃ tvaṃ bhāsati, taṃ taṃ mayā paṭiggahitameva hoti. Tena vuttaṃ “paṭiggaṇhāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ Govinda bhāsasī”ti. Evaṃ pana agghaṃ paṭiggaṇhitvā pañhassa okāsaṃ karonto **diṭṭhadhammahitatthāyāti**-ādimāha.

Kaṅkhī akaṅkhim paravediyesūti ahaṃ savicikiccho bhavantaṃ parena sayāṃ abhisāṅkhatattā parassa pākaṭesu paravediyesu pañhesu nibbicikicchaṃ.

Hitvā mamattanti idaṃ mama, idaṃ mamāti upakaraṇataṇhaṃ cajiṭvā¹. **Manujesūti** sattesu, manujesu yo koci manujo mamattaṃ hitvāti attho. **Ekodibhūtoti** ekibhūto, eko tiṭṭhanto eko nisīdantoti. Vacanattho panettha eko udeti pavattatīti ekodi, tādiso bhūtoti ekodibhūto. **Karuṇedhimuttoti**² karuṇājhāne adhimutto, taṃ jhānaṃ nibbattetvāti attho. **Nirāmagandhoti** vissagandhavirahito. **Ettha ṭhitoti** etesu dhammesu ṭhito. **Ettha ca**

1. Vajjetvā (Ka)

2. Karuṇādhimuttoti (Syā)

sikkhamānoti etesu dhammesu sikkhamāno. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana upari Mahāgovindena ca brahmunā ca vuttoyeva.

320. Tattha **ete avidvāti** ete āmagandhe ahaṃ avidvā, na jānāmīti attho. **Idha brūhi dhīrāti** te¹ me tvaṃ idha dhīra paṇḍita brūhi vada. **Kenāvata vāti pajā kurutūti** katamena kilesāvaraṇena āvaritā pajā pūtikā vāyati. **Āpāyikāti** apāyūpagā. **Nivutabrahmalokāti** nivuto pihito brahmaloko assāti nivutabrahmaloko. Katamena kilesena pajāya brahmalokūpago maggo nivuto pihito paṭicchannoti pucchati.

Kodho mosavajjāṃ nikati ca dubbhoti kujjhanalakkhaṇo kodho ca, paravisamvādanalakkhaṇo musāvādo ca, sadisaṃ dassetvā vañcanalakkhaṇā nikati ca, mittadubbhanalakkhaṇo dubbho ca. **Kadariyatā atimāno usūyāti** thaddhamacchariyalakkhaṇā kadariyatā ca, atikkamitvā maññanalakkhaṇo atimāno ca, parasampattikhīyanalakkhaṇā **usūyā ca. Icchā vivicchā paraheṭhanā cāti**² taṇhālakkhaṇā icchā ca, macchariyalakkhaṇā vivicchā ca, vihiṃsālakkhaṇā paraheṭhanā ca. **Lobho ca doso ca mado ca mohoti** yattha katthaci lubbhanalakkhaṇo lobho ca, dussanalakkhaṇo doso ca, majjanalakkhaṇo mado ca, muyhanalakkhaṇo moho ca. **Etesu yuttā anirāmagandhāti** etesu cuddasasu kilesesu yuttā pajā nirāmagandhā na hoti, āmagandhā sakuṇapagandhā pūtigandhāyevāti vadati. **Āpāyikā nivutabrahmalokāti** esā pana āpāyikā ceva hoti paṭicchannabrahmalokamaggā cāti. Idaṃ pana suttam kathentena **Āmagandhasuttena** dīpetvā kathetabbam, Āmagandhasuttampi iminā dīpetvā kathetabbam.

Te na sunimmadayāti te āmagandhā sunimmadayā sukhena nimmadetabbā pahātabbā na honti, duppajahā dujjayāti attho. **Yassa dāni bhavaṃ Govindo kālāṃ maññatīti** “yassā pabbajjāya bhavaṃ Govindo kālāṃ maññati, ayameva hotu, evaṃ sati mayhampi tava santike āgamaṇaṃ svāgamaṇaṃ bhavissati, kathitadhammakathā sukathitā bhavissati, tvaṃ tāta

1. Tena (Syā)

2. Paraviheṭṭhanā cāti (Ka)

sakalajambudīpe aggapuriso daharo paṭhamavaye ṭhito, evaṃ mahantaṃ nāma sampattisirivilāsaṃ pahāya tava pabbajanaṃ nāma gandhahatthino ayabandhanaṃ chinditvā gamanaṃ viya ati-uḷāraṃ, Buddhatanti nāmesā”ti mahāpurisassa dalhīkammaṃ katvā brahmā Sanaṅkumāro brahmalokameva gato.

Reṇurāja-āmantanāvannaṇā

321. Mahāpurisopi “mama itova nikkhamitvā pabbajanaṃ nāma na vuttaṃ, ahaṃ rājakulassa atthaṃ anusāsāmi, tasmā rañño ārocessāmi. Sace sopi pabbajissati, sundarameva. No ce pabbajissati, purohitaṭṭhānaṃ niyyātetvā ahaṃ pabbajissāmi”ti cintetvā rājānaṃ upasaṅkamaṃ, tena vuttaṃ “atha kho bho Mahāgovindo -pa- nāhaṃ porohacce rame”ti.

Tattha **tvam pajānassu rajjenā**ti tava rajjena tvameva jānāhi. **Nāhaṃ porohicce rameti** ahaṃ purohitabhāve na ramāmi, ukkaṅṭhitoṣmi, aññaṃ anusāsakaṃ jānāhi, nāhaṃ porohicce rameti.

Atha rājā “dhuvaṃ cattāro māse paṭisallīnassa brāhmaṇassa gehe bhogā mandā jātā”ti cintetvā dhanena nimantento “sace te ūnaṃ kāmehi, ahaṃ paripūrayāmi te”ti vatvā puna “kinnu kho esa ekako viharanto kenaci vihiṃsito bhavyeyā”ti cintetvā

“Yo taṃ hiṃsati vāremi, bhūmisenāpati ahaṃ.

Tuvaṃ pitā ahaṃ putto, mā no Govinda pājahī”ti—

Āha. Tassattho—yo taṃ hiṃsati, taṃ vāremi, kevalaṃ tumhe “asuko”ti ācikkhatha, ahamettha kattabbaṃ jānissāmi. **Bhūmisenāpati ahanti** atha vā ahaṃ pathaviyā sāmī, svāhaṃ imaṃ rajjaṃ tumheyeva paṭicchāpessāmi. **Tuvaṃ pitā ahaṃ puttoti** tvam pitiṭṭhāne ṭhassasi, ahaṃ puttattṭhāne. So tvam mama manaṃ haritvā attanoyeva manaṃ¹ Govinda pājehi², yathā icchasi, tathā pavattassu. Ahaṃ pana tava manaṃyeva anuvattanto tayā dinnapiṇḍaṃ paribhuñjanto taṃ asicammahattho vā upaṭṭhahissāmi, rathaṃ vā te pājessāmi. “Mā no Govinda pājahī”ti vā

1. Mā no (Syā, Ka)

2. Pājahīti (Syā)

pāṭho. Tassattho—tvaṃ pitiṭṭhāne tiṭṭha, ahaṃ puttaṭṭhāne ṭhassāmi. Mā no tvaṃ bho Govinda pajahi mā pariccajīti. Atha mahāpuriso yaṃ rājā cintesi, tassa attani abhāvaṃ dassento

“Na matthi ūnaṃ kāmehi, hiṃsitā me na vijjati.

Amanussavaco sutvā, tasmāhaṃ na gahe rame”ti—

āha. Tattha **na matthī**ti na me atthi. **Gaheti** gehe. Atha naṃ rājā pucchi—

“Amanusso kathaṃ vaṇṇo, kiṃ te atthaṃ abhāsatha.

Yañca sutvā jahāsi no, gehe amhe ca kevalī”ti¹.

Tattha **jahāsi no, gehe amhe ca kevalī**ti brāhmaṇassa sampattibharite gehe saṅgahavasena attano gehe karonto yaṃ sutvā amhākaṃ gehe ca amhe ca kevalī² sabbe aparisese Jambudīpavāsino jahāsīti vadati.

Athassa ācikkhanto mahāpuriso **upavutthassa me pubbeti**-ādimāha. Tattha **upavutthassā**ti cattāro māsē ekībhāvaṃ upagantvā vutthassa. **Yiṭṭhakā**massa **me satoti** yajitukāmassa me samānassa. **Aggi pajjalito āsi, kusapattaparitthato**ti kusapattehi paritthato sappidadhimadhu-ādīni pakkhipitvā **aggi jalayitumāraddho āsi**, evaṃ aggiṃ jāletvā “mahājanassa dānaṃ dassāmi”ti evaṃ cintetvā ṭhitassa mamāti ayamettha attho.

Sanantanoti Sanaṅkumāro brahmā. Tato rājā sayampi pabbajitukāmo hutvā **saddahāmī**ti-ādimāha. Tattha **kathaṃ vattetha aññathā**ti kathaṃ tumhe aññathā vattissatha, **te taṃ anuvattissāmā**ti te mayampi tumheyeva anuvattissāma, anupabbajissāmāti attho. “Anuvajissāmā”tipi pāṭho, tassa anugacchissāmāti attho. **Akācoti** nikkāco akakkaso. **Govindassānusāsaneti** tava Govindassa sāsane. Bhavantaṃ Govindameva Satthāraṃ karitvā carissāmāti vadati.

1. Kevalēti (Syā)

2. Kevalē (Syā)

Chakhattiya-āmantanāvaṇṇanā

322. **Yena te cha khattiyā tenupasaṅkamīti** Reṇuṃ rājānaṃ “sādhu mahārāja rajjaṃ nāma mātaraṃ pitaraṃ bhātibhaginī-ādayopi māretvā gaṇhantesu sattesu evaṃ mahantaṃ rajjasiriṃ pahāya pabbajitukāmena uḷāraṃ mahārājena katan”ti upatthambhetvā daḷhataramassa ussāhaṃ katvā upasaṅkami. **Evaṃ samacintesunti** rañño cintitanayeneva kadāci brāhmaṇassa bhogā parihīnā bhaveyyunti maññamānā samacintesuṃ. **Dhanena sikkheyyāmāti** upalāpeyyāma saṅgaṇheyyāma. **Tāvatakaṃ āhariyatanti** tāvatakaṃ āharāpiyatu gaṇhiyatu, yattakaṃ icchatha, tattakaṃ gaṇhathāti vuttaṃ hoti. **Bhavantānaṃyeva vāhasāti** bhavante paccayaṃ katvā, tumhehi dinnattāyeva pahūtaṃ sāpateyyaṃ jātaṃ.

323. **Sace jahatha kāmānīti** sace vatthukāme ca kilesakāme ca pariccajatha. **Yattha satto puthujjanoti** yesu kāmesu puthujjano satto laggo laggito. **Ārambhavho daḷhā hothāti** evaṃ sante vīriyaṃ ārabhatha, asithilaparikkamataṃ adhiṭṭhāya daḷhā bhavatha. **Khantibalasamāhitāti** khantibalena samannāgatā bhavathāti rājūnaṃ ussāhaṃ janeti.

Esa maggo ujumaggoti esa karuṇājhānamaggo ujumaggo nāma. **Esa maggo anuttaroti** eseva brahmalokūpapattiyā asadisamaggo uttamamaggo nāma. **Saddhammo sabbhi rakkhitoti** eso eva ca Buddhapaccekabuddhasāvakehi sabbhi rakkhitadhammo nāma. Iti karuṇājhānassa vaṇṇabhaṇanenāpi tesāṃ anivattanatthāya daḷhikammameva karoti.

Ko nu kho pana bho jānāti jīvitānanti bho jīvitaṃ nāma udakapuppuḷūpamaṃ¹ tiṇagge ussāvabindūpamaṃ taṅkhaṇaviddhaṃsanadhammaṃ, tassa ko gatiṃ jānāti kismiṃ khaṇe bhijjissati. **Gamanīyo samparāyoti** paraloko pana avassaṃ gantabbova, tattha paṇḍitena kulaputtana **mantāyaṃ boddhabbaṃ**. Mantā vuccati paññā, tāya mantetabbaṃ bujjhitabbaṃ, upaparikkhitabbaṃ jānitabbaṃcāti attho. Karaṇatthe vā bhummaṃ. **Mantāyaṃ boddhabbanti** mantāya bujjhitabbaṃ, ñāṇena jānitabbanti attho. Kim bujjhitabbaṃ? Jīvitassa dujjānatā

1. Udakabubbuḷūpamaṃ (Syā)

samparāyassa ca avassam̐ gamanīyatā, bujjhitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā **kattabbaṃ kusalaṃ caritabbaṃ brahmacariyaṃ**. Kasmā? Yasmā natthi jātassa amaraṇaṃ.

Brahmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā

324. **Appesakkhā ca appalābhā cāti** bho pabbajjā nāma appayasā ceva, pabbajitakālato paṭṭhāya hi rajjaṃ pahāya pabbajitaṃ viheṭhetvā viheṭhetvā lāmakam̐ anātham̐ katvāva kathenti. Appalābhā ca, sakalagāmaṃ caritvāpi ajjhoharaṇīyaṃ dullabhameva. Idam̐ pana **brahmaññaṃ mahesakkhañca** mahāyasattā, **mahālābhañca** lābhasakkārasampannattā. Bhavaṃ hi etarahi sakalajambudīpe aggapurohito sabbattha aggāsanam̐ aggodakam̐ aggabhattam̐ aggagandham̐ aggamālam̐ labhatīti.

Rājāva raññanti ahañhi bho etarahi pakatiraññaṃ majjhe cakkavattirājā viya. **Brahmāva brahmānanti** pakatibrahmaṇam̐ majjhe mahābrahmasadiso. **Devatāva gahapatikānanti** avasesagahapatikānam̐ panamhi Sakkadevarājasadiso.

Bhariyānam̐ āmantanāvaṇṇanā

325. **Cattārīsā bhariyā sādisiyoti** sādisiyova cattārīsā bhariyā, aññā panassa tīsu vayesu nāṭakitthiyo bahukāyeva.

Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā

326. **Cārikam̐ caratīti** gāmanigamaṇapaṭipāṭiyā cārikam̐ carati, gatagataṭṭhāne **Buddhakolāhalaṃ** viya hoti. Manussā “Mahāgovindapaṇḍito kira āgacchatī”ti sutvā puretameva maṇḍapaṃ kāretvā maggaṃ alaṅkaritvā paccuggantvā gaṇhitvā enti, mahālābhasakkāro mahogho viya ajjhottharanto uppajji. **Satta purohitassāti** sattannaṃ rājūnam̐ purohitassa. Iti yathā etarahi evarūpesu vā ṭhānesu kismiñcīdeva dukkhe uppanne “namo Buddhassā”ti vadanti, evam̐ tadā “namatthu Mahāgovindassa brāhmaṇassa, namatthu sattapurohitassā”ti vadanti.

327. **Mettāsahagatenā**ti-ādinā nayena Pāḷiyaṃ brahmavihārāva āgatā, mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo ca pañca ca abhiññāyo nibbatesi. **Sāvakānaṃ ca brahmalokasahabyatāya maggaṃ desetī**ti brahmaloke brahmunā sahabhāvāya maggaṃ kathesi.

328. **Sabbenasabbanti** ye aṭṭha ca samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbatesuṃ. **Ye na sabbenasabbaṃ sāsanaṃ ājanimsūti** ye aṭṭhasu samāpattīsu ekasamāpattimpi na jānimsu, na sakkhimsu nibbattetuṃ. **Amoghā**ti savipākā. **Avañjhā**ti na vañjhā, sabbanihīnaṃ pasavanti gandhabbakāyaṃ pasavi. **Saphalā**ti avasesadevalokūpapattīhi sātthā. **Saudrayā**ti brahmalokūpapattiyā savuddhi.

329. **Sarāmahanti** sarāmi ahaṃ Pañcasikha, iminā kira padena ayaṃ suttanto Buddhabhāsito nāma jāto. **Na nibbidāyāti** na vaṭṭe nibbindanattāya. **Na virāgāyāti** na vaṭṭe virāgattāya. **Na nirodhāyāti** na vaṭṭassa nirodhattāya. **Na upasamāyāti** na vaṭṭassa upasamanattāya. **Na abhiññāyāti** na vaṭṭaṃ abhijānanattāya. **Na sambodhāyāti** na kilesaniddāvigamena vaṭṭato pabujjhanattāya. **Na nibbānāyāti** na amatanibbānattāya.

Ekantanibbidāyāti ekantameva vaṭṭe nibbindanattāya. Ettha pana **nibbidāyāti** vipassanā. **Virāgāyāti** maggo. **Nirodhāya upasamāyāti** nibbānaṃ. **Abhiññāya sambodhāyāti** maggo. **Nibbānāyāti** nibbānameva. Evaṃ ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, tīsu maggo, tīsu nibbānaṃ vuttanti evaṃ vavattānakathā¹ veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānīpi nibbānavevacanānīpi hontiyeva. **Sammādiṭṭhi-ādīsu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ Visuddhimagge Saccavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

330. **Ye na sabbenasabbanti** ye cattāropi ariyamagge paripūretuṃ na jānanti, tīṇi vā dve vā ekaṃ vā nibbattenti. **Sabbesaṃyeva imesaṃ kulaputtānanti** brahmacariyaṇṇakulaputtānaṃ. **Amoghā -pa- saphalā saudrayā**ti arahattanikūṭṭhena desanaṃ niṭṭhāpesi.

1. Vivaṭṭakathā (Syā)

Bhagavantam abhivādetvā padakkhiṇam katvāti Bhagavato dhammadesanam cittaena sampaṭicchanto abhinanditvā vācāya pasamsamāno anumoditvā mahantaṃ añjalim sirasmim patiṭṭhapetvā pasannalākhārase nimujjamāno viya Dasabalassa chabbaṇṇarasmiḷāntaram pavisitvā catūsu ṭhānesu vanditvā tikkhattum padakkhiṇam katvā Bhagavantam abhitthavanto abhitthavanto Satthu purato antaradhāyitvā attano devalokameva agamāsīti.

Mahāgovindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsamayasutta

Nidānavañṇanā

331. **Evam me sutanti** Mahāsamayasuttam.

Tatrāyamapubbapadavañṇanā—**sakkesūti** Ambaṭṭhasutte vuttena uppattinayena “Sakyā vata bho kumārā”ti udānaṃ paṭicca **Sakkāti** laddhanāmānaṃ rājakumārānaṃ nivāso ekopi janapado ruḥḥisaddena “Sakkā”ti vuccati, tasmim̐ Sakkesu janapade. **Mahāvaneti** sayamjāte aropite Himavantena saddhim̐ ekābaddhe mahati vane. **Sabbeveva arahantehīti** imaṃ suttam̐ kathitadivaseyeva pattarahattehi.

Tatrāyam̐ anupubbikathā—sākiyakoliyā kira Kapilavatthunagarassa ca Koliyanagarassa ca antare Rohiṇim̐ nāma nadim̐ ekeneva āvaraṇena bandhāpetvā sassāni karonti, atha jeṭṭhamūlamāse sassesu milāyantesu ubhayanagaravāsikānampi kammakarā sannipatiṃsu. Tattha Koliyanagaravāsino āhamsu “idaṃ udakaṃ ubhato hariyamānaṃ na tumhākaṃ, na amhākaṃ pahossati, amhākaṃ pana sassam̐ ekena udakeneva nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā”ti. Kapilavatthunagaravāsino āhamsu “tumhesu koṭṭhe pūretvā ṭhitesu mayam̐ rattasuvañṇanīlamaṇikālakahāpaṇe ca gahetvā pacchipasibbakādihatthā na sakkhissāma tumhākaṃ gharadvāre vicarituṃ, amhākampi sassam̐ ekeneva udakena nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā”ti. “Na mayam̐ dassāmā”ti. “Mayampi na dassāmā”ti. Evam̐ kalahaṃ vaḍḍhetvā eko uṭṭhāya ekassa pahāraṃ adāsi, sopi aññassāti evam̐ aññamaññaṃ paharivā rājakulānaṃ jātim̐ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsu.

Koliyakammakarā vadanti “tumhe Kapilavatthuvāsike gahetvā gajjatha, ye soṇasiṅgālādayo viya attano bhaginīhi saddhim̐ samvasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ kim̐ karissantī”ti. Sākiyakammakarāpi vadanti “tumhe dāni kuṭṭhino dārake gahetvā gajjatha, ye anāthā niggaṭikā tiracchānā viya kolarukkhe vasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca

amhākaṃ kiṃ karissanti”ti. Te gantvā tasmim kamme niyutta-amaccānaṃ kathesuṃ, amaccā rājakulānaṃ kathesuṃ, tato Sākiyā “Bhaginihi saddhim samvāsikānaṃ thāmañca balañca dassessāmā”ti yuddhasajjā nikkhamimsu. Koliyāpi “kolarukkhavāsīnaṃ thāmañca balañca dassessāmā”ti yuddhasajjā nikkhamimsu.

Bhagavāpi rattiyā paccūsasamayeva mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento ime evaṃ yuddhasajje nikkhamante addasa. Disvā “mayi gate ayaṃ kalaho vūpasamissati nu kho udāhu no”ti upadhārento “ahamettha gantvā kalahavūpasamanatthaṃ tīṇi jātakāni kathessāmi, tato kalaho vūpasamissaki. Atha sāmaggidīpanatthāya dve jātakāni kathetvā **Attadaṇḍasuttaṃ** desessāmi. Desanaṃ sutvā ubhayanagaravāsīnopi aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni dassanti, ahaṃ te pabbajissāmi, tadā mahāsamāgamo bhavissati”ti sannitṭhānamakāsi. Tasmā imesu yuddhasajjesu nikkhamantesu kassaci anārocetvā sayameva pattacīvaramādāya gantvā dvinnaṃ senānaṃ antare ākāse pallaṅkaṃ ābhujitvā chabbaṇṇarasmīyo vissajjetvā nisīdi.

Kapilavatthuvāsīno Bhagavantaṃ disvāva “amhākaṃ nātisetṭho Satthā āgato, diṭṭho nu kho tena amhākaṃ kalahakāraṇabhāvo”ti cintetvā “na kho pana sakkā Bhagavati āgate amhehi parassa sarīre satthaṃ pātetuṃ, Koliyanagaravāsīno amhe hanantu vā pacantu vā”ti āvudhāni chaḍḍetvā Bhagavantaṃ vanditvā nisīdimsu. Koliyanagaravāsīnopi tatheva cintetvā āvudhāni chaḍḍetvā Bhagavantaṃ vanditvā nisīdimsu.

Bhagavā jānantova “kasmā āgatattha mahārājā”ti pucchi. Bhagavā na tittakīlāya na pabbatakīlāya na nadīkīlāya na giridassanatthaṃ, imasmim pana ṭhāne saṅgāmaṃ paccupaṭṭhapetvā āgatamhāti. Kiṃ nissāya vo kalaho mahārājāti. Udakaṃ bhanteti. Udakaṃ kiṃ agghati mahārājāti. Appagghaṃ bhanteti. Pathavī nāma kiṃ agghati mahārājāti. Anagghā bhanteti. Khattiyā kiṃ agghanti mahārājāti. Khattiyā nāma anagghā bhanteti. Appamūlakaṃ udakaṃ nissāya kimatthaṃ anagghaṃ khattiyā nāsetha mahārājāti. “Kalahe assādo nāma natthi, kalahavasena mahārājā aṭṭhāne veraṃ katvā ekāya rukkhadavatāya kālasīhena saddhim baddhāghāto

sakalampi imaṃ kappam anuppattoyevā”ti vatvā **Phandanajātakam** kathesi. Tato “parapattiyena nāma mahārājā na bhavitabbam. Parapattiyā hutvā hi ekassa sasakassa kathāya tiyojanasahassavitthate Himavante catuppadagaṇā mahāsamuddam pakkhandino ahesum. Tasmā parapattiyena na bhavitabban”ti vatvā **Pathavī-undriyajātakam** kathesi. Tato “kadāci mahārājā dubbalopi mahabbalassa randham vivaram passati, kadāci mahabbalo dubbalassa. Laṭukikāpi hi sakuṇikā hatthināgam ghātesī”ti vatvā **Laṭukikajātakam** kathesi. Evam kalahavūpasamattāya tīṇi jātakāni kathetvā sāmaggiparidīpanattāya dve jātakāni kathesi. Katham? Samaggānañhi mahārājā koci otāram nāma passitum na sakkotīti vatvā **Rukkhadhammajātakam** kathesi. Tato “samaggānam mahārājā koci vivaram passitum nāsakkihi. Yadā pana aññamaññaṃ vivādamakamsu, atha te nesādaputto jīvitā voropetvā ādāya gato. Vivāde assādo nāma natthī”ti vatvā **Vaṭṭakajātakam** kathesi. Evam imāni pañca jātakāni kathetvā avasāne Attadaṇḍasuttam kathesi.

Rājāno pasannā “sace Satthā nāgamissa, mayam sahatthā aññamaññaṃyeva vadhitvā lohitanadiṃ pavattayissāma, amhākam puttabhātarō gehadvāre na passeyyāma, sāsanaṇḍasāsanampi no āharaṇako na bhavissati. Satthāram nissāya no jīvitam laddham. Sace pana Satthā agāram ajjhāvasissa, dvisahassadīparivāresu catūsu mahādīpesu rajjamassa hatthagatam abhavissa, atirekasahassam kho panassa puttā abhavissamsu, tato khattiyaparivārova avicarissa. Tam kho panesa sampattim pahāya nikkhamitvā sambodhim patto, idānipi khattiyaparivāroyeva vicaratū”ti ubhayanagaravāsino aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni adamsu. Bhagavā te pabbājetvā Mahāvanam agamāsi. Tesam garugāravavasena na attano ruciyā pabbajitānam anabhirati uppajji. Purāṇadutiyaikāyopi nesam “ayyaputtā ukkaṇṭhantu, gharāvāso na saṇṭhātī”ti-ādini vatvā sāsanam pesenti. Te atirekataram ukkaṇṭhimsu.

Bhagavā āvajjanto tesam anabhiratabhāvam ñatvā “ime bhikkhū mādisena Buddhena saddhim ekato vasantā ukkaṇṭhanti, handa nesam kuṇāladahassa vaṇṇam kathetvā tattha netvā anabhiratim

vinodessāmī”ti kuṇāladahassa vaṇṇaṃ katesi. Te taṃ daṭṭhukāmā ahesuṃ. Daṭṭhukāmattha bhikkhave kuṇāladahanti. Āma Bhagavāti. Yadi evaṃ etha gacchāmāti. Iddhimantānaṃ Bhagavā gamanaṭṭhānaṃ mayaṃ kathaṃ gamissāmāti. Tumhe gantukāmā hotha, ahaṃ mamānubhāvena gahetvā gamissāmīti. Sādhu bhanteti. Atha Bhagavā pañca bhikkhusatāni gahetvā ākāse uppativā kuṇāladahe patiṭṭhāya te bhikkhū āha “bhikkhave imasmim kuṇāladahe yesaṃ macchānaṃ nāmaṃ na jānātha, tesāṃ nāmaṃ pucchathā”ti.

Te pucchimsu, Bhagavā pucchitapucchitaṃ kathesi. Na kevalaṃ macchānaṃyeva, tasmim vanasaṇḍe rukkhānampi pabbatapāde dvipadacatuppadasakuṇānampi nāmāni pucchāpetvā kathesi. Atha dvīhi sakuṇehi mukhatuṇḍakena ḍaṃsitvā gahitadaṇḍake nisinno kuṇālasakuṇarājā purato pacchato ubhosu passesu sakuṇasaṃghaparivuto āgacchati. Bhikkhū taṃ disvā “esa bhante imesaṃ sakuṇānaṃ rājā bhavissati, parivārā ete etassā”ti maññāmāti. Evameva bhikkhave ayampi mama vaṃso mama paveṇīti. Idāni tāva mayaṃ bhante ete sakuṇe passāma. Yaṃ pana Bhagavā “ayampi mama vaṃso mama paveṇī”ti āha, taṃ sotukāmamhāti. Sotukāmattha bhikkhaveti. Āma Bhagavāti. Tena hi suṇāthāti tīhi gāthāsatehi maṇḍetvā **Kuṇāljātakam** kathento anabhiratiṃ vinodesi. Desanāpariyosāne sabbepi sotāpattiphale patiṭṭhahimsu, maggeneva ca nesaṃ iddhipi āgatā. Bhagavā “hotu tāva ettakaṃ etesaṃ bhikkhūnaṃ”ti ākāse uppativā Mahāvanameva agamāsi. Tepi bhikkhū gamanakāle Dasabalassa ānubhāvena gantvā āgamanakāle attano ānubhāvena Bhagavantaṃ parivāretvā Mahāvane otarimsu.

Bhagavā paññattāsane nisīditvā te bhikkhū āmantetvā “etha bhikkhave nisīdatha, uparimaggattayavajjhānaṃ vo kilesānaṃ pahānāya kammaṭṭhānaṃ kathessāmī”ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Bhikkhū cintesuṃ “Bhagavā amhākaṃ anabhiratabhāvaṃ ñatvā kuṇāladahaṃ netvā anabhiratiṃ vinodesi, tattha sotāpattiphalaṃpattānaṃ no idāni idha tiṇṇaṃ maggānaṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi, na kho panamhehi ‘sotāpannā mayan’ti vītināmetuṃ vaṭṭati, uttamapurisasadisehi no bhavituṃ vaṭṭatī”ti te Dasabalassa pāde vanditvā utṭhāya nisīdanaṃ papphoṭetvā visuṃ visuṃ pabbhārarukkhamūlesu nisīdimsu.

Bhagavā cintesi “ime bhikkhū pakatīyāpi avissaṭṭhakammaṭṭhānā, laddhupāyassa pana bhikkhuno kilamanakāraṇaṃ nāma natthi. Gacchantā gacchantā ca vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patvā ‘attanā attanā paṭiladdhaguṇaṃ ārocessāma’ti mama santikaṃ āgamissanti. Etesu āgatesu dasasahassacakkavāle devatā ekacakkavāle sannipatissanti, mahāsamayo bhavissati, vivitte okāse mayā nisīdituṃ vaṭṭati”ti. Tato vivitte okāse Buddhāsaṇaṃ paññapetvā nisīdi.

Sabbapaṭṭhamaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatathero saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tato aparo tato aparoti pañcasatāpi paduminiyaṃ padumāni viya vikasiṃsu. Sabbapaṭṭhamaṃ arahattappattabhikkhu “Bhagavato ārocessāmi”ti pallaṅkaṃ vinibbhujitvā nisīdanaṃ papphotetvā utṭhāya Dasabalābhimukho ahosi. Evaṃ aparopi aparopīti pañcasatāpi bhattasālaṃ pavisantā viya paṭipāṭiyāva āgamaṃsu. Paṭṭhamaṃ āgato vanditvā nisīdanaṃ paññapetvā ekamantaṃ nisīditvā paṭiladdhaguṇaṃ ārocetukāmo “atthi nu kho añño koci, natthi”ti nivattitvā āgamanamaggaṃ olokento aparampi addasa aparampi addasa. Iti sabbepi te āgantvā ekamantaṃ nisīditvā ayaṃ imassa harāyamāno na kathesi, ayaṃ imassa harāyamāno na kathesīti. Khīṇāsavānaṃ kira dve ākārā honti—“aho vata mayā paṭiladdhaguṇaṃ sadevako loko khippameva paṭivijjheyā”ti cittaṃ uppajjati. Paṭiladdhabhāvaṃ pana nidhiladdhapuriso viya na aññassa ārocetukāmo hoti.

Evaṃ osīdamatte pana tasmim ariyamaṇḍale pācīnayugandharaparikkhepato abbhā mahikā dhūmo rajo rāhūti imehi upakkilesehi vippamuttaṃ Buddhuppādapaṭimaṇḍitassa lokassa rāmaṇeyyakadassanatthaṃ pācīnadisāya ukkhitta rajatamaya mahā-ādāsamaṇḍalaṃ viya, nemivaṭṭiyaṃ gahetvā parivattiyamānarajatacakkasassirikaṃ puṇṇacandamaṇḍalaṃ ullaṅghitvā anilapathaṃ paṭipajjittha. Iti evarūpe khaṇe laye muhutte Bhagavā Sakkesu viharati Kapilavattusmim Mahāvane mahatā bhikkhusaṃghena saddhim pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi.

Tattha Bhagavāpi Mahāsammaṭṭassa vaṃse uppanno, tepi pañcasatā bhikkhū Mahāsammaṭṭassa kule uppannā. Bhagavāpi khattiyagabbhe jāto, tepi

khattiyagabbhe jātā. Bhagavāpi rājapabbajito, tepi rājapabbajitā. Bhagavāpi setacchattam pahāya hatthagatam cakkavattirajjam nissajjetvā pabbajito, tepi setacchattam pahāya hatthagatāni rajjāni nissajjetvā pabbajitā. Iti Bhagavā parisuddhe okāse parisuddhe rattibhāge sayam parisuddho parisuddhaparivāro vītarāgo vītarāgaparivāro vītadoso vītadosaparivāro vītamoho vītamohaparivāro nittanho nittanḥaparivāro nikkilesa nikkilesaparivāro santo santaparivāro danto dantaparivāro mutto muttaparivāro ativiya virocatīti. Vaṇṇabhūmi nāmesā, yattakam sakkoti, tattakam vattabham. Iti ime bhikkhū sandhāya vuttam “pañcamattehi bhikkhusattehi sabbeheva arahantehi”ti.

Yebhuyyenāti bahutarā sannipatitā, mandā na sannipatitā asaṅṅā arūpāvacaradevatā samāpannadevatā ca. Tatrāyam sannipātakamo— Mahāvanassa kira sāmantā¹ devatā calimsu, “āyāma bho Buddhadassanam nāma bahūpakāram, dhammassavanam bahūpakāram, bhikkhusamghadassanam bahūpakāram, āyāma āyāmā”ti mahāsaddam kurumānā āgantvā Bhagavantaṅca tammuhattam arahattappattakhīṇāsave ca vanditvā ekamantam aṭṭhamisu. Eteneva upāyena tāsam tāsam saddam sutvā saddantara-aḍḍhagāvutagāvuta-aḍḍhayanayanādivasena tiyojanasahasavitthate Himavante, tikkhattum tesatṭhiyā nagarasahassesu, navanavutiyā doṇamukhasatasahassesu, channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesu, chapaṇṇāsāya ratanākaresūti sakalajambudīpe, Pubbavidehe, Aparagoyāne, Uttarakurumhi, dvīsu parittadīpasahassesūti sakalacakkavāḷe, tato dutiyatatiyacakkavāḷeti evam dasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitāti veditabbā. Dasahassacakkavāḷaṅhi idha dasalokadhātuyoti adhippetā. Tena vuttam “dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā hontī”ti.

Evam sannipatitāhi devatāhi sakalacakkavāḷagabbham yāva brahmalokā sūcihare nirantaram pakkhittasūcihi viya paripuṇnam hoti. Tatra brahmalokassa evam uccattanam veditabham—lohapāsāde kira sattakūṭāgārasamo pāsāṇo brahmaloke thatvā adho khitto

1. Samantā (Syā)

catūhi māsehi pathaviṃ pāpuṇāti. Evaṃ mahante okāse yathā heṭṭhā ṭhatvā khittāni pupphāni vā dhūmo vā upari gantum, upari vā ṭhatvā khittasāsapā heṭṭhā otaritum antaram na labhanti, evaṃ nirantaram devatā ahesum. Yathā kho pana cakkavattirañño nisinnaṭṭhānam asambādham hoti, āgatāgatā mahesakkhā khattiyā okāsam labhantiyeva, parato parato¹ pana atisambādham hoti, evameva Bhagavato nisinnaṭṭhānam asambādham, āgatāgatā mahesakkhā devatā ca mahābrahmāno ca okāsam labhantiyeva. Apisudam Bhagavato āsannāsannaṭṭhāne mahāparinibbāne vuttanayeneva vālaggakoṭinitudanamatte padese dasapi vīsampi sabbaparato timsampi devatā sukhume sukhume attabhāve māpetvā aṭṭhamso. Saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhamso.

Suddhā vāsakāyikānanti Suddhāvāsavāsīnam. **Suddhāvāsā** nāma suddhānam anāgāmikhīṇāsavānam āvāsā pañca brahmalokā. **Etadahosīti** kasmā ahosi? Te kira brahmāno samāpattim samāpajjitvā yathāparicchedena vuṭṭhitā brahmabhavanam oloketā pacchābhatte bhattageham viya suññatam addasamsu. Tato “kuhim brahmāno gatā”ti āvajjantā mahāsamāgamaṃ ñatvā “ayaṃ samāgamo mahā, mayaṃ ohīnā, ohīnakānam okāso dullabho hoti, tasmā gacchantā atucchahatthā hutvā ekekaṃ gātham abhisankharitvā gacchāma. Tāya mahāsamāgame ca attano āgatabhāvam jānāpessāma, Dasabalassa ca vaṇṇam bhāsissāmā”ti. Iti tesam samāpattito vuṭṭhāya āvajjitattā etadahosi.

332. **Bhagavato purato pāturaheṣunti** Pāliyam Bhagavato santike abhimukhaṭṭhāneyeva otiṇṇā viya katvā vuttā, na kho panettha evaṃ attho vedītabbo. Te pana brahmaloke ṭhitāyeva gāthā abhisankharitvā eko puratthimacakkavālamukhavaṭṭiyam otari, eko dakkhiṇacakkavālamukhavaṭṭiyam, eko pacchimacakkavālamukhavaṭṭiyam, eko uttaracakkavālamukhavaṭṭiyam otari. Tato puratthimacakkavālamukhavaṭṭiyam otiṇṇabrahmā nīlakasiṇam samāpajjitvā nīlarasmiyo vissajjitvā dasasahassacakkavāladevatānam maṇicammaṃ paṭimuñcanto viya attano āgatabhāvam jānāpetvā

1. Purato purato (Syā)

Buddhavīthi nāma kenaci ottharituṃ na sakkā, tasmā pahaṭabuddhavīthiyāva āgantvā Bhagavantam abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito attanā abhisankhataṃ gātham abhāsi.

Dakkhiṇacakkavālamukhavaṭṭiyam otiṇṇabrahmāpi pītakaṣiṇam samāpajjitvā pītarasmiyo suvaṇṇapabham muñcitvā dasasahassacakkavāladevatānam suvaṇṇapaṭam pārupento viya attano āgatabhāvam jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Pacchimacakkavālamukhavaṭṭiyam otiṇṇabrahmāpi lohitaṣiṇam samāpajjitvā lohitarasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāladevatānam rattavarakambalena parikkhipanto viya attano āgatabhāvam jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Uttaracakkavālamukhavaṭṭiyam otiṇṇabrahmāpi odātaṣiṇam samāpajjitvā odātarasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāladevatānam sumanapaṭam pārupanto viya attano āgatabhāvam jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi.

Pāḷiyam pana “Bhagavato purato pāturahesuṃ. Atha kho tā devatā Bhagavantam abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhamāsu”ti evam ekakkhaṇam viya purato pātubhāvo ca abhivādetvā ekamantaṃ ṭhitabhāvo ca vutto, so iminā anukkamena ahosi, ekato katvā pana dassito. Gāthābhāsanam pana Pāḷiyam visuṃ visumyeva vuttam.

Tattha **mahāsamayoti** mahāsamūho. **Pavanam** vuccati vanasaṇḍo. Ubhayenapi Bhagavā imasmim vanasaṇḍe ajja mahāsamūho mahāsannipātoti āha. Tato yesam so sannipāto, te dassetuṃ **devakāyā samāgatāti** āha. Tattha **devakāyāti** devaghaṭā. **Āgatamha imam dhammasamayanti** evam samāgate devakāye disvā mayampi imam dhammasamūham āgatā. Kim kārāṇā? **Dakkhitāye aparājitasamgham**, kenaci aparājitam ajjeva tayo māre madditvā vijitasamghamam imam aparājitasamgham dassanattāyā āgatamhāti attho. So pana brahmā imam gātham bhāsivā Bhagavantam abhivādetvā puratthimacakkavālamukhavaṭṭiyamyeva aṭṭhāsi.

Atha dutiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **tatra bhikkhavoti** tasmim sannipātaṭṭhāne bhikkhū. **Samādahamsūti** samādhinā yojesuṃ. **Cittamattano ujukam akamsūti** attano cittaṃ sabbe vaṅkakuṭilajimhabhāve haritvā ujukam akarimsu. **Sārathīva nettāni**

gahetvāti yathā samappavattesu sindhavesu odhastapatodo¹ sārathi sabbayottāni gahetvā acodento avārento tiṭṭhati, evaṃ chaḷaṅgupekkhāsamannāgatā guttadvārā sabbepete pañcasatā bhikkhū indriyāni rakkhanti paṇḍitā, ete daṭṭhum idhāgatamha Bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha tatiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **chetvā khilanti** rāgadosamohakhilam chinditvā. **Palighanti** rāgadosamohapalighameva. **Indakhilanti** rāgadosamoha-indakhilameva. **Ūhacca manejāti** ete taṇhā-ejāya abhāvena anejā bhikkhū indakhilam ūhacca samūhanitvā. **Te carantīti** catūsu disāsu appaṭihatacārikam caranti. **Suddhāti** nirupakkilesā. **Vimalāti** nimmalā. Idam tasseva vevacanam. **Cakkhumatāti** pañcahi cakkhūhi cakkhumantena. **Sudantāti** cakkhutopi dantā, sotatopi ghānatopi jivhātopi kāyatopi manatopi dantā. **Susunāgāti** taruṇanāgā. Te evarūpena anuttarena yogācariyena² damite taruṇanāge dassanāya āgatamha Bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha catuttho vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **gatāseti** nibbematikasaraṇagamanena gatā. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. Atha Bhagavā olokento pathavītalato yāva cakkavālamukhavaṭṭiparicchedā yāva Akaniṭṭhabrahmalokā devatāsannipātam disvā cintesi “mahā ayam devatāsamāgamō, bhikkhū pana evaṃ mahā devatāya samāgamoti na jānanti, handa nesam ācikkhāmi”ti. Evaṃ cintetvā “atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesi”ti sabbam vitthāretabbam. Tattha **etaparamāti** etam paramam pamāṇam etesanti etaparamā. Idāni Buddhānam pana abhāvā “yepi te bhikkhave etarahi”ti tatiyo vāro na vutto. **Ācikkhissāmi bhikkhave**ti kasmā āha? Devatānam cittakallatājananattam. Devatā kira cintesum “Bhagavā evaṃ mahante samāgame mahesakkhānamyeva devatānam nāmagottāni kathessati, appesakkhānam “kim kathessati”ti.

1. Osajjitapaṭodo (Syā)

2. Yogavīriyena (Syā)

Atha Bhagavā “imā devatā kiṃ cintenti”ti āvajjanto mukhena hattham pavasetvā hadayamaṃsaṃ maddanto viya sabhaṇḍaṃ coraṃ gaṇhanto viya ca taṃ tāsāṃ cittācāraṃ ñatvā “dasasahassacakkavāḷato āgatāgatānaṃ appesakkhamahesakkhānaṃ sabbāsampi devatānaṃ nāmagottaṃ kathessāmi”ti cintesi.

Buddhā nāma mahantā ete sattavisesā, yaṃ sadevakassa lokassa diṭṭham sutam mutam viññātaṃ pattam pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, na kiñci katthaci nīlādivasena vibhattarūpārammaṇesu rūpārammaṇaṃ vā bherīsaddādivasena vibhattasaddārammaṇādīsu visum visum saddādī-ārammaṇaṃ vā atthi, yaṃ etesaṃ ñāṇamukhe āpātham nāgacchati. Yathāha—

“Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭham sutam mutam viññātaṃ pattam pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ passāmi, tamahaṃ abbhāññāsin”ti¹.

Evam sabbattha appaṭihatañāṇo Bhagavā sabbāpi tā devatā bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. “Kammāvaraṇena vā samannāgatā”ti-ādinā nayena vuttā sattā **abhabbā** nāma, te ekavihāre vasantepi Buddhā na olokeni. Viparītā pana **bhabbā** nāma, te dūre vasantepi gantvā saṅgaṇhanti. Tasmā tasmimpi devatāsannipāte ye abhabbā, te pahāya bhabbe pariggahesi. Pariggahetvā “ettakā ettha rāgacaritā, ettakā dosacaritā, ettakā mohacaritā”ti caritavasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṃ sappāyaṃ dhammadesanaṃ upadhārayanto “rāgacaritānaṃ devatānaṃ **Sammāparibbājaniyasuttam** kathessāmi, dosacaritānaṃ **Kalahavivādasuttam**, mohacaritānaṃ **Mahābyūhasuttam**, vitakkacaritānaṃ **Cūḷabyūhasuttam**, saddhācaritānaṃ **Tuvattakapaṭipadam**, buddhacaritānaṃ **Purābhedasuttam** kathessāmi”ti desanaṃ vavatthapetvā puna taṃ parisam manasākāsi “attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena atthuppattikena pucchāvasenā”ti. Tato “pucchāvasena jāneyyā”ti ñatvā “atthi nu kho koci devatānaṃ ajjhāsayam gahetvā caritavasena pañham pucchitum samattho”ti “tesu pañcasatesu bhikkhūsu ekopi na sakkoti”ti addasa. Tato asītimahāsavake dve aggasāvake ca samannāharitvā

1. Am 1. 333 piṭṭhe.

“tepi na sakkontī”ti disvā cintesi “sace Paccekabuddho bhaveyya, sakkuṇeyya nu kho”ti. “Sopi na sakkuṇeyyā”ti ñatvā “sakkasuyāmādīsu koci sakkuṇeyyā”ti samannāhari. Sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṃ pucchāpetvā attanā vissajjeyya, na pana tesupi koci sakkoti.

Athassa etadahosi “mādīso Buddhoyeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño Buddho”ti anantāsu lokadhātūsu anantaññaṇaṃ pattharivā olokento aññaṇaṃ Buddhaṃ na addasa. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ idāni attanā samaṃ na passeyya, so jātadivasepi Brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttanayena attanā samaṃ apassanto “aggho hamasmi lokassā”ti appaṭivattiyāṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṇaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesi “sace ahaṃ pucchitvā ahameva vissajjeyyaṃ, evampetā devatā na sakkhissanti paṭivijjhituṃ. Aññaṇasmiṃ pana Buddhoyeva pucchante mayi ca vissajjante accherakaṃ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhituṃ, tasmā nimmitabuddhaṃ māpessāmī”ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “pattacīvaragahaṇaṃ ālokitavilokitaṃ samiñjitapasāritaṇca mama sadisaṃyeva hotū”ti kāmāvacaracittehi parikammaṃ katvā Pācīnayugandharaparikkhepatō ullaṅghamaṇaṃ candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhamantaṃ viya rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi.

Devasaṅgho taṃ disvā “añño pi nu kho bho cando uggato”ti āha. Atha candaṃ ohāya āsannatare jāte “na cando, sūriyo uggato”ti puna āsannatare jāte “na sūriyo, devavimānaṃ ekaṃ”ti puna āsannatare jāte “na devavimānaṃ, devaputto eko”ti puna āsannatare jāte “na devaputto, mahābrahmā eko”ti puna āsannatare jāte “na mahābrahmā, aparopi bho Buddho āgato”ti āha. Tattha puthujjanadevatā cintayīṃsu “ekabuddhassa tāva ayaṃ devatāsannipāto, dvinnaṃ kīva mahanto bhavissatī”ti. Ariyadevatā cintayīṃsu “ekissā lokadhātuyā dve Buddhā nāma natthi, addhā Bhagavatā attanā sadiso añño eko Buddho nimmito”ti.

Atha tassa devasaṅghassa passantasseva nimmitabuddho āgantvā Dasabalaṃ avanditvāva sammukhaṭṭhāne samasamaṃ katvā māpīte āsane nisīdi. Bhagavatopi dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni, nimmitassāpi dvattiṃsāva,

Bhagavato sarīrā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamanti, nimmitassāpi, Bhagavato sarīrarasmiyo nimmitassa sarīre paṭihaññanti, nimmitassa sarīrarasmiyo Bhagavato kāye paṭihaññanti. Tā dvinnampi Buddhānam sarīrato uggamma Akaniṭṭhabhavanam āhacca tato paṭinivattitvā devatānam matthakapariyante otarivā cakkavālamukhavatṭiyam paṭiṭṭhahimsu. Sakalacakkavālagabbham suvaṇṇamayavaṅkagopānasīvinaddhamiva cetiyagharam virocittha. Dasasassacakkavāladevatā ekacakkavāle rāsibhūtā dvinnam Buddhānam rasmigabbhantaram pavisitvā aṭṭhamasu. Nimmitabuddho nisīdantoyeva Dasabalassa Bodhipallanke kilesappahānam abhitthavanto.

“Pucchāmi Miniṃ pahūtapaññam,
Tiṇṇam pāraṅgataṃ parinibbutam ṭhitattam.
Nikkhamma gharā panujja kāme.
Katham bhikkhu sammā so loke paribbajeyyā”¹—

Gātham abhāsi. Satthā devatānam tāva cittakallatājananattam āgatāgatānam nāmagottāni kathessāmīti cintevā **ācikkhissāmi bhikkhaveti-**ādīmāha.

334. Tattha **silokamanukassāmīti** akkharapadaniyamitam vacanasāṅghātam pavattayissāmi. **Yattha bhum mā tadassitāti** yesu yesu ṭhānesu bhum mā devatā tam tam nissitā. **Ye sitā girigabbharanti-**ādīhi tesam bhikkhūnam vaṇṇam kathesi, ye bhikkhū girikucchim nissitāti attho. **Pahitattāti** pesitacittā. **Samāhitāti** avikkhittā.

Puthūti bahujanā. **Sihāva sallināti** sihā viya nilinā ekattam upagatā. **Lomahamsābhisambhunoti** lomahamsam abhibhavitvā ṭhitā, nibbhayāti vuttam hoti. **Odātamanasā suddhāti** odātacittā hutvā suddhā. **Vippasannāmanāvilāti** vippasanna-anāvilā.

Bhiyyopañcasate ñatvāti Sammāsambuddhena saddhim atirekapañcasate bhikkhū jānitvā. **Vane kāpilavatthaveti** Kapilavatthusamīpamhi jāte vanasaṅde. **Tato āmantayī Satthāti** tadā āmantayī.

1. Khu 1. 332 Suttanipāte.

Sāvake sāsane rateti attano dhammadesanāya savanante jātatā sāvake sikkhattayasāsane ratattā sāsane rate. Idam sabbam “silokamanukassāmī”ti vacanato aññena vuttam viya katvā vadati.

Devakāyā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti te dibbacakkhunā vijānāthāti nesam bhikkhūnam dibbacakkuññābhinihāratthāya kathesi. **Te ca ātappamakarum, sutvā Buddhassa sāsanti** te ca bhikkhū tam Buddhasāsanam sutvā tāvadeva tadatthāya vīriyam karimsu.

Evam katamattāppānamyeva **tesam pāturahu ñānam**. Kīdisam? Amanussānam dassanam dibbacakkuññam uppajji. Na tam tehi tasmim khaṇe parikammaṃ katvā uppāditam. Ariyamaggeneva hi tam nipphanam. Amanussadassanattham panassa abhinihāramattameva katam. Satthāpi “atthi tumhākam ñānam, tam niharitvā tena hi te vijānāthā”ti idameva sandhāya “te vijānātha bhikkhavo”ti āha.

Appeke satamaddakkhanti tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū amanussānam satam addasaṃsu. **Sahassam atha sattarinti** eke sahassam. Eke sattati sahassāni.

Satam eke sahassānti eke satahassam addasaṃsu. **Appekenantamaddakkhanti** vipulam addasaṃsu, satavasena sahassavasena ca aparicchinnepi addasaṃsūti attho. Kasmā? Yasmā **disā sabbā phuṭā ahum**, bharitā sampuñṇāva ahesum.

Taṅca sabbam abhiññāyāti yam tesu ekenekena diṭṭham, taṅca sabbam jānitvā. **Vavatthitvāna**¹ **cakkhumāti** hatthatale lekham viya paccakkhato vavatthapetvā pañcahi cakkhūhi cakkhumā Satthā. **Tato āmantayīti** pubbe vuttagāthameva nāmagottakittanattāya āha. Tumhe ete vijānātha, passatha, oloketha, ye voham kittayissāmīti ayamettha sambandho. **Girāhīti** vacanehi. **Anupubbasoti** anupaṭipāṭiyā.

335. **Sattasahassā te yakkhā, bhumā Kāpilavatthavāti** sattasahassā tāvettha Kapilavatthum nissāya nibbattā bhumā yakkhāyevāti

1. Avekkhitvā (Ṭikā)

vadati. **Iddhimantoti** dibba-iddhiyuttā. **Jutimantoti** ānubhāvasampannā.
Vaṇṇavantoti sarīravaṇṇasampannā. **Yasassinoti** parivārasampannā.
Modamānā abhikkāmunti tuṭṭhacittā āgatā. **Bhikkhūnaṃ samitiṃ vananti**
 imaṃ Mahāvanaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ bhikkhūnaṃ dassanattāya āgatā.
 Atha vā **samitinti** samūhaṃ, bhikkhusamūhaṃ dassanāya āgatātipi attho.

Chasahassā Hemavatā, yakkhā nānattavaṇṇinoti chasahassā
 Hemavatapabbate nibbattayakkhā, te ca sabbepi nīlādivaṇṇavasena
 nānatthavaṇṇā.

Sātāgirā tisahassāti Sātāgiripabbate nibbattayakkhā tisahassā.

Iccete soḷasasahassāti ete sabbepi soḷasasahassā honti.

Vessāmittā pañcasatāti Vessāmittapabbate nibbattā pañcasatā.

Kumbhīro Rājagahikoti Rājagahanagare nibbatto Kumbhīro nāma
 yakkho. **Vepullassa nivesananti** tassa Vepullapabbato nivesanaṃ,
 nivāsanaṭṭhānanti attho. **Bhiyyo naṃ satasahassaṃ, yakkhānaṃ**
payirupāsātīti taṃ atirekaṃ yakkhānaṃ satasahassaṃ¹ payirupāsati.
Kumbhīro Rājagahiko, sopāgā samitiṃ vananti sopi kumbhīro saporivāro
 imaṃ vanaṃ bhikkhusamitiṃ dassanattāya āgato.

336. **Purimañca disaṃ rājā, Dhataratṭho pasāsātīti** pācīnadisaṃ
 anusāsati. **Gandhabbānaṃ adhipatīti** catūsupi disāsu gandhabbānaṃ
 jeṭṭhako. Sabbe te tassa vase vattanti. **Mahārājā yasassisoti** mahāparivāro
 eso mahārājā.

Puttāpi tassa bahavo, indanāmā mahabbalāti tassa Dhataratṭhassa
 bahavo mahabbalā puttā, te sabbe Sakkassa devaraṇṇo nāmadhārakā.

Virūḷho taṃ pasāsātīti taṃ disaṃ Virūḷho anusāsati.

1. Atirekayakkhasatasahassaṃ (Syā)

Puttāpi tassāti tassāpi tādisāyeva puttā. Pāliyaṃ pana “mahabbalā”ti likhanti. Aṭṭhakathāyaṃ sabbavāresu¹ “mahābalā”ti pāṭho.

“Purimaṃ disaṃ Dhataratṭho, dikkhiṇena Virūḷhako.
Pacchimena Virūpakkho, Kuvero uttaraṃ disaṃ.

Cattāro te mahārājā, samantā caturo disā.

Daddallamānā² aṭṭhamsu, vane Kāpilavatthave”ti—

Imā pana gāthā sabbasaṅgāhikavasena vuttā.

Ayañcetha attho—dasasahassacakkavāḷe Dhataratṭhā nāma mahārājāno atthi, te sabbepi koṭisatasahassakoṭisatasahassagandhabparivārā āgantvā puratthimāya disāya Kapilavatthumahāvanato paṭṭhāya cakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhitā. Evaṃ dakkhiṇadisādīsu Virūḷhakādayo. Tenevāha “samantā caturo disā, daddallamānā aṭṭhamsū”ti. Idañhi vuttaṃ hoti “samantā cakkavāḷehi āgantvā caturo disā pabbatamatthakesu aggikkhandhā viya suṭṭhu jalamānā ṭhitā”ti. Te pana yasmā Kapilavatthuvanameva sandhāya āgatā, tasmā cakkavāḷaṃ pūretvā cakkavāḷena samasamā ṭhitāpi “vane Kāpilavatthave”ti vuttā.

337. **Tesaṃ māyāvino dāsā, āguṃ vañcanikā saṭhāti** tesaṃ mahārājānaṃ katapāpapaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya yuttā kuṭilācārā dāsā atthi, ye sammukhaparammukhavañcanāhi lokaṃ vañcanato “vañcanikā”ti ca, kerāṭiyasāṭṭheyyena samannāgatattā “saṭhā”ti ca vuccanti, tepi āgatāti attho. **Māyā kuṭeṇḍu viṭeṇḍu, viṭucca viṭuṭo saḥāti** te dāsā sabbepi māyākārakāva. Nāmena panettha eko **kuṭeṇḍu** nāma, eko **viṭeṇḍu** nāma, Pāliyaṃ pana “veṭeṇḍū”ti likhanti. Eko **viṭucca** nāma, eko **viṭuṭo** nāma. **Saḥāti** sopi viṭuṭo tehi saheva āgato.

1. Sabbaṭṭhānesu (Ka)

2. Daddaḷhamānā (Ka)

Candano kāmaseṭṭho ca, kinnighaṇḍu nighaṇḍu cāti aparo kinnighaṇḍu nāma. Pāḷiyam̐ pana “kinnughanḍū”ti likhanti. **Nighaṇḍu cāti** añño nighaṇḍu nāma, ettakā dāsā. Ito pare pana

“Panādo opamañño ca, Devasuto ca Mātali.

Cittaseno ca gandhabbo, Naḷo rājā Janesabho.

Āgum̐ Pañcasikho ceva, Timbarū Sūriyavacchasā”ti—

Ime devarājāno. Tattha **devasutoti** devasārathi. **Cittasenoti** citto ca seno ca cittaseno ca. **Gandhabboti** ayam̐ Cittaseno gandhabbakāyiko devaputto. Na kevalañcesa, sabbepete panādādayo gandhabbā eva. **Naḷorājāti** Naḷakāradevaputto nāmeko. **Janesabhoti** janavasabho devaputto. **Āgum̐ Pañcasikho cevāti** Pañcasikho ceva devaputto āgato. **Timbarūti** Timbarū nāma gandhabbadevarājā. **Sūriyavacchasāti** tasseva dhītā.

Ete caññe ca rājāno, gandhabbā saha rājubhīti ete ca nāmavasena vuttagandhabbarājāno aññe ca etehi rājūhi saddhim̐ bahū gandhabbā. **Modamānā abhikkāmum̐, bhikkhūnam̐ samitim̐ vananti** haṭṭhatuṭṭhacittā bhikkhusam̐ghasamitim̐ imam̐ vanam̐ āgatāti attho.

338. **Athāgum̐ nāgasā Nāgā, Vesālā sahatacchakāti** Nāgasadahavāsikā ca Vesālīvāsikā ca Nāgā saha Tacchakanāgaparīsāya āgatāti attho.

Kambalassatarāti Kambalo ca Assataro ca. Ete kira Sinerupāde vasanti, supaññehipi anuddharaṇīyā mahesakkhanāgā. **Pāyāgā saha ñātibhīti** payāgatitthavāsino ca saha ñātisam̐ghena āgatā.

Yāmunā Dhataratṭhā cāti Yamunavāsino ca Dhataratṭhakule uppannā nāgā ca. **Erāvaṇo mahānāgoti** Erāvaṇo ca devaputto, jātiyā nāgo na hoti. Nāgavohārena panesa vohariyati. **Sopāgāti** sopi āgato.

Ye nāgarāje sahasā harantīti ye ime vuttappakāre nāge lobhābhibhūtā sāhasam¹ katvā haranti gaṇhanti. **Dibbā dijā pakkhī visuddhacakkhūti** dibbānubhāvato dibbā mātukucchito ca aṇḍakosato cāti dve vāre jātāti dijā pakkhayuttatāya pakkhī yojanasatantarepi yojanasahassantarepi nāge dassanasamattacakkhutāya visuddhacakkhū. **Vehāyasā te vanamajjhappattāti** te ākāseveva imaṃ Mahāvanam sampattā. **Citrā supaṇṇā iti tesa nāmanti** tesam “citrāsupaṇṇā”ti nāmam.

Abhayaṃ tadā nāgarājānamāsi, supaṇṇato khemamakāsi Buddhoti tasmā sabbepi te aññamaññaṃ **saṅhāhi vācāhi upavhayantā** mittā viya bandhavā viya ca samullapantā sammodamānā āliṅgantā hatthe gaṇhantā amsakūṭe hattham ṭhāpentā haṭṭhatuṭṭhacittā. **Nāgā supaṇṇā saraṇamakamsu** **Buddhanti** Buddhaṃyeva saraṇam gatā.

339. **Jitā vajirahatthenāti** Indena devarañña jāti. **Samuddam asurāsītāti** mahāsamuddavāsino² Sujātāya asurakaññāya kāraṇā sabbepi **bhātaro Vāsavassete, iddhimanto yasassino.**

Tesu **kālakañca mahābhismāti** kālakañcā ca mahante bhimsane attabhāve māpetvā āgamimsu. **Asurā dānaveghasāti dānaveghasā** nāma aññe dhanuggaha-asurā. **Vepacitti Sucitti ca, pahārādo namucī sahāti** Vepacitti-asuro, Sucitti-asuro cāti ete ca asurā namuci ca māro devaputto etehi saheva āgato. Ime asurā mahāsamuddavāsino, ayaṃ Paranimmitadevalokavāsī, kasmā etehi sahāgatoti? Acchandikattā. Tepi hi acchandikā abhabbā, ayampi tādisoyeva. Tasmā dhātuso saṃsandamāno āgato.

Satañca Baliputtānanti Balino mahā-asurassa puttānam satam. **Sabbe verocanāmakāti** sabbe attano mātulassa Rāhusseva nāmadharā. **Sannayhitvā balisenanti** attano Balisenam sannayhitvā sabbe katasannāhāva hutvā. **Rāhubhaddamupāgamunti** Rōhu-asurindam upasaṅkamimsu.

1. Sāhasikam (Syā)

2. Mahāsamuddavāsino jītā (Ka)

Samayo dāni bhaddanteti bhaddam tava hotu, samayo te bhikkhūnam samitiṃ vanam upasaṅkamtivā bhikkhusaṅgham dassanāyāti attho.

340. **Āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamunti** āpokasiṇādīsu parikkammaṃ katvā nibbattā **āpoti-ādināmakā devā āgamum.** **Varuṇā vāraṇā devā, somo ca yasasā sahāti** Varuṇadevatā, Vāraṇadevatā, Somadevatāti evaṃ nāmakā ca devā Yasasā nāma devena sahāgatāti attho. **Mettākaruṇākāyikāti** mettājhāne ca karuṇājhāne ca parikkammaṃ katvā nibbattadevā. **Āgum devā yasassinoti** etepi Mahāyasā devā āgatā.

Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇinoti te dasadhā ṭhitā dasa devakāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇā āgatāti attho.

Veṇḍū ca devāti veṇḍudevatā ca. **Sahali cāti** sahalidevatā ca. **Asamā ca duve yamāti** asamadevatā ca dve ca yamakā devā. **Candassupanisā devā, candamāgum purakkhatvāti** candanissitakā devā candam purato katvā āgatā. Tathā sūriyanissitakā devā sūriyam purakkhatvā¹. **Nakkhattāni purakkhatvāti** nakkhattanissitāpi devā nakkhattāni purato katvā āgatā. **Āgum mandavalāhakāti** vāvalāhakā, abbhavalāhakā, uṇhavalāhakā, etc sabbepi valāhakāyikā “Mandavalāhakā” nāma vuccanti, tepi āgatāti attho. **Vasūnam Vāsavo seṭṭho, Sakko pāgā Purindadoti** vasūnam devatānam seṭṭho vāsavo yo Sakkoti ca, Purindadoti ca vuccati, sopi āgato.

Dasete dasadhā kāyāti etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā. **Sabbe nānattavaṇṇinoti** nīlādivasena nānattavaṇṇā.

Athāgum Sahabhū devāti atha Sahabhū nāma devā āgatā. **Jalamaggisikhārīvāti** aggisikhā viya jalantā. Jalamaggi ca Sikhārīvāti imāni tesam nāmānītipi vuttaṃ. **Ariṭṭhakā ca rojā cāti** Ariṭṭhakadevā ca Rojadevā ca. **Umāpupphanibhāsinoti umāpupphadevā²** nāma ete

1. Sūriyamāgū purakkhitā (Syā)

2. Ummāpupphadevā (Syā, Ka)

devā. Umāpupphasadisā hi tesam sarirābhā, tasmā “umāpupphanibhāsino”ti vuccanti.

Varuṇā sahadhammā cāti ete ca dve janā. **Accutā ca Anejakāti** Accutadevatā ca Anejakadevatā ca. **Suleyyarucirā āgunti** Suleyyā ca Rucirā ca āgatā. **Āguṃ Vāsavanesinoti** Vāsavanesidevā nāma āgatā. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Samānā Mahāsamānāti Samānā ca Mahāsamānā ca. **Mānusā Mānusuttamāti** Mānusā ca Mānusuttamā ca. **Khiḍḍāpadosikā āguṃ, āguṃ Manopadosikāti** Khiḍḍāpadosikā Manopadosikā ca devā āgatā.

Athāguṃ harayo devāti Haridevā nāma āgatā. **Ye ca Lohitavāsino** Lohitavāsino ca āgatā. **Pāragā Mahāpāragāti** ete ca duvidhā āgatā. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Sukkā Karambhā Aruṇā, āguṃ Veghanasā sahāti ete Sukkādayo tayo, tehi saha veghanasā ca āgatā. **Odātagayhā pāmokkhāti** Odātagayhā nāma Pāmokkhadevā āgatā. **Āguṃ devā Vicakkhaṇāti** Vicakkhaṇā nāma devā āgatā.

Sadāmattā Hāragajāti Sadāmattā ca Hāragajā ca. **Missakā ca yasassinoti** yasangampannā missakadevā ca. **Thanayaṃ āga Pajjunnoti** Pajjunno ca devarājā thanayanto āgato. **Yo disā abhivassatīti** yo yaṃ yaṃ disaṃ yāti, tattha tattha devo vassati. **Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasadevakāyā dasadhā āgatā.

Khemiyā Tusitā Yāmāti Khemiyā devā Tusitapuravāsino ca Yāmādevalokavāsino ca. **Kathakā ca yasassinoti** yasangampannā Kathakadevā ca. Pāḷiyam pana “kaṭṭhakā cā”ti likhanti. **Lambītakā Lāmaseṭṭhāti** Lambītakadevā ca Lāmaseṭṭhadevā ca. **Jotināmā ca āsavāti** pabbatamatthake katanaḷaggikkhandho viya jotamānā Jotidevā nāma atthi, te ca Āsā ca devā āgatāti attho.

Pāḷiyaṃ pana “jātināmā”¹ti¹ likhanti. Āsā devatā chandavasena **āsavāti** vuttā. **Nimmānaratino āguṃ, athāguṃ Paranimmitā. Dasete dasadhā kāyāti** etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā.

Satṭhete devanikāyāti ete ca āpo ca devāti-ādikā cha dasakā satṭhi devanikāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇino. **Nāmanvayena āgacchunti** nāmabhāgena nāmakoṭṭhāsena āgatā. **Ye caññe sadisā sahāti** ye ca aññepi tehi sadisā vaṇṇatopi nāmatopi etādisāyeva sesacakkavāḷesu devā, tepi āgatāyevāti ekapadeneva kalāpaṃ viya puṭakam² viya ca katvā sabbā devatā niddisati.

Evam dasasu lokadhātusahassesu devakāye niddisitvā idāni yadattham te āgatā, tam dassento **pavuṭṭhajātinti** gāthamāha. Tassattho—pavuṭṭhā vigatā jāti assāti ariyasaṃgho pavuṭṭhajāti nāma, **taṃ pavuṭṭhajātīm** rāgadosamohakhīlānaṃ abhāvā **akhīlaṃ** cattāro oghe taritvā ṭhitattā **oghatinṇaṃ** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavaṃ** ariyasaṃghaṃ dakkhema passissāma. Tesāmyeva oghānaṃ tiṇṇattā **oghataraṃ** āguṃ akaraṇato **nāgaṃ. Asitātiganti**³ kāḷakabhāvātītaṃ candaṃva siriya virocamaṇaṃ Dasabalaṅca dakkhema passissāmāti etadattham sabbepi te nāmanvayena āgacchum, ye caññe sadisā sahāti.

341. Idāni brahmāno dassento **subrahmā paramatto cāti**-ādimāha. Tattha **subrahmāti** eko brahmā⁴. Paramattopi brahmāva. **Puttā iddhimato sahāti** ete iddhimato Buddhassa Bhagavato puttā ariyabrahmāno saheva āgatā. **Sanaṅkumāro tisso cāti** Sanaṅkumāro ca Tissamahābrahmā ca. **Sopāgāti** sopi āgato.

“Sahassaṃ brahmalokānaṃ, mahābrahmābhitiṭṭhati.

Upapanno jutimanto, bhismākāyo yasassiso”ti—

1. Jotināmāti (Syā)

2. Muddhikaṃ (Syā)

3. Asitātiganti (Syā)

4. Eko seṭṭhabrahmā (Syā)

Ettha **sahassam brahmalokānanti** ekaṅguliyā ekasahassacakkavāḷe dasahi aṅgulīhi dasasahassicakkavāḷe ālokapharaṇasamatthānaṃ Mahābrahmānaṃ sahaṣṣam āgataṃ. **Mahābrahmābhitiṭṭhatī** yattha ekeko Mahābrahmā aññe brahme abhibhavivā tiṭṭhati. **Upapannoti** brahmaloke nibbato. **Jutimantoti** ānubhāvasampanno. **Bhismākāyoti** mahākāyo, dvīhi tīhi Māgadhikehi¹ gāmakkhettehi samappamāṇa-attabhāvo. **Yasassisoti** attabhāvasirīsaṅkhātena yasena samannāgato.

Dassettha issarā āgum, paccekavasavattinoti etasmiṅca brahmasahassee ye paṭiyekkaṃ paṭiyekkaṃ vasam vattenti, evarūpā dasa issarā Mahābrahmāno āgatā. **Tesaṅca majjhato āga, Hārīto parivāritoti** tesam brahmānaṃ majjhe Hārīto nāma mahābrahmā satasahassabrahmaparivāro āgato.

342. **Te ca sabbe abhikkante, sa-inde deve sabrahmaketi** te sabbepi Sakkam devarājānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā āgate devakāye, Hārītamahābrahmānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā āgate brahmakāye ca. **Mārasenā abhikkāmīti** mārasenā abhigatā. **Passa kaṇhassa mandiyanti** kālakassa mārasa bālabhāvaṃ passatha.

Etha gaṇhatha bandhathāti evaṃ attano parisam āṇāpesi. **Rāgena baddhamatthu voti** sabbam vo idaṃ devamaṇḍalam rāgena baddham hotu. **Samantā parivāretha, mā vo muñcitha koci nanti** tumhākaṃ ekopi etesu ekampi mā muñci. “Mā vo muñcethā”tipi pāṭho, esevattho.

Iti tattha mahāseno, kaṇho senam apesayīti evaṃ tattha mahāsamaye mahāseno māro mārasenaṃ apesayi. **Pāṇinā talamāhaccāti** hatthena pathavītaṃ paharivā. **Saram katvāna bheravanti** māravibhimsakadassanattam bhayānakaṃ saraṅca katvā.

Yathā pāvussako meggho, thanayanto savijjukoti savijjuko pāvussakameggho viya mahāgajjitaṃ gajjanto. **Tadā so paccudāvattīti** tasmim samaye so māro tam vibhimsanakaṃ dassetvā

1. Māgadhakehi (Ka)

paṭinivatto. **Saṅkuddho asayaṃ vaseti** suṭṭhu kuddho kupito kañci vase vattetuṃ asakkonto asayaṃvase asayaṃvasī attano vasena akāmakko hutvā nivatto. Bhagavā kira “ayaṃ māro imaṃ mahāsamāgamaṃ disvā ‘abhisamayantarāyaṃ karissāmī’ti antarantare¹ mārasenaṃ pesetvā māraṃ vibhimsakaṃ dasseti”ti aññāsi. Pakati cesā Bhagavato, yattha abhisamayo na bhavissati, tattha māraṃ vibhimsakaṃ dassentaṃ na nivāreti. Yattha pana abhisamayo hoti, tattha yathā parisā neva mārasa rūpaṃ passati, na saddaṃ suṇāti, evaṃ adhiṭṭhātīti. Imasmiñca samāgame mahābhisamayo bhavissati, tasmā yathā devatā neva tassa rūpaṃ passanti, na saddaṃ suṇanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “tadā so paccudāvatti, saṅkuddho asayaṃvase”ti.

343. **Taṅca sabbaṃ abhiññāya, vavatthivāna cakkhumāti** taṃ sabbaṃ Bhagavā jānitvā vavatthapetvā ca.

Mārasenā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti bhikkhave mārasenā abhikkantā, te tumhe attano anurūpaṃ vijānātha, phalasaṃpattim samāpajjathāti vadati. **Ātappamakarunti** phalasaṃpattim pavisaṇatthāya vīriyaṃ ārabhimsu. **Vītarāgehi pakkāmuṇti** māro ca mārasenā ca vītarāgehi ariyehi dūratova apakkamuṇ. **Nesaṃ lomāpi iñjayunti** tesaṃ vītarāgānaṃ lomānipi na cālayimsu. Atha māro bhikkhusaṃghaṃ ārabha imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Sabbe vijitasāṅgāmā, bhayātītā yasassino.

Modanti saha bhūtehi, sāvakā te janesutā”ti.

Tattha **modanti saha bhūtehi** Dasabalassa sāsane bhūtehi sañjātehi ariyehi saddhim modanti pamodanti. **Janesutāti** jane vissutā pakaṭṭā abhiññātā.

Idaṃ pana Mahāsamayassuttaṃ nāma devatānaṃ piyaṃ manāpaṃ, tasmā maṅgalaṃ vadantena abhinavaṭṭhānesu idameva suttaṃ vattabbaṃ. Devatā kira “imaṃ suttaṃ suṇissāmā”ti ohitasotā vicaranti. Desanāpariyosāne

1. Antarantarena (Syā)

panassa koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, sotāpannādīnaṃ gaṇanā natthi.

Devatānañcassa piyamanāpabhāve idaṃ vatthu—Koṭipabbatavihāre kira nāgaleṇadvāre nāgarukkhe ekā devadhītā vasati. Eko daharo antoleṇe imaṃ suttaṃ sajjhāyati. Devadhītā sutvā suttapariyosāne mahāsaddena sādhu-kāramadāsī. Ko esoti. Ahaṃ bhante devadhītāti. Kasmā sādhu-kāramadāsīti. Bhante Dasabalena Mahāvane nisīditvā kathitadivase imaṃ suttaṃ sutvā ajja assosiṃ, Bhagavatā kathitato ekakkharampi ahāpetvā suggahito ayaṃ dhammo tumhehīti. Dasabalassa kathayato sutaraṃ tayāti. Āma bhanteti. Mahā kira devatāsannipāto ahosi, tvaṃ kattha ṭhitā suṇīti.

Ahaṃ bhante Mahāvanavāsīyā devatā, mahesakkhāsu pana devatāsu āgacchantīsu Jambudīpe okāsaṃ nālatthaṃ, atha imaṃ Tambapaṇṇidīpaṃ āgantvā jambukolapaṭṭane ṭhatvā sotuṃ āraddhamhi, tatrāpi mahesakkhāsu devatāsu āgacchantīsu anukkamena paṭikkamamānā Rohaṇajanapade Mahāgāmassa piṭṭhibhāgato samudde galappamāṇaṃ udakaṃ pavisitvā tattha ṭhitā assosinti. Tuyhaṃ ṭhitaṭṭhānato dūre Satthāraṃ passasi devateti. Kiṃ kathetha bhante, Satthā Mahāvane dhammaṃ desento nirantaraṃ mamaññeva oloketīti maññamānā ottapamānā ūmīsu nilayāmīti¹.

Taṃ divasaṃ kira koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, tumhepi tadā arahattaṃ pattāti. Natthi bhante. Anāgāmiphalaṃ pattattha maññeti. Natthi bhante. Sakadāgāmiphalaṃ pattattha maññeti. Natthi bhante. Tayo magge pattā devatā kira gaṇanapathaṃ atītā, sotāpannā jātattha maññeti. Devatā taṃ divasaṃ sotāpatti-phalaṃ pattatā harāyamānā “apucchitabbaṃ pucchati ayyo”ti āha. Tato naṃ so bhikkhu āha “sakkā pana devate tava attabhāvaṃ amhākaṃ dassetun”ti. Na sakkā bhante

1. Maññamānā ottappāmi hiriyāmīti (Syā)

sakalakāyaṃ dassetuṃ, aṅgulipabbamattaṃ dassessāmi ayyassāti
kuñcīkachiddena aṅgulīṃ antoleṇābhīmukhaṃ akāsi,
candasahassasūriyasahassa-uggamanakālo viya ahosi. Devadhītā “appamattā
bhante hothā”ti daharabhikkhuṃ vanditvā agamāsi. Evaṃ imaṃ suttaṃ
devatānaṃ piyaṃ maṇāpaṃ, mamāyanti naṃ devatāti.

Mahāsamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakkapañhasutta

Nidānavañṇanā

344. **Evaṃ me sutanti** Sakkapañhasuttaṃ.

Tatrāyamanuttānapadavañṇanā—**Ambasaṇḍā**¹ **nāma brāhmaṇagāmoti** so kira gāmo Ambasaṇḍānaṃ avidūre nivīṭṭho, tasmā “Ambasaṇḍā”² tveva² vuccati. **Vediyake pabbateti** so kira pabbato pabbatapāde jātena maṇivedikāsadisena nīlavanasaṇḍena samantā parikkhitto, tasmā “Vediyakapabbato”² tveva saṅkhyāṃ gato. **Indasālaguhāyanti** pubbepi sā dvinnāṃ pabbatānaṃ antare guhā, indasālarukkho cassā dvāre, tasmā “Indasālaguhā”² ti saṅkhyāṃ gatā. Atha naṃ kuṭṭehi parikkhipitvā dvāravātapānāni yojetvā supariniṭṭhitasudhākammamālākammalatākammavicittaṃ leṇaṃ katvā Bhagavato adāmsu. Purimavohāravasena pana “Indasālaguhā”² tveva naṃ sañjānanti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “Indasālaguhāyaṇ”² ti.

Ussukkaṃ udapādīti dhammiko ussāho uppajji. Nanu ca esa abhiṇhadassāvī Bhagavato, na so devatāsannipāto nāma atthi, yatthāyaṃ na āgatapubbo, Sakkena sadiso appamādavihārī devaputto nāma natthi. Atha kasmā Buddhadassanaṃ anāgatapubbassa viyassa ussāho udapādīti. Maraṇabhayaena santajjitattā. Tasmim kirassa samaye āyu parikkhīṇo, so pañca pubbanimittāni disvā “parikkhīṇo dāni me āyū”² ti aññāsi. Yesañca devaputtānaṃ maraṇanimittāni āvi bhavanti, tesu ye parittakena puññakammena devaloke nibbattā, te “kuhiṃ nu kho idāni nibbattissāmā”² ti bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ye katabhīruttānā bahuṃ puññaṃ katvā nibbattā, te attanā dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ bhāvitabhāvanañca āgamma “uparidevaloke sampattim anubhavissāmā”² ti na bhāyanti.

Sakko pana devarājā pubbanimittāni disvā dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ, yojanasahassubbedhaṃ Vejayantaṃ, tiyojanasatikaṃ Sudhammadevasabhaṃ, yojanasatubbedhaṃ Pāricchattakaṃ, saṭṭhiyojanikaṃ Paṇḍukambalasilaṃ, aḍḍhatiyā nāṭakakoṭiyo dvīsu devalokesu devapariasaṃ, Nandanavanaṃ,

1. Ambasaṇḍo (Syā)

2. Ambasaṇḍotveva (Syā)

Cittalatāvanam̐ Missakavanam̐, Phārusakavananti etam̐ sabbasampattim̐ oloketvā “nassati vata bho me ayam̐ sampattī”ti bhayābhībhūto ahoṣi.

Tato “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā lokapitāmaho mahābrahmā vā, yo me hadayanissitam̐ sokasallam̐ samuddharitvā imam̐ sampattim̐ thāvaram̐ kareyyā”ti olokeno kañci adisvā puna addasa “mādisānam̐ sataśassānampi uppannam̐ sokasallam̐ Sammāsambuddho uddharitum̐ paṭibalo”ti. Athevam̐ parivitakkentassa tena kho pana samayena Sakkassa Devānamindassa ussukkam̐ udapādi Bhagavantam̐ dassanāya.

Kham̐ nu kho Bhagavā etarahi viharatīti katarasmim̐ janapade kataram̐ nagaram̐ upanissāya kassa paccaye paribhuñjanto kassa amatam̐ dhammam̐ desayamāno viharatīti. **Addasā khoti** addakkhi paṭivijjhi. **Mārisāti** piyavacanametam̐, devatānam̐ pāṭiyekko vohāro. Niddukkhatīpi vuttam̐ hoti. Kasmā panesa deve āmantesi? Sahāyatthāya. Pubbe kiresa Bhagavati Saḷalaghare viharante ekakova dassanāya agamāsi. Satthā “aparipakkam̐ tāvassa ñānam̐, katipāham̐ pana atikkamitvā mayi Indasālaguhāyam̐ viharante pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayabhīto dvīsu devalokesu devatāhi saddhim̐ upasaṅkamitvā cuddasa pañhe pucchitvā upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītiyā devatāsahashehi saddhim̐ sotāpattiphale paṭiṭṭhahissatī”ti cintetvā okāsam̐ nākāsi. So “mama pubbepi ekakassa gatattā Satthārā okāso na kato, addhā me natthi maggaphalassa upanissayo, ekassa pana upanissaye sati cakkavāḷapariyantāyapi parisāya Bhagavā dhammam̐ desetiyeva. Avassam̐ kho pana dvīsu devalokesu kassaci devassa upanissayo bhavissati, tam̐ sandhāya Satthā dhammam̐ desessati. Tam̐ sutvā ahampi attano domanassam̐ vūpasamessāmī”ti cintetvā sahāyatthāya āmantesi.

Evam̐ bhaddam̐ tavāti kho devā Tāvatiṃsāti evam̐ hotu mahārāja, gacchāma Bhagavantam̐ dassanāya, dullabho Buddhuppādo, bhaddam̐ tava, yo tvam̐ “pabbatakīlam̐ nadikīlam̐ gacchāmā”ti avatvā amhe evarūpesu thānesu niyojesīti. **Paccassosunti** tassa vacanam̐ sirasā sampaṭicchimsu.

345. **Pañcasikhaṃ Gandhabbadevapputtam āmantesi**ti deve tāva āmantetu, imam kasmā visum āmantesi? Okāsakaraṇattham. Evaṃ kirassa ahosi “dvīsu devalokesu devatā gahetvā dhurena paharantassa viya Sathhāram upasaṅkमितुं na yuttam, ayam pana Pañcasikho Dasabalassa upaṭṭhāko vallabho icchiticchitakkhaṇe gantvā pañham pucchitvā dhammam suṇāti, imam purato pesetvā okāsam kāretvā iminā katokāse upasaṅkमितvā pañham pucchissāmī”ti okāsakaraṇattham āmantesi.

Evaṃ bhaddam tavāti so “evaṃ mahārāja hotu, bhaddam tava, yo tvam mam ‘ehi mārisa uyyānakīlādīni vā naṭasamajjādīni vā dassanāya gacchāmā”ti avatvā ‘Buddham passissāma dhammam sossāmā’ti vadasī”ti dalhataram upatthambhento Devānamindassa vacanam paṭissutvā anucariyam saharanam ekato gamanam upāgami.

Tattha **beluvapaṇḍunti** beluvapakkam viya paṇḍuvaṇṇam¹. Tassa kira sovaṇṇamayam pokkharam, indanīlamayo daṇḍo, rajatamayā tantiyo pavālamayā veṭhakā², vīṇāpattakam gāvutam, tantibandhanatthānam gāvutam, upari daṇḍako gāvutanti tigāvutappamāṇā vīṇā. Iti so tam vīṇam ādāya samapaññāsamucchanā³ mucchetvā agganakhehi paharivā madhuram gītassaram nicchāretvā sesadeve sakkassa gamanakālam jānāpento ekamantam aṭṭhāsi. Evaṃ tassa gītavādītasāññāya sannipatite devagaṇe **atha kho Sakko Devānamindo -pa- Vedyake pabbate pacuṭṭhāsi**.

346. **Atiriva obhāsajātoti** aññesu divasesu ekasseva devassa vā mārassa vā brahmuno vā obhāsena obhāsajāto hoti, tamdivasam pana dvīsu devalokesu devatānam obhāsena atiriva obhāsajāto ekapajjoto sahasacandasūriya-uggatakālasadiso ahosi. **Parito gāmesu manussāti** samantā gāmesu manussā. Pakatisāyamāsakāleyeva kira gāmamajjhe dārakesu kīlantesu tattha sakko agamāsi, tasmā manussā passitvā evamāhaṃsu. Nanu ca majjhimayāme devatā Bhagavantam upasaṅkamanti, ayam

1. Beluvapaṇḍuvīṇanti beluvapakkam viya paṇḍuvīṇam (Syā) 2. Vedhakā (Syā, Ka)

3. Samapaññāsamucchanāya (Syā)

kasmā paṭhamayāmassāpi purimabhāgeyeva āgatoti. Maraṇabhayeneva tajjitattā. **Kim su nāmāti** kim su nāma bho etaṃ, ko nu kho ajja mahesakkho devo vā brahmā vā Bhagavantam pañham pucchitum dhammam sotum upasaṅkamanto, kathamso nāma bho Bhagavā pañham vissajjessati dhammam desessati, lābhā amhākaṃ, yesam no evam devatānam kaṅkhāvinodako Satthā avidūre vihāre vasati, ye labhāma thālakabhikkhampi kaṭacchubhikkhampi dātunti samviggā lomahaṭṭhajātā uddhaggalomā hutvā dasanakhasamodhānasamujjalam añjalim sirasmim patiṭṭhapetvā namassamānā aṭṭhamso.

347. **Durupasaṅkamāti** dupayirupāsiyā. Aham sarāgo sadoso samoho, Satthā vītarāgo vītadoso vītamoho, tasmā dupayirupāsiyā Tathāgatā mādisena. **Jhāyīti** lakkhaṇūpanijjhānena ca ārammaṇūpanijjhānena ca jhāyī. Tasmim yeva jhāne ratāti **jhānaratā**. **Tadantaram paṭisallīnāti** tadantaram¹ paṭisallīnā sampati paṭisallīnā vā. Tasmā na kevalam jhāyī jhānaratāti durupasaṅkamā, idānimeva paṭisallīnātipi durupasaṅkamā. **Pasādeyyāsīti** āradheyyāsī, okāsam me kāretvā dadeyyāsīti vadati. **Beluvapaṇḍuvīṇam ādāyāti** nanu pubbeva ādinnāti. Āma ādinnā, maggagamanavasena pana amsakūṭe laggitā, idāni nam vāmahatthe ṭhapetvā vādanasajjam katvā ādiyi. Tena vuttam “ādāyā”ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. **Assāvesīti** sāvesi. **Buddhūpasañhitāti** Buddham ārabba Buddham nissayam katvā pavattāti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Vande te pitaram bhadde, Timbarum Sūriyavacchaseti-ettha **Sūriyavacchasāti** sūriyasamānasarīrā. Tassā kira devadhītāya pādantato rasmi uṭṭhahitvā kesantam ārohati, tasmā bālasūriyamaṇḍalasadisā khāyati, iti nam “Sūriyavacchasā”ti sañjānanti. Tam sandhāyāha “bhadde Sūriyavacchase tava pitaram Timbarum gandhabbadevarājānam vandāmī”ti. **Yena jātāsi kalyāṇīti**

1. Tadanantaram (Syā)

yena kāraṇabhūtena yaṃ Timbaruṃ devarājānaṃ nissāya tvaṃ jātā kalyāṇī sabbaṅgasobhanā¹. **Ānandajananī mamāti** mayhaṃ pītisomanassavaḍḍhanī.

Vātova sedataṃ kantoti yathā sañjātasedānaṃ sedaharaṇatthaṃ vāto iṭṭho hoti kanto manāpo, evanti attho. **Pāṇīyaṃva pipāsato** pātumicchantaṃ pipāsato pipāsābhībhūtassa. **Aṅgīrasīti** aṅge rasmiyo assāti aṅgīrasī², tameva ārabha ālapanto vadati. **Dhammo arahatānivāti** arahantānaṃ navalokuttaradhammo viya.

Jighacchatoti bhuñjitukāmassa khudābhībhūtassa. **Jalantamiva vārināti** yathā koci jalantaṃ jātavedaṃ udakakumbhena nibbāpeyya, evaṃ tava kāraṇā uppannaṃ mama kāmarāgapariḷāhaṃ nibbāpehīti vadati.

Yuttaṃ kiṅjakkhareṇunāti padumakesarareṇunā yuttaṃ. **Nāgo ghammābhitattovāti** ghammābhitattahatthī viya. **Ogāhe te thanūdaranti** yathā so nāgo pokkharāṇaṃ ogāhitvā pivitvā aggasoṇḍamattaṃ paññāyamānaṃ katvā nimuggo sukhaṃ sātāṃ vindati, evaṃ kadā nu kho te thenudaraṃ thanavemajjhaṃ udaraṅca otarivā ahaṃ sukhaṃ sātāṃ paṭilabhissāmīti vadati.

“Accaṅkusova nāgo³, jitaṃ me tuttatamaraṃ.

Kāraṇaṃ nappajānāmi, sammatto lakkhaṇūruyā”ti—

Ettha **tuttaṃ** vuccati kaṇṇamūle vijjhana-ayadaṇḍako. **Tomaranti** pādādīsu vijjhanadaṇḍatomaraṃ. **Aṅkusoti** matthake vijjhanakuṭilakaṇṭako. Yo ca nāgo pabhinnamatto accaṅkuso hoti aṅkusaṃ atīto, aṅkusena vijjhiyamānopi vasaṃ na gacchati, so “jitaṃ mayā tuttatamaraṃ, yo ahaṃ aṅkusassapi vasaṃ na gacchāmī”ti madadappena⁴ kiñci kāraṇaṃ na bujjhati. Yathā so accaṅkuso nāgo “jitaṃ me tuttatamaraṃ”ti kiñci kāraṇaṃ nappajānāti, evaṃ ahampi lakkhaṇasampanna-ūrutāya lakkhaṇūruyā sammatto matto pamatto ummatto viya kiñci kāraṇaṃ nappajānāmīti vadati. Atha vā accaṅkusova nāgo ahampi sammatto lakkhaṇūruyā kiñci

1. Sabbaṅgasobhanī (Syā)

2. Aṅgīrasī (Syā), aṅgarasmī (Ka)

3. Nāgo ca (Syā)

4. Madadabbena (Ka)

tato virāgakāraṇaṃ nappajānāmi. Kasmā? Yasmā tena nāgena viya jitaṃ me tuttomaram, na kassaci vadato vacanaṃ ādiyāmi.

Tayi gedhitacittosmīti bhadde lakkhaṇūru tayi baddhacittosmi.
Gedhitacittoti vā gedhaṃ ajjhupetacitto. **Cittaṃ vipariṇāmitanti** pakatim jahitvā ṭhitam. **Paṭigantuṃ na sakkomīti** nivattituṃ na sakkomi.
Vaṅkaghastova ambujoti baḷisaṃ gilitvā ṭhitamaccho viya. “Ghaso”tipi pāṭho, ayamevattho.

Vāmūrūti vāmākārena saṅghita-ūru, kadalikkhandhasadisa-ūrūti vā attho. **Sajāti** āliṅga. **Mandalocaneti** itthiyo na tikhiṇaṃ nijjhāyanti mandaṃ ālocenti olokenti, tasmā “mandalocanā”ti vuccanti. **Palissajāti** sabbatobhāgena āliṅga. **Etaṃ me abhipatthitanti** etaṃ mayā abhiṇhaṃ patthitam.

Appako vata me santoti pakatiyāva mando samāno. **Vellitakesiyāti** kesā muñcitvā piṭṭhiyaṃ vissaṭṭhakāle sappo viya vellantā gacchantā assāti vellitakesī, tassā vellitakesiyā. **Anekabhāvo samuppādīti** anekavidho jāto. **Anekabhāgoti** vā pāṭho. **Arahanteva dakkhiṇāti** arahantamhi dinnadānaṃ viya nānappakārato pabhinno.

Yaṃ me atthi kataṃ puññanti yaṃ mayā kataṃ puññamatthi.
Arahantesu tādisūti tādilakkhaṇappattesu arahantesu. **Tayā saddhim** vipaccatanti sabbaṃ tayā saddhimeva vipākaṃ detu.

Ekodīti ekībhāvaṃ gato. **Nipako satoti** nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatoti nipako. Satiyā samannāgatattā sato. **Amataṃ Muni jigīsānoti** yathā so Buddhamuni amataṃ nibbānaṃ jigīsati pariyesati, evaṃ taṃ ahaṃ Sūriyavacchase jigīsāmi pariyesāmi. Yathā vā so amataṃ jigīsāno esanto gavesanto vicarati, evāhaṃ taṃ esanto gavesanto vicarāmītipi attho.

Yathāpi Muni nandeyya, patvā sambodhimuttamanti yathā Buddhamuni Bodhipallaṅke nisinna sabbaññutaññāṇaṃ patvā nandeyya toseyya. **Evaṃ**

nandeyyanti evameva ahampi tayā missībhāvaṃ gato nandeyyaṃ,
pītisomanassajāto bhaveyyanti vadati.

Tāhaṃ bhadde vareyyāheti aheti āmantanaṃ, ahe bhadde
Sūriyavacchase Sakkena Devānamindena “kiṃ dvīsu devalokesu devarajjam
gaṇhasi, Sūriyavacchasaṃ”ti evaṃ vare dinne devarajjam pahāya
“Sūriyavacchasaṃ gaṇhāmī”ti evaṃ taṃ ahaṃ vareyyaṃ iccheyyaṃ
gaṇheyanti attho.

Sālaṃva na ciraṃ phullanti tava pitu nagaradvāre naciraṃ pupphito
sālo atthi, so ativiya manoharo, taṃ naciraṃ phullasālaṃ viya. **Pitaraṃ te**
sumedhaseti atisassirīkaṃ tava pitaraṃ **vandamāno namassāmi** namo
karomi. **Yassāsetādisī pajāti** yassa etādisī dhītā.

349. **Sam̐sandatīti** kasmā gītasaddassa ceva vīṇāsaddassa ca vaṇṇaṃ
kathesi, kiṃ tattha Bhagavato sārāgo atthīti, natthi. Chaḷaṅgupekkhāya
upekkhako Bhagavā etādisesu ṭhānesu, kevalaṃ iṭṭhāṇiṭṭhaṃ jānāti, na tattha
rajjati. Vuttampi cetāṃ “saṃvijjati kho āvuso Bhagavato cakkhu, passati
Bhagavā cakkhunā rūpaṃ, chandarāgo Bhagavato natthi, suvimuttacitto
Bhagavā. Saṃvijjati kho āvuso Bhagavato sotā”ti-ādi¹. Sace pana vaṇṇaṃ
na katheyya, Pañcasikho “okāso me kato”ti na jāneyya, atha sakko
“Bhagavatā Pañcasikhassa okāso na kato”ti devatā gahetvā tatova
paṭinivatteyya, tato mahājāniyo bhaveyya. Vaṇṇe pana kathite “kato
Bhagavatā Pañcasikhassa okāso”ti devatāhi saddhiṃ upasaṅkamtivā pañhaṃ
pucchitvā vissajjanāvasāne asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ sotāpattiphale
patiṭṭhahissatīti nātvā vaṇṇaṃ kathesi.

Tattha **kadā sam̐yūlhāti** kadā ganthitā piṇḍitā. **Tena kho panāhaṃ**
bhante samayenāti tena samayena tasmim̐ tumhākaṃ sambodhippattito
paṭṭhāya aṭṭhame sattāhe. **Bhaddā nāma Sūriyavacchasaṃti** nāmato bhaddā
sarīrasampattiyā Sūriyavacchasaṃ. **Bhaginīti** vohāravacanametāṃ, devadhītīti
attho. **Parakāminīti** paraṃ kāmēti abhikaṅkhati.

1. Sam̐ 2. 374 piṭṭhe.

Upanaccantiyāti naccamānāya. Sā kira ekasmim samaye Cātumahārājikadevehi saddhim Sakkassa devarājassa naccam dassanattāya gatā, tasmim ca khaṇe Sakko Tathāgatassa aṭṭha yathābhucce guṇe payirudāhāsi. Evaṃ tasmim divase gantvā naccantī assosi.

Sakkūpasaṅkamavaṇṇanā

350. **Paṭisammodatī**ti “saṃsandati kho te”ti-ādīni vadanto Bhagavā sammodati, Pañcasikho paṭisammodati. Gāthā ca bhāsanto Pañcasikho sammodati, Bhagavā paṭisammodati. **Āmantesī**ti jānāpesi. Tassa kirevaṃ ahosi “ayaṃ Pañcasikho mayā mama kammaṃ pesito attano kammaṃ karoti, evarūpassa Satthu santike ṭhatvā kāmaguṇūpasaṅghitaṃ ananucchavikaṃ kathesi, naṭā nāma¹ nillajjā honti, kathento vippakārampi dasseyya, handa naṃ mama kammaṃ jānāpemī”ti cintetvā āmantesi.

351. **Evañca pana Tathāgatā**ti dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacanāṃ. **Abhivadantī**ti abhivādanasampañchanena vaḍḍhitavacanena vadanti. **Abhivaditoti** vaḍḍhitavacanena vutto.

Urundā samapādīti mahantā vivaṭā ahosi, andhakāro guhāyaṃ antaradhāyi. **Āloko udapādī**ti yo pakatiyā guhāyaṃ andhakāro, so antarahito, āloko jāto. Sabbametaṃ dhammasaṅgāhakānaṃ vacanaṃ.

352. **Cirapaṭikāhaṃ bhanteti** cirato ahaṃ, cirato paṭṭhāyāhaṃ dassanakāmoti attho. **Kehici kehici kiccakaraṇīyehī**ti devānaṃ dhītā ca puttā ca aṅke nibbattanti, pādapariṇārikā itthiyo sayane nibbattanti, tāsāṃ maṇḍanapasādhanaṅkārikā devatā sayanaṃ parivāretvā nibbattanti, veyyāvaccakarā antovimāne nibbattanti, etesaṃ atthāya aḍḍakaraṇaṃ nāma natthi. Ye pana sīmantare nibbattanti, te “tava santakā, mama santakā”ti nicchetuṃ asakkontā aḍḍaṃ karonti, Sakkam devarājānaṃ pucchanti. So “yassa vimānaṃ āsannataraṃ, tassa santakā”ti vadati.

1. Nāṭakā nāma (Syā)

Sace dvepi samaṭṭhāne honti, “yassa vimānaṃ oloketi ṭhitā, tassa santakā”ti vadati. Sace ekampi na oloketi, taṃ ubhinnaṃ kalahupacchedanattamaṃ attano santakaṃ karoti. Kīḷādīnīpi kiccāni karaṇīyāneva. Evarūpāni tāni karaṇīyāni sandhāya “kehici kehici kiccakaraṇīyehi”ti āha.

Salalāgāraketi Salalāmayagandhakuṭiyāṃ. **Aññatarena samādhināti** tadā kira Bhagavā Sakkasseva aparipākagataṃ ñāṇaṃ veditvā okāsaṃ akāretukāmo phalasaṃpattivihārena nisīdi. Taṃ esa ajānanto “aññatarena samādhinā”ti āha. **Bhūjati ca nāmāti Bhūjatīti** tassa nāmaṃ. **Paricārīkāti** pādapāricārīkā devadhītā. Sā kira dve phalāni pattā, tenassā devaloke abhiratiyeva natthi, niccaṃ Bhagavato upaṭṭhānaṃ āgantvā añjaliṃ sirasi ṭhapetvā Bhagavantaṃ namassamānā tiṭṭhati, **nemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhitoti** “samāpanno saddaṃ suṇāti”ti no vata re vattabbe, nanu Bhagavā Sakkassa Devānamindassa “apicāhaṃ āyasmato cakkānemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito”ti bhaṇatīti. Tiṭṭhatu nemisaddo, samāpanno nāma antosaṃpattiyāṃ kaṇṇamūle dhamamānassa saṅkhayugaḷassāpi asanisannipātassāpi saddaṃ na suṇāti. Bhagavā pana “ettakaṃ kālaṃ Sakkassa okāsaṃ na karissāmī”ti paricchinditvā kālavasena phalasaṃpattim samāpanno. Sakko “na dāni me Satthā okāsaṃ karotī”ti Gandhakuṭim padakkhiṇaṃ katvā rathaṃ nivattetvā devalokābhimukhaṃ pesesi. Gandhakuṭipariveṇaṃ rathasaddena samohitaṃ pañcaṅgikatūriyaṃ viya ahosi. Bhagavato yathāparicchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhitassa rathasaddeneva paṭhamāvajjanaṃ uppajji, tasmā evamāha.

Gopakavatthuvaṇṇanā

353. **Sīlesu paripūrakārīnīti** pañcasu sīlesu paripūrakārīnī. **Itthittaṃ virājetvāti** itthittaṃ nāma alaṃ, na hi itthitte ṭhatvā cakkavattisirim, na Sakkamārabrahmasiriyo paccanubhavitum, na paccekabodhim, na sammāsambodhim gantum sakkāti evaṃ itthittaṃ virājeti nāma. Mahantamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo pāpuṇituntī

evaṃ pana purisattaṃ bhāveti nāma. Sāpi evamakāsi. Tena vuttaṃ “itthittaṃ virājetvā purisattaṃ bhāvetvā”ti. **Hīnaṃ gandhabbakāyanti** hīnaṃ lāmakāṃ gandhabbanikāyaṃ. Kasmā pana te parisuddhasilā tattha uppannāti? Pubbanikantiyā. Pubbepi kira nesāṃ etadeva vasitaṭṭhānaṃ, tasmā nikantivasena tattha uppannā. **Upaṭṭhānanti** upaṭṭhānasālam. **Pāricariyanti** paricaraṇabhāvaṃ. Gītavāditehi amhe paricarissāmāti āgacchanti.

Paṭicodesīti sāresi. So kira te disvā “ime devaputtā ativiya virocenti ativaṇṇavanto, kiṃ nu kho kammaṃ katvā āgatā”ti āvajjanto “bhikkhū ahesun”ti addasa. Tato “bhikkhū hontu, sīlesu paripūrakārino”ti upadhārento “paripūrakārino”ti addasa. “Paripūrakārino hontu, añño guṇo atthi natthī”ti upadhārento “jhānalābhino”ti addasa. “Jhānalābhino hontu, kuhiṃ vāsikā”ti upadhārento “mayhamva kulūpakā”ti addasa. Parisuddhasilā nāma chasu devalokesu yatthichanti, tattha nibbattanti. Ime pana uparidevaloke ca na nibbattā. Jhānalābhino nāma brahmaloke nibbattanti, ime ca brahmaloke na nibbattā. Ahaṃ pana etesaṃ ovāde ṭhatvā devalokasāmikassa Sakkassa Devānamindassa pallaṅke putto hutvā nibbatto, ime hīne gandhabbakāya nibbattā. Aṭṭhivedhapuggalā nāmete vaṭṭetvā vaṭṭetvā gālhaṃ vijjhitaḍḍanti cintetvā **kutomukhā nāmāti**-ādīhi vacanehi paṭicodesi.

Tattha **kutomukhāti** Bhagavati abhimukhe dhammaṃ desente tumhe kutomukhā kiṃ aññāvihitā ito cito ca olokayamānā udāhu niddāyamānā. **Duddiṭṭharūpanti** duddiṭṭhasabhāvaṃ daṭṭhum ayuttaṃ. **Sahadhammiki** ekassa Satthu sāsane samāciṇṇadhamme katapuññe. **Tesaṃ bhanteti** tesaṃ gopakena devaputtena evaṃ vatvā puna “aho tumhe nillajjā ahirikā”ti-ādīhi vacanehi paṭicoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satim paṭilabhimisu.

Kāyaṃ brahmapurohitanti te kira cintayimsu “naṭehi nāma naccantehi vāyantehi vādentehi āgantvā dāyo nāma labhitabbo assa, ayam

pana amhākaṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya pakkhittaloṇaṃ uddhanaṃ viya taṭataṭāyateva, kiṃ nu kho idan”ti āvajjantā attano samaṇabhāvaṃ parisuddhasīlataṃ jhānalābhitaṃ tasseva kulūpakabhāvaṃ disvā “parisuddhasīlā nāma chasu devalokesu yathārucite ṭhāne nibbattanti, jhānalābhino brahmaloke. Mayaṃ uparidevalokepi brahmalokepi nibbattitum nāsakkhimha. Amhākaṃ ovāde ṭatvā ayaṃ itthikā upari nibbattā, mayaṃ bhikkhū samānā Bhagavati brahmacariyaṃ caritvā hīne gandhabbakāye nibbattā. Tena no ayaṃ evaṃ niggaṇhātī”ti ñatvā tassa kathaṃ suṇantāyeva tesu dve janā paṭhamajjhānasatiṃ paṭilabhitvā jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasantā anāgāmiṃphaleyeva paṭiṭṭhahimsu. Atha nesaṃ so paritto kāmāvacarattabhāvo dhāretum nāsakkhi. Tasmā tāvadeva cavitvā brahmapurohitesu nibbattā. So ca nesaṃ kāyo tattha ṭhitānaṃyeva nibbatto. Tena vuttaṃ “tesaṃ bhante gopakena devaputtena paṭicoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satiṃ paṭilabhimsu kāyaṃ brahmapurohitaṃ”ti.

Tattha **diṭṭheva dhammeti** tasmīṃ yeva attabhāve jhānasatiṃ paṭilabhimsu. Tattheva ṭatvā cutā pana kāyaṃ brahmapurohitaṃ brahmapurohitasarīraṃ paṭilabhimṣūti evamattho daṭṭhabbo. **Eko pana devoti** eko devaputto nikantiṃ chinditum asakkonto kāme ajjhavasi, tattheva āvāsiko ahosi.

354. **Samghañcupaṭṭhāsinti** samghañca upaṭṭhāsīm.

Sudhammatāyāti dhammassa sundarabhāvena. **Tidivūpapannoti** tidive tidasapure upapanno. **Gandhabbakāyūpagate vasīneti** gandhabbakāyaṃ āvāsiko hutvā upagate. **Ye ca mayaṃ pubbe manussabhūtāti** ye pubbe manussabhūtā mayaṃ annena pānena upaṭṭhahimhāti iminā saddhiṃ yojetvā attho veditabbo.

Pādūpasaṅgayhāti pāde upasaṅgayha pādadhovanapādamaṅkhanānuppādānena pūjetvā ceva vanditvā ca. **Sake nivesaneti** attano ghare. Imassāpi padassa upaṭṭhahimhāti imināva sambandho.

Paccattaṃ veditabboti attanāva veditabbo. **Ariyāna subhāsitanīti** tumhehi vuccamānāni Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ subhāsitanī.

Tumhe pana seṭṭhamupāsamānāti uttamaṃ Buddhaṃ Bhagavantaṃ upāsamānā anuttare Buddhasāsane vā¹. **Brahmacariyanti seṭṭhacariyaṃ. Bhavatūpapattīti** bhavantānaṃ upapatti.

Agāre vasato mayhanti gharamajjhe vasantassa mayhaṃ.

Svajjāti so ajja. Gotamasāvakenāti idha gopako Gotamasāvakoti vutto. **Sameccāti samāgantvā.**

Handa viyāyāma byāyāmāti handa uyyamāma byāyamāma. **Mā no mayam parapesā ahumhāti noti** nipātamattaṃ, mā mayam parassa pesanakārakāva ahumhāti attho. **Gotamasāsanānīti** idha pakatiyā paṭividdhaṃ paṭhamajjhānameva Gotamasāsanānīti vuttaṃ, taṃ anussaraṃ anussaritvāti attho.

Cittāni virājayitvāti pañcakāmaguṇikacittāni virājayitvā. **Kāmesu ādīnavanti** vikkhambhanavasena paṭhamajjhānena kāmesu ādīnavaṃ addasaṃsu, samucchadavasena tatiyamaggena. **Kāmasaṃyojanabandhanānīti** kāmasaññojanāni ca kāmabandhanāni ca. **Pāpimayogānīti** pāpimato mārassa yogabhūtāni, bandhanabhūtānīti attho. **Duraccayānīti** duratikkamāni. **Sa-indā devā sapajāpatikāti** indaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā sa-indā pajāpatiṃ devarājānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā sapajāpatikā. **Sabhāyupaviṭṭhāti** sabhāyaṃ upaviṭṭhā, nisinnāti attho.

Vīrāti sūrā. Virāgāti vītarāgā. **Virajaṃ karontāti** virajaṃ anāgāmimaggam karontā uppādentā. **Nāgova sannāni guṇānīti**² kāmasaññojanabandhanāni chetvā deve Tāvatiṃse atikkamimsu. **Samvegajātassāti** jātasamvegassa Sakkassa.

Kāmābhibhūti duvidhānampi kāmānaṃ abhibhū. **Satiyā vihīnāti** jhānasativirahitā.

Tiṇṇam tesanti tesu tisu janethu. **Āvasinettha ekoti** tattha hīne kāye ekoyeva āvāsiko jāto. **Sambodhipathānusārinoti** anāgāmimaggānusārino. **Devepi hīlentīti** dve

1. Buddhē sāsane vā (?)

2. Sandānaguṇānīti (Sī) santāni guṇānīti (Syā)

devaloke hīlentā adhokarontā upacārappanāsamādhīhi samāhitattā attano pādapaṃsum devatānaṃ matthake okirantā ākāse uppativā gatāti.

Etādisī dhammappakāsānetthāti ettha sāsane evarūpā dhammappakāsānā, yāya¹ sāvakā etehi guṇehi samannāgatā honti. **Na tattha kiṃ kaṅkhati koci sāvakoti** kiṃ tattha tesu sāvakesu koci ekasāvakopi Buddhādīsu vā cātuddisabhāve vā na kaṅkhati “sabbadisāsu asajjamāno agayhamāno viharatī”ti. Idāni Bhagavato vaṇṇaṃ bhaṇanto “nitiṇṇa-oghaṃ vicikicchachinnaṃ, Buddhaṃ namassāma Jinaṃ janindaṃ”ti āha. Tattha **vicikicchachinnanti** chinnavicikicchaṃ. **Janindanti** sabbalokuttamaṃ.

Yaṃ te dhammanti yaṃ tava dhammaṃ. **Ajjhagaṃsu teti** te devaputtā adhigatā. **Kāyaṃ brahmapurohitanti** amhākaṃ passantānaññeva brahmapurohitasarīraṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ tava dhammaṃ jānitvā tesāṃ tiṇṇaṃ janānaṃ te dve visesagū amhākaṃ passantānaṃyeva kāyaṃ brahmapurohitaṃ adhigantvā maggaphalavisesaṃ ajjhagaṃsu, mayampi tassa dhammassa pattiya āgatamhāsi mārisāti. **Āgatamhaseti** sampattama. **Katāvakāsā Bhagavatā, pañhaṃ pucchemu mārisāti** sace no Bhagavā okāsaṃ karoti, atha Bhagavatā katāvakāsā hutvā pañhaṃ mārisa puccheyyāmāti attho.

Maghamāṇavavattu

355. **Dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkhoti** cirakālato pabhuti visuddho. Kīvacirakālato? Anuppanne Buddhe Magadharaṭṭhe Macalagāmake Maghamāṇavakālato paṭṭhāya. Tadā kiresa ekadivasaṃ kālasseva vuṭṭhāya gāmamajjhe manussānaṃ gāmakammakaraṇaṭṭhānaṃ gantvā attano ṭhitaṭṭhānaṃ pādanteneva paṃsukacavaraṃ apanetvā ramaṇīyamakāsi, añño āgantvā tattha aṭṭhāsi. So tāvatakeneva satim paṭilabhitvā majjhe gāmassa khalamaṇḍalamattaṃ ṭhānaṃ sodhetvā vālukaṃ okiritvā dārūni āharitvā sītakāle aggim karoti, daharā ca mahallakā ca āgantvā tattha nisīdanti.

Athassa ekadivasam etadahosi “mayam nagaram gantva rajarajamahamattadayo passama, imesupi candimasuriyesu ‘Cando nama devaputto, suriyo nama devaputto’ ti vadanti, kim nu kho katva ete eta sampattiyo adhigata” ti. Tato “nanham kiñci, punhakammameva katva” ti cintetva “mayapi evamvidhasampattidayakam punhakammameva kattabban” ti cintesi.

So kalasseva vuttaya yagum pivitva vasipharasukudalamusalahattho catumahapatham gantva musalena pasane uccetva pavaṭṭeti, yananam akkhaṭṭighatarukkhe harati, visamam samam karoti, catumahapathe salam karoti, pokkharanam khaṇati, setum bandhati, evam divasam kammam katva atthangate suriye gharam eti. Tam anno pucchi “bho magha tvam patova nikkhamitva sayam aranham esi, kim kammam karosi” ti. Punhakammam karomi, saggagamimaggam sodhemiti. Kimidam bho punham namati. Tvam na janasiti. Ama na janamiti. Nagaram gatakale ditthapubbā te rajarajamahamattadayoti. Ama ditthapubbati. Punhakammam katva tehi tam thanam laddham, ahampi evamvidhasampattidayakam kammam karomi. “Cando nama devaputto, suriyo nama devaputto” ti sutapubbam tayati. Ama sutapubbanti. Etassa saggassa gamanamaggam aham sodhemiti. Idam pana punhakammam kim taveva vaṭṭati, annassa na vaṭṭatiti. Na kassacetam varitanti. Yadi evam sve aranham gamanakale mayhampi saddam dehiti. Punadivase tam gahetva gato, evam tasmim game tetthimsa manussa tarunavaya sabbe tasseva anuvattaka hesum. Te ekacchandā hutva punhakammāni karontā vicaranti. Yam disam gacchanti, maggam samam karontā ekadivaseneva karonti, pokkharanam khaṇantā, salam karontā, setum bandhantā ekadivaseneva nitthāpentī.

Atha nesam gamabhojako cintesi “aham pubbe etesu suram pivantesu paṇaghātādini karontesu ca kahapaṇādivasena ceva daṇḍabalivasena ca dhanam labhami, idani etesam punhakaraṇakālato paṭṭhaya ettako āyo natthi, handa ne rajakule paribhindami” ti rajanam upasankamitva core maharaja passamiti. Kham tatati. Mayham gameti. Kim corā nama tatati. Rajaparadhikā devāti. Kim jatikāti. Gahapatijatikā devāti. Gahapatikā kim karissanti,

tayā jānamānena kasmā mayhaṃ na kathitanti. Bhayena mahārāja na kathemi, idāni mā mayhaṃ dosaṃ kareyyāthāti. Atha rājā “ayaṃ mayhaṃ mahāravaṃ ravatī”ti saddahitvā “tena hi gaccha, tvameva ne ānehi”ti balaṃ datvā pesesi. So gantvā divasaṃ araṇṇe kammaṃ katvā sāyamāsaṃ bhuñjitvā gāmamajjhe nisīditvā “sve kiṃ kammaṃ karissāma, kiṃ maggaṃ samaṃ karoma, pokkharaniṃ khaṇāma, setuṃ bandhāmā”ti mantayamāneyeva te parivāretvā “mā phandittha, raṇṇo āṇā”ti bandhitvā pāyāsi. Atha kho nesaṃ itthiyo “sāmikā kira vo ‘rājāparādhikā corā’ti bandhitvā niyyanti”ti sutvā “aticirena kūṭā ete ‘puññakammaṃ karomā’ti divase divase araṇṇeva acchanti, sabbakammantā parihīnā, gehe na kiñci vadḍhati, suṭṭhu baddhā suṭṭhu gahitā”ti vadiṃsu.

Gāmabhojakopi te netvā raṇṇo dassesi. Rājā anupaparikkhitvāyeva “hatthinā maddāpethā”ti āha. Tesu nīyamānesu Magho itare āha “bho sakkhissatha mama vacanaṃ kātun”ti. Tava vacanaṃ karontāyevamha imaṃ bhayaṃ pattā, evaṃ santepi tava vacanaṃ karoma, bhaṇa bho, kiṃ karomāti. Ettha¹ bho vaṭṭe carantānaṃ nāma nibaddhaṃ etaṃ, kiṃ pana tumhe corāti. Na coramhāti. Imassa lokassa saccakiriya nāma avassayo, tasmā sabbepi “yadi amhe corā, hatthī maddatu, atha na corā, mā maddatū”ti saccakiriyaṃ karoṭhāti. Te tathā akaṃsu. Hatthī upagantumpi na sakkoti, viravanto palāyati, hatthiṃ tuttomaraṅkusehi koṭṭentāpi upanetuṃ na sakkonti. “Hatthiṃ upanetuṃ na sakkomā”ti raṇṇo ārocesuṃ. Tena hi upari kaṭena paṭicchādetvā maddāpethāti. Upari kaṭe dinne diguṇaravaṃ viravanto palāyati.

Rājā sutvā pesuññakāraṇaṃ pakkosāpetvā āha “tāta hatthī maddituṃ na icchatī”ti. Āma deva jeṭṭhakamaṇavo mantaṃ jānāti, mantasseva ayamānubhāvoti. Rājā taṃ pakkosāpetvā “manto kira te atthī”ti pucchi. Natthi deva mayhaṃ manto, saccakiriyaṃ pana mayaṃ karimha “yadi amhe raṇṇo corā, maddatu, atha na corā, mā maddatū”ti, saccakiriyaṃ no esa ānubhāvoti. Kiṃ pana tāta tumhe kammaṃ karoṭhāti. Amhe deva maggaṃ samaṃ karoma, catumahāpathe sālāṃ

1. Etha (Syā)

karoma, pokkharāṇim khaṇāma, setum bandhāma, evarūpāni puññakammāni karontā vicarimhāti.

Ayaṃ tumhe kimattham piṣuṇesīti. Amhākaṃ pamattakāle idañcidaṇca labhati, appamattakāle taṃ natthi, etena kāraṇenāti. Tāta ayaṃ hatthī nāma tiracchāno, sopi tumhākaṃ guṇe jānāti. Ahaṃ manusso hutvāpi na jānāmi, tumhākaṃ vasanagāmaṃ tumhākaṃyeva puna aharaṇīyaṃ katvā demi, ayampi hatthī tumhākaṃyeva hotu, pesuññakārakopi tumhākaṃyeva dāso hotu. Ito paṭṭhāya mayhampi puññakammaṃ karoṭhāti dhanam datvā vissajjesi. Te dhanam gahetvā vārena vārena hatthim āruyha gacchantā mantayanti “bho puññakammaṃ nāma anāgatabhavatthāya kariyati, amhākaṃ pana anto-udake pupphitaṃ nīluppalaṃ viya imasmimyeva attabhāve vipākaṃ deti. Idāni atirekaṃ puññaṃ karissāmā”ti, kim karomāti. Catumahāpathe thāvaram katvā mahājanassa vissamanasālam karoma, itthīhi pana saddhim apattikaṃ katvā karissāma, amhesu hi “corā”ti gahetvā nīyamānesu itthīnam ekāpi cintāmattakampi akatvā “subaddhā sugahitā”ti uṭṭhahiṃsu, tasmā tāsam pattim na dassāmāti. Te attano gehāni gantvā hatthino tettimsapiṇḍam denti, tettimsa tiṇamuṭṭhiyo āharanti, taṃ sabbam hatthissa kucchipūram jātam. Te araññaṃ pavisitvā rukkhe chandanti, chinnaṃ chinnaṃ hatthī kaḍḍhitvā sakaṭapathe ṭhapesi, te rukkhe tacchetvā sālāya kammaṃ ārabhiṃsu.

Maghassa gehe Sujātā, Sudhammā, Cittā, Nandāti¹ catasso bhariyāyo ahesum. Sudhammā vaḍḍhakiṃ pucchati “tāta ime sahāyā kālasseva gantvā sāyam enti, kim kammaṃ karontī”ti. Sālam karonti ammāti. Tāta mayhampi sālāya pattim katvā dehīti. “Itthīhi apattikaṃ karomā”ti ete vadantīti. Sā vaḍḍhakissa aṭṭha kahāpaṇe datvā “tāta yena kenaci upāyena mayham pattikaṃ karohī”ti āha. So “sādhu amma”ti vatvā puretaram vāsipharasum gahetvā gāmamajjhe ṭhatvā “kim bho ajja imasmimpi kāle na nikkhamathā”ti uccāsaddam katvā “sabbe maggam āruḷhā”ti ñatvā “gacchatha tāva tumhe, mayham papañco atthī”ti

1. Sucittā sunandāti (Syā, Ka)

te purato katvā aññaṃ maggaṃ āruya kaṇṇikūpagaṃ rukkhaṃ chinditvā tacchetvā maṭṭhaṃ katvā āharitvā Sudhammāya gehe ṭhapesi “mayā dehīti vuttadivase nīharitvā dadeyyāsi”ti.

Atha niṭṭhite dabbasambhāarakamme bhūmikammato paṭṭhāya cayabandhanathambhussāpana saṅghāṭayojana kaṇṇikamañcabandhanesu katesu so vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisīditvā catūhi disāhi gopānasiyo ukkhipitvā “bho ekaṃ pamuṭṭhaṃ atthī”ti āha. Kim bho pamuṭṭhaṃ, sabbameva tvaṃ pamussasīti. Imā bho gopānasiyo kattha patiṭṭhahissantīti. Kaṇṇikā nāma laddhuṃ vaṭṭatīti. Kūhiṃ bho idāni sakkā laddhūti. Kulānaṃ gehe sakkā laddhūti. Āhiṇḍantā pucchathāti. Te antogāmaṃ pavisitvā pucchitvā Sudhammāya gharadvāre “imasmiṃ ghare kaṇṇikā atthī”ti āhaṃsu. Sā “atthī”ti āha. Handa mūlaṃ gaṇhāhīti. Mūlaṃ na gaṇhāmi, sace mama pattim karotha, dassāmīti. Etha bho mātugāmassa pattim na karoma, araññaṃ gantvā rukkhaṃ chindissāmāti nikkhamiṃsu.

Tato vaḍḍhakī “kim na laddhā tāta kaṇṇikā”ti pucchi. Te tamatthaṃ ārocayiṃsu. Vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisinnova ākāsaṃ ulloketvā “bho ajja nakkhattaṃ sundaraṃ, idaṃ aññaṃ samvaccharaṃ atikkamitvā sakkā laddhuṃ, tumhehi ca dukkhena ābhatā dabbasambhārā, te sakalasaṃvaccharena imasmiṃyeva ṭhāne pūtikā bhavissanti. Devaloke nibbattakāle tassāpi ekasmiṃ koṇe sālā hotu, āharatha naṃ”ti āha. Sāpi yāva te na puna āgacchanti, tāva kaṇṇikāya heṭṭhimatale “ayaṃ sālā **Sudhammā nāmā**”ti akkharāni chindāpetvā ahatena vatthena veṭhetvā ṭhapesi. Kammikā āgantvā “āhara re kaṇṇikaṃ, yaṃ hotu¹ taṃ hotu, tuyhampi pattim karissāmā”ti āhaṃsu. Sā nīharitvā “tātā yāva aṭṭha vā soḷasa vā gopānasiyo na ārohanti, tāva imaṃ vatthaṃ mā nibbeṭhayitthā”ti vatvā adāsi. Te “sādhū”ti sampaṭicchitvā gahetvā gopānasiyo āropetvāva vatthaṃ nibbeṭhesuṃ.

Eko mahāgāmikamanusso uddhaṃ ullokento akkharāni disvā “kim bho idan”ti akkharaññaṃ manussaṃ pakkosāpetvā dassesi. So

1. Yaṃ hoti (?)

“Sudhammā nāma ayaṃ sālā”ti āha. “Haratha bho, mayaṃ ādito paṭṭhāya sālāṃ katvā nāmamattampi na labhāma, esā ratanamattena kaṇṇikarukkkena sālāṃ attano nāmena kāretī”ti viravanti. Vaḍḍhakī tesāṃ viravantānaṃyeva gopānasiyo pavesetvā¹ āṇiṃ datvā sālākammaṃ niṭṭhāpesi.

Sālāṃ tidhā vibhajimsu, ekasmiṃ koṭṭhāse issarānaṃ vasanaṭṭhānaṃ akamsu, ekasmiṃ duggatānaṃ, ekasmiṃ gilānānaṃ. Tettiṃsa janā tettiṃsa phalakāni paññāpetvā hatthissa saññaṃ adaṃsu “āgantuko āgantvā yassa atthate phalake nisīdati, taṃ gahetvā phalakasāmikasseva gehe patiṭṭhāpehi. Tassa pādaparikkammaṃpiṭṭhiparikkammakhādanīyabhojanīyasayanāni sabbāni phalakasāmikasseva bhāro bhavissatīti. Hatthī āgatāgataṃ gahetvā phalakasāmikassa gehaṃ neti, so tassa taṃ divasaṃ kattabbaṃ karoti.

Maghamāṇavo sālato avidūre ṭhāne koviḷāraruḅkkaṃ ropāpesi, mūle cassa pāsāṇaphalakaṃ atthari. **Nandā** nāmassa bhariyā avidūre pokkharāṇiṃ khaṇāpesi, **cittā** mālāvacche ropāpesi, sabbajēṭṭhikā pana ādāsaṃ gahetvā attabhāvaṃ maṇḍayamānāva vicarati. Magho taṃ āha “bhadde Sudhammā sālāya pattikā jātā, Nandā pokkharāṇiṃ khaṇāpesi, Cittā mālāvacche ropāpesi. Tava pana puññakammaṃ nāma natthi, ekaṃ puññaṃ karohi bhadde”ti. Sā “tvaṃ kassa kāraṇā karosi, nanu tayā kataṃ mayhamevā”ti vatvā attabhāvamaṇḍanameva anuyuñjati.

Magho yāvatāyukaṃ ṭhatvā tato cavitvā Tāvatiṃsabhavane Sakko hutvā nibbatti, tepi tettiṃsa gāmikamanussā kālaṃ katvā tettiṃsa devaputtā hutvā tasseva santike nibbattā. Sakkassa Vejayanto nāma pāsādo satta yojanasatāni uggacchi, dhajo tīṇi yojanasatāni uggacchi, koviḷāraruḅkkaṃ nissandena samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho Pāricchattako nibbatti,

1. Āropetvā (Ka)

pāsāṇaphalakassa nissandena Pāricchattakamūle saṭṭhiyojanikā Paṇḍukambalasilā nibbatti. Sudhammāya kaṇṇikarukkhassa nissandena tiyojanasatikā Sudhammā devasabhā nibbatti. Nandāya pokkharāṇiyā nissandena paññāsayojanā Nandā nāma pokkharāṇī nibbatti. Cittāya mālāvaccavatthunissandena saṭṭhiyojanikaṃ Cittalatāvanam nāma uyyānam nibbatti.

Sakko devarājā Sudhammāya devasabhāya yojanike suvaṇṇapallaṅke nisinnō tiyojanike setacchatte dhāriyamāne tehi devaputtehi tāhi devakaññāhi aḍḍhatiyāhi nāṭakakoṭṭhi dvīsu devalokesu devatāhi ca parivārito mahāsampattim olokento tā tisso itthiyo disvā “imā tāva paññāyanti, Sujātā kuhin”ti olokento “ayaṃ mama vacanam akatvā girikandarāya bakasakuṇikā hutvā nibbattā”ti disvā devalokato otaritvā tassā santikaṃ gato. Sā disvāva sañjānitvā adhomukhā jātā. “Bāle idāni kim sīsam na ukkhipasi, tvam mama vacanam akatvā attabhāvameva maṇḍayamānā vītinaṃesi. Sudhammāya ca Nandāya ca Cittāya ca mahāsampatti nibbattā, ehi amhākaṃ sampattim passā”ti devalokaṃ netvā Nandāya pokkharāṇiyā pakkhipitvā pallaṅke nisīdi.

Nāṭakitthiyo “kuhim gatattha mahārājā”ti pucchiṃsu. So anārocetukāmopi tāhi nippīlyamāno “Sujātāya santikan”ti āha. Kuhim nibbattā mahārājāti. Kandarapādeti. Idāni kuhinti. Nandāpokkharāṇiyam me vissaṭṭhāti. Etha bho amhākaṃ ayyam passamāti sabbā tattha agamaṃsu. Sā pubbe sabbajēṭṭhikā hutvā tā avamaññittha, idāni tāpi tam disvā “passatha bho amhākaṃ ayyāya mukham kakkāṭakavijjhanasūlasadisaṃ”ti-ādāni vadantiyo keḷim akaṃsu. Sā ativiya aṭṭiyamānā Sakkam devarājānam āha “mahārāja imāni suvaṇṇarajatamaṇivimānāni vā Nandāpokkharāṇī vā mayham kim karissati, jātibhūmiyeva mahārāja sattānam sukhā, mam tattheva kandarapāde vissajjehī”ti. Sakko tam tattha vissajjetvā “mama vacanam karissasi”ti āha. Karissāmi mahārājāti. Pañcasīlāni gahetvā akhaṇḍāni katvā rakkha, katipāhena tam etāsam jēṭṭhikaṃ karissāmīti. Sā tathā akāsi.

Sakko katipāhassa accayena “sakkā nu kho sīlaṃ rakkhitun”ti gantvā maccharūpena uttānako hutvā tassā purato udakapiṭṭhe osarati, sā “matamacchako bhavissatī”ti gantvā sīse aggahesi, maccho naṅguṭṭhaṃ cālesi, sā “jīvati maññe”ti uduke vissajjesi. Sakko ākāse ṭhatvā “sādhu sādhu rakkhasi sikkhāpadam, evaṃ taṃ rakkhamānam katipāheneva nāṭakānam jetṭhikaṃ karissāmī”ti āha. Tassāpi pañca vassasatāni āyu ahoṣi. Ekadivasampi udarapūram nālattham, sukkhitvā parisukkhivā milāyamānāpi sīlaṃ akhaṇḍetvā kālaṃ katvā Bārāṇasīyam kumbhakāragehe nibbatti.

Sakko “kuhiṃ nibbattā”ti olokeno disvā “tato idha ānetum na sakkā, jīvitavuttimassā dassāmī”ti suvaṇṇa-eḷālukānam yānakam pūretvā majjhe gāmassa mahallakavesena nisīditvā “eḷālukāni gaṇhathā”ti ukkuṭṭhimakāsi. Samantā gānavāsikā āgantvā “dehi tātā”ti āhaṃsu. Aham sīlarakkhakānam demi, tumhe sīlaṃ rakkhathāti. Tāta mayam sīlaṃ nāma kīdisantipi na jānāma, mūlena dehīti. “Sīlarakkhakānamyeva dammī”ti āha. “Etha re kosi ayam eḷālukamahallako”ti sabbe nivattiṃsu.

Sā dārikā pucchi “amma tumhe eḷālukatthāya gatā tucchahatthāva āgatā”ti. Kosi amma eḷālukamahallako “aham sīlarakkhakānam dammī”ti vadati, nūnimassa dārikā sīlaṃ khādītva vattanti¹, mayam sīlameva na jānāmāti. Sā “mayham ānītam bhavissatī”ti gantvā “eḷālukam tāta dehī”ti āha. Tvam sīlāni rakkhasi ammāti. Āma tāta rakkhāmīti. Idam mayā tuyhameva ābhatanti gehadvāre yānena saddhiṃ ṭhapetvā pakkāmi. Sāpi yāvajīvaṃ sīlaṃ rakkhitvā cavitvā Vepacitti-asurassa dhītā hutvā nibbatti. Sīlanissandena pāsādikā ahoṣi. So “dhītuvivāhamaṅgalam karissāmī”ti Asure sannipātesi.

Sakko “kuhiṃ nibbattā”ti olokeno “Asurabhavane nibbattā, ajjassā vivāhamaṅgalam karissantī”ti disvā “idāni yaṃkiñci katvā ānetabbā mayā”ti Asuravaṇṇam nimminivā gantvā Asurānam antare aṭṭhāsi.

1. Rakkhitvā vaṭṭati (Syā)

“Tava sāmikaṃ vadehī”¹ti¹ tassā hatthe pitā pupphadāmaṃ adāsi “yaṃ icchasi, tassūpari khipāhī”ti. Sā oloketi Sakkam disvā pubbasannivāsena sañjātasinehā “ayaṃ me sāmiko”ti tassūpari dāmaṃ khipi. So taṃ bāhāya gaḥetvā ākāse uppatti, tasmim̄ khaṇe Asurā sañjānimsu. Te “gaḥhatha gaḥhatha Jarasakkam, veriko amhākam, na mayam̄ etassa dārikam̄ dassāmā”ti anubandhimsu. Vepacitti pucchi “kenāhaṭā”ti. Jarasakkena mahārājāti. “Avasesesu ayameva setṭho, apethā”ti āha. Sakko nam̄ netvā aḍḍhatiyakoṭināṭakānam̄ jetṭhikaṭṭhāne ṭhapesi. Sā Sakkam̄ varam̄ yāci “mahārāja mayham̄ imasmim̄ devaloke mātā vā pitā vā bhātā vā bhaginī vā natthi, yattha yattha gacchasi, tattha tattha mam̄ gaḥetvāva gaccha mahārāja”ti. Sakko “sādhū”ti paṭiññam̄ adāsi.

Evam̄ Macalagāmake Maghamāṇavakālato paṭṭhāya visuddhabhāvamassa sampassanto Bhagavā “dīgharattam̄ visuddho kho ayam̄ yakkho”ti āha. **Atthasañhitanti** atthanissitam̄ kāraṇanissitam̄.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. **Kim̄ samyojanāti** kimbandhanā kena bandhanena baddhā hutvā. **Puthukāyāti** bahujanā. **Averāti** appaṭighā. **Adaṇḍāti** āvudhadadaṇḍadhadanaḍḍavinimuttā. **Asapattāti** apaccatthikā. **Abyāpajjāti** vigatadomanassā. **Viharemu averinoti** aho vata kenaci saddhim̄ averino vihareyyāma, katthaci kopam̄ na uppādetvā accharāya gahitakam̄ jaṅghasahassena saddhim̄ paribhuñjeyyāmāti dānam̄ datvā pūjam̄ katvā ca patthayanti. **Iti ca nesam̄ hotīti** evañca nesam̄ ayam̄ patthanā hoti. **Atha ca panāti** evam̄ patthanāya satipi.

Issāmacchariyasamyojanāti parasampattikhīyanalakkhaṇā issā, attasampattiyā parchi sādharmaṇabhāvassa asahanalakkhaṇam̄ macchariyam̄, issā ca macchariyaṇca samyojanam̄ etesanti issāmacchariyasamyojanā. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana issāmacchariyāni abhidhamme vuttāneva.

1. Sāmikavaram̄ demīti (Syā)

Āvāsamacchariyena panettha yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim̄ kule aññesaṃ dānādīni karonte disvā “bhinnam̄ vatidam̄ kulam̄ mamā”ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṃghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogena paribhuñjitvā yakkho vā peto vā Mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīravaṇṇaguṇavaṇṇamacchariyena pana pariyattidhammacchariyena ca attanova vaṇṇam̄ vaṇṇeti, na paresam̄ vaṇṇam̄, “kim̄ vaṇṇo eso”ti tam̄ tam̄ dosam̄ vadanto pariyattiñca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Apica āvāsamacchariyena lohagehe paccati. Kulamacchariyena appalābho hoti. Lābhamacchariyena Gūthaniraye nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammacchariyena Kukkuḷaniraye nibbattati. Idam̄ pana issāmacchariyasam̄yojanam̄ sotāpattimaggena pahīyati. Yāva tam̄ nappahīyati, tāva devamanussā averatādīni patthayantāpi verādīhi na parimuccantiyeva.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti etasmim̄ pañhe mayā tumhākaṃ vacanam̄ sutvā kaṅkhā tiṇṇāti vadati, na maggavasena tiṇṇakaṅkhatam̄ dīpeti. **Vigatā katham̄kathā**ti idam̄ katham̄, idam̄ katham̄ ayampi katham̄kathā vigatā.

358. **Nidānādīni vuttatthāneva. Piyāppiyānidānanti** piyasattasaṅkhāranidānam̄ macchariyam̄, appiyasattasaṅkhāranidānā issā. Ubhayam̄ vā ubhayanidānam̄. Pabbajitassa hi saddhivihārikādayo, gahaṭṭhassa puttādayo hatthi-assādayo vā sattā piyā honti keḷāyitā mamāyitā, muhuttampi te apassanto adhivāsetum̄ na sakkoti. So aññam̄ tādisaṃ piyasattam̄ labhantam̄ disvā issam̄ karoti. “Iminā amhākaṃ kiñci kammaṃ atthi, muhuttam̄ tāva nam̄ dethā”ti tameva aññehi yācito “na sakkā dātum̄, kilamissati vā ukkaṇṭhissati vā”ti-ādīni vatvā macchariyam̄ karoti. Evam̄ tāva ubhayampi piyasattanidānam̄ hoti. Bhikkhussa pana pattacīvaraparikkhārājātam̄, gahaṭṭhassa vā alaṅkāradī-upakaraṇam̄ piyam̄ hoti manāpam̄, so

aññassa tādissaṃ uppajjamānaṃ disvā “aho vatassa evarūpaṃ na bhaveyyā”ti issaṃ karoti, yācito vāpi “mayampetaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, na sakkā dātun”ti macchariyaṃ karoti. Evaṃ ubhayampi piyasaṅkhāranidānaṃ hoti. Appiye pana te vuttappakāre satte ca saṅkhāre ca labhitvā sacepissa te amanāpā honti, tathāpi kilesānaṃ viparītavuttitāya “ṭhapetvā maṃ ko añño evarūpassa lābhī”ti issaṃ vā karoti, yācito tāvakālikampi adadamāno macchariyaṃ vā karoti. Evaṃ ubhayampi appiyasattasaṅkhāranidānaṃ hoti.

Chandanidānanti ettha pariyesanachando, paṭilābhachando, paribhogachando, sannidhichando, vissajjanachandoti pañcavidho chando.

Katamo **pariyesanachando**. Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ pariyesati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ pariyesati, dhaṇaṃ pariyesati. Ayaṃ pariyesanachando.

Katamo **paṭilābhachando**. Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paṭilabhati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paṭilabhati, dhaṇaṃ paṭilabhati. Ayaṃ paṭilābhachando.

Katamo **paribhogachando**. Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paribhuñjati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paribhuñjati, dhaṇaṃ paribhuñjati. Ayaṃ paribhogachando.

Katamo **sannidhichando**. Idhekacco atitto chandajāto dhanasannicayaṃ karoti “āpadāsu bhavissatī”ti. Ayaṃ sannidhichando.

Katamo **vissajjanachando**. Idhekacco atitto chandajāto dhaṇaṃ vissajjeti hatthārohānaṃ assārohānaṃ rathikānaṃ dhanuggahānaṃ “ime maṃ rakkhissanti gopissanti mamāyissanti samparivārayissanti”ti. Ayaṃ vissajjanachando. Ime pañca chandā idha taṇhāmattameva, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ.

Vitakkaniḍānanti ettha “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti¹ evaṃ vutto vinicchayavitakko vitakko nāma. **Vinicchayoti** dve vinicchayā

1. Dī 2. 52 piṭṭhe.

taṇhāvinicchayo ca, diṭṭhivinicchayo ca. Aṭṭhasataṃ gaṇhāvicaritaṃ taṇhāvinicchayo nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhivinicchayo nāmāti evaṃ vuttataṇhāvinicchayavasena hi iṭṭhāniṭṭhapiyāppiyavavatthānaṃ na hoti. Tadeva hi ekaccassa iṭṭhaṃ hoti, ekaccassa aniṭṭhaṃ paccantarājamajjhimadesarājūnaṃ gaṇḍuppādamiḡamaṃsādīsu viya. Tasmim̄ pana taṇhāvinicchayavinicchite paṭiladdhavatthusmim̄ “ettakaṃ rūpassa bhavissati, ettakaṃ saddassa, ettakaṃ gandhassa, ettakaṃ rasassa, ettakaṃ phoṭṭhabbassa bhavissati, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa bhavissati, ettakaṃ nidahissāmi, ettakaṃ parassa dassāmī”ti vavatthānaṃ vitakkavinicchayena hoti. Tenāha “chando kho Devānaminda vitakkanidāno”ti.

Papañcasaññāsāṅkhānidānoti tayo papañcā taṇhāpapañco, mānapapañco, diṭṭhipapañcoti. Tattha aṭṭhasatataṇhāvicaritaṃ taṇhāpapañco nāma. Navavidho māno mānapapañco nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhipapañco nāma. Tesu idha taṇhāpapañco adhippeto. Kenatṭhena papañco? Mattapamattākārapāpanatṭhena papañco. Tamsampayuttā saññā papañcasaññā. Saṅkhā vuccati koṭṭhāso “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti-ādīsu viya. Iti papañcasaññāsāṅkhānidānoti papañcasaññākoṭṭhāsanidāno vitakkoti attho.

Papañcasaññāsāṅkhānirodhasārūppagāmininti etissā papañcasaññāsāṅkhāya yo nirodho vūpasamo, tassa sārūppaṅceva tattha gāminiñcāti saha vipassanāya maggaṃ pucchati.

Vedanākammatṭhānavāṇṇā

359. Athassa Bhagavā **somanassaṃpāhanti** tisso vedanā ārabhi. Kim̄ pana Bhagavatā pucchitaṃ kathitaṃ, apucchitaṃ, sānusandhikaṃ, ananusandhikanti. Pucchitameva kathitaṃ, no apucchitaṃ, sānusandhikameva, no ananusandhikaṃ. Devatānañhi rūpato arūpaṃ pākaṭataraṃ, arūpepi vedanā pākaṭatarā. Kasmā? Devatānañhi karajakāyaṃ sukhumaṃ, kammajaṃ balavaṃ, karajakāyassa sukhumattā, kammajassa balavattā ekāhāraṃpi atikkamitvā na tiṭṭhanti,

uṇhapāsāṇe ṭhapitasappipiṇḍi¹ viya vilīyantīti sabbaṃ **Brahmajāle** vuttanayeneva veditabbaṃ. Tasmā Bhagavā Sakkassa tisso vedanā ārabhi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānañca. Rūpapariggaho, arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha Bhagavā yassa rūpaṃ pākaṭaṃ, tassa saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ vitthārento rūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Yassa arūpaṃ pākaṭaṃ, tassa arūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Kathento ca tassa vatthubhūtaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ dassetvāva katheti, devānaṃ pana arūpakammaṭṭhānaṃ pākaṭanti arūpakammaṭṭhānavasena vedanā ārabhi.

Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmim ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṇṇāpato taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno **phasso** pākaṭo hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavanti uppajjamānā **vedanā** pākaṭā hoti, ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā taṃ vijānantam uppajjamānaṃ **viññānaṃ** pākaṭam hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi na kevalaṃ phassova uppajjati, tena saddhim tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññānampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi na kevalaṃ vedanāva uppajjati, tāya saddhim tadeva ārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññānampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññānaṃ pākaṭam hoti, sopi na kevalaṃ viññānameva uppajjati, tena saddhim tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kim nissitā”ti upadhārento “vatthunissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya

1. Ṭhapitasappipiṇḍo (Syā)

vuttaṃ “idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ¹ ettha paṭibaddhaṃ”ti. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmantī nāmarūpamattameva passati. Rūpañcettha rūpakkhandaḥ, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi. So “ime pañcakkhandhā kiṃ hetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti passati. Tato “paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattameva”ti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti sammasanto vicarati, so ajja ajjāti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evamimesampi tiṇṇaṃ janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāsīsenā kathesi. Phassavasena hi viññāṇavasena vā kathiyamānaṃ etassa na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattiyā pākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānaṃhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, tadā sakalaṃ sarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhayamānaṃ viya, ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya “ahosukhaṃ, aho sukhaṃ”ti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, tadā sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesantaṃ viya, vilīnatambalohena āsiṅcantaṃ viya, sukkhatiṇavanappatimhi araṅṅe dāru-ukkākālāpaṃ khipamānaṃ viya “aho dukkhaṃ, aho dukkhaṃ”ti vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukkhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārena viya abhibhūtā². Sā sukkhadukkhānaṃ apagame sātāsātaṭṭhikhepavasena majjhataṭṭhikārahūtā adukkkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā antarā piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palātassa migassa anupadaṃ

1. Nissitaṃ (Syā)

2. Andhakārā avibhūtā (Ka)

gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāgepi parabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi “ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissati”ti nayato jānāti, evaṃ. Āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, ito āruyha, ito oruyha, majjhe evaṃgatoti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātaṭṭhāpāṭikkhepavasena majjhataṭṭhākarabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṃ Bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi.

Na kevalaṅca idheva evaṃ dassesi, **Mahāsatiṭṭhāne, Majjhimanikāyamhi Satipatṭhāne, Cūḷatanḥāsāṅkhaye, Mahātanḥāsāṅkhaye, Cūḷavedallasutte, Mahāvedallasutte, Raṭṭhapālasutte, Māgaṇḍiyasutte, Dhātuvibhaṅge, Āneñjasappāye, sakale Vedanāsamuyutteti** evaṃ anukesu suttantesu paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi Sakkapaṅhe paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Rūpakammaṭṭhānaṃ panetha vedanāya ārammaṇamattakaṃyeva saṅkhittaṃ, tasmā Pāḷiyaṃ naruḷhaṃ bhavissati.

360. Arūpakammaṭṭhāne yaṃ tassa pākaṭaṃ vedanāvasena abhinivesamukhaṃ, tameva dassetuṃ **somanassampāhaṃ Devānamindāti-** ādimāha. Tattha **duvidhenāti** dvividhena, dvīhi koṭṭhāsehīti attho. **Evarūpaṃ somanassaṃ na sevitabbanti** evarūpaṃ gehasitasomanassaṃ na sevitabbaṃ. Gehasitasomanassaṃ nāma “tattha katamāni cha gehasitāni somanassāni. Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato, pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassaṃ”¹ evaṃ chasu dvāresu vuttakāmaguṇanissitaṃ² somanassaṃ.

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

2. Pavattakāmaguṇanissitaṃ (Syā)

Evarūpaṃ somanassaṃ sevitabbanti evarūpaṃ nekkhammasitaṃ somanassaṃ sevitabbaṃ. Nekkhammasitaṃ somanassaṃ nāma “tattha katamāni cha nekkhammasitāni somanassāni. Rūpānaṃ tveva aniccatāṃ viditvā vipariṇānavirāganirodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammāti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassaṃ”¹ evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa “ussukkitā me vipassanā”²ti somanassajātassa uppannaṃ somanassaṃ. **Sevitabbanti** idaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakasomanassaṃ sevitabbaṃ nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkaṃ savicāraṃ** tasmimpi nekkhammasite somanasse yaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānavasena ca uppannaṃ savitakkaṃ savicāraṃ somanassanti jāneyya. **Yaṃ ce avitakkaṃ avicāraṃ** yaṃ pana dutiyatatiyajjhānavasena uppannaṃ avitakkaṃ avicāraṃ somanassanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre, te**² **paṇītatareti** etesupi dvīsu yaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, taṃ paṇītataranti attho.

Iminā kiṃ kathitaṃ hoti? Dvinnāṃ arahattaṃ kathitaṃ. Kathaṃ? Eko kira bhikkhu savitakkasavicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā “idaṃ somanassaṃ kiṃ nissitaṃ”²ti upadhārento “vatthunissitaṃ”²ti pajānāti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte paṭiṭṭhāti. Eko avitakka-avicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte paṭiṭṭhāti. Tattha abhiniviṭṭhasomanassesupi savitakkasavicārato avitakka-avicāraṃ paṇītatare. Savitakkasavicārasomanassavipassanātopi avitakka-avicāravipassanā paṇītatarā. Savitakkasavicārasomanassaphalasaṃpattitopi avitakka-avicārasomanassaphalasaṃpattiyeva paṇītatarā. Tenāha Bhagavā “ye avitakke avicāre, te paṇītatare”²ti.

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

2. Se (Sī)

361. **Evarūpaṃ domanassaṃ na sevitabbanti** evarūpaṃ gehasitadomanassaṃ na sevitabbaṃ. Gehasitadomanassaṃ nāma “tattha katamāni cha gehasitāni domanassāni. Cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā apaṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitadomanassaṃ”¹ evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇaṃ nānubhaviṃ, nānubhavissāmi, nānubhavāmīti vitakkayato uppannaṃ kāmagaṇanissitaṃ domanassaṃ.

Evarūpaṃ domanassaṃ sevitabbanti evarūpaṃ nekkhammasitadomanassaṃ sevitabbaṃ. Nekkhammasitadomanassaṃ nāma “tattha katamāni cha nekkhammasitāni domanassāni. Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇānavirāgaṇirodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammāti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanāṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanāṃ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitadomanassaṃ”² evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhāpetvā ussukkāpetumasakkontassa imampi pakkhaṃ, imampi māsāṃ, imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇitum nāsakkhinti anusocato uppannaṃ domanassaṃ. **Sevitabbanti** idaṃ nekkhammasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakadomanassaṃ sevitabbaṃ nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkasavicāranti** tasmimpi duvidhe domanasse gehasitadomanassameva savitakkasavicārādomanassaṃ nāma. Nekkhammasena vipassanāvasena anussativasena paṭhamadutiyaṃjjhānavasena ca uppannadomanassaṃ pana avitakka-avicārādomanassanti veditabbaṃ. Nippariyāyena pana avitakka-avicārādomanassaṃ nāma natthi. Domanassindriyañhi ekaṃsena akusalañceva savitakkasavicārañca, etassa pana bhikkhuno maññanavasena savitakkasavicāranti ca avitakka-avicāranti ca vuttaṃ.

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

2. Ma 3. 261 piṭṭhe.

Tatrāyaṃ nayo, idha bhikkhu domanassapaccayabhūte savitakkasavicāradhamme avitakka-avicāradhamme ca domanassapaccayā eva uppanne maggaphaladhamme ca aññesaṃ paṭipattidassanavasena domanassanti gahetvā “kadā nu kho me savitakkasavicāradomanasse vipassanā paṭṭhapitā bhavissati, kadā avitakka-avicāradomanasse”ti ca “kadā nu kho me savitakkasavicāradomanassaphalasangāhāyā nibbattitā bhavissati, kadā avitakka-avicāradomanassaphalasangāhāyā”ti cintetvā temāsikaṃ, chamāsikaṃ, navamāsikaṃ vā paṭipadaṃ gaṇhāti. Temāsikaṃ gahetvā paṭhamamāse ekaṃ yāmaṃ jaggati, dve yāme niddāya okāsaṃ karoti, majjhime māse dve yāme jaggati, ekaṃ yāmaṃ niddāya okāsaṃ karoti, pacchimamāse caṅkamanisajjāyeva yāpeti. Evañce arahattaṃ pāpuṇāti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce pāpuṇāti, visesetvā chamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi dve dve māse vuttanayena paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇitum asakkonto visesetvā navamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi tayo tayo māse tatheva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇitum asakkontassa “na laddhaṃ vata me sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretun”ti āvajjato domanassaṃ uppajjati, assudhārā pavattanti Gāmantapabbhāravāsīmahāsīvattherassa viya.

Mahāsīvattheravatthu

Thero kira aṭṭhārasa mahāgaṇe vācesi. Tassovāde ṭhatvā tiṃsasahassā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇimsu. Atheke bhikkhu “mayhaṃ tāva abbhantare guṇā appamāṇā, kīdisā nu kho me ācariyassa guṇā”ti āvajjanto puthujjanabhāvaṃ passitvā “amhākaṃ ācariyo aññesaṃ avassayo hoti, attano bhavitum na sakkoti, ovādamassa dassāmī”ti ākāsenā gantvā vihārasamīpe otaritvā divāṭṭhāne nisinnaṃ ācariyaṃ upasaṅkamtivā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi.

Thero “kiṃ kāraṇā āgatosi piṇḍapātikā”ti āha. Ekaṃ anumodanaṃ gaṇhissāmīti āgatosmi bhanteti. Okāso na bhavissati āvusoti. Vitakkamālake ṭhitakāle pucchissāmīti bhanteti. Tasmim ṭhāne aññe pucchantīti. Sikkhācāramagge bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Dupaṭṭhanivāsanaṭṭhāne, saṅghāṭipārūpanaṭṭhāne, pattanīharaṇaṭṭhāne,

gāme caritvā āsanāsālāyaṃ yāgupītakāle bhanteti. Tattha Aṭṭhakathātherā attano kaṅkhaṃ vinodenti āvusoti. Antogāmato nikkhantakāle pucchissāmi bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti āvusoti. Antarāmagge bhante, bhojanāsālāyaṃ bhattakiccapariyosāne bhante, divāṭṭhāne, pādadhovanakāle, mukhadhovanakāle bhanteti. Tadā aññe pucchantīti. Tato paṭṭhāya yāva aruṇā apare pucchanti āvusoti. Dantakaṭṭhaṃ gahetvā mukhadhovanattham gamanakāle bhanteti. Tadā aññe pucchantīti. Mukhaṃ dhovivā āgamanakāle bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Senāsanam pavisitvā nisinnakāle bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Bhante nanu mukhaṃ dhovivā senāsanam pavisitvā tayo cattāro pallaṅke usumam gāhāpetvā yonisomanasikāre kammaṃ karontānam okāsakālena bhavitabbaṃ siyā, maraṇakhaṇampi na labhissatha bhante, phalakasadisattha bhante parassa avassayo hotha attano bhavitum na sakkotha, na me tumhākaṃ anumodanāya atthoti ākāse uppativā agamāsi.

Thero “imassa bhikkhuno pariyattiyā kammaṃ natthi, mayham pana añkusako bhavissāmīti āgato”ti ñatvā “idāni okāso na bhavissati, paccūsakāle gamissāmī”ti pattacīvaram samīpe katvā sabbaṃ divasabhāgam paṭhamayāmamajjhimayāmañca dhammaṃ vācetvā pacchimayāme ekasmiṃ there uddesaṃ gahetvā nikkhante pattacīvaram gahetvā teneva saddhiṃ nikkhanto. Nisinna-antevāsikā ācariyo kenaci papañcena nikkhantoti maññiṃsu. Nikkhanto thero koci deva samānācariyabhikkhūti saññaṃ akāsi.

Thero kira “mādisassa arahattaṃ nāma kim¹, dvīhatīheneva pāpuṇivā paccāgamissāmī”ti antevāsikānam anārocetvāva āsāḷhīmāsassa juñhapakkhaterasiyā nikkhanto gāmantapabbhāram gantvā caṅkamaṃ āruyha kammaṭṭhānam manasikaronto taṃ divasaṃ arahattaṃ gahetum nāsakkhi. Uposathadivase sampatte “dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti āgato, gahetum pana nāsakkhiṃ. Tayo māse² pana tīṇi divasāni viya yāva mahāpavāraṇā tāva jānissāmī”ti vassaṃ upagantvāpi gahetum nāsakkhi. Pavāraṇādivase cintesi “ahaṃ dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti

1. Arahattaṃ uppādetum nāma kim (Ka)

2. Māsā (Syā)

āgato, temāsenāpi nāsakkhim, sabrahmacārino pana visuddhipavāraṇaṃ pavārentī”ti. Tassevaṃ cintayato assudhārā pavattanti. Tato “na mañce mayhaṃ catūhi iriyāpathehi maggaphalaṃ uppajjissati, arahattaṃ appatvā neva mañce piṭṭhim pasāressāmi, na pāde dhovissāmi”ti mañcaṃ ussāpetvā ṭhapesi. Puna antovassaṃ pattam, arahattaṃ gahetuṃ nāsakkhiyeva. Ekūnatimsapavāraṇāsu assudhārā pavattanti. Gāmadārakā therassa pādesu phālitaṭṭhānāni kaṇṭakehi sibbanti, davaṃ karontāpi “ayyassa Mahāsīvattherassa viya pādā hontū”ti davaṃ karonti.

Thero timsa¹samvacchare Mahāpavāraṇādivase ālambaṇaphalakaṃ nissāya ṭhito “idāni me timsa vassāni samaṇadhammaṃ karontassa, nāsakkhim arahattaṃ pāpuṇitum, addhā me imasmim attabhāve maggo vā phalaṃ vā natthi, na me laddhaṃ sabrahmacārīhi saddhim visuddhipavāraṇaṃ pavāretun”ti cintesi. Tassevaṃ cintayatova domanassaṃ uppajji, assudhārā pavattanti. Atha avidūraṭṭhāne ekā devadhītā rodamānā aṭṭhāsi. Ko ettha rodasīti. Ahaṃ bhante devadhītāti. Kasmā rodasīti. Rodamānena maggaphalaṃ nibbattitaṃ, tena² ahampi ekaṃ dve maggaphalāni nibbattessāmīti rodāmi bhanteti.

Tato thero “bho Mahāsīvatthera devatāpi tayā saddhim keḷim karonti, anucchavikaṃ nu kho te etan”ti vipassanaṃ vadḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ aggahesi. So “idāni nipajjissāmi”ti senāsanam paṭijaggitvā mañcakaṃ paññapetvā udakaṭṭhāne udakaṃ paccupaṭṭhapetvā “pāde dhovissāmi”ti sopānaphalake nisīdi.

Antevāsikāpissa “amhākaṃ ācariyassa samaṇadhammaṃ kātuṃ gacchantassa timsa vassāni, sakkhi nu kho visesaṃ nibbattetuṃ, nāsakkhī”ti āvajjayamānā “arahattaṃ patvā pādadhovanatthaṃ nisinna”ti disvā “amhākaṃ ācariyo amhādisesu antevāsikesu tiṭṭhantesu ‘attanāva pāde dhovissati’ti aṭṭhānametaṃ, ahaṃ dhovissāmi ahaṃ dhovissāmi”ti timsasahassānīpi ākāsenā gantvā vanditvā “pāde dhovissāma

1. Timsame (?)

2. Rodanena maggaphale nibbattante (Syā)

bhante”ti āhaṃsu. Āvuso idāni tiṃsa vassāni honti mama pādānaṃ adhotānaṃ, tiṭṭhatha tumhe, ahameva dhovissāmīti.

Sakkopi āvajjanto “mayhaṃ ayyo Mahāsīvatthero arahattaṃ patto tiṃsasahassānaṃ antevāsikānaṃ ‘pāde dhovissāmā’ti āgatānaṃ pāde dhovituṃ na deti. Mādise pana upaṭṭhāke tiṭṭhante ‘mayhaṃ ayyo sayāṃ pāde dhovissatī’ti aṭṭhānametaṃ ahaṃ dhovissāmī”ti sannitiṭṭhānaṃ katvā Sujātāya deviyā saddhim bhikkhusaṃghassa santike pāturahosi. So Sujāṃ Asurakaññaṃ purato katvā “apetha bhante mātugāmo”ti okāsaṃ kāretvā therāṃ upasaṅkamitvā vanditvā purato ukkuṭiko nisīditvā “pāde dhovissāmi bhante”ti āha. Kosiya idāni me tiṃsa vassāni pādānaṃ adhotānaṃ, devatānaṃca pakatīyāpi manussasārīragandho nāma jeguccho, yojanasate ṭhitānaṃpi kaṅṭhe āsattakuṇapaṃ viya hoti, ahameva dhovissāmīti. Bhante ayaṃ gandho nāma na paññāyati, tumhākaṃ pana sīlagandho cha devaloke atikkamitvā upari bhavaggaṃ patvā ṭhito. Sīlagandhato añño uttaritaro gandho nāma natthi bhante, tumhākaṃ sīlagandhenamhi āgatoti vāmahatthena gopphakasandhiyaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena pādatalaṃ parimajji. Daharakumārasseva pādā ahesuṃ. Sakko pāde dhovitvā vanditvā devalokameva gato.

Evam “na labhāmi sabrahmacārīhi saddhim visuddhipavāraṇaṃ pavāretuṃ”ti āvajjantassa uppannaṃ domanassaṃ nissāya bhikkhuno maññanavasena vipassanāya ārammaṇaṃpi vipassanāpi maggopi phalampi savitakkasavicāradomanassanti ca avitakkāvicāradomanassanti ca vuttanti veditabbaṃ.

Tattha eko bhikkhu savitakkasavicāradomanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā idaṃ domanassaṃ kiṃ nissitanti upadhārento vatthunissitanti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte patiṭṭhātīti. Eko avitakkāvicāre domanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhātīti. Tattha abhiniviṭṭhadomanassesupi savitakkasavicārato avitakka-avicāraṃ paṇītataraṃ. Savitakkasavicāradomanassavipassanātopi avitakkāvicāradomanassavipassanā paṇītatarā. Savitakkasavicāradomanassaphalasaṃpattitopi avitakkāvicāradomanassaphalasaṃpattiyeva

paṇītatarā. Tenāha Bhagavā “ye avitakka-avicāre te paṇītatare”ti.

362. **Evarūpā upekkhā na sevitabbāti** evarūpā gehasita-upekkhā na sevitabbā. Gehasita-upekkhā nāma “tattha katamā cha gehasita-upekkhā. Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlḥassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī”ti¹ evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍike nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā kāmaguṇanissitā upekkhā na sevitabbā.

Evarūpā upekkhā sevitabbāti evarūpā nekkhammasitā upekkhā sevitabbā. Nekkhammasitā upekkhā nāma “tattha katamā cha nekkhammasitā upekkhā. Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇānavirāganīrodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammā’ti evametam yathābhūtam sammappaññāya passato uppajjati upekkhā, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī”ti¹ evaṃ chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhā-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassa asamapekkhanena asammuyhantassa uppannā vipassanā ñāṇasampayuttā upekkhā. Apica vedanāsabhāgā tatramajjhātupekkhāpi ettha upekkhāva. Tasmā **sevitabbāti** yaṃ nekkhammasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhama dutiya tatiyacatutthajjhānavasena ca uppajjanaka-upekkhā sevitabbā nāma.

Ettha **yaṃ ce savitakkaṃ savicāranti** tāyapi nekkhammasita-upekkhāya yaṃ nekkhammasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhamajjhānavasena ca uppannaṃ savitakkasavicāraṃ upekkhanti jāneyya. **Yaṃ ce avitakkaṃ avicāranti** yaṃ pana dutiyajjhānādivasena uppannaṃ avitakkāvicāraṃ upekkhanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre te paṇītatareti** etāsu dvīsu yā avitakka-avicārā, sā paṇītatarāti attho. Iminā kiṃ kathitaṃ

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

hoti? Dvinnam arahattam kathitam. Eko hi bhikkhu savitakkasavicāra-
upekkhāya vipassanam paṭṭhapetvā ayaṃ upekkhā kiṃ nissitāti upadhārento
vatthunissitāti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena
arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakkāvicārāya upekkhāya vipassanam paṭṭhapetvā
vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha abhiniviṭṭha-upekkhāsupi
savitakkasavicārato avitakkāvicārā paṇītarā. Savitakkasavicāra-
upekkhāvipassanātopi avitakkāvicārā-upekkhāvipassanā paṇītarā.
Savitakkasavicāra-upekkhāphalasangamāpattitopi
avitakkāvicārupekkhāphalasangamāpattiyeva paṇītarā. Tenāha Bhagavā “ye
avitakke avicāre te paṇītare”ti.

363. Evaṃ paṭipanno kho Devānaminda bhikkhu

papañcasaññāsānkhānirodhasārūppagāminim paṭipadam paṭipanno hotīti
Bhagavā arahattanikūṭena desanam niṭṭhapesi. Sakko pana sotāpattiphalam
patto. Buddhānañhi ajjhāsayo hīno na hoti, ukkaṭṭhova hoti. Ekassapi
bahūnampi dhammam desentā arahatteneva kūṭam gaṇhanti. Sattā pana
attano anurūpe upanissaye ṭhitā keci sotāpannā honti, keci sakadāgāmī, keci
anāgāmī, keci arahanto. Rājā viya hi Bhagavā, rājakumārā viya veneyyā.
Yathā hi rājā bhojanakāle attano pamāṇena piṇḍam uddharitvā
rājakumārānam upaneti, te tato attano mukhappamāṇeneva kabaḷam karonti,
evam Bhagavā attajjhāsayanurūpāya desanāya arahatteneva kūṭam gaṇhāti.
Veneyyā attano upanissayappamāṇena tato sotāpattiphalamattam vā
sakadāgāmī-anāgāmī-arahattaphalameva vā gaṇhanti. Sakko pana sotāpanno
jāto. Sotāpanno ca hutvā Bhagavato puratoyeva cavitvā taruṇasakko hutvā
nibbatti, devatānañhi cavamānānam attabhāvassa gatāgataṭṭhānam nāma na
paññāyati, dīpasikhāgamanam viya hoti. Tasmā sesadevatā na jānimsu.
Sakko pana sayam cutattā Bhagavā ca appaṭihataññattā dveva janā jānimsu.
Atha Sakko cintesi “mayham hi Bhagavatā tīsu ṭhānesu nibbattitaphalameva
kathitam, ayañca pana maggo vā phalam vā sakuṇikāya viya uppatitvā
gahetum na sakkā, āgamanīyapubbabhāgapaṭipadāya’ssa bhavitabbam.
Handhāham upari khīṇāsavassa pubbabhāgapaṭipadam pucchāmī”ti.

Pātimokkhasamvaravaṇṇanā

364. Tato taṃ pucchanto **kathaṃ paṭipanno pana mārīsāti**-ādimāha. Tattha **pātimokkhasamvarāyāti** uttamajeṭṭhakasīlasamvarāya. **Kāyasamācārampīti**-ādi sevitabbakāyasamācārādivasena pātimokkhasamvaradassanattaṃ vuttaṃ. Sīlakathā ca nāmesā kamma-pathavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā hoti.

Tattha kamma-pathavasena kathentena asevitabbakāyasamācāro tāva pāṇātipāta-adinnādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kathentena kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena kathetabbo. Sevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇīhi ceva kāyadvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo. Asevitabbavacīsamācāro musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena ca kathetabbo. Sevitabbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇīhi ceva vacīdvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

Pariyesanā pana kāyavācāhi pariyesanāyeva. Sā kāyavacīsamācāragahaṇena gahitāpi samānā yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ nāma etasmim̐ yeva dvāradvāye uppajjati, na ākāse. Tasmā ājīvaṭṭhamakasīladassanattaṃ visum̐ vuttā. Tattha nasevitabbapariyesanā anariyapariyesanāya kathetabbā. Sevitabbapariyesanā ariyapariyesanāya. Vuttañhetam—

Dvemā bhikkhave pariyesanā anariyā ca pariyesanā, ariyā ca pariyesanā. Katamā ca bhikkhave anariyā pariyesanā. Idha bhikkhave ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati, attanā jarādhammo, byādhidhammo, maraṇadhammo, sokadhammo, saṃkilesadhammo¹ samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave jātidhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ bhikkhave jātidhammaṃ, dāsīdāsaṃ jātidhammaṃ, ajeḷakaṃ jātidhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ jātidhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ jātidhammaṃ, jātārūparajataṃ jātidhammaṃ,

1. Saṃkilesikadhammo (Ka)

jātidhammā hete bhikkhave upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito
ajjhāpanno attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave jarādhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ bhikkhave
jarādhammaṃ -pa- jarādhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave byādhidhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ
bhikkhave byādhidhammaṃ, dāsīdāsaṃ byādhidhammaṃ, ajeḷakam,
kukkuṭasūkaram, hatthigavāssavaḷavaṃ byādhidhammaṃ,
byādhidhammā hete bhikkhave upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito
ajjhāpanno attanā byādhidhammo samāno byādhidhammaṃyeva
pariyesati.

Kiñca bhikkhave maraṇadhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ
bhikkhave maraṇadhammaṃ -pa- maraṇadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave sokadhammaṃ vadetha. Puttabhariyaṃ -pa-
sokadhammaṃyeva pariyesati.

Kiñca bhikkhave saṃkilesadhammaṃ vadetha -pa- jātarūparajataṃ
saṃkilesadhammaṃ. Saṃkilesadhammā hete bhikkhave upadhayo,
etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā saṃkilesadhammo samāno
saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati. Ayaṃ bhikkhave anariyā
pariyesanā¹.

Apica kuhanādivasena pañcavidhā agocaravasena chabbidhā
vejjakammādivasena ekavīsakividhā, evaṃ pavattā sabbāpi anesanā
anariyapariyesanāyevāti veditabbā.

Katamā ca bhikkhave ariyā pariyesanā. Idha bhikkhave ekacco
attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ
anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā jarādhammo,
byādhi, maraṇa, soka, saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhamme
ādīnavaṃ viditvā asaṃkiliṭṭhaṃ

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, ayaṃ ariyā pariyesanāti¹.

Apica pañca kuhanādīni cha agocare ekavīsatividhañca anesanaṃ vajjetvā bhikkhācariyāya dhammena samena pariyesanāpi ariyapariyesanāyevāti veditabbā.

Ettha ca yo yo “na sevitabbo”ti vutto, so so pubbabhāge pāṇātipātādīnaṃ sambhārapariyesanāpayogakaraṇagamanakālato paṭṭhāya na sevitabbova. Itaro ādito paṭṭhāya sevitabbo, asakkontena cittampi uppādetabbaṃ. Apica saṃghabhedādīnaṃ atthāya parakkamantānaṃ Devadattādīnaṃ viya kāyasamācāro na sevitabbo, divasassa dvattikkhattuṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ upaṭṭhānagamanādivasena pavatto Dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya kāyasamācāro sevitabbo. Dhanuggahapesanādivasena vācaṃ bhindantānaṃ Devadattādīnaṃ viya vacīsamācāro na sevitabbo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇakittanādivasena pavatto Dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya vacīsamācāro sevitabbo. Anariyapariyesanaṃ pariyesantānaṃ Devadattādīnaṃ viya pariyesanā na sevitabbā, ariyapariyesanameva pariyesantānaṃ Dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya pariyesanā sevitabbā.

Evaṃ paṭipanno khoti evaṃ asevitabbaṃ kāyavacīsamācāraṃ pariyesanañca pahāya sevitabbānaṃ pāripūriyā paṭipanno Devānaminda bhikkhu pātimokkhasaṃvarāya uttamajeṭṭhakasīlasaṃvaratthāya paṭipanno nāma hotīti Bhagavā khīṇāsavassa āgamanīyapubbabhāgapaṭipadaṃ kathesi.

Indriyasamvaravaṇṇanā

365. Dutiyapucchāyaṃ **indriyasamvarāyāti** indriyānaṃ pidhānāya, guttadvāratāya saṃvutadvāratāyāti attho. Vissajjane panassa **cakkhuviññeyyaṃ rūpampīti**-ādi sevitabbarūpādivasena indriyasamvaradassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **evaṃ vutteti** heṭṭhā somanassādipaṇhāvissajjanānaṃ sutattā imināpi evarūpena bhavitabbanti sañjātaṭṭhāno Bhagavatā evaṃ vutte Sakko

1. Ma 1. 218 piṭṭhe.

Devānamindo Bhagavantam etadavoca, etam **imassa kho aham bhanteti-**ādikaṃ vacanaṃ avoca. Bhagavāpissa okāsaṃ datvā tuṅhī ahoṣi.

Kathetukāropi hi yo attham sampādetuṃ na sakkoti, attham sampādetuṃ sakkonto vā na kathetukāmo hoti, na tassa Bhagavā okāsaṃ karoti. Ayaṃ pana yasmā kathetukāmo ceva, sakkoti ca attham sampādetuṃ, tenassa Bhagavā okāsamakāsi.

Tattha **evarūpaṃ na sevitaḃbanti-**ādīsu ayaṃ saṅkhepo—yaṃ rūpaṃ passato rāgādayo uppajjanti, taṃ na sevitaḃbaṃ na daṭṭhabbaṃ na oloketabbanti attho. Yaṃ pana passato asubhasaññā vā saṅṭhāti, pasādo vā uppajjati, aniccasaññāpaṭilābho vā hoti, taṃ sevitaḃbaṃ.

Yaṃ cittakkharaṃ cittabyañjanampi saddaṃ suṇato rāgādayo uppajjanti, evarūpo saddo na sevitaḃbo. Yaṃ pana atthanissitaṃ dhammanissitaṃ kumbhadāsīgītampi suṇantassa pasādo vā uppajjati, nibbidā vā saṅṭhāti, evarūpo saddo sevitaḃbo.

Yaṃ gandhaṃ ghāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo gandho na sevitaḃbo. Yaṃ pana gandhaṃ ghāyato asubhasaññādīpaṭilābho hoti, evarūpo gandho sevitaḃbo.

Yaṃ rasaṃ sāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo raso na sevitaḃbo. Yaṃ pana rasaṃ sāyato āhāre paṭikūlasaññā ceva uppajjati, sāyitapaccayā ca kāyabalaṃ nissāya ariyabhūmiṃ okkamituṃ sakkoti, Mahāsīvattherabhāgeyyasīvasāmaṇerassa viya paribhuñjantasessa kilesakkhayo vā hoti, evarūpo raso sevitaḃbo.

Yaṃ phoṭṭhabbaṃ phusato rāgādayo uppajjanti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ na sevitaḃbaṃ. Yaṃ pana phusato Sāriputtattherādīnaṃ viya āsavakkhayo ceva, vīriyañca supaggahitaṃ, pacchimā ca janatā diṭṭhānugatiṃ āpādanena anuggahitā hoti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ sevitaḃbaṃ. Sāriputtatthero kira tiṃsa vassāni mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Tathā Mahāmogallānatthero. Mahākassapatthero vīsavassasataṃ mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Anuruddhatthero paññāsa vassāni¹. Bhaddiyatthero tiṃsa vassāni. Soṇatthero

1. Pañcapaññasa vassāni (Syā)

aṭṭhārasa vassāni. Raṭṭhapālatthero dvādasa. Ānandatthero pannarasa. Rāhulatthero dvādasa. Bākulatthero asīti vassāni. Nāḷakatthero yāvaparinibbānā mañce piṭṭhim na pasāresīti.

Ye manoviññeyya dhamme samannāharantassa rāgādayo uppajjanti, “aho vata yaṃ paresaṃ paravittūpakaraṇaṃ taṃ mamassā”ti-ādinā nayena vā abhiijhādīni āpāthamāgacchanti, evarūpā dhammā na sevitabbā. “Sabbe sattā averā hontū”ti evaṃ mettādivasena, ye vā pana tiṇṇaṃ therānaṃ dhammā, evarūpā sevitabbā. Tayo kira therā vassūpanāyikadivase kāmavitakkādayo akusalavitakkā na vitakketabbāti katikaṃ akaṃsu. Atha pavāraṇadivase saṃghatthero saṃghanavakaṃ pucchi “āvuso imasmiṃ temāse kittake ṭhāne cittassa dhāvituṃ dinnan”ti. Na bhante pariveṇaparicchedato bahi dhāvituṃ adāsinti. Dutiyaṃ pucchi “tava āvuso”ti. Nivāsagehato bhante bahi dhāvituṃ na adāsinti. Atha dvepi therāṃ pucchimsu “tumhākaṃ pana bhante”ti. Niyakajjhattakhandhapañcakato āvuso bahi dhāvituṃ na adāsinti. Tumhehi bhante dukkaraṃ katanti. Evarūpo manoviññeyyo dhammo sevitabbo.

366. **Ekantavādā**ti ekoyeva anto vādassa etesaṃ, na dvedhā gatavādāti¹ **ekantavādā**, ekaṃyeva vadantīti pucchati. **Ekanta sīlā**ti ekācārā. **Ekantachandā**ti ekaladdhikā. **Ekanta-ajjhosānā**ti ekantapariyosānā.

Anekadhātu nānādhātu kho Devānaminda lokoti Devānaminda ayaṃ loko anekajjhāsayo nānajjhāsayo. Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti. Ekasmiṃ ṭhātukāme eko sayitukāmo hoti. Dve sattā ekajjhāsaya nāma dullabhā. Tasmim anekadhātunānādhātusmim loke yaṃ yadeva dhātuṃ yaṃ yadeva ajjhāsayaṃ sattā abhinivisanti gaṇhanti, taṃ tadeva. **Thāmasā parāmāsā**ti thāmena ca parāmāsena ca. **Abhinivissa voharantī**ti suṭṭhu gaṇhitvā voharanti, kathenti dīpenti kittenti. **Idameva saccāṃ moghamaññanti** idam amhākameva vacanaṃ saccāṃ, aññesaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchāṃ niratthakanti.

1. Na dvedvādāti (Syā)

Accantaniṭṭhāti anto vuccati vināso, antaṃ atītā niṭṭhā etesanti accantaniṭṭhā. Yā etesaṃ niṭṭhā, yo paramassāso nibbānaṃ, taṃ sabbesaṃ vināsātikkantaṃ niccanti vuccati. **Yogakkhemoti** nibbānasseva nāmaṃ, accanto yogakkhemo etesanti **accantayogakkhemī**. Seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ ariyamaggaṃ carantīti **brahmacārī**. Accantatthāya¹ brahmacārī **accantabrahmacārī**. **Pariyosānantipi** nibbānassa nāmaṃ, accantaṃ pariyosānaṃ etesanti **accantapariyosānā**.

Taṇhāsaṅkhayavimuttāti taṇhāsaṅkhayoti maggopi nibbānampi. Maggo taṇhaṃ saṅkhiṇāti vināsetīti taṇhāsaṅkhayo. Nibbānaṃ yasmā taṃ āgamma taṇhā saṅkhiyati vinassati, tasmā taṇhāsaṅkhayo. taṇhāsaṅkhayena maggena vimuttā, taṇhāsaṅkhaye vā nibbāne vimuttā adhimuttāti **taṇhāsaṅkhayavimuttā**.

Ettāvata ca Bhagavatā cuddasapi mahāpañhā byākatā honti. Cuddasa mahāpañhā nāma issāmacchariyaṃ eko pañho, piyāppiyaṃ eko, chando eko, vitakko eko, papañco eko, somanassaṃ eko, domanassaṃ eko, upekkhā eko, kāyasamācāro eko, vacīsamācāro eko, pariyesanā eko, indriyasaṃvaro eko, anekadhātu eko, accantaniṭṭhā ekoti.

367. **Ejāti** calanaṭṭhena taṇhā vuccati. Sā pīlanaṭṭhena **rogo**, anto padussanaṭṭhena **gaṇḍo**, anuppaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ**. **Tasmā ayaṃ purisoti** yasmā ejā attanā katakammānurūpena purisaṃ tattha tattha abhinibbattatthāya kaḍḍhati, tasmā ayaṃ puriso tesāṃ tesāṃ bhavānaṃ vasena uccāvacaṃ āpajjati. Brahmaloce ucco hoti, devaloce avaco. Devaloce ucco, manussaloce avaco. Manussaloce ucco, apāye avaco. **Yesāhaṃ bhanteti** yesaṃ ahaṃ bhante. Sandhivasena panettha “yesāhan”ti hoti. **Yathāsutaṃ yathāpariyattanti** yathā mayā suto ceva uggahito ca, evaṃ. **Dhammaṃ desemi**ti sattavatapadaṃ dhammaṃ desemi. **Na cāhaṃ tesanti** ahaṃ pana tesāṃ sāvako

1. Accantatāya (Syā), accantaṃ (?) Sattaṅguttaraṭṭhakathāyaṃ chaṭṭhavagge passitabbaṃ.

na sampajjāmi. **Ahaṃ kho pana bhanteti**-ādinā attano sotāpannabhāvaṃ jānāpeti.

Somanassaṭṭilābhakathāvaṇṇanā

368. **Vedapaṭilābhantituṭṭhipaṭilābham.** **Devāsurasāṅgāmoti** devānañca asurānañca saṅgāmo. **Samupabyūḷhoti** samāpanno nalāṭena nalāṭaṃ paharaṇākārappatto viya. Etesaṃ kira kadāci mahāsamuddapiṭṭhe saṅgāmo hoti, tattha pana chedanavijjhanādīhi aññamaññaṃ ghāto nāma natthi, dārumeṇḍakayuddhaṃ viya jayaparājayamattameva hoti. Kadāci devā jinanti, kadāci asurā. Tattha yasmim saṅgāme devā puna apaccāgamanāya asure jinimsu. Tam sandhāya **tasmim kho pana bhanteti**-ādimāha. **Ubhayametanti** ubhayaṃ etaṃ, duvidhampi ojaṃ ettha devaloke devāyeva paribhuñjissantīti evamassa āvajjantassa balavapītisomanassaṃ uppajji. **Sadaṇḍāvacaroti** sadaṇḍāvacarako, daṇḍaggahaṇena satthaggaṇena saddhim ahoṣi, na nikkhattadaṇḍasatthoti dasseti. **Ekantanibbidāyāti** ekanteneva vaṭṭe nibbindanattāyāti sabbaṃ Mahāgovindasutte guttameva.

369. **Pavedesīti** kathesi dīpesi. **Idhevāti** imasminyeva okāse. **Devabhūtassa me satoti** devassa me sato. **Punarāyu ca me laddhoti** puna aññaṇa kammavipākena me jīvitam laddhanti, iminā attano cutabhāvañceva upapannabhāvañca āvikaroti.

Diviyā kāyāti dibbā attabhāvā. **Āyuraṃ hitvā amānusanti** dibbaṃ āyuraṃ jahitvā. **Amūḷho gabbhamesāmīti** niyatagatikattā amūḷho hutvā. **Yattha me ramatī manoti** yattha me mano ramissati, tattheva khattiyakulādīsu gabbhaṃ upagacchissāmīti sattakkhattum deve ca mānuse cāti imamattam dīpeti.

Ñāyena viharissāmīti manussesu upapannopi mātaram jīvitā voropanādīnam abhabbattā ñāyena kāraṇena samena viharissāmīti attho.

Sambodhi ce bhavissatīti idaṃ sakadāgāmimaggaṃ sandhāya vadati, sace sakadāgāmī bhavissāmīti dīpeti. **Aññātā viharissāmīti** aññātā ājānitukāmo hutvā viharissāmi. **Sveva anto bhavissatīti** so eva me manussaloke anto bhavissatīti.

Puna devo bhavissāmi, devalokasmim uttamoti puna devalokasmim uttamo Sakko Devānamindo bhavissāmīti vadati.

Antime vattamānamhīti antime bhave vattamāne. **So nivāso bhavissatīti** ye te āyuna ca paññāya ca Akaniṭṭhā jeṭṭhakā sabbadevehi paṇītatarā devā, avasāne me so nivāso bhavissati. Ayaṃ kira tato Sakkatabhāvato cuto tasmim attabhāve anāgāmimaggassa paṭiladdhattā uddhamso Akaniṭṭhagāmī hutvā Avihādīsu nibbattanto avasāne Akaniṭṭhe nibbattissati. Tam sandhāya evamāha. Esa kira Avihesu kappasahassaṃ vasissati, Atappesu dve kappasahassāni, Sudassesu cttāri kappasahassāni, Sudassīsu aṭṭha, Akaniṭṭhesu soḷasāti ekatiṃsa kappasahassāni brahma-āyuraṃ anubhavissati. Sakko devarājā Anāthapiṇḍiko gahapati Visākhā mahā-upāsikāti tayopi hi ime ekappamāṇa-āyukā eva, vaṭṭābhiratasattā nāma etehi sadisā sukhabhāgino nāma natthi.

370. **Apariyositasānkappoti** aniṭṭhitamanoratho. **Yassu maññāmi samaṇeti** ye ca samaṇe pavivittavihārinoti maññāmi.

Ārādhānāti sampādanā. **Virādhānāti** asampādanā. **Na sampāyantīti** sampādetvā kathetuṃ na sakkonti.

Ādiccabandhunanti ādiccopi Gotamagotto, Bhagavāpi Gotamagotto, tasmā evamāha. **Yaṃ karomasīti** yaṃ pubbe brahmuno namakkāraṃ karoma. **Samam devehīti** devehi saddhim, ito paṭṭhāya idāni amhākaṃ brahmuno namakkārakaraṇaṃ natthīti dasseti. **Sāmaṃ karomāti** namakkāraṃ karoma.

371. **Parāmasitvā**ti tuṭṭhacitto sahāyaṃ hatthena hatthamhi paharanto viya pathaviṃ paharivā, sakkhibhāvatthāya vā paharivā “yathā tvaṃ niccalo, evamaham Bhagavatī”¹. **Ajjhiṭṭhapañhā**ti ajjhesitapañhā patthitapañhā². Sesam sabbattha uttānamevāti.

Sakkapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Bhavāmīti (Syā)

2. Puṭṭhapañhā (Syā)

9. Mahāsatipaṭṭhānasutta

Uddesavārakathāvaṇṇanā

373. **Evaṃ me sutanti** Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ.

Tatrāyamaṃpubbapadavaṇṇanā—**ekāyano ayaṃ bhikkhave maggoti** kasmā Bhagavā idaṃ suttamabhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthāya. Kururaṭṭhavāsīno kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena niccaṃ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṃ paṭiggahetuṃ samatthā honti. Tena nesaṃ Bhagavā imaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthataṃ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkipitvā idaṃ gambhīratthaṃ Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅkoṭakaṃ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkipiyeyya, suvaṇṇamañjūsāṃ vā pana labhitvā sattaratanāni pakkipiyeyya, evaṃ Bhagavā Kururaṭṭhavāsīparisaṃ labhitvā gambhīradesanaṃ desesi. Tenevettha aññānipi gambhīratthāni imasmiṃ Dīghanikāye **Mahānidānaṃ** Majjhimanikāye **Satipaṭṭhānaṃ**, **Sāropamaṃ**, **Rukkhopamaṃ**, **Raṭṭhapālaṃ**, **Māgaṇḍīyaṃ**, **Āneñjasappāyanti** aññānipi suttāni desesi.

Apica tasmiṃ janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijānāpi satipaṭṭhānapaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathenti. Udakatitthasuttakantanaṭṭhānādīsupi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthī “amma tvaṃ katarāṃ satipaṭṭhānabhāvanaṃ manasikarosi”ti pucchitā “na kiñcī”ti vadati, taṃ garahanti “dhiratthu tava jīvitāṃ, jīvamānāpi tvaṃ matasadisa”ti. Atha naṃ “mā dāni puna evamakāsi”ti ovaḍitvā aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpenti. Yā pana “ahaṃ asukasatipaṭṭhānaṃ nāma manasikaromī”ti vadati, tassā “sādhu sādhu”ti sādhuḥkāraṃ katvā “tava jīvitāṃ sujīvitāṃ, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tavatthāya Sammāsambuddho uppanno”ti-ādīhi pasāmsanti. Na kevalañcetta manussajātikāva satipaṭṭhānāmanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi.

Tatridaṃ vatthu—eko kira naṭako suvapotaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṃ pamussitvā gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṃsu. Buddharakkhitotissa nāmaṃ akaṃsu. Taṃ ekadivasam purato nisinnam disvā mahātherī āha “Buddharakkhitā”ti. Kiṃ ayyeti. Atthi te koci bhāvanāmanasikāroti. Natthi ayyeti. Āvuso pabbajitānam santike vasantena nāma vissaṭṭha-attabhāvena bhavituṃ na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi, “aṭṭhi aṭṭhi”ti sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “aṭṭhi aṭṭhi”ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasam pātova toraṇagge nisīditvā bālātapam tapamānam eko sakuṇo¹ nakhapañjarena aggahesi. So “kira kirī”ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā “ayye Buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṃ. Taṃ ānetvā purato ṭhapitam therī āha “Buddharakkhita sakuṇena gahitakāle kiṃ cintesī”ti. Na ayye aññaṃ kiñci cintesiṃ, aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjam gahetvā gacchati, katarasmim ṭhāne vippakirissatīti evaṃ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhu sādhu Buddharakkhita anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānāmanasikārayuttā. Tasmā nesaṃ Bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idaṃ suttamabhāsi.

Tattha **ekāyanoti** ekamaggo. Maggassa hi

Maggo pantho patho pajjo, añjasam vaṭumāyanam.

Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisasāṅkamoti—

Bahūni nāmāni. Svāyamidha ayananāmena vutto, tasmā **ekāyano ayaṃ bhikkhave maggoti** ettha ekamaggo ayaṃ bhikkhave maggo na dvidhā pathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikam pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano,

1. Ekā sakuṇagghī (Syā)

saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekassa ayano ekāyano. **Ekassā**ti seṭṭhassa. Sabbasattaseṭṭho ca Bhagavā, tasmā Bhagavatoti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi Bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannessa maggassa uppādetā”ti-ādi¹. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmim̐ ayanoti ekāyano, imasmim̐ yeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha “imasmim̐ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti². Desanābhedoyeva heso, atthato pana ekova. Apica ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā Sahampati—

Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
Maggam̐ pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tarimsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghanti³.

Keci pana “na pāraṃ diguṇaṃ yanti”ti gāthāyena yasmā ekavāraṃ nibbānaṃ gacchati, tasmā “ekāyano”ti vadanti, taṃ na yujjati. Imassa hi atthassa sakim̐ ayanoti iminā byañjanaena bhavitabbaṃ. Yadi pana ekaṃ ayanamassa ekā gati pavattīti evaṃ atthaṃ yojetvā vucceyya, byañjanaṃ yujjeyya, attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kóyādicatu-ārammaṇappavatto hi pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo idhādhippeto, na lokuttaro, so ca anekavārampi ayati, anekañcassa ayanam̐ hoti.

Pubbepi ca imasmim̐ pade mahātherānaṃ sākacchā ahosiyeva. Tipiṭakacūlanāgatthero pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti āha. Ācariyo panassa Tipiṭakacūlasumatthero missakamaggoti āha. Pubbabhāgo bhanteti. Missako āvusoti. Ācariye pana punappunam̐ bhaṇante

1. Ma 3. 59 piṭṭhe.

2. Dī 2. 125 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 162 piṭṭhe.

appaṭibāhitvā tuṅhī ahosi. Pañhaṃ avinicchinitvāva uṭṭhahimsu.
 Athācariyatthero nahānakoṭṭhakaṃ gacchanto “mayā missakamaggo kathito,
 Cūlanāgo pubbhāgamaggoti ādāya voharati, ko nu kho ettha nicchayo”ti
 suttantaṃ ādito paṭṭhāya parivattento “yo hi koci bhikkhave ime cattāro
 satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassāni”ti imasmiṃ ṭhāne sallakkhesi.
 Lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto
 missakamaggo na labbhati. Cūlanāgena diṭṭho pubbhāgamaggo
 labbhatīti nātvā aṭṭhamiyaṃ dhammasavane saṅghuṭṭhe agamāsi.

Porāṇakattherā kira piyadhammasavanā honti, saddaṃ sutvāva “ahaṃ
 paṭṭhamaṃ, ahaṃ paṭṭhamaṃ”ti ekappahārenea osaranti. Tasmiṃca divase
 Cūlanāgattherassa vāro, tena dhammāsane nisīditvā bījanaṃ gahetvā
 pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṃ ṭhitassa etadahosi “raho
 nisīditvā na vakkhāmi”ti. Porāṇakattherā hi anusūyakā honti. Na attano
 rucimeva ucchubhāraṃ viya evaṃ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva
 gaṇhanti, akāraṇaṃ vissajjenti. Tasmā thero “āvuso Cūlanāgā”ti āha. So
 ācariyassa viya saddoti dhammaṃ ṭhapetvā “kiṃ bhante”ti āha. Āvuso
 Cūlanāga mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto
 pubbhāgasatipaṭṭhānamaggo labbhatīti. Thero cintesi “amhākaṃ ācariyo
 sabbapariyattiko Tepiṭako sutabuddho, evarūpassāpi nāma bhikkhuno ayaṃ
 pañho āluṇeti, anāgate mama bhātikā imaṃ pañhaṃ āluṇessantīti suttaṃ
 gahetvā imaṃ pañhaṃ niccalaṃ karissāmi”ti Paṭisambhidāmaggato
 “ekāyanamaggo vuccati pubbhāgasatipaṭṭhānamaggo.

Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā.

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānaṃca cakkhumā.

Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā.

Etañhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanaṃ.

Etañhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṃ karissathā”ti—

Suttaṃ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānagamaṇaṭṭhena nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca. **Sattānaṃ visuddhiyāti** rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. Tathā hi imināva maggena ito satahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ upari ekasmiṃyeva kappe nibbatte Taṇhaṅkaramedhaṅkarasaraṇaṅkaradīpaṅkaranāmake Buddhē ādim katvā Sakyamunipariyosānā aneke Sammāsambuddhā anekasatā Paccekabuddhā gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvaka cāti ime sattā sabbe cittamalaṃ pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṅkilesavodānapaññattiyeva natthi. Tathā hi

Rūpena saṅkiliṭṭhena, saṅkilissanti māṇavā.

Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaṃ Mahesinā.

Citena saṅkiliṭṭhena, saṅkilissanti māṇavā.

Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ Mahesinā.

Yathāha “cittasaṅkilesā bhikkhave sattā saṅkilissanti, cittavodānā visujjhanti”ti. Taṅca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha “sattānaṃ visuddhiyāti”ti.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho, ayaṅhi maggo bhāvito **Santatimahāmattā**dīnaṃ viya sokasamatikkamāya **Paṭācārā**dīnaṃ viya paridevasamatikkamāya saṃvattati. Tenāha “sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti”ti. Kiṅcāpi hi Santatimahāmatto

Yaṃ pubbe taṃ visodhehi, pacchā te māhu kiṅcanaṃ.

Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasīti¹—

Imaṃ gāthaṃ sutvāva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto. Paṭācārā

Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā.

Antakenādhpannassa, natthi ñātīsu tāṇatāti²—

1. Khu 1. 425 piṭṭhe.

2. Khu 1. 54 piṭṭhe.

Imaṃ gātham hutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāyavedanācittadhammesu kañci dhammam anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānam atthaṅgamāyāti kāyikadukkhasa cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayañhi maggo bhāvito Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa, Sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya samvattati.

Tatrāyaṃ atthadīpanā—Sāvattthiyaṃ kira **Tisso** nāma kuṭumpikaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araññe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātu bhariyā “gacchatha, naṃ jīvitā voropethā”ti pañcasate core pesesi. Te gantvā theram parivāretvā nisīdīmsu. Thero āha “kasmā āgatatha upāsakā”ti. Tam jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogam me upāsakā gahetvā ajjekarattim jīvitam dethāti. Ko te samaṇa imasmim ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti. Thero mahantaṃ pāsānam gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo”ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggim katvā nippajjīmsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlam paccavekkhato parisuddham sīlam nissāya pītipāmojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattim samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi—

Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo aham.

Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ aham.

Evāham cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ.

Sampatte aruṇuggamhi, arahattamapāpuṇinti.

Aparepi **timsa bhikkhū** Bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññavihāre vassaṃ upagantvā “āvuso tiyāmarattim samaṇadhammova kātabbo, na aññamaññassa santikaṃ āgantabban”ti vatvā viharīmsu. Tesam samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamaye pacalāyantānaṃ eko byaggho, āgantvā ekekaṃ bhikkhum gahetvā gacchati. Na koci “maṃ byaggho gaṇhī”ti vācampi nicchāresi. Evaṃ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase “itare

āvuso kuhin”ti pucchitvā ñatvā ca “idāni gahitena gahitomhīti vattabban”ti vatvā viharīmsu. Atha aññatarāmaṃ daharabhikkhuṃ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So “byaggho bhante”ti āha. Bhikkhū kattaradaṇḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhimsu. Byaggho bhikkhūnaṃ agatīmaṃ chinnataṭṭhānamārūyha taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhakato paṭṭhāya khādītumaṃ ārabhi. Itarepi “idāni sappurisa amhehi kattabbaṃ natthi, bhikkhūnaṃ viśeso nāma evarūpe ṭhāne paññāyatī”ti āhaṃsu. So byagghamukhe nipannova taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva gopphakā khādītasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khādītasamaye sakadāgāmī, yāva nābhīyā khādītasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhādīteyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi—

Sīlavā vatasampanno, paññavā susamāhito.

Muhuttaṃ pamādamanvāya, byagghenoruddhamānaso.

Pañjarasmiṃ gahetvāna, silāya uparī kato.

Kāmaṃ khādātu maṃ byaggho, aṭṭhiyā ca nhāruṣsa ca.

Kilese khepayissāmi, phusissāmi vimuttiyanti.

Aparopi Pītamallatthero¹ nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākāmaṃ gahetvā Tambapaṇḍidīpaṃ āgamma rājānaṃ passitvā raññaṃ katānuggaho ekadivasaṃ kilaṅjakāpaṇasāladvārena² gacchanto “rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti na tumhākavākyāṃ sutvā cintesi “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”ti. So tamyeva aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjamaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātīkā paguṇā katvā tīsa bhikkhū gahetvā gabalavāliya-aṅgaṇaṃ³ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tameṇaṃ rattīmaṃ eko migaluddako migoti maññaṃāno pahari. Satti vinivijjhītvā gatā, so taṃ sattiṃ harāpetvā paharaṇamukhāni tiṇavaṭṭhiyā pūrāpetvā pāsāṇapiṭṭhiyāṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā

1. Pītamallatthero (Syā)

2. Kilaṅjakāsanadvārena (Syā)

3. Gavaparapāliyaṃ aṅgaṇaṃ (Syā)

saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitāsaddena āgatānaṃ
bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi—

Bhāsitaṃ Buddhasetṭhassa, sabbalokaggavādino.
Na tumhākamidaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo.
Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino.
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukhoti.

Evam tāva ayaṃ maggo Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa atthaṅgamāya
saṃvattati.

Sakko pana Devānamindo attano pañcavidhapubbanimittaṃ disvā
maraṇabhayasantaṃjito domanassajāto Bhagavantaṃ upasaṅkamtivā pañhaṃ
pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ
sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sā cassa upapatti puna pākatikāva ahosi.

Subrahmāpi devaputto accharāsahassaparivuto saggasampattiṃ
anubhoti. Tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā
niraye uppannā. So “kiṃ imā cirāyanti”ti upadhārento tesaṃ niraye
nibbattanabhāvaṃ ñatvā “kittakaṃ nu kho mama āyū”ti upaparikkhanto
attano āyuparikkhayaṃ veditvā cavitvā tattheva niraye nippattanabhāvaṃ
disvā bhīto ativiya domanassajāto hutvā “imaṃ me domanassaṃ Satthā
vinayissati, na añño”ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā Bhagavantaṃ
upasaṅkamtivā pañhaṃ pucchi—

Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggidaṃ mano.
Anuppannesu kicchesu¹, atho uppatitesu ca.
Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchitoti².

Tato naṃ Bhagavā āha—

Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasamvarā.
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pañinanti².

1. Kiccesu (Syā, Ka)

2. Saṃ 1. 52 piṭṭhe.

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhim̄ sotāpattiḥale patiṭṭhāya taṃ sampattim̄ thāvaram̄ katvā devalokameva agamāsīti. Evaṃ ayam̄ maggo bhāvito Sakkādīnam̄ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattatīti veditabbo.

Ñāyassa adhigamāyāti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi pubbhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Tenāha “ñāyassa adhigamāyā”ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyāti** taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyāya sādheti. Tenāha “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti.

Tattha kiñcāpi “sattānam̄ visuddhiyā”ti vutte sokasamatikkamādīni¹ atthato siddhāneva honti, ṭhapetvā pana sāsanaḥuttikovidā aññesaṃ na pākaṭāni, na ca Bhagavā paṭhamam̄ sāsanaḥuttikovidam̄ janam̄ katvā pacchā dhammam̄ deseti. Tena teneva pana suttena taṃ taṃ attham̄ ñāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ attham̄ ekāyanamaggo sādheti, taṃ taṃ pākaṭam̄ katvā dassento “sokaparidevānam̄ samatikkamāyā”ti-ādimāha. Yasmā vā yā sattānam̄ visuddhi ekāyanamaggena saṃvattati, sā sokaparidevānam̄ samatikkamena hoti. Sokaparidevānam̄ samatikkamo dukkhadomanassānam̄ atthaṅgamena, dukkhadomanassānam̄ atthaṅgamo ñāyassādhigamena, ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāya. Tasmā imampi kamam̄ dassento “sattānam̄ visuddhiyā”ti vatvā “sokaparidevānam̄ samatikkamāyā”ti-ādimāha.

Apica vaṇṇabhaṇanametaṃ ekāyanamaggassa. Yatheva hi Bhagavā “dhammam̄ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇam̄ majjhakalyāṇam̄ pariyosānakalyāṇam̄ sāttham̄ sabyañjanam̄ kevalaparipuṇṇam̄ parisuddham̄ brahmacariyam̄ pakāsessāmi yadidaṃ chachakkāni”ti² chachakkadesanāya aṭṭhahi paḍehi vaṇṇam̄ abhāsi, yathā ca ariyavaṃsadesanāya “cattārome bhikkhave ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇāpubbā

1. Sokaparidevānam̄ samatikkamāyāti (Syā)

2. Ma 3. 327 piṭṭhe.

na saṅkīyanti na saṅkīyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi”¹ti¹ navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ imassāpi ekāyanamaggassa sattānaṃ visuddhiyāti-ādīhi sattahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Kasmāti ce, tesāṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū “ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ paridevaṃ, kāyika-asātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasika-asātabhūtaṃ domanassanti cattāro upaddave hanati, visuddhiṃ nāyaṃ nibbānanti tayo visese āvahaṭi”²ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesāṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ vaṇṇaṃ abhāsi. Kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ viya.

Yathā hi sataśahassagghanikapāṇḍukambalavāṇijena kambalaṃ gaṇhathāti ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavāḷakambalādayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalātveva vuccanti. Yadā pana tena gandhārako rattakambalo sukhumo ujjalo sukhasamphassoti ugghositaṃ hoti, tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye nappahonti, tepi dassanakāmā honti, evameva “ekāyano bhikkhave ayaṃ maggo”³ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākaṭo hoti. Nānappakārakā hi aniyyānikamaggāpi maggātveva vuccanti. “Sattānaṃ visuddhiyā”⁴ti-ādīmhi pana vutte “ayaṃ kira maggo cttāro upaddave hanati, tayo visese āvahaṭi”⁵ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissantīti vaṇṇaṃ bhāsanto “sattānaṃ visuddhiyā”⁶ti-ādīmāha. Yathā ca sataśahassagghanikapāṇḍukambalavāṇijūpamā, evaṃ rattajambunadasuvaṇṇa udakappasādaka maṇiratana suvisuddha muttaratana pavāḷā divāṇijūpamādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānāti** tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi.

1. Am 1. 336 piṭṭhe.

“Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṃ suṇātha. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo”ti-ādīsu¹ hi satigocarō satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ no sati, sati pana upaṭṭhānañceva sati cā”ti-ādīsopi². Tassattho—patiṭṭhāti asminti **paṭṭhānaṃ**. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsītum arahatī”ti³ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā “satipaṭṭhānan”ti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvītā bahulikātā satta sambojjhaṅge paripūrentī”ti-ādīsū pana satiyeva “satipaṭṭhānan”ti vuccati. Tassattho—paṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pattharivā pavattatīti attho. Satiyeva satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidhādhippetāṃ.

Yadi evaṃ kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacanaṃ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā etā satiyo. Atha maggoti kasmā ekavacanaṃ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttañhetāṃ “maggoti kenatṭhena maggo, nibbānagamaṇaṭṭhena. Nibbānatthikehi maggaṇiyatṭhena cā”ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsū ārammaṇesu kiccaṃ sādhamānā nibbānaṃ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, “mārasenappamaddanaṃ vo bhikkhave maggaṃ desessāmi, taṃ suṇātha. Katamo ca bhikkhave mārasenappamaddano maggo. Yadidaṃ satta bojjhaṅgā”ti-ādīsū⁵ viya. Yathā mārasenappamaddanoti ca, satta bojjhaṅgāti ca atthato ekaṃ, byañjanaṃevettha

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

4. Aṃ 3. 287 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 88 piṭṭhe.

nānaṃ. Evaṃ “ekāyanagaggo”ti ca “cattāro satipaṭṭhānā”ti ca atthato ekaṃ, byañjanamevettha nānaṃ, tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanāṃ. Ārammaṇabhedena satibahuttā bahuvacanāṃ veditabbāṃ.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anunā anadhikāti. Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikāṃ kāyānupassanāsatiipaṭṭhānāṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānāṃ. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātipphabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānāṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānāṃ visuddhimaggo. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittāṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānāṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṅṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātipphabhedagatārammaṇāṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇāṃ catutthāṃ. Iti cattārova vuttā anunā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthāṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthāṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānāṃ vuttāṃ. Sukhāṃ niccāṃ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha dukkhādībhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthāṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subhasukhanicca-attabhāvavipallāsappahānatthāṃ vā cattārova vuttā anunā anadhikāti veditabbā. Na kevalāṅca vipallāsappahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavagantha-upādāna-agaṭipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthāṅca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānāṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttāṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadīsāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnavārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato. Pacchimoto. Uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbāṃ. Nagaraṃ

viya hi nibbānamahānagaram, dvāram viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo,
pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakam bhaṇḍam gahetvā
pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evam kāyānupassanāmukhena
āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanam bhāvetvā
kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam nibbānameva
osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇāya disāya uṭṭhānakam
bhaṇḍam gahetvā dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evam
vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanam
bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam
nibbānameva osaranti. Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimadisāya
uṭṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evam
cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanam bhāvetvā
cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam nibbānameva
osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakam bhaṇḍam
gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evam
dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanam
bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekam
nibbānameva osaranti. Evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca
ekameva satipaṭṭhānam ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katame cattāroti kathetukamyatā pucchā. **Idhāti** imasmim sāsane.
Bhikkhaviti dhammapaṭiggāhaka-puggalālapanametam. **Bhikkhūti**
paṭipattisampādakapuggalanidassanametam. Aññepi ca devamanussā
paṭipattim sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā
bhikkhubhāvadassanato ca “bhikkhū”ti āha. Bhagavato hi anusāsanim
sampaṭicchantesu bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā
bhājanabhāvato. Tasmā seṭṭhattā “bhikkhū”ti āha. Tasmim gahite pana sesā
gahitāva honti rājagamanādīsu rājaggahaṇena sesaparisā viya. Yo ca imam
paṭipattim paṭipajjati, so bhikkhu nāma hotīti paṭipattiyā
bhikkhubhāvadassanatopi “bhikkhū”ti āha. Paṭipannako hi devo vā hotu
manusso vā, bhikkhūti saṅkhyam gacchatiyeva. Yathāha—

“Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī.
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”¹.

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃhi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. Āyoti uppattideso. Tatthāyaṃ vacanattho. Āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāye anupassanasīlo kāyaṃ vā anupassamāno. Kāyeti ca vatvāpi puna kāyānupassīti dutiyakāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanatthaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī, yopi cettha kesalomādiko bhūtipādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtipādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujako viya rittamuṭṭhiviniveṭṭhako viya ca bhūtipādāyasamūhanupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamattheyeva pana tathā tathā sattā micchābhīnivesaṃ karontī. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passatī na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passatī.
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccaṭī”^{ti}.

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

Ghanavinibbhogādidassanattanti vuttaṃ, ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo—ayañhi etasmim̐ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassīti vuttaṃ hoti. Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabhūteyeva imasmim̐ kāye niccasukha-attasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ parato “idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā -pa-. So satova assasati”ti-ādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyaṃ chavikāyaṃ cammakāyaṃ maṃsakāyaṃ rudhirakāyaṃ nhārukāyaṃ aṭṭhikāyaṃ aṭṭhimiñjakāyaṃ”ti paṭisambhidāyaṃ¹ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmim̐yeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho veditabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo.

Apica “imasmim̐ kāye aniccato anupassati, no niccato”ti-ādinā¹ anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadam̐ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnam̐ sattannaṃ anupassanānam̐ vasena aniccato anupassati, no niccato. Dukkhatō anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandim̐

1. Khu 9. 406 piṭṭhe.

pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātāpetīti¹ ātāpo, vīriyassetam nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajaññaṣaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha “satiṅca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti². Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvata kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggāhe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggāhe ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanattaṃ “ātāpi sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimīeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsupi pahīyatiyeva. Tasmā pañcapi upādānakkhandhā lokoti Vibhaṅge vuttaṃ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāranayenetaṃ vuttaṃ. Yaṃ panāha “tattha katamo loko. Sveva kāyo loko”ti, ayamevettha attho. Tasmimī loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāggahaṇena kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

1. Ātappatīti (Syā)

2. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

Visesena cetttha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ¹ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtañca anapanayanto yogasamattho hotīti.

Aparo nayo “kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ, “viharatī”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ, “ātāpī”ti-ādīsu pana ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajañña sabbatthakakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajañña vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanābalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Vibhaṅge pana **anupassīti** tattha katamā anupassanā. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno² samannāgato, tena vuccati anupassīti. **Viharatīti** iriyati pavattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatīti. **Ātāpīti** tattha katamaṃ ātāpaṃ. Yo cetasiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmo, idaṃ vuccati ātāpaṃ. Iminā ātāpena upeto hoti -pa- samannāgato, tena vuccati ātāpīti. **Sampajānoti** tattha katamaṃ sampajaññaṃ. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, idaṃ vuccati sampajaññaṃ. Iminā sampajañña upeto hoti -pa- samannāgato, tena vuccati sampajānoti. **Satimāti** tattha katamā sati. Yā sati anussati -pa-

1. Asubhadukkhabhāvādīnaṃ (Syā)

2. Upapanno samupapanno (Syā)

sammāsati, ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti -pa-samannāgato, tena vuccati satimāti.

Vineyya loke abhijjhādomanassanti tattha katamo loko. Sveva kāyo loko. Pañcapi upādānakkhandhā loko, ayaṃ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā. Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandī nandirāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṃ domanassaṃ. Yaṃ cetasikaṃ asātaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ cetosamphassajā asātā dukkhā vedanā, idaṃ vuccati domanassaṃ. Iti ayañca abhijjhā, idañca domanassaṃ imamhi loke vinītā honti paṭivinītā santā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantikātā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassaṃ”ti¹.

Evametesam padānaṃ attho vutto. Tena saha ayaṃ Aṭṭhakathānayo yathā saṃsandati, evaṃ vedītabbo. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsati paṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Idāni vedanāsu. Citte. Dhammesu dhammānupassī viharati -pa- vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha **vedanāsu vedanānupassī**ti evamādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva vedītabbari. Vedanāsu vedanānupassī. Citte cittānupassī. Dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesam vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalam panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā tā anupassanto “vedanāsu vedanānupassī”ti vedītabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathaṅca vedanā anupassitabbāti. Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha—

1. Abhi 2. 201 piṭṭhe.

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”¹.

Sabbā eva cetā “dukkhā”tipi anupassitabbā. Vuttañhetam “yam kiñci vedayitam, tam dukkhasminti vadāmi”². Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā”³ti³ sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisatta-anupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesam niddesavāreyeva pākaṭam bhavissati.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva
ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ
aniccādi-anupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena
anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ
suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre
āgatasantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesam vuttanayameva.
Kāmañcetta yassa kāyasankhāte loke abhijjhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa
vedanādīsipi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana
nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttam. Yato vā
ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hoti, tenevassa tattha
pahānadassanattampi etaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

Kāyānupassanā ānāpānappabbavaṇṇanā

374. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakāraḥ
thūlakilañjasaṇhakilañjacakoṭaka peḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo
ekaṃ mahāveṇuṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṃ veṇukhaṇḍam
gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇam kareyya, evameva Bhagavā
satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ visesādhigamaṃ sattukāmo
ekameva sammāsatiṃ “cattāro satipaṭṭhānā.

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

Katame cattāro. Idha bhikkhave bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”ti-ādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā kāyaṃ vibhajanto “kathaṅca bhikkhave”ti-ādinā nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathaṅcā**ti-ādi vitthāretukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—bhikkhave kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti. Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha bhikkhave bhikkhūti** bhikkhave imasmim̐ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idhasaddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam̐ “idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti¹. Tena vuttaṃ “imasmim̐ sāsane bhikkhū”ti.

Araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vāti idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṃ cittaṃ kammaṭṭhānavīthim̐ otarituṃ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam̐ khīraṃ pivitvā vadḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṃ vā rukkhamūlaṃ vā suññāgāraṃ vā pavisitvā tattha satipaṭṭhānārammaṇatthambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyituṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā—

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha.
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe dalhan”ti.

Evamassetam senāsanam bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttam “idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanam”ti.

Apica yasmā idam kāyānupassanāya muddhabhūtam
sabbabuddhaccekabuddhasāvakanam
visesādhigamaditṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānam
ānāpānassatikammaṭṭhānam itthipurisahatthi-assādisaddasamākulam
gāmantaṃ apariccajitvā na sukaram sampādetum, saddakaṇḍakattā jhānassa.
Agāmake pana araṇṇe sukaram yogāvacarena idam kammaṭṭhānam
pariggahetvā ānāpānecatutthajjhānam nibbattetvā tadeva jhānam pādakam
katvā saṅkhāre sammāsivā aggaphalam arahattam pāpuṇitum, tasmāssa
anurūpasenāsanam dassento Bhagavā “araṇṇagato vā”ti-ādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo
nagarabhūmiṃ passivā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaram māpethā”ti
upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāram labhati,
evameva yogāvacarassa anurūpasenāsanam upaparikkhitvā “ettha
kammaṭṭhānamanuyuñjītabban”ti upadisati, tato tattha
kammaṭṭhānamanuyuñjantena yoginā anukkamena arahatte patte
“Sammāsambuddho vata so Bhagavā”ti mahantam sakkāram labhati.

Ayam pana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi mahādīpirajā araṇṇe
tiṇagahanam vā vanagahanam vā pabbatagahanam vā nissāya niliyitvā
vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayam araṇṇādīsu
kammaṭṭhānam anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge ceva
cattāri ariyaphalāni ca gaṇhāti. Tenāhu porāṇā—

“Yathāpi dīpiko nāma, niliyitvā gaṇhatī mige.
Tathevāyam Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
Araṇṇam pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman”ti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇāsenāsanam dassento
Bhagavā “araṇṇagato vā”ti-ādimāha. Ito param imasmim ānāpānapabbe yam
vattabam siyā, tam Visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi bhikkhave
dakkho bhamakāro vāti** idaṇhi upamāmatameva **itī ajjhattam vā kāyeti**
idam appanāmatameva ca tattha anāgatam, sesam āgatameva.

Yaṃ pana anāgataṃ, tattha **dakkhoti** cheko. **Dīghaṃ vā añchantoti** mahantānaṃ bherīpokkharādīnaṃ likhanakāle hatthe ca pāde ca pasāretvā dīghaṃ kaḍḍhanto. **Rassaṃ vā añchantoti** khuddakānaṃ dantasūcivekodīnaṃ likhanakāle mandamandaṃ rassaṃ kaḍḍhanto. **Evameva khoti** evaṃ ayampi bhikkhu addhānavasena ittaravasena ca pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti -pa- passasissāmīti sikkhatīti. Tassevaṃ sikkhato assāsapassāsanimitte cattāri jhānāni uppajjanti, so jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāsā vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā.

Tattha assāsapassāsakammito “ime assāsapassāsā kiṃ nissitā, vatthunissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni upādārūpañce”ti evaṃ rūpaṃ pariggaṇhāti. Tato tadārammaṇe phassapañcamake nāmantī. Evaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaṭṭicasamuppādaṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetāṃ, añño satto vā puggalo vā natthī”ti vitiṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Jhānakammikopi “imāni jhānaṅgāni kiṃ nissitāni, vatthunissitāni, vatthu nāma karajakāyo, jhānaṅgāni nāmaṃ, karajakāyo rūpaṃ”ti nāmarūpaṃ vavathapetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaccayākāraṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamatta mevetāṃ, añño satto vā puggalo vā natthī”ti vitiṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhanto anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idamekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paṇḍakammaṭṭhānaṃ aṭṭhapetvā aparāparaṃ sañcaraṇakālo kathito. Ekasmim kāle pana idaṃ ubhayaṃ na labbhati.

Samudayadhammānupassī vāti yathā nāma kammārassa bhastañca gaggaranāliñca tajañca vāyāmaṃ paṭicca vāto aparāparaṃ sañcarati, evaṃ bhikkhuno karajakāyañca nāsapuṭaṃ cittañca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṃ sañcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto “samudayadhammānupassī vā kāyasmim viharatī”ti vuccati.

Vayadhammānupassī vāti yathā bhastāya apanītāya gaggaranāliyā bhinnāya taje ca vāyāme asati so vāto nappavattati, evameva kāye binne nāsapuṭe viddhaste citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattatīti kāyādinirodhā assāsapassāsānirodhoti evaṃ passanto “vayadhammānupassī vā kāyasmim viharatī”ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vāti** kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anupassanto. **Atthi kāyoti vā panassātī** kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa sati paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payojanaparicchedavavattāpanametam. Idaṃ vuttam hoti—yā sā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññadatthāya. Atha kho yāvadeva ñāṇamattāya aparāparaṃ uttaruttari ñāṇapamāṇatthāya ceva satipamāṇatthāya ca, satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharatīti** tañhāniṣsayadiṭṭhinissayānaṃ vasena anissitova viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatīti** lokasmim kiñci rūpaṃ vā -pa- viññānaṃ vā “ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā”ti na gaṇhāti. **Evampīti** upari attham upādāya sampiṇḍanattho pikāro. Iminā pana padena Bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutim pāpuṇātīti idamekassa assāsapassāsavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānapabbam niṭṭhitam.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni iriyāpathavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha kāmaṃ soṇasiṅgālādayopi gacchantā “gacchāmā”ti jānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na pajahati, attasaññaṃ¹ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko gacchati, kassa gamaṇaṃ, kiṃ kāraṇā gacchatī”ti evaṃ sampajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Ṭhānādisupi eseva nayo.

Tattha ko gacchatīti na koci satto vā puggalo vā gacchati. Kassa gamaṇanti na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamaṇaṃ. Kiṃ kāraṇā gacchatīti cittakiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṃ pajānāti—“gacchāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinīhāro gamaṇanti vuccati. Ṭhānādisupi eseva nayo.

Tatrāpi hi “tiṭṭhāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo ṭhānanti vuccati. “Nisīdāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena heṭṭhimakāyassa samīñjanaṃ uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjāti vuccati. “Sayāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattim janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalasarīrassa tiriyato pasāraṇaṃ sayananti vuccatīti.

Tassa evaṃ pajānato evaṃ hoti “satto gacchati, satto tiṭṭhatī”ti vuccati, atthato pana koci gacchanto vā ṭhito vā natthi. Yathā pana “sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṃ nāma gacchantam vā ṭhitaṃ vā atthi, cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente “sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti

1. Sattasaññaṃ (Syā, Ka)

vohāramattameva hoti, evameva ajānanaṭṭhena sakataṃ viya kāyo, goṇā viya cittajavātā, sārathi viya cittaṃ. “Gacchāmi tiṭṭhāmī”ti citte uppanne vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati, cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādīni pavattanti, tato “satto gacchati, satto tiṭṭhati, ahaṃ gacchāmi, ahaṃ tiṭṭhāmī”ti vohāramattaṃ hoti. Tenāha—

“Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanam.

Yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayam.

Yantaṃ suttavaseneva¹, cittasuttavasenidaṃ.

Payuttaṃ kāyayantampi, yāti ṭhāti nisīdati.

Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye.

Attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje”ti.

Tasmā evaṃ hetupaccayavaseneva pavattāni gamanādīni sallakkhento esa “gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānāti”ti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti, tathā tathā naṃ pajānātīti sabbasaṅgāhikavacanametam. Idaṃ vuttaṃ hoti—yena yena vā ākārenassa kāyo ṭhito hoti, tena tena naṃ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṃ gacchatīti pajānāti. Ṭhānanisajjasayanākārena ṭhitaṃ sayānoti pajānātīti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati.

Samudayadhammānupassī vāti ādisu pana avijjāsamudayā rūpasamudayoti-ādinā nayena pañcahākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha “samudayadhammānupassī vā”ti-ādi vuttaṃ. **Atthi kāyoti vā panassāti-ādi** vuttasadisameva.

1. Yantasuttavaseneva (Ṭīkā)

Idhāpi catu-iriyāpathapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṅhā samudayasaccaṃ, ubhinnāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānāno samudayapajahāno nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catu-iriyāpathapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyāpathapabbāṃ niṭṭhitāṃ.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

376. Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusampajaññavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **abhikkanteti**-ādīni **sāmaññaphale** vaṇṇitāni. **Iti ajjhataṃ vāti** evaṃ catusampajaññapariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idhāpi **samudayavayadhammānupassīti**-ādīsu rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesāṃ vuttasadisameva.

Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṅhā samudayasaccaṃ, ubhinnāṃ appavatti nirodhasaccaṃ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catusampajaññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā niyyānamukhanti.

Catusampajaññapabbāṃ niṭṭhitāṃ.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. Evaṃ catusampajaññavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni paṭikūlamanasikāravasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **inameva kāyanti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbāṃ sabbākārena vitthārato Visuddhimagge Kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṃ.

Ubhatomukhāti heṭṭhā ca upari cāti dvīhi mukhehi yuttā. **Nānāvihitassāti** nānāvidhassa.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ—ubhatomukhā putoḷi¹ viya hi cātumahābhūṭiko kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvidhadhaññaṃ viya kesādayo dvattiṃsākārā, cakkhumā puriso viya yogāvacaro, tassa taṃ putoḷiṃ muñcivā paccavekkhato nānāvidhadhaññaṃ pākaṭakālo viya yogino dvattiṃsākārassa vibhūtakālo veditabbo. **Iti ajjhataṃ vāti** evaṃ kesādipariggaṇhanaṃ attano vā keye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṃhi idha dvattiṃsākārapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. Evaṃ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajivā idāni dhātumanasikāravasena vibhajituṃ **puna caparanti**-ādimāha. Tatthāyaṃ opammasaṃsandanaṃ saddhiṃ atthavaṇṇanā—yathā koci² goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhivā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ vemaḷḷhaṭṭhānaṃ catumahāpathe koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitaṃ, yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ “atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu -pa- vāyodhātū”ti evaṃ paccavekkhati.

Kim vuttaṃ hoti—yathā goghātakassa gāviṃ posentassāpi āghātanaṃ āharantassāpi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassāpi vadhentassāpi vadhitaṃ mataṃ passantassāpi tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bilaso³ na vibhajati. Vibhajivā nisinnassa panassa gāvītisaññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati. Nāssa

1. Mūtoḷi (Majjhimanikāyaṭīkāyaṃ)

2. Eko (Ka)

3. Bilaso (Syā, Tīkāyaṃ ca)

evaṃ hoti “ahaṃ gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ harantī”ti. Atha khvassa “ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, ime maṃsaṃ haranti”cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūtassapi pabbajitassāpi tāva deva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato panassa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha Bhagavā “imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam dhātuso paccavekkhati ‘atthi imasmim kāye pathaviḍhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti. Seyyathāpi bhikkhave dakkho goghātako vā -pa- vāyodhātū”ti. Goghātako viya hi yogī, gāvīti saññā viya sattasaññā, catumahāpatho viya catu-iriyāpatho, bilaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha Pāḷivaṇṇanā. Kammatṭhānakathā pana Visuddhimagge vitthāritā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ catudhātupariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanam katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbaṃ niṭṭhitam.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Evaṃ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni navahi sivathikapabbehi vibhajitum **puna caparanti-ādimāha**. Tattha **seyyathāpi passeyyāti** yathā passeyya. **Sarīranti** matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍitanti** susāne apavidhāṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Kammārabhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitam uddhumātanti uddhumātakaṃ. Vinīlam

vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakam**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakam. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetam adhivacanam. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi vissandamānapubbam vipubbam, vipubbameva vipubbakam. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakam. Vipubbakam jātam tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātam**.

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ nāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? **Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatī**toti. Idaṃ vuttam hoti—āyu, usmā, viññānanti imesaṃ tiṇṇam dhammānam atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhamo hoti, imesaṃ pana vigamā ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃ pūtikasabhāvoyeva, **evaṃbhāvī** evaṃ uddhumātādibhedo bhavissati, **evaṃanatī**to evaṃ uddhumātādibhāvaṃ anatikkantoti. **Iti ajjhataṃ vā**ti evaṃ uddhumātādipariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsa-oṭṭhamāṃsa-akkhikūṭādīni luñcitvā luñcitvā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohitanti** sāvasesamaṃsalohitayuttam. **Nimaṃsalohitamakkhanti** maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttam “nimaṃsalohitamakkhitaṃ”ti. **Aññenā**ti aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhikanti** catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkam pāṭiyekkam vippakiṇṇam. **Pādatṭhikā**dīsupi eseva nayo.

Terovassikānīti atikkantasaṃvaccharāni. **Pūtīnī**ti abbhokāse ṭhitāni vātātapavuṭṭhisamphassena terovassikāneva pūtīti honti, antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātanī**ti cuṇṇam cuṇṇam hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imamevāti vuttanayena khajjamānādīnam vasena yojanā kātabbā. **Iti ajjhataṃ vā**ti evaṃ khajjamānādipariggaṇhanena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha pana ṭhatvā navasivathikā samodhānetabbā. Ekāhamataṃ vāti hi ādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, kākehi vā khajjamānanti-ādikā ekā, aṭṭhikasāṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhanti ekā, apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, aṭṭhikāni apagatasambandhānīti-ādikā ekā, aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānīti ekā, puñjakitāni terovassikānīti ekā, pūṭīni cuṇṇakajātānīti ekāti.

Evam kho bhikkhaviti idaṃ navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṃ niṭṭhapento āha. Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇaṃ ariyamaggaṃ maggasaccaṃ. Evam catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇātīti idaṃ navasivathikapariggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Ettāvata ca ānāpānapabbaṃ, iriyāpathapabbaṃ, catusampajaññapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbaṃ, dhātumanasikārapabbaṃ, navasivathikapabbānīti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti. Tattha ānāpānapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammaṭṭhānāni, sivathikānaṃ pana ādinavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammaṭṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. Evam Bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ kathetvā idāni navavidhena vedanānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṅca bhikkhavi**ti-ādimāha. Tattha **sukhaṃ vedananti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “ahaṃ sukhaṃ vedayāmi”ti pajānātīti attho. Tattha

kāmaṃ uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukhaṃ vedayamānā “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāḥeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāḥeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vedayatīti na koci satto vā puggalo vā vedayati. Kassa vedanāti na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃkāraṇā vedanāti vatthu-ārammaṇāva panassa vedanā, tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati taṃ pana vedanāya pavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hotī”ti. Evaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento esa “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmiti pajānāti”ti veditabbo Cittalapabbate aññataratthero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati, tameko daharo āha “kataraṃ vo bhante ṭhānaṃ rujjati”ti. Āvuso pāṭiyekkaṃ rujjanaṭṭhānaṃ nāma natthi, vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti. Evaṃ jānana-kālato paṭṭhāya adhivāsetum vaṭṭati no bhanteti. Adhivāsemi āvusoti. Adhivāsanā bhante seyyoti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesum. Thero daharassa dassesi “vaṭṭatāvuso ettakā adhivāsanā”ti. Daharo tuñhi ahosi. Thero vīriyasamataṃ yojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ -pa- nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “nirāmiṣaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti pajānāti. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento yasmā phassavasena cittavasena vā kathiyamānaṃ pākaṭaṃ na hoti, andhakāraṃ viya khāyati, vedanānaṃ pana uppattipākaṭatāya vedanāvasena pākaṭaṃ hoti, tasmā Sakkapañhe viya idhāpi vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ kathesi. Tattha

“duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañcā”ti-
ādi kathāmaggo **Sakkapañhe** vuttanayeneva vedītabbo.

Tattha **sukhaṃ vedananti**-ādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo,
sukhaṃ vedanaṃ vedayāmiṭi pajānātīti sukhavedanākkhaṇe dukkhavedanāya
abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “sukhaṃ vedanaṃyeva vedayāmi”ti
pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhavedanā, tassa idāni abhāvato
imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṃ abhāvato vedanā nāma aniccā
adhuvā vipariṇāmadhammā, itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetaraṃ
Bhagavatā—

“Yasmiṃ Aggivessana samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva
tasmim̄ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ
vedanaṃ vedeti, sukhaṃyeva tasmim̄ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ
Aggivessana samaye dukkhaṃ -pa- adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti,
neva tasmim̄ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ
vedeti, adukkhamasukhaṃyeva tasmim̄ samaye vedanaṃ vedeti.
Sukhāpi kho Aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā
khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi
kho -pa-. Adukkhamasukhāpi kho Aggivessana vedanā aniccā -pa-
nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ Aggivessana sutavā ariyasāvako
sukhāyapi vedayāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati,
adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā
vimuccati, vimuttasmiṃ ‘vimuttami’ti ñāṇaṃ hoti, ‘khīṇā jāti, vusitaṃ
brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti”ti¹.

Sāmisam̄ vā sukhanti-ādīsu **sāmisā sukhā** nāma

pañcakāmaguṇāmisasannissitā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā
sukhā** nāma cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha
gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha
nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha
gehasita-upekkhāvedanā. **Nirāmisā**

1. Ma 2. 168 piṭṭhe.

adukkhamasukhā nāma cha nekkhammasita-upekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo **Sakkapañhe** vuttoyeva.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ sukhavedanādipariggaṇhanena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī vāti** ettha pana avijjāsamudayā vedanāsamudayoti-ādīhi pañcahi pañcahi ākārehi vedanānaṃ samudayañca vayañca passanto “samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā vedanāsu, kālena vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati”ti veditabbo. Ito paraṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayameva. Kevalaṅhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādisevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Evaṃ navavidhena vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ kathetvā idāni soḷasa vidhena cittānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca bhikkhaveli-ādīmāha**. Tattha **sarāganti** aṭṭhavidhalobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadehi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhadomanassasahagataṃ. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva, uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiṃyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnānīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Sarikhittanti** thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkuṭṭacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ, etañhi pasaṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṃ. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sa-uttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaraṃ rūpāvacaraṃ,

anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhitanti** yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhitanti** ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimuttanti** tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhayavimuttivirahitaṃ. Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ sarāgādipariggaṇhanaena yasmim yasmim khaṇe yaṃ yaṃ cittaṃ pavattati, taṃ taṃ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa citte cittānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī** ettha pana avijjāsamudayā viññāṇasamudayoti evaṃ pañcahi pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṅhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ padayojanaṃ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādisamevāti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Evaṃ soḷasavidhena cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetuṃ **kathaṅca bhikkhave**ti-ādimāha. Apica Bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṃ kathetuṃ “kathaṅca bhikkhave”ti-ādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova. Idāni saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ “kathaṅca bhikkhave”ti-ādimāha.

Tattha **santanti** abhiṇhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asantanti** asamudācāravasena vā pahīnattā vā asaṃvijjamānaṃ. **Yathā cāti** yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. **Taṅca pajānāti**ti taṅca kāraṇaṃ pajānāti. Iti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. **Subhanimittam** nāma subhampi subhanimittam, subhāramaṇampi subhanimittam.

Ayonisomanasikāro nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā, dukkhe sukhamti vā, anattani attāti vā, asubhe subhamti vā manasikāro. Tam tatha bahulam pavattayato kamacchando uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave subhanimittam, tatha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannessa vā kamacchandassa uppādāya uppannessa vā kamacchandassa bhiiyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Asubhanimittē pana yonisomanasikārenassa pahānam hoti.

Asubhanimittam nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā, dukkhe dukkhamti vā, anattani anattāti vā, asubhe asubhamti vā manasikāro. Tam tatha bahulam pavattayato kamacchando pahiyati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave asubhanimittam, tatha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannessa vā kamacchandassa anuppādāya uppannessa vā kamacchandassa pahānāyā”ti².

Apica cha dhammā kamacchandassa pahānāya samvattanti asubhanimittassa uggaho asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvārata bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittam uggaṇhantassāpi kamacchando pahiyati bhāventassāpi indriyesu pihitadvārassāpi catunnam pañcannam ālopānam okāse sati udakam pivivā yāpanasīlatāya bhojanamattaññunopi. Teneva vuttam—

Cattāro pañca ālope, abhuvā udakam pive.

Alam phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhunoti³.

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamittē sevantassāpi kamacchando pahiyati, thānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāya pahiyati, tena vuttam “cha dhammā kamacchandassa pahānāya samvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnakamacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

1. Sam 3. 90 piṭṭhe.

2. Sam 3. 93 piṭṭhe.

3. Khu 2. 343 piṭṭhe.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittam, paṭighārammaṇampi paṭighanimittam. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Tam tasmim nimitte bahulam pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave paṭighanimittam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tattha **mettā**ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. **Cetovimuttī**ti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Tam tattha bahulam pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha Bhagavā “atthi bhikkhave mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya uppannassa vā byāpādassa pahānāyā”ti².

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya samvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Odissaka-anodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettā uggāṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhiso-anodhisopharaṇavasena mettā bhāventassāpi. “Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi, nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanam nāma vītaccitaṅgāratatta-ayasalākagūthādīni gahetvā param paharitukāmatāsadisam hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati, esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapaheṇakam viya paṭivātam khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissati”ti evam attano ca parassa ca kammassakatam paccavekkhatopi, ubhayakammassakatam paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati. Thānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam

1. Saṃ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

“cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Arati-ādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Tandī** nāma kāyālasīyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavinamanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattam** nāma cittassa līnākāro. Imesu arati-ādīsu ayonisomanasikāram bahulam pavattayato thinamiddham uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti¹.

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānam hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyam. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataram. **Parakkamadhātu** nāma param param ṭhānam akkamanato tatopi balavataram. Imasmiṁ tippabhede vīriye yonisomanasikāram bahulam pavattayato thinamiddham pahīyati. Tenāha “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā”ti².

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṁvattanti atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthaka tatravattaka alaṁsāṭaka kākamāsaka bhuttavamitakabhojanam bhuñjivā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammam karoto thinamiddham mahāhatthī viya ottharantam āgacchati, catupañca-ālopa-okāsam pana ṭhapetvā pānīyam pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno tam na hotīti evam atibhojane nimittam gaṇhantassāpi thinamiddham pahīyati. Yasmiṁ iriyāpathe thinamiddham okkamati, tato aññam parivattentassāpi, rattim candāloka-dīpāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṁ manasikarontassāpi,

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamidde kalyāṇamitte sevantassāpi thinamidham pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam “cha dhammā thinamidhassa pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamidhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam attato. Tattha ayonisomanasikāram bahulam pavattayato uddhaccakukkuccam uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti.

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso vūpasamo, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti.

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattanti bahussutā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhussaccenapi hi ekam vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye Pāḷivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyam ciṅṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakathere upasaṅkamantassāpi, Upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāṭṭhānīyā dhammā** nāma punappunam vicikicchāya

kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave vicikicchāṭṭhānīyā dhammā, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti.

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti, tenāha “atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnapaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya pahānāyāti¹.

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññūtā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhussacenapi hi ekaṃ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsāṅkhāta-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi panīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcanīvaraṇapariggaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimitta asubhanimittādīsu ayonisomanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttāyeva² nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṇhi idha

1. Saṃ 3. 93 piṭṭhe.

2. Vuttanayena (Ka)

nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā
nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ
tādisamevāti.

Nīvaraṇapabbaṃ niṭṭhitāṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Evaṃ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni
pañcakkhandhavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **pañcasu
upādānakkhandhesūti** upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa
paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo,
vitthārato pana Khandhakathā Visuddhimagge vuttā.

Iti rūpanti idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthīti
sabhāvato rūpaṃ pajānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo,
vitthārena pana rūpādāni Visuddhimagge Khandhakathāyameva vuttāni. **Iti
rūpassa samudayo**ti evaṃ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa
samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamoti** evaṃ avijjānirodhādivasena
pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo. Vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha
saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge Udayabbayañāṇakathāya vutto.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcakkhandhapariggaṇhanena attano vā
dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa
dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha
“avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnaṃ pañcasu khandhesu vuttānaṃ
paññāsāya lakkhaṇānaṃ vasena nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.
Kevalaṅhi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ
katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ.
Sesāṃ tādisamevāti.

Khandhapabbaṃ niṭṭhitāṃ.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. Evaṃ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajitum **puna caparanti-ādimāha**. Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesūti** cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhākāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu, rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammoti imesu chasu bāhiresu. **Cakkhuñca pajānātīti** cakkhupasādaṃ yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātīti** bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojananti** yañca taṃ cakkhuñceva rūpe cāti ubhayaṃ paṭicca kāmarāgasāmyojanaṃ paṭigha, māna, diṭṭhi, vicikicchā, silabbataparāmāsa, bhavarāga, issā, macchariya, avijjāsāmyojananti dasavidhaṃ saṃyojanaṃ uppajjati, tañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Kathaṃ panetaṃ uppajjātīti. Cakkhudvāre tāva āpāthagataṃ iṭṭhārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmarāgasāmyojanaṃ uppajjati. Anīṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasāmyojanaṃ uppajjati. “Ṭhapetvā maṃ ko añño etaṃ ārammaṇaṃ vibhāvetum samattho atthi”ti maññato mānasāmyojanaṃ uppajjati. Etaṃ rūpārammaṇaṃ niccaṃ dhuvanti gaṇhato diṭṭhisāmyojanaṃ uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇaṃ satto nu kho, sattassa nu kho”ti vicikicchato vicikicchāsāmyojanaṃ uppajjati. “Sampattibhave vata no idaṃ sulabhaṃ jātan”ti bhavaṃ patthentassa bhavarāgasāmyojanaṃ uppajjati. “Āyatimpi evarūpaṃ silabbataṃ samādiyitvā sakkā laddhun”ti silabbataṃ samādiyantassa silabbataparāmāsasāmyojanaṃ uppajjati. “Aho vata taṃ rūpārammaṇaṃ aññe na labheyyun”ti usūyato issāsāmyojanaṃ uppajjati. Attanā laddhaṃ rūpārammaṇaṃ aññassa maccharāyato macchariyasāmyojanaṃ uppajjati. Sabbeheva sahaajāta-aññāvasena avijjāsāmyojanaṃ uppajjati.

Yathā ca anuppanassāti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppanassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa uppādo hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca uppanassāti** appahīnatṭhena pana samudācāravasena vā uppanassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa yena kāraṇena pahānaṃ hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca pahīnassāti** tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa

saṃyojanassa yena kāraṇena āyatim anuppādo hoti, tañca pajānāti. Kena kāraṇena panassa āyatim anuppādo hoti? Diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsa-issāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṃyojanassa sotāpattimaggena āyatim anuppādo hoti. Kāmarāgapaṭiḡhasaṃyojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjāsaṃyojanattayassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti. **Sotañca pajānāti sadde cāti-ādīsupi** eseva nayo. Apicettha **āyatanakathā** vitthārato Visuddhimagge Āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ ajjhattikāyatanapariggaṇhanena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapariggaṇhanena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā cakkhusamudayo”ti rūpāyatanassa rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā āyatanapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Āyatanapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. Evaṃ cha-ajjhattikabāhirāyatanavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajituṃ **puna caparanti-ādīmāha**. Tattha **bojjhaṅgesūti** bujjanakasattassa aṅgesu. **Santanti** paṭilābhavasena saṃvijjamānaṃ. **Satisambojjhaṅganti** satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅgaṃ. Ettha hi sambujjhati āradhavi-passakato paṭṭhāya yogāvacaroti **sambodhi**. Yāya vā so sati-ādīkāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgaṃ**. Tena vuttaṃ “satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅgan”ti. Sesasambojjhaṅgesupi imināva nayena vacanatto veditabbo.

Asantanti appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anupannassāti-**ādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva “atthi bhikkhave satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”¹ti evaṃ uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇoyeva. Tam tattha bahulaṃ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Apica cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭhassati puggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattuṣu ṭhānesu satisampajaññaṇa, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, Tissadattatthera-abhayattherasadise² upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana “atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā -pa- kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”¹ti evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatāti** khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyāti** ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā ussannadosaṅceva sedamalamakkhitaṅca. Tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā pana cīvaraṃ jīṇṇaṃ

1. Saṃ 3. 60 piṭṭhe.

2. Abhayattherādisadise (Syā)

kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsaṇaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedāpanena uddhaṃvirecana-
adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaṇaṇena ucchādanahāpanena ca
ajjhattikavatthu visadaṃ kātappaṃ.

Sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ
kātappaṃ. Etasmiṃhi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade uppannesu
cittacetāsikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ aparisuddhāni
dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana
ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṃ hoti
parisuddhāni dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso
viya. Tena vuttam “vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa
uppādāya saṃvattati”ti.

Indriyasamattaṭṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyaṇaṃ
samabhāvakaṇaṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni
mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ,
samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātum na
sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇaṇaṃ vā, yathā vā
manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikāreṇa hāpetappaṃ.
Vakkalitttheravatthu cettha nidassaṇaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ
hoti, atha saddhindriyaṃ adhimokkhaṇakiccaṃ kātum na sakkoti, na itarāni
itarakiccabhedam. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetappaṃ. Tatrāpi
Soṇattherassa vatthu dassetappaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve satī
itaresaṃ attano kicesu asamattatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃca samataṃ
pasāmsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno¹ hoti,
avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati,
bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Citthuppādamatteneva kusalam
hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya
vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhim pana mandavīriyaṃ samādhissa
kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhim
vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhī pana vīriyena
saṃyojito kosajje patitum na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ
uddhacce

1. Muddhappasanno (Syā, Ka)

patitum na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samam kātabbam. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appannaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appannaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tanāha “sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā, kim kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittaṃ paggahaniggaho hoti”ti. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma khandhādibhede anogālhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppanassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppanassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā samvattati”ti evaṃ uppādo hoti.

Apica ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya samvattanti apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā Satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā āradhāvīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhānubhavanakālepi, tiracchānayoṇiyaṃ jālakhipanakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa sakaṭavahanādikālepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṃ Buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañcika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetuṃ, ayameva te bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhuṃ, āradhvīriyeneva sakkā ayamānisamso vīriyassāti evaṃ ānisamsadassāvinopi uppajjati. Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakehi te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantunti evaṃ gamanavīthim paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ nissāya jīvissāmāti te paṇītāni cīvarādīni denti. Atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi “ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḥhībahulo sukhaṃ viharissatī”ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññātā, atha kho “ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato mucchissatī”ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍaṃ apacāyissati. Āradhvīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanam nāma hotīti piṇḍapātāpacāyanam paccavekkhantassāpi uppajjati Ayyamittattherassa viya.

Thero kira Kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā theram puttam katvā paṭijjagati. Sā ekadivasam araññam gacchantī dhītaram āha “amma asukasmim ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim sappi, asukasmim khīram, asukasmim phāṇitam, tava bhātikassa Ayyamittassa āgatakāle bhattam pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhim dehi, tvañca bhuñjeyyāsi. Aham pana hiyyo pakkapārivāsikabhattam kañjiyena bhuttāmhī”ti. Divā kim bhiñjissasi ammāti. Sākapaṇṇam pakkhipitvā kaṇṭaṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaram pārupitvā pattam nīharantova taṃ saddam sutvā attānam ovadi “mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattam bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilyāgum¹ bhuñjissati, tuyham atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva khetam na vatthum na bhattam na vattham paccāsīti, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṃ etissā tā sampattiyo dātum sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayam kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitun”ti pattam thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikam muñcitvā nivattitvā Kassakaleṇameva gantvā pattam heṭṭhāmañce cīvaram cīvaravamse ṭhapetvā “arahattam apāpuṇitvā na nikkhamissāmī”ti vīriyam adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattam appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanam vaḍḍhetvā purebhattameva arahattam patvā vikasamānamiva padumam mahākhīṇāsavo sitam karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā

Namo te purisājañña, namo te purisuttama.

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisāti—

Udānam udānetvā “bhante piṇḍāya pavitṭhānam tumhādisānam arahantānam bhikkham datvā mahallakittiyo dukkhā muccissanti”ti āha. Thero utṭhahitvā dvāram vivaritvā kālam olokento “pātoyevā”ti ñatvā pattacīvaramādāya gāmam pāvisi.

Dārikāpi bhattam sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissati”ti dvāram olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāram sampatte pattam gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapīṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukham hotū”ti anumodanam katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānā aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahoṣi, vipasannāni indriyāni, mukham bandhanā pavuttatālapakkam viya ativiya virocittha.

Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā “kim amma, bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbam taṃ pavattim ārocesi. Upāsikā

1. Sākapaṇṇambilyāgum (Syā)

“ajja mama puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattan”ti ñatvā “abhiramati te amma bhātā Buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī”ti āha.

Manantaṃ kho panetaṃ Satthudāyajjaṃ yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro “ayaṃ amhākaṃ aputto”ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āraddhavīriyova labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi te mātukucchimiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamaṇepi abhisambhodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohana-āyusaṅkhāravossanesupi parinibbānakālepi dasasahasilokadhātu akampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa Satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitunti evaṃ **Satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya Mahāsammatapaveṇiyā āgata-ukkākarājavaṃse jātosi, Suddhodanamahārājassa ca Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtana hutvā na yuttaṃ kusītena viharitunti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Sāriputtamahāmogallānā ceva asīti ca mahāsāvakaṃ vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhīṃsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasīti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadiṣe vissaṭṭhakāyikacetasi kavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapaṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hoṭīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati”ti evaṃ uppādo

hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti Buddhānussati, dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṁ akhaṇḍaṁ katvā rakkhitaṁ catupārisuddhisīlaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi dasasīlaṁ pañcasīlaṁ pañcavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītabhojanaṁ sabrahmacārīnaṁ datvā “evaṁ nāma adamhā”ti cāgaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṁ dinnadānaṁ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṁ pattā, tathārūpānaṁ guṇānaṁ attani atthitaṁ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi sattatīpi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve Buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjantassāpi, Buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannaṁ panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave kāyapassaddhi cittaṭpassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannaṁ vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannaṁ vā passaddhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti evaṁ uppādo hoti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhattapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Paṇītañhi siniddhaṁ sappāyabhojanaṁ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu ca utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāya-utuñca iriyāpathañca

sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisaajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamo¹ hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassa uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatāpaccavekkhaṇā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṃ vihetṭhayamāno vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyaṃ puggalaṃ parivajjantassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave samathanimittaṃ abyagganimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro, anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti evaṃ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittaṃ avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggaṇhanatā samaye cittassa niggaṇhanatā samaye sampahaṃsanatā samaye ajjhupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmīṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye āraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmīṃ samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmīṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena

1. Sukha-utu-iriyāpathakkhamo (Syā)

saṁvejeti. **Aṭṭha saṁvegavatthūni** nāma jāti jarā byādhi maraṇāni cattāri, apāyadukkhāṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhāṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhāṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati “samaye sampahaṃsanatā”ti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṃ samaye sammāpaṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati “samaye ajjhupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhattacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajānaṃ payirupāsanaṃ. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhi-uppādanatthaṃyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppānassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa “atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppānassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppānassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā sattaśākhākelāyanapuggalaparivajjanatā sattaśākhāramajjhattapuggalasevanatā tadadhimuttatātī. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti “tvaṃ attano kammaṇa āgantvā attanova kammaṇa gamissasi, esopi attanova kammaṇa āgantvā attanova kammaṇa gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ kammassakatāpaccavekkhaṇena, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasi”ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena cāti. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti “idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāratañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati, sace panassa

sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā”ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”ti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena cāti. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādisupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesaṃ kesacchedanasūcikkammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhin”ti bhantamigo viya ito cito ca oloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttaṃ asukaṃ pesethā”ti yāciyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti, ayaṃ sattakelāyano nāma.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayattī-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācito “mayampi idaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāma”ti vadati, ayaṃ **saṅkhāra**kelāyano nāma. Yo pana tesu dvīsipi vatthūsu majjhatto udāsino, ayaṃ **sattasaṅkhāra**majjhatto nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasaṅkhārakelāyanapuggalaṃ ārakā parivajjantassapi, **sattasaṅkhāra**majjhappuggalaṃ sevantassāpi, thānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa sambojjhaṅge pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha sambojjhaṅgānaṃ nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha bojjaṅgapariggahikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā bojjaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbam, sesaṃ tādīsamevāti.

Bojjaṅgapabbaṃ niṭṭhitam.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. Evaṃ sattabojjhaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusaccavasena vibhajitum **puna caparanti-ādimāha**. Tattha **idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmakadhamme “idaṃ dukkhan”ti yathāsabhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ “ayaṃ dukkhasamudayo”ti, ubhinnāṃ appavattinibbānaṃ “ayaṃ dukkhanirodho”ti, dukkhaparijānaṃ samudayapajhanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā”ti yathāsabhāvato pajānātīti attho. Avasesā ariyasaccakathā ṭhapetvā jāti-ādīnaṃ padabhājanakathaṃ Visuddhimagge vitthāritāyeva.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

388. Padabhājane pana **katamā ca bhikkhave jātī**ti bhikkhave yā jātipi dukkhāti evaṃ vuttā jāti, sā katamāti evaṃ sabbapucchāsu attho vedītabbo. **Yā tesāṃ tesāṃ sattānanti** idaṃ “imesāṃ nāmā”ti niyamābhāvato sabbasattānaṃ pariyādānavacanaṃ. **Tamhi tamhi sattanikāyeti** idampi sabbasattanikāyapariyādānavacanaṃ. Jananaṃ **jāti**, savikārānaṃ paṭhamābhiniḥbattakkhandhānametaṃ adhivacanaṃ. **Sañjātī**ti idaṃ tassā eva upasaggamaṇḍitavevacanaṃ. Sā eva anupaviṭṭhākārena okkamaṇaṭṭhena **okkanti**. Nibbattisaṅkhātena abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti**. Iti ayaṃ catubbidhāpi sammutikathā nāma. **Khandhānaṃ pātubhāvoti** ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva pātubhāvo, na puggalassa, tasmim̐ pana sati puggalo pātubhūtoti vohāramattaṃ hoti. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** āyatanāni pātubhavantāneva paṭiladdhāni nāma honti, so tesāṃ pātubhāvasaṅkhāto paṭilābhoti attho.

389. **Jarāti** sabhāvaniddeso. **Jīraṇatāti** ākārabhāvaniddeso. **Khaṇḍiccanti-ādi** vikāraniddeso. Daharakālasmiñhi dantā samasetā honti, teyeva paripaccante anukkamena vaṇṇavikāraṃ āpajjitvā tattha tattha patanti. Atha patitañca ṭhitañca upādāya khaṇḍitadantā

khaṇḍitā nāma. Khaṇḍitānaṃ bhāvo **khaṇḍiccanti** vuccati. Anukkamena paṇḍarabhūtāni¹ kesalomāni palitāni nāma. Palitāni sañjātāni assāti palito, palitassa bhāvo **pāliccaṃ**. Jarāvātappahārena sositamaṃsalohitatāya valiyo tacasmim assāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā**. Ettāvata dantakesalomatacesu vikāradassanavasena pākaṭibhūtā pākaṭajarā dassitā.

Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ sambhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīnaṃ² khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummiletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti. Yasmā pana jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhāni”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva ca gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni ālulitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṃ paripāko”tipi phalūpacāreneva vuttā.

390. Maraṇaniddese **yanti** maraṇaṃ sandhāya napuṃsakaniddeso, yaṃ maraṇaṃ cutīti vuccati, cavanatāti vuccatīti ayamettha yojanā. Tattha **cutīti** sabhāvaniddeso. **Cavanatāti** ākārabhāvaniddeso. Maraṇaṃ pattassa khandhā bhijjanti ceva antaradhāyanti ca adassanaṃ gacchanti, tasmā taṃ **bhedo antaradhānanti** vuccati. **Maccumaraṇanti** maccumaraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. **Kālakiriyāti** maraṇakālakiriyā. Ayaṃ sabbāpi sammutikathāva. **Khandhānaṃ bhedoti** ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva bhedo, na puggalassa, tasmim pana sati puggalo matoti vohāramattaṃ hoti.

Kaḷavarassa nikkhepoti attabhāvassa nikkhepo. Maraṇaṃ pattassa hi niratthaṃva kaliṅgaraṃ attabhāvo patati, tasmā taṃ kaḷavarassa nikkhapoti vuttaṃ. Jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇaṃ.

1. Pajajjarībhūtāni (Syā)

2. Dantādīsu (Ka)

Etadeva sammutimaraṇantipi vuccati. Jīvitindriyupacchedameva hi gaṭetvā lokiyā “Tisso mato, Phusso mato”ti vadanti.

391. **Byasanenāti** ñātibyasanādīsu yena kenaci byasanena. **Dukkhadhammenāti** vadhabandhādīnā dukkhakāraṇena. **Phuṭṭhassāti** ajjhotthaṭassa abhibhūtassa. **Sokoti** yo ñātibyasanādīsu vā vadhabandhanādīsu vā aññatarasmim sati tena abhibhūtassa uppajjati socanalakkhaṇo soko, **socitattanti** socitabhāvo. Yasmā panesa abbhantare sosento parisosento uppajjati, tasmā **antosoko antoparisokoti** vuccati.

392. “Mayham dhītā, mayham putto”ti evam ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti **ādevo**. Tam tam vaṇṇam parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parā dve tasseva bhāniddeṣā.

393. **Kāyikanti** kāyapasādavatthukam. Dukkhamanaṭṭhena **dukkham**. **Asātanti** amadhuram. **Kāyasamphassajam dukkhanti** kāyasamphassato jātam dukkham. **Asātam vedayitanti** amadhuram vedayitam.

394. **Cetasikanti** cittasampayuttam. Sesam dukkhe vuttanayameva.

395. **Āyāsoti** saṃsīdanavisīdanākārappatto cittakilamatho. Balavataram¹ āyāso **upāyāso**. Tato parā dve attattaniyābhāvādīpakā bhāniddeṣā.

398. **Jātidhammānantī** jātisabhāvānam. **Ichchā uppajjātīti** taṇhā uppajjati. **Aho vatāti** pattanā. **Na kho panetaṃ icchāyāti** evam jātiyā anāgamanam vinā maggabhāvanam na icchāya pattabam. **Idampīti** etampi upari sesāni upādāya pikāro. **Yampicchanti** yenapi dhammena alabbhaneyyavutthum icchanto na labhati, tam alabbhaneyyavutthumhi icchanam dukkham. Esa nayo sabbattha.

1. Balavabhāvena (Syā)

399. Khandhaniddese rūpañca taṃ upādānakkhandho cāti rūpupādānakkhandho. Evaṃ sabbattha.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. **Yāyaṃ taṇhāti** yā ayaṃ taṇhā. **Ponobbhavikāti** punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo, punobbhavo sīlaṃ assāti **ponobbhavikā**. Nandīrāgena saha gatāti **nandīrāgasahagatā**. Nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratatrābhinandinīti** yatra yatra attabhāvo, tatra tatra abhinandinī. Rūpādīsu vā ārammaṇesu tatra tatra abhinandinī, rūpābhinandinī sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabba, dhammābhinandinīti attho. **Seyyathidanti** nipāto, tassa sā katamā ceti attho. **Kāme taṇhā kāmataṇhā**, pañcakāmaguṇikarāgassetam nāmaṃ. **Bhave taṇhā bhavataṇhā**, bhavapatthanāvasena uppanassa sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetam adhivacanaṃ. **Vibhave taṇhā vibhavataṇhā**, ucchedadiṭṭhisahagatarāgassetam adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthum vitthārato dassetum **sā kho panesāti**-ādimāha. Tattha **uppajjatī** jāyati. **Nivisatīti** punappunam pavattivaseṇa patiṭṭhahati. **Yaṃ loke viyarūpaṃ satarūpanti** yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhu loketi**-ādīsu lokasmiñhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyam patiṭṭhitā attano cakkhum ādāsatalādīsu nimittaggahaṇānusāreṇa vipprasannaṃ pañcapasādam suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjaram viya maññanti, sotam rajatapanālikam viya, pāmaṅgasuttam viya ca maññanti, “tuṅganāsā”ti laddhavohāram ghānam vaṭṭitvā ṭhapitaharitalavaṭṭam viya maññanti, jivham rattakambalapaṭalam viya mudusiniddhamadhurasadam¹ maññanti, kāyam sālalaṭṭhim viya, suvaṇṇatorañam viya ca maññanti, manam aññesam manena asadisam ulāram maññanti. Rūpam suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇam viya, saddam mattakaravīkakokilamandadhamitamāṇivamaṇisānigghosam viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni “kassaññassa evarūpāni atthī”ti maññanti. Tesam evam maññamānānam tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva satarūpāni ca honti. Atha nesam tattha anuppannā ceva taṇhā

1. Mudusiniddhamadhurasanti ca (Ka)

uppajjati, uppannā ca taṇhā punappunam pavattivasena nivisati. Tasmā Bhagavā “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti-ādimāha. Tattha **uppajjamānāti** yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatīti attho. Esa nayo sabbattha.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. **Asesavirā ganirodhoti**-ādīni sabbāni nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati, tasmā taṃ “tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyaṭi paṭinissajjiyaṭi vimuccati na allīyaṭi, tasmā nibbānaṃ “cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni honti. Seyyathidaṃ, asesavirāgo asesanirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo taṇhakkhayo anuppādo appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisaṇḍhi anupapatti agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhanti.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesāti**-ādīmaḥa. Tattha yathā puriso khetto jātaṃ titta-alābuvallim disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā apaññattim gaccheyya. Tato tasmim khetto titta-alābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khetto titta-alābu viya cakkhādīsū taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattim gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khetto titta-alābu viya na paññāyaṭi.

Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyum tato aṭaviyaṃ corā matāti vā māritāti vā vucceyyum, evaṃ aṭaviyaṃ corā viya cakkhādīsū taṇhā. Sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā panetesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyaṭi, tenassā tattheva nirodhaṃ

dassento “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati”ti-ādimāha.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. **Ayamevā**ti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanam. **Ariyoti** taṃtaṃmaggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ca ariyo. **Dukkhe** ñāṇanti-ādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭam, pacchimāni vivaṭṭam. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkham, taṇhā samudayo”ti evaṃ saṅkhepena ca “katame pañcakkhandhā, rūpakkhandho”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacarō kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu nirodhasaccam iṭṭham kantaṃ manāpaṃ, maggasaccam iṭṭham kantaṃ manāpanti evaṃ savanena kammaṃ karoti. So evaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedheneva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkham pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodham sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkham pariññābhisamayena -pa-maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. Evamassa pubbhāge dvīsu saccesu uggaḥaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu pana savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti ayaṅca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā.

Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkham parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodham sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkham pariññātameva -pa- maggo bhāvitova hoti. Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākataṃ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu “aho dukkhan”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhūñjitukāmatādivasena uppattito pākataṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresam pana dvinnam dassanatthāya payogo bhavaggagahaṇattham

hatthappasāraṇaṃ viya Avīciḥusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya satadhā¹ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbhāgañāṇupattim sandhāya idaṃ **dukkhe ñāṇanti**-ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti.

Nekhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṃsāviraṃasaññānaṃ nānattā pubbhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padapachedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ **sammāsaṅkappo** nāma.

Musāvādāveramaṇi-ādayopi musāvādādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya padapachedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ **sammāvācā** nāma.

Pāṇātipātāveramaṇi-ādayopi pāṇātipātādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padapachedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ **sammākammanto** nāma.

Micchā-ājīvanti khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāya pavattitaṃ kāyavacīduccaritaṃ. **Pahāyāti** vajjetvā. **Sammā-ājīvenāti** Buddhapasatthena ājīvena. **Jīvitaṃ kappetīti** jīvitappavattim² pavatteti. Sammā-ājīvopi kuhanādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva sattu ṭhānesu uppannāya micchājīvadussīlyacetanāya padapachedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ **sammā-ājīvo** nāma.

Anuppannānanti ekasmiṃ vā bhve tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṃ. Parassa pana uppajjamāne disvā “aho vata me evarūpā pāpakā akusaladhammā na uppajjeyyun”ti evaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ

1. Sattadhā (Syā, Ka)

2. Jīvitavuttim (Syā)

akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya. **Chandaṃ janetīti** tesāṃ anuppādakapaṭipattisādhakaṃ vīriyachandaṃ janeti. **Vāyamatīti** vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** vīriyena cittaṃ paggaḥitaṃ karoti. **Padahatīti** kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatūti padahanaṃ pavatteti.

Uppannānanti samudācārasena attano uppannapubbānaṃ. Idāni tādise na uppādessāmīti tesāṃ pahānāya chandaṃ janeti, **anuppannānaṃ kusalānanti** appaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ. **Uppannānanti** tesāmyeva paṭiladdhānaṃ. **Ṭhitiyāti** punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṃ. **Asammosāyāti** avināsanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** uparibhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāya pāripūriyāti** bhāvanāya paripūraṇatthaṃ. Ayampi sammāvāyāmo anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādicittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu kiccasāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānaṃ ekameva kusalavīriyaṃ uppajjati. Ayaṃ **sammāvāyāmo** nāma.

Sammāsati pi kāyādi pariggāhakacittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana catūsu ṭhānesu kiccasāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sati uppajjati. Ayaṃ **sammāsati** nāma.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge samāpattivāsena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyajjhānādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassapi paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti. Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyamena hoti.

Pādakajjhānaniyamena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo paṭhamajjhāniko hoti. Maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti. Maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko. Maggaṅgāni panettha

satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato vuṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanam.

Āruppe catukkapañcakajjhānam uppajjati, tañca lokuttaram, no lokiyaṇṇi vuttam, ettha kathanti. Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhivā arūpasamāpattim bhāvetvā so āruppe uppanno, tam jhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyameṭi.

Keci pana therā “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyameṭi”ti vadanti. Keci “puggalajjhāsayo niyameṭi”ti vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminivipassanā niyameṭi”ti vadanti. Tesam vādavinicchayo Visuddhimagge vuṭṭhānagāminivipassanādhikāre vuttanayeneva veditabbo.

Ayam vuccati bhikkhave sammāsamādhīti ayam pubbhāge lokiyo aparabhāge lokuttaro sammāsamādhīti vuccati.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha catunnam saccānam yathāsambhavato uppattinivattivasena veditabbā. Ito param vuttanayameva. Kevalaṇhi idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanam katvā saccapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukham veditabban, sesam tādīsamevāti.

Catusaccapabban niṭṭhitam.

404. Ettāvata ānāpānapabban catu-iriyāpathapabban catusampajaññapabban dvattimsākāram catudhātuvavatthānam navasivathikā vedanānupassanā cittānupassanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjhaṅgapariggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni. Tesu ānāpānam dvattimsākāram navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahāsivatthero pana “navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā”ti āha. Tasmā tassa matena dveyeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni. Kim panetesu sabbesu

abhiniveso jāyatīti. Na jāyati. Iriyāpathasampajaññanīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. **Mahāsīvatthero** panāha “etesupi abhiniveso jāyati. Ayañhi ‘atthi nu kho me cattāro iriyāpathā udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññam udāhu natthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā udāhu natthī’¹ti evaṃ pariggaṇhāti. Tasmā sabbattha abhiniveso jāyatī”ti.

Yo hi koci bhikkhaveli yo hi koci bhikkhave bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. **Evaṃ bhāveyyāti** ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. **Paṭikāṅkanti** paṭikāṅkhitabbaṃ icchitabbaṃ avassambhāvīti attho. **Aññāti** arahattaṃ. **Sati vā upādiseseti** upādānasese vā¹ sati aparikkhīṇe. **Anāgāmitāti** anāgāmiabhāvo.

Evaṃ sattannaṃ vassānaṃ vasena sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassetvā puna tato appatarepi kāle dassento **tiṭṭhantu bhikkhaveli**-ādimāha. Sabbampi cetāṃ majjhimassa veneyyapuggalassa vasena vuttaṃ, tikkhapaññaṃ pana sandhāya “pātova anusīṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissati, sāyaṃ anusīṭṭho pāto visesaṃ adhigamissati”¹ti vuttaṃ. Iti Bhagavā “evamniyyānikaṃ bhikkhave mama sāsanaṃ”¹ti dassetvā ekavīsatiyāpi ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṃ desanaṃ niyyātentō “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo -pa- iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametāṃ paṭicca vuttan”¹ti āha. Sesāṃ uttānatthamevāti. Desanāpariyosāne pana tiṃsa bhikkhusahassāni arahatte patiṭṭhahimsūti.

Mahāsatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Upādisesese vā (Syā)

10. Pāyāsirājaññasutta

406. **Evaṃ me sutanti** Pāyāsirājaññasuttam.

Tatrāyamaṃpubbapadaṃṇanā—**āyasmāti** piyavacanametam.

Kumārakassapoti tassa nāmaṃ. Kumārakāle pabbajitattā pana Bhagavatā “Kassapaṃ pakkosatha, idaṃ phalaṃ vā khādanīyaṃ vā Kassapassa dethā”ti vutte “katarakassapassā”ti. “Kumārakassapassā”ti evaṃ gahitanāmattā tato paṭṭhāya vuḍḍhakālepi “Kumārakassapo”tveva vuccati. Apica rañño posāvanikaputtattāpi taṃ Kumārakassapoti sañjānimsu.

Ayaṃ panassa pubbayogato paṭṭhāya āvibhāvakaṭṭhā—thero kira Padumuttarassa Bhagavato kāle seṭṭhiputto ahoṣi. Athekadivaṣaṃ Bhagavantam citrakathim ekaṃ attano sāvakaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā Bhagavato sattāhaṃ dānaṃ datvā “ahampi Bhagavā anāgate ekassa Buddhassa ayaṃ thero viya citrakathī sāvako bhavāmī”ti patthanaṃ katvā puññāni karonto Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā viṣesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Tadā kira parinibbutassa Bhagavato sāsane osakkante pañca bhikkhū nisseṇim bandhitvā pabbataṃ āruya samaṇadhammaṃ akaṃsu. Saṃghatthero tatiyadivase arahattaṃ patto, anuthero catutthadivase anāgāmī ahoṣi, itare tayo viṣesaṃ nibbattetuṃ asakkontā devaloke nibbattā.

Tesaṃ ekaṃ Buddhantaraṃ devesu ca manussesu ca sampattim anubhavantānaṃ eko Takkasilāyaṃ rājakule nibbattitvā Pakkusāti nāma rājā hutvā Bhagavantaṃ uddissa pabbajitvā Rājagahaṃ uddissa āgacchanto kumbhakārasālāyaṃ Bhagavato dhammadesanaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ patto. Eko ekasmiṃ samuddapaṭṭane kulaghare nibbattitvā nāvaṃ āruya bhinnanāvo dārucīrāni nivāsetvā lābhasampattim patto “ahaṃ arahā”ti cittaṃ uppādetvā “na tvaṃ arahā, gaccha Satthāraṃ upasaṅkamtivā pañhaṃ pucchā”ti atthakāmāya devatāya codito tathā katvā arahattaphalaṃ patto.

Eko Rājagahe ekissā kiladārikāya kicchimihi uppanno. Sā ca paṭṭhamaṃ mātāpitaro yācitvā pabbajjaṃ alabhamānā kulagharaṃ gantvā gabbhaṃ

gaṇhi. Gabbhasaṅṅhitampi ajānantī sāmikaṃ ārādheta tena anuññātā bhikkhunīsu pabbajitā¹, tassā gabbhanimittam disvā bhikkhuniyo Devadattam pucchimsu. So “assamaṇī”ti āha. Dasabalam pucchimsu. Satthā Upālittheram sampaṭicchāpesi. Thero Sāvattihinagaravāsīni kulāni Visākhañca upāsikaṃ pakkosāpetvā sodhento “pure laddho gabbho, pabbajjā arogā”ti āha. Satthā “suvicchitam adhikaraṇam”ti therassa sādhu-kāramadāsi. Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasadisaṃ puttam vijāyi. Tam gahetvā rājā Pasenadi Kosalo posāpesi. “Kassapo”ti cassa nāmam katvā aparabhāge alaṅkaritvā Satthu santikaṃ netvā pabbājesi. Iti nam rañño posāvanikaputtattāpi “Kumārakassapo”ti sañjānimsūti. Tam ekadivasam andhavane samaṇadhammam karontam atthakāmā devatā pañhe uggahāpetvā “ime pañhe Bhagavantam pucchā”ti āha. Thero pañhe pucchitvā pañhavissajjanāvasāne arahattam pāpuṇi. Bhagavāpi tam citrakathikānam bhikkhūnam aggaṭṭhāne ṭhapesi.

Setabyāti tassa nagarassa nāmam. **Uttarena Setabyanti** Setabyato uttaradisāya. **Rājaññoti** Anabhisittakarājā. **Diṭṭhigatanti** diṭṭhiyeva. Yathā gūthagatam muttagatanti vutte na gūthādito aññam atthi, evam diṭṭhiyeva diṭṭhigatam. **Itipi natthīti** tam tam kāraṇam apadisitvā evampi natthīti vadati. **Purā -pa- saññāpetīti** yāva na saññāpeti.

Candimasūriya-upamāvaṇṇanā

411. **Ime bho Kassapa candimasūriyāti** so kira therena pucchito cintesi “ayam samaṇo paṭhamam candimasūriye upamam āhari, candimasūriyasadiso bhavissati paññāya, anabhibhavanīyo aññena, sace panāham ‘candimasūriyā imasmim loke’ti bhaṇissāmī², ‘kim nissitā ete, kittakapamāṇā, kittakam uccā’ti-ādīhi paliveṭhessati. Aham kho panetaṃ nibbeṭhetum na sakkhissāmī, ‘parasmim loke’ iccevassa kathessāmī”ti. Tasmā evamāha.

1. Pabbajitvā (Ka)

2. Bhaṇissam (Syā)

Bhagavā pana tato pubbe na cirasseva **Sudhābhojanīyajātakam** kathesi. Tattha “cande cando devaputto, sūriye sūriyo devaputto”ti āgataṃ. Bhagavatā ca kathitaṃ Jātakam vā suttantaṃ vā sakalajambudīpe patthaṃam¹ hoti, tena so “ettha nivāsino devaputtā natthi”ti na sakkā vattunti cintetvā **devā te na manussāti** āha.

412. **Atthi pana rājañña pariyāyoti** atthi pana kāraṇanti pucchati. **Ābādhikā**ti visabhāgavedanāsankhātena ābādhena samannāgatā. **Dukkhitā**ti dukkhappattā. **Bāḥgilānā**ti adhimattagilānā. **Saddhāyikā**ti ahaṃ tumhe saddahāmi, tumhe mayhaṃ saddhāyikā saddhāyitabbavacanāti attho. **Paccayikā**ti ahaṃ tumhe pattiyāmi, tumhe mayhaṃ paccayikā pattiyāyitabbāti attho.

Corādi-upamāvaṇṇanā

413. **Uddisitvā**ti tesam attānaṃ paṭisāmitabhaṇḍakaṃ dassetvā, sampaticchāpetvāti attho. **Vippalapantassāti** “putto me, dhītā me, dhanam me”ti vividham palapantassa. **Nirayapālesūti** niraye kammakāraṇikasattesu. Ye pana “kammameva kammakāraṇam karoti, natthi nirayapālā”ti vadanti, te “tamenam bhikkhave nirayapālā”ti Devadūtasuttaṃ paṭibāhanti. Manussaloke rājakulesu kāraṇikamanussā viya hi niraye nirayapālā honti.

415. **Veḷupesikāhīti** veḷuvilivehi². **Sunimmajjathāti** yathā suṭṭhu nimmajjitaṃ hoti, evaṃ nimmajjatha, apanethāti attho.

Asucīti amanāpo. **Asucisaṅkhātoti** asucikoṭṭhāsabhūto asucīti ñāto vā. **Duggandhoti** kuṇapagandho. **Jegucchoti** jigucchitabbayutto. **Paṭikūloti** dassaneneva paṭighāvaho. **Ubbādhātīti** divasassa dvikkhattum nhatvā tikkhattum vatthāni parivattetvā alaṅkatapaṭimaṇḍitānam cakkavattī-ādīnampi manussānam gandho yojanasate ṭhitānam devatānam kaṅṭhe āsattakuṇapaṃ viya bādhati.

1. Pākaṃam (Syā)

2. Veḷuvilippehi (Syā) Veḷuvilimpeti (Ka)

416. Puna pāṇātipātādipañcasīlāni samādāyavattentānaṃ vasena vadati. **Tāvatiṃsānanti** idañca dūre nibbattā tāva mā āgacchantu, ime kasmā na entīti vadati.

418. **Jaccandhūpamo maññe paṭibhāsīti** jaccandho viya upaṭṭhāsi. **Araññavanapatthānīti** araññakaṅgayuttatāya araññāni, mahāvanasaṅḍatāya vanapatthāni. **Pantānīti** dūrāni.

419. **Kalyāṇadhammeti** teneva sīlena sundaradhamme. **Dukkapaṭikūleti** dukkhaṃ apatthente. **Seyyo bhavissatīti** paraloke sugatisukhaṃ bhavissatīti adhippāyo.

420. **Upavijaññāti** upagatavijāyanakālā, paripakkagabbhā na cirasseva vijāyissatīti attho. **Opabhoggā bhavissatīti** pādapariṇāyikā bhavissati. **Anayabyasananti** mahādukkhaṃ. Ayoti sukhaṃ, na ayo anayo, dukkhaṃ. Tadetaṃ sabbaso sukhaṃ byasati vikkhipatīti byasanaṃ. Iti anayova byasanaṃ **anayabyasanaṃ**, mahādukkhanti attho. **Ayonisoti** anupāyena. **Apakkaṃ na paripācentīti** aparīṇataṃ akhīṇaṃ āyuraṃ antarāva na upacchindanti. **Paripākaṃ āgamentīti** āyuparipākakālaṃ āgamenti. Dhammasenāpatināpetam vuttaṃ—

Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ.
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathāti¹.

421. **Ubbhinditvāti** mattikālepaṃ bhinditvā.

422. **Rāmaṇeyyakanti** ramaṇīyabhāvaṃ. **Velāsikāti** khiḍḍāparādhikā². **Komārikāti** taruṇadārikā. **Tuyhaṃ jīvanti** supinadassanakāle nikkhamantaṃ vā pavisaṇtaṃ vā jīvaṃ api nu passanti. Idha cittaṅgamaṃ “jīvan”ti gahetvā āha. So hi tattha jīvasaṅgīti.

423. **Jiyāyāti** dhanujijāya, gīvaṃ veṭhetvāti attho. **Patthinnataroti** thaddhataro. Iminā kim dasseti? Tumhe jīvakāle sattassa

1. Khu 2. 345 piṭṭhe.

2. Keḷāyikāti bālavadārikā (Sī) celāvīkāti vilādadārikā (Syā)

pañcakkhandhāti vadanti, cavanakāle pana rūpakkhandhamattameva avasissati, tayo khandhā appavattā honti, viññāṇakkhandho gacchati. Avasiṭṭhena rūpakkhandhena lahutarena bhavitabbaṃ, garukatāro ca hoti. Tasmā natthi koci kuhiṃ gantāti imamatthaṃ dasseti.

424. **Nibbutanti** vūpasantatejaṃ.

425. **Anupahaccāti** avināsetvā. **Āmato hotīti** addhamato maritum āraddho hoti. **Odhunāthāti** orato karotha. **Sandhunāthāti** parato karotha. **Niddhunāthāti** aparāparaṃ karotha. **Tañcāyatanam na paṭisamvedetīti** tena cakkhunā taṃ rūpāyatanam na vibhāveti. Esa nayo sabbattha.

426. **Saṅkhadhamoti** saṅkhadhamako. **Upalāpetvāti** dhamitvā.

428. **Aggikoti** aggiparicārako. **Āpādeyyanti** nipphādeyyam, āyum vā pāpuṇāpeyyam. **Poseyyanti** bhojanādīhi bhareyyam. **Vaddheyanti** vaḍḍhiṃ gameyyam. **Araṇisahitanti** araṇīyugaḷam.

429. **Tirorājānopīti** tiroraṭṭhe aññasmimpi janapade rājāno jānanti. **Abyattoti** avisado acheko. **Kopenapīti** ye maṃ evaṃ vakkhanti, tesu uppajjanakena kopenapi etaṃ diṭṭhigataṃ harissāmi pariharissāmīti gahetvā vicarissāmi. **Makkhenāti** tayā vuttayuttakāraṇamakkhalakkhaṇena makkhenāpi. **Palāsenāti** tayā saddhiṃ yugaggāhalakkhaṇena palāsenāpi.

430. **Haritakapaṇṇanti** yaṃkiñci haritakam, antamaso allatiṇapaṇṇampi na hotīti attho. **Sannaddhakalāpanti** sannaddhadhanukalāpaṃ. **Āsittodakāni vaḷumānīti** paripuṇṇasalilā maggā ca kandarā ca. **Yoggānīti** balibadde.

Bahunikkhantaroti **bahunikkhanto**, ciranikkhantoti attho. **Yathābhatena bhaṇḍenāti** yaṃ vo tiṇakatthodakabhaṇḍakam āropitam, tena yathābhatena yathāropitena, yathāgahitenāti attho.

Appasārānīti appagghāni. **Paṇiyānīti** bhaṇḍāni.

Gūṭhabhārikādi-upamāvaṇṇanā

432. **Mama ca sūkarabhattanti** mama ca sūkarānaṃ idaṃ bhattaṃ. **Uggharantanti** upari gharantaṃ. **Paggarantanti** heṭṭhā parissavantaṃ. **Tumhe khvettha bhaṇeti** tumhe kho ettha bhaṇe. Ayameva vā pāṭho. **Tathā hi pana me sūkarabhattanti** tathā hi pana me ayaṃ gūtho sūkarānaṃ bhattaṃ.

434. **Āgatāgataṃ kalim gilati** āgatāgataṃ parājayaguḷaṃ gilati. **Pajjohissāmīti** pajjohanaṃ karissāmi, balikammaṃ karissāmīti attho. **Akkhehi dibbissāmāti** guḷehi kīlissāma. **Littaṃ paramena tejasāti** paramatejena visena littāṃ.

436. **Gāmapaṭṭanti**¹ vuṭṭhitagāmapadeso vuccati. “Gāmapadan”tipi pāṭho, ayamevattho. **Sāṇabhāranti** sāṇavākabhāraṃ. **Susannaddhoti** subaddho. **Tvaṃ pajānāhīti** tvaṃ jāna, sace gaṇhitukāmosi, gaṇhāhīti vuttaṃ hoti.

Khomanti khomavākaṃ. **Ayanti** kālaloḥaṃ. **Lohanti** tambaloḥaṃ. **Sajjhanti**² rajataṃ. **Suvaṇṇanti** suvaṇṇamāsakaṃ. **Abhinandimsūti** tussimsu.

437. **Attamanoti** sakamano tuṭṭhacitto. **Abhiraddhoti** abhippasanno. **Pañhāpaṭibhānānīti** pañhupaṭṭhānāni. **Paccanīkaṃ kattabbanti** paccanīkaṃ paṭiviruddhaṃ viya kattabbaṃ amaññissaṃ, paṭilomagāhaṃ gahetvā aṭṭhāsinti attho.

438. **Samghātaṃ āpajjantīti** samghātaṃ vināsaṃ maraṇaṃ āpajjanti. **Na mahapphaloti** vipākaphalena na mahapphalo hoti. **Na mahānisamsoti** guṇānisamsena mahānisamsa na hoti. **Na mahājutikoti** ānubhāvajutiyā mahājutiko na hoti. **Na mahāvippāroti** vipākavippāratāya mahāvippāro na hoti. **Bijanaṅgalanti** bijaṅca naṅgalaṅca. **Dukkhetṭeti** duṭṭhukhetṭe nissārakhetṭe. **Dubbhūmeti** visamabhūmibhāge. **Paṭiṭṭhāpeyyāti** ṭhāpeyya. **Khaṇḍānīti** chinnabhinnāni. **Pūtīnīti** nissārāni.

1. Gāmapajjanti (Syā)

2. Sajjhunti (Syā)

vātātapahatānīti vātena ca ātapena ca hatāni pariyādinnatejāni. **Asāradānī**ti taṇḍulasāradānarahitāni¹ palālāni². **Asukhasayitānī**ti yāni sukkhāpetvā koṭṭhe ākiritvā ṭhapitāni, tāni sukkhasayitāni nāma. Etāni pana na tādīsāni. **Anuppaveccheyyāti** anupaveseyya, na sammā vasseyya, anvaddhamāsāṃ anudasāhaṃ anupañcāhaṃ na vasseyyāti attho. **Api nu tānī**ti api nu evaṃ khettabījavuṭṭhidose sati tāni bījāni aṅkuramūlapattādīhi uddhaṃ vuddhiṃ heṭṭhā virūḷiṃ samantato ca vepullaṃ āpajjeyyunti. **Evarūpo kho rājañña yaññoti** evarūpaṃ rājañña dānaṃ parūpaghātena uppāditapaccayatopi dāyakatopi pariggāhakatopi avisuddhattā na mahapphalaṃ hoti.

Evarūpo kho rājañña yaññoti evarūpaṃ rājañña dānaṃ aparūpaghātena uppānapaccayatopi aparūpaghātītāya sīlavantadāyakatopi sammādiṭṭhi-ādiguṇasampannapaṭiggāhakatopi mahapphalaṃ hoti. Sace pana guṇātirekaṃ nirodhā vuṭṭhitaṃ paṭiggāhakaṃ labhati, cetanā ca vipulā hoti, diṭṭheva dhamme vipākaṃ detīti.

439. Imāṃ pana therassa dhammakathaṃ sutvā Pāyāsirājañño therāṃ nimantetvā sattāhaṃ therassa mahādānaṃ datvā tato paṭṭhāya mahājanassa dānaṃ paṭṭhapesi. Taṃ sandhāya **atha kho Pāyāsi rājaññoti**-ādi vuttaṃ. Tattha **kaṇṇajakanti** sakuṇḍakaṃ uttaṇḍulabhataṃ. **Bilaṅgadutiyaṃ** kaṇṇikadutiyaṃ. **Dhorakāni**³ ca **vatthānī**ti thūlāni⁴ ca vatthāni. **Guḷavālakānī**ti guḷadasāni, puñjapuñjivasena ṭhitamahantadasānīti attho. **Evaṃ anuddisatī**ti evaṃ upadisati. **Pādāpī**ti pādenapi⁵.

440. **Asakkaccanti** saddhāviraḥitaṃ assaddhadānaṃ. **Asahatthāti** na sahatthena. **Acittikatanti** cittikāraviraḥitaṃ, na cittikāraṃpi paccupaṭṭhāpetvā na pañītacittaṃ katvā adāsi. **Apaviddhanti** chaḍḍitaṃ vippatitaṃ. **Suññaṃ Serīsakanti** Serīsakaṃ nāma ekaṃ tucchaṃ rajatavimānaṃ upagato. Tassa kira dvāre mahāsirīsaruḅkko, tena taṃ “Serīsakan”ti vuccati.

1. Asāradānīti taṇḍulasāradānarahitāni (Syā)

3. Therakāni (Sī), corakāni (Syā)

5. Pādāsīti pādesi (Ka)

2. Palāsāni (Syā, Ka)

4. Thūlasuttāni (Syā)

441. **Āyasmā Gavāmpatī**ti thero kira pubbe manussakāle gopāladārakānaṃ jeṭṭhako hutvā mahato sirīsassa mūlaṃ sodhetvā vālikaṃ okiritvā ekaṃ piṇḍapātīkattheraṃ rukkhamūle nisīdāpetvā attanā laddhaṃ āhāraṃ datvā tato cuto tassānubhāvena tasmim̐ rajatavimāne nibbatti. Sirīsarukkho vimānadvāre aṭṭhāsi. So paññāsāya vassehi phalati, tato paññāsa vassāni gatānīti devaputto saṃvegaṃ āpajjati. So aparena samayena amhākaṃ Bhagavato kāle manussesu nibbattitvā Satthu dhammakathaṃ sutvā arahattaṃ patto. Pubbāciṇṇavasena pana divāvihāratthāya tadeva vimānaṃ abhiṇhaṃ gacchati, taṃ kirassa¹ utusukhaṃ hoti. Taṃ sandhāya “tena kho pana samayena āyasmā Gavāmpatī”ti-ādi vuttaṃ.

So sakkaccaṃ dānaṃ datvāti so parassa santakampi dānaṃ sakkaccaṃ datvā. **Evamārocesī**ti “sakkaccaṃ dānaṃ dethā”ti-ādinaṃ nayena ārocesi. Tañca pana therassa ārocanāṃ sutvā mahājano sakkaccaṃ dānaṃ datvā devaloke nibbatto. Pāyāsissa pana rājaññassa paricārakā sakkaccaṃ dānaṃ datvāpi nikantivasena gantvā tasseva santike nibbattā. Taṃ kira disācārikavimānaṃ vaṭṭani-aṭṭaviyaṃ ahosi. Pāyāsīdevaputto ca ekadivasaṃ vāñjikānaṃ dassetvā attano katakammaṃ kathesīti.

Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvaggassatthavaṇṇanā.

Mahāvaggaṭṭhakathā niṭṭhitā.

1. Tattha kirassa (Ṭikā)

Mahāvaggatṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaniṭṭhā	70	Ajjhokiranti	166
Akāco	261	Ajjhosānaṃ	90
Akilantakāyā	28	Aññatra upalāpanāya	111
Akkhehi dibbissāma	401	Aññatramithubhedāya	111
Akhaṇḍāni	126	Aññā	395
Akhīlaṃ	285	Aññāpekkhova	180
Aggaṃ	10, 31	Atakkāvacarō	55
Aggiko	400	Atappā	70
Agghaṃ	258	Atimāno	259
Aghā	26	Atulaṃ	147
Aghāvino	179	Attadīpā	138
Aṅkuso	294	Attamaṇā	177, 401
Aṅkeneva aṅkaṃ	43	Attasaraṇā	138
Aṅgīrasī	294	Attasambhavaṃ	147
Aṅgulīṃ phoṭesuṃ	135	Atthagambhīratā	83
Acittīkataṃ	402	Atthasaṅghitaṃ	310
Accantaṇiṭṭhā	330	Atthāyaṃ	239
Accanta brahmacārī	330	Atthe panāyati	45
Accādhāya	166	Atha ca pana	310
Acchādehi	160	Adaṇḍā	310
Acchodakā	159	Adaṇḍena	36
Ajjhagaṃsu te	302	Adassanaṃ Ānanda	174
Ajjhattarato	147	Addhaniyaṃ	154
Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ	251	Advayena	176
Ajjhiṭṭhapañhā	333	Adhikaraṇaṃ	90
Ajjhesanaṃ	58	Adhigato	55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Adhiṭṭhāya	137	Anūpaghāto	70
Adhivacanapatho	94	Anūpavādo	70
Adhunābhisitto rajjena	233	Anekavihitam	236
Anacchariyam	56, 232	Anejo	187
Anaññā	34	Antarā	119
Anattasaññā	121	Antarena yamakasālānam	161
Anantaram abāhiram	138	Andhakārā	26
Ananubodhā	85, 132	Apaññattam	108
Ananussutesu	52	Apanujja	246
Anapaloketvā	137	Aparāmaṭṭhāni	126
Anabhisambhavanīyo	233	Aparitassam	98
Anayabyasanam	106	Apariyositasankappo	332
Anāgāmitā	395	Aparihāniye	114
Anāmantetvā	137	Apaviddham	402
Anavattidhammā	133	Apasāresi	170
Anāsavam	285	Apāyo	86
Aniccasaññā	121	Apissu	56
Aniccā	96	Appaṭivibhattabhogī	122
Anissito	356	Appaṭivedhā	85, 132
Anukampā	48	Appamāṇābhā	101
Anuṭṭhitā	144	Appamattā	175
Anudhammacārī	146, 169	Appamādena	185
Anupabbajimsu	48	Apparajakkhajātikā	58
Anuppaveccheyya	402	Appasārāni	400
Anupādāvimutto	102	Appesakkhā	263
Anupubbaso	278	Appossukkatāya	57
Anupubbim katham	62	Appossukko	146
Anuyuñjatha	174	Apphuṭo	170
Anulomam	104	Abbhāññimsu	180
Anussarissati	19	Abbhantarāni	110

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abbhuggacchi	256	Araṇīśahitaṃ	400
Abyatto	400	Ariyakantehi	134
Abyāpajjā	310	Ariyadhammaṃ	236
Abyāvaṭā	174	Ariyasaccānaṃ	132
Abhikkantavaṇṇo	240	Ariyā	127
Abhikkantā	129, 240	Ariyo	391
Abhikkamatha	179	Alamatthadasataro	253
Abhiṇhaṃ sannipātā	107	Alābhā	162
Abhinanditvā	112	Alaṃ	153
Abhinandiṃsu	401	Avañjhā	264
Abhinipphanno	246	Avaloketha	135
Abhippakiranti	166	Avassaḷi	147
Abhibhāyatanāni	151	Avinipātadhammo	134
Abhiyātukāmo	106	Avipakkantā	232
Abhirūpā	218	Avisārī	234
Abhiraddho	401	Avihaññamāno	136
Abhivadanti	297	Avihā	70
Abhivadito	297	Avihiṃsā	48
Abhisamparāyaṃ	230	Avītarāgā	187
Abhisambuddho	9	Averā	310
Abhisambhosi	254	Aveccappasādena	134, 239
Amatassa	239	Asakkaccaṃ	402
Amatassa dvārā	62	Asatthena	36
Amoghā	264	Asnātha pivatha khādatha	179
Ambakāya	135	Asaniyā phalantiyā	160
Ambapālivane	135	Asammosāya	393
Ambasaṇḍā	290	Asallīnena	187
Ayaṃ	401	Asahatthā	402
Araññagato	353	Asaṃvutā	26
Araññavanapatthāni	399	Asārādāni	402

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Asitātigam	285	Ārakkho	90
Asuci	398	Āraddhavīriyā	120
Asuñño loko	181	Ārambhavho	262
Asesavirāganirodho	390	Ārādhanā	332
Assavanatā	58	Ālapantena	174
Assādam	102	Ālayarāmā	55
Ahatena vatthena	175	Āloko	52
Ahe	296	Āvaṭṭanti	172
[Ā]		Āvasathāgāram	128
Ākārehi	91	Āsabhiṃ	31
Ākiṇṇo	49	Āsītiko	138
Āgatamhase	302	Āḷāro	160
Ācariyamuṭṭhi	138	Āḷimpeṣāma	194
Ātāpī	349	[I]	
Ātumāyam	160	Iṅgha	159
Ādiccabandhunam	332	Iccheyyātha no	3
Ādīnavam	64, 102	Itipi	3, 53
Ānando	12, 74	Iti rūpaṃ	53, 373
Ādhipateyyasaṃvattanikaṃ	163	Iti sīlam	127
Āpādeyyam	106, 400	Itthattam	94
Āpāyikā	259	Itthittam	298
Ābādhikaṃ	47, 398	Idappaccayatā	55
Ābādho	136	Idameva saccam	
Ābhassarā	101	moghamaññaṃ	329
Āmato	400	Iddham	146
Āyasmā	74	Iddhipādam	234
Āyasāya	175	Iddhipahutāya	234
Āyāma	127	Iddhimanto	279
Āyāso	388	Iddhivikubbanatāya	234
		Iddhividham	236

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]		[U]	
Iddhivisavitāya	234	Upavutthassa	261
Indriyasamvarāya	327	Upasantapadisso	231
Issāmacchariyasamyojanā	310	Upasampadā	69
[U]		Upasamharatha	135
Ukkaṇṭhanā paritassanā	257	Upādānakkhandhesu	52
Ugghaṭitaññū	60	Upāyāso	388
Ucchecchāmi	106	Uppalagandho	219
Uṇṇā	42	Uppaliniyaṃ	59
Uṇhīsasīso	43	Uppādavayadhammino	187
Uttarena setabyaṃ	397	Ubbādhati	398
Udakadhārā	196	Ubbhinditvā	399
Udakassa dhārā	30	Ubhatobhāgavimutto	104
Udakasālato	196	Ubhatomukhā	359
Udayabbayānupassī	52	Umāpupphaṃ	153
Udānaṃ udānesi	147	Umāpupphanibhāsino	283
Udena	30	Urundā samapādi	297
Uddesā	91	Usūyā	259
Uddhumātakam	361	Ussukkam	290
Upakappessāmi	95	Uḷāro	25, 232
Upaṭṭhānaṃ	299	Uḷumpam	132
Upaṭṭhitassati	120	[Ū]	
Upanaccantiyā	297	Ūhacca maneja	274
Upanāmitaṃ	161	[E]	
Upapattīsu	230	Ekantachandā	329
Upapanno	286	Ekantanibbidāya	264, 331
Uparipāsādavaragatassa	209	Ekantavādā	329
Upalāpetvā	400	Ekantasīlā	329
Upavattanaṃ mallānaṃ		Ekamantaṃ	74
sālvanaṃ	163	Ekāyano	335
Upavijaññā	399		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekāhamataṃ	361	Okkami	20
Ekodi	295	Okkamitvā vokkalmissatha	92
Ekodibhūto	258	Okkassa pasayha	110
Ejā	330	Oghatiṇṇaṃ	285
Eṇijaṅghā	38	Ottappaṃ	239
Etaparamā	274	Ottappī	119
Etaṃ Buddhāna sāsanaṃ	70	Odātā	42
Ettāvatā kāmavitakkā	225	Odhunātha	400
Erāvaṇo	281	Opabhoggā	399
Evampi	356	Orako	48
Evarūpā upekkhā	323	Oramattamena	119
Evarūpaṃ domanassaṃ	318	Orambhāgiyānaṃ	133
Evarūpaṃ somanassaṃ	317	Orasaṃ	132
Evaṃ addhuvā	228	Ovārento	170
Evaṃ aniccā	228	Ossaṭṭho	153
Evaṃdhammā	19	Oḷārikā	237
Evaṃ bhaddaṃ tavāti	222, 291	[Ka]	
Evaṃ bhāveyya	395	Kaṅkhā	185
Evaṃmahānubhāve	106	Kaṅkhādhammo	179
Evaṃmahiddhikā	26, 106	Kaṅhasukkasappaṭibhāgaṃ	237
Evaṃvimuttā	19	Kathaṃ jānemu taṃ mayaṃ	257
Evaṃvihārī	19	Kadariyatā	259
Evaṃ santāṃ	95	Kadā saṃyūḷhā	296
Esanataṅhā	89	Kapisīsaṃ	175
Esikā	208	Kappaṃ	144
Esitataṅhā	89	Kammavipākajaṃ	45
[O]		Kammārāmā	118
Okāro	64	Kammāsadhammaṃ	73
Okkanti	386	Karavikabhāṇī	42
		Karerikuṭikāyaṃ	1

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Kha]	
Karerimaṇḍalamāḷe	1	Khaṇḍāni	401
Karuṇedhimutto	258	Khaṇḍiccam	387
Kalaho	90	Khattiyamahāsālā	178
Kalyāṇadhamme	399	Khattiyā	177
Kallaṃ nu tena	102	Khantī paramaṃ tapo	69
Kaḷavarassa nikkhepo	387	Khantībalasamāhitā	262
Kāmacchandaṃ virājetvā	70	Kharo	136
Kāmataṇhā	90, 389	Khiddāpadosikā	284
Kāmābhībhū	301	Khīṇāpāyaduggativinipāto	134
Kāmesu ādīnavam	301	Khuddakanagarake	178
Kālakañcā mahābhismā	282	Kheme migadāye	62
Kālaṅkataṃ	47	Khomaṃ	401
Kālakiriyā	387	[Ga]	
Kicchaṃ	50, 56	Gaṇḍo	330
Kimkārapaṭissāvīnī	219	Gatayobbanam	46
Kim kusalā nu esī	181	Gatāse	274
Kim saṃyojanā	310	Gandhabbā	88, 281
Kim sunāma	293	Gamaṇīyo samparāyo	262
Kutomukhā	299	Gambhīrāvabhāso	76
Kurūsu	72	Gambhīro	55
Kulakumāriyo	110	Garuṃ karonti	109
Kulaparivattaso	179	Gahapatimahāsālā	178
Kulāgaṇṭhikajātā	86	Gahe	261
Kulitthiyo	110	Gāmapaṭṭam	401
Kullaṃ	132	Gijjhakūṭe	106
Kusalassādhigamāya	238	Giṇṇakāvasathe	133
Kevalakappaṃ	240	Gimhike	46
Kehici kiccakaraṇīyehi	297	Gilānāvutṭhito	137
Komārikā	399	Guḷavālakāni	402
Kosohitavatthaguyho	38	Gopānasivaṅkaṃ	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cakkaratanam	35, 209	Jane sutā	287
Cakkāni	37	Jāti	386
Cakkhupathasmim	233	Jātidhammānam	388
Cakkhumatā	201, 274	Jātinirodhā	88
Cakkhumā	155	Jighacchato	294
Cakkhum udapādi	52	Jiyāya	399
Cattāro satipaṭṭhānā	154	Jīvitasāṅkhāram	137
Candanagandho	219	Jīvitam kappeti	392
Cāturanto	35	Jutimanto	279
Citakam	194	Jeguccho	398
Citantaramso	40		
Cirapaṭikāham	297	[Jha]	
Cirapabbajitā	116	Jhānaratā	293
Cuṇṇakajātāni	362	Jhāyī	293
Cetasikam	388		
Cetiya-carikam	173	[Ña]	
Cetodukkhasamappitā	179	Ñānam	52
		Ñāyassa adhighamāya	342
		Ñāyassa dhammassa	181
		Ñāyena viharissāmi	331
[Cha]		[Ta]	
Chandarāgo	90	Taṇhāsāṅkhayavimuttā	330
Chandam janehi	226	Tatthabhāvim	95
Chando	90	Tatratatrābhinandinī	389
Chinnapapañce	18	Tathattāya	95
Chinnapātam papatanti	172	Tadakallam	98
Chinnavaṭume	18	Tadagge aham bhante	231
Chetvā khilam	274	Tadabhiññā	99
		Tantākulakajātā	85
[Ja]			
Jaccandhūpamo	399		
Janapadatthāvariyaṭṭatto	35		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tamatagge	138	Dakkho	355
Tamokhandhena āvuṭā	57	Daṇḍaparāyanam	46
Tayidaṁ brahmacariyaṁ	239	Daṇḍādānaṁ	90
Taṁ kutettha labbhā	154	Damassa	223
Taṁ kimaññati bhavaṁ	239	Dvārā	239
Tāvatakaṁ āhariyataṁ	262	Dvīhamataṁ	361
Titikkhā	69	Dve gatiyo	34
Tiṇṇavicikiccho	250	Dassanīyā	173, 218
Tiṇṇā mettha kaṅkhā	311	Daharasseva sato	92
Tidivūpapanno	300	Dānakatham	62
Tiporisaṅgā	208	Dānassa	223
Tirokucchigataṁ	28	Diṭṭhigataṁ	397
Tirorājānopi	400	Diṭṭhisāmaññagatā	127
Tihamataṁ	361	Diṭṭheva dhamme	300
Tuṇhībhāvena	222	Dinnapubbaṁ	110
Tuttaṁ	294	Dibbāni	167
Tulaṁ	147	Diviyā kāyā	331
Tuvaṁ tuvaṁ	90	Dīgharattaṁ visuddho	302
Tūlasannibhā	42	Dukkhadomanassānaṁ	
Terovassikāni	362	atthaṅgamāya	339
Tesaṁ tesaṁ	88	Dukkhapaṭikūle	399
Tomaraṁ	294	Dukkhasamudayasambhavo	93
		Dukkhassantakaro	155
		Dukkhitam	47
		Dukkhette	401
		Duggati	134
		Duggandho	398
		Duddaso	55
		Duddikkho	223
		Duddiṭṭharūpaṁ	299
[Tha]			
Thāmasā parāmāsā	329		
Therā	116		
[Da]			
Dakkhiṇato nagarassa	188		
Dakkhitāye aparājitasamghaṁ	273		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dubbhūme	401	Dhiratthu	47
Dummanā	179	Dhuttā	209
Duraccayāni	401	Dhorakāni	402
Duranubodho	55	[Na]	
Durupasaṅkamā	293	Na dakkhanti	56
Dulladdham	162	Nandīrāgasahagatā	389
Dussīlo	128	Nappaṭikkositabbaṃ	155
Dūtaṃ pāhesi	199	Na pakkhāyanti	137
Devadundubhiyo ca phaliṃsu	147	Na matthi	261
Devasuto	281	Nava vā dasa vā	29
Devānubhāvaṃ	25, 232	Navam sandhāgāraṃ	257
Devāsurasāṅgāmo	331	Na sampāyanti	332
Desanāgambhīratā	83	Nhāpesuṃ	221
Desito paññatto	182	Nāgāpalokitaṃ	154
[Dha]		Nātikā	133
Dhanupākāraṃ	197	Nānattakāyā	100
Dhammagambhīratā	83	Nānattavaṇṇino	279
Dhammatā	24	Nānattasaññino	100
Dhammadharā	146	Nānāvihitassa	359
Dhammarājā	34	Nāham porohiccerame	260
Dhammavinītā	239	Nikati	259
Dhammassa ca sudhammataṃ	244	Niccharantīsu	160
Dhammaṃ	177	Niddārāmā	118
Dhammādāsaṃ	134	Niddhunātha	400
Dhammānudhammapaṭipannā	169	Ninnādi	234
Dhammikā	34, 122	Nipako sato	295
Dhammikā rakkhāvaraṇagutti	110	Nipuṇo	55
Dhammo	55	Nimittāni	91
Dhāraṇīyaṃ	160	Nippurisehi	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nibbānassa sacchikiriya	342	Paccayo	88
Nibbānaṃ	56	Paccassosum	291
Nibbāpesum	196	Paccāvamissati	154
Nibbutaṃ	400	Paccudāvattati	51
Nimaṃsalohitamakkhitaṃ	362	Pacchānipātini	219
Niyato	134	Pacchābhattaṃ	1
Niyāmo	24	Pajjohissāmi	401
Niyyānikā	127	Pañca pubbanimittāni	20
Nirayapālesu	398	Pañcasikho	233
Nirāmagandho	258	Paññattipatho	94
Niruttipatho	94	Paññavanto	120
Nivāsetvā	131	Paññāpanāya	94
Nivutabrahmalokā	259	Paññāvacaraṃ	94
Nisīdanaṃ	144	Paññāvimutto	102
Nissaraṇaṃ	102	Pañhāpaṭibhānāni	401
Nīlavaṇṇāni	135, 152	Paṭikūlo	398
Nīlāni	152	Paṭighasamphasso	91
Nemisaddena	298	Paṭicodesi	299
Neyyo	60	Paṭiccasamuppannā	96
Neva abhinanditabbaṃ	155	Paṭipaṇāmetvā	137
No aticari	219	Paṭibhaṃsu	56
[Pa]		Paṭiyādentā	188
Pakatiyā sīlavatī	27	Paṭilomaṃ	104
Pakkhino	88	Paṭivedho	119
Paggharantaṃ	401	Paṭisammodati	297
Paccattaññeva	98, 117	Paṭisallānā vuṭṭhito	19
Paccattaṃ	300	Paṭisallīnassa	50
Paccanīkaṃ	401	Paṭisotagāmim	56
Paccabyāhāsi	254	Paṭissutvā	222
Paccayikā	398	Paṭhamābhinihattā	100

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paḥamābhisambuddho	153	Paridahāmi	227
Paṇḍitavedanīyo	55	Paridevo	388
Paṇḍito	177	Parinibbuto	155
Paṇiyāni	400	Paripākaṃ āgamenti	399
Paṇīto	55	Pariyatti	119
Pattacīvaramādāya	131	Pariyādinnavaṭṭe	18
Patthinnataro	399	Pariyāyena	87
Padaparamo	60	Pariyesanā	89
Padabyañjanāni	155	Pariyositasañkappo	251
Padesavatti	181	Parivaṭṭesi	135
Pantañca sayanāsanam	70	Parihariyati	44
Papañcasaññāsaṅkhānidāno	313	Parosahassam	36
Pamādādhikaraṇam	128	Paligham	274
Pamuñcantu saddham	62	Palipannam	47
Pamudā	236	Pallaṅkena	233
Payirudāhāsi	244	Pavanam	273
Parakāminī	296	Pavuṭṭhajātim	285
Paramāya pūjāya	170	Pasādasaddhā	119
Parāmasitvā	333	Pasādeyyāsi	293
Parikkhatā	238	Pahitattā	175
Pariggaho	90	Pāṭaliyāmūle	9
Paricārake	230	Pāṭikaṅkham	107, 395
Paricārikā	298	Pātimokkhe	70
Paricāresuṃ	209	Pāde pādam	166
Paricitā	144	Pāpamittā	119
Parito gāmesu manussā	292	Pāpasampavaṅkā	119
Parito parito janapadesu	230	Pāpicchā	119
Parittattānudiṭṭhi	95	Pāpimayogāni	301
Parittam lahukam	6	Pāmojjam	236
Parittā	148	Pāyenti	43

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pāricariyaṃ	299	Bahunikkhanto	400
Pāliccaṃ	387	Bahulikātā	144
Piṇḍapātaṭikkantānaṃ	1	Bahussutā	119
Piyavādinī	219	Bārāṇaseyyakaṃ	153
Puññabhāgā	239	Bāhirāṇi	110
Putābhedaṇaṃ	131	Bāhirena bāhiraṃ	188
Puṇḍarīko	9	Bāhujaññaṃ	146
Puthukāyā	310	Bālḥagilānā	47, 398
Puthubhūtaṃ	146	Bālḥā	136
Puthū	277	Bindu	234
Puna paccāvamissati	154	Bilaṅgadutiyaṃ	402
Pubbabhāgapaṭipadā	169	Bījanaṅgalaṃ	401
Pabbuṭṭhāyini	219	Buddhūpasañhitā	293
Pubbenivāsaṭṭisaṃyuttā	2	Beluvapaṇḍum	292
Purohito	253	Bojjhaṅgesu	375
Pūjenti	109	Bodhāya	52
Pūtini	362	Bodhirukkhamūle	62
Petaṃ	47	Bodhisatto	20
Pemaniyassaro	44	Bodhiṃ	153
Pesalā	117	Byagā	96
Ponobbhavikā	116, 389	Byasanena	388
Porāṇaṃ vajjidhammaṃ	109	Brahmakāyikā	100
Poseyyaṃ	400	Brahmacariyaṃ	146
[Pha]		Brahmaloke	257
Phītaṃ	149	Brahmassaro	42
Phuṭṭhassa	388	Brahmāva brahmānaṃ	263
[Ba]		Brahmaṇamahāsālā	178
Balappatto	186	[Bha]	
Bahiddhā	355	Bhagini	296
Bahujanahitāya	244	Bhaṇḍum	48

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhattābhīhāro	225	Macchariyam	90
Bhaddakappe	4	Maccumaraṇam	387
Bhaddayugam	10	Majjhena majjham	189
Bhamukantare	42	Mañjū	233
Bhayam	257	Mañjussaro	44
Bhavataṇhā	90	Maññe	138
Bhavatūpapatti	301	Maṇḍalamāḷe	188
Bhavanetti samūhatā	133	Maṇḍāravapuppham	190
Bhavamatthu bhavantaṃ	254	Madanīyā kāmā	254
Bhavaśaṅkhāraṃ	147	Madhurakajāto	137
Bhassārāmā	118	Madhurassaro	44
Bhātiriva	231	Manāpacārinī	219
Bhāvitā	144	Manujesu	258
Bhāvessanti	121	Manobhāvanīye	173
Bhikkhu	353	Mantāyam boddhabbam	262
Bhikkhuparisā	177	Mandalocane	295
Bhiyyobhāvāya	393	Mamuddesiko	138
Bhismākāyo	286	Mahājutiko	401
Bhimsanako	147	Mahānisaṃso	401
Bhujatī	298	Mahānubhāvo	223
Bhujissāni	126	Mahāpadese	155
Bhusāgāre	160	Mahāpurisassa	34
Bhūtā	88	Mahābhūmicālo	147
Bhūmisenāpati	260	Mahāvippāro	401
Bhoggam	46	Mahāsamayo	273
[Ma]		Mahiddhiko	148
Makuṭabandhanam	188	Mahesakkho	30
Makkhena	400	Māraṇantikā	136
Maggo	338	Mārisā	291
		Māro pāpimā	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mā hevaṁ	76	Yaṁ karomasi	332
Muñjapabbajabhūtā	86	Yaṁ kālamakari	187
Mudu	42	Yaṁ vipassī	4
Mudutalunahatthapādo	37	Yaṁ tena samayena	
Muni	147	ajjhāvasāmi	227
Musati	223	Yaṁ mahāvātā	148
Mettaṁ kāyakammaṁ	121	Yānikatā	144
Mettena kāyakammaṁ	176	Yāva kīvaṅca	107
Medhāvī	177	Yāva gambhīro	76
[Ya]		Yāvatakvassa	40
Yatthicchakaṁ	104	Yāvaticchakaṁ	104
Yatra hi nāma	18, 48, 58, 160	Yāvadeva	356
Yathariva bhagavā	251	Yāva devamanussehi	
Yathāparisaṁ	234	suppakāsitaṁ	146
Yathā pāvussako megho	286	Yāva maññe khattiyā	249
Yathābhatena bhaṇḍena	400	Yāva sandhisamalasaṅkaṭṭirā	189
Yathābhirantaṁ	127	Yāva supaññattāpi	234
Yathābhucce	244	Yiṭṭhakāmassa me sato	261
Yathāmittaṁ	136	Yugamaṭṭhaṁ	160
Yathāvādī	250	Yuddhassa	111
Yathāsutaṁ yathāpariyattaṁ	330	Ye avitakke avicāre	317
Yadagge	231	Yenatthena	232
Yadicchakaṁ	104	Yesaṁ	135
Yadidaṁ	55, 88	Yesāhaṁ bhante	330
Yampicchaṁ	388	Ye sitā girigabbharaṁ	277
Yasassino	279	Yoggāni	400
Yasassi so	286	Yoniso manasikārā	50
Yasasaṁvattanikaṁ	163	Yoniso manasikaroti	236
Yassu maññāmi samaṇe	332	Yo hi koci bhikkhave	395

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Rajanīyo	208	Vaggū	208
Rajojallaṃ	39	Vajjaṃ	59
Ratanaṃ	35	Vajjī	106
Rattaññū	116	Vajjīnaṃ paṭibāhāya	130
Rattāvasesaṃ	187	Vajjīnaṃ vajjicetiyaṇi	110
Rasaggasaggī	41	Vañcanikā	280
Rahogatassa	50	Vaṭṭaṃ	94
Rāgadosamohānaṃ tanuttā	133	Vaṇṇapokkharatāya	218
Rāgarattā	56	Vaṇṇavanto	279
Rājakattāro	254	Vatthukatā	144
Rājagahe	202	Vatthūni	130
Rājañño	397	Valittacatā	387
Rāmaṇeyyakam	399	Vavatthitvāna cakkhumā	278
Rāhubhaddamupāgamuṃ	282	Vassaṃvuṭṭhā	172
Rukkhamūle	189	Vassikaṃ	45
Rūpiṃ	94	Vasūnaṃ vāsavo seṭṭho	283
Rūpī rūpāni	103	Vātātapahatāni	402
Rogo	330	Vātova sedataṃ kanto	294
[La]		Vāmūrū	295
Laddhasahāyo	246	Vāsūpagatassa	50
Lābhā	89, 122	Vikkhittaṃ	366
Littaṃ paramena tejasā		Vigatakathaṃkatho	250
lokantarikā	26	Vigatamado	249
Loke	349	Vigatā kathaṃkathā	311
Lomahaṃsābhisambhuno	277	Viggaho	90
Lohaṃ	401	Vicikicchachinnaṃ	302
[Va]		Vijjā	52
Vaṅkaghastova	295	Vijitasāṅgāmo	62
Vaggussaro	44	Vijitāvī	35
		Viññāṇaṭṭhiti	99

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Viññāṇanirodho	52	Vivaṭacchado	36
Viññūpasatthāni	126	Vivaṭṭanti	172
Viññeyyo	233	Vissaṭṭho	233
Vitakkaniḍāno	312	Visadova	30
Vitthārikaṁ	146	Vihatena kappāsenā	275
Viddhe	223	Viharati	449
Vināye sandassetabbāni	156	Viharemu averino	310
Vināsessāmi	106	Vihāsi	52
Vinicchayo	312	Vihesā	134
Vinipātā	86, 134	Vītarāgaṁ	366
Vinipātikā	100	Vītarāgā	172
Vinīlakaṁ	362	Vīraṅgarūpā	36
Vineyya	349	Vīrā	61
Vipaṅcitaññū	60	Vīriyaṁ	393
Vipariṇatā	228	Vuddhim viruḷhim vepullaṁ	93
Vipassī	20	Vuddhiyeva	107
Vippalapantassa	398	Vusitavataṁ	246
Vippasannā manāvīlā	277	Vedanaṁ ajjhavāsayaṁ	187
Vipubbakajātaṁ	362	Vedapaṭilābhaṁ	233
Vibhavataṇhā	90	Vellitakesiyā	295
Vimalā	274	Vehāyasā	282
Vimuttaṁ	367	Veḷupesikāhi	398
Vimokkho	103	Vocchijjissatha	92
Viyattā	146	Vosānaṁ	119
Virajaṁ	301		
Virādhana	332	[Sa]	
Viruḷhako	241	Sa-indā devā sapajāpatikā	301
Viruḷho	279	Sa-uttaraṁ	366
Virecamāno	159	Sa-udrayā	264
Vilātaṁ	47	Sa-upaniso	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sakaṭamukhāni	347	Saddhāyikā	398
Sakim	138	Sanaṅkumāro	285
Sakkaronti	109	Sanantanam	257, 261
Sakkesu	266	Sanemikaṃ sanābhikaṃ	209
Saggakatham	63	Santaṃ	367
Saṅkuddho asayaṃ vase	287	Santimārabbha	187
Saṅkhadhamo	400	Sandassesi	64
Saṅkhāya modāma	252	Sandiṭṭhā	136
Saṅkhārānaṃ ādīnavam	65	Sandhāvitam	132
Saṅgaṇikārāmā	118	Sannayhitvā balisenam	282
Sacittapariyodapanam	69	Sannipātabahulā	107
Saja	399	Sannipātetha	188
Sajjham	401	Sappāṭihāriyam	146
Saññate	131	Sabbakāmehi	223
Satipaṭṭhānā	343	Sabbañca tālavacaram	188
Satimā	238	Sabbadukkhavīvatte	18
Sati vā upādisese	395	Sabbadukkhakkhayāya	127
Satisambojjhaṅgam	120, 375	Sabbapāpassa	69
Sato	20	Sabbaphāliphullā	166
Sattapurohitassa	263	Sabbaratanamayo	208
Sattaratanasamannāgato	35	Sabbasantharim	128
Sattānam visuddhiyā	338	Sabbasaṅkhārasamatho	56
Sattipaṅjaram	197	Sabbākāraparipūram	209
Sattussado	39	Sabbākāraravūpete	187
Satthavāho	62	Sabbeheva arahantehi	266
Satthādānam	90	Sabbotukaṃ	221
Sadaṇḍāvacarō	331	Sabhāyupaviṭṭhā	301
Saddhassa	173	Samaggā	107
Saddhammo sabbhi rakkhito	262	Samaṇopi natthi	182
Saddhā	119	Samasamaphalā	162

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samam devehi	332	Sammodaniyam	254
Samaṃsalohitam	362	Sammodamaṇā	200
Samādapesi	64	Sarāgam	366
Samādahaṃsu	273	Sarīrabhāge	200
Samādhiparikkhārā	238	Sarīram	361
Samādhisaṃvattanikāni	126	Sarīsapā	88
Samāhitam	147, 277, 367	Salaḷāgārake	298
Samitim	279	Sallapitapubbam	150
Samuccissatha	92	Sallam	330
Samuttejesi	64	Savanīyo	233
Samudayavayadhammānupassī	356	Svājja	301
Samudayo	88	Svāssudam	43
Samudācaranti	184	Sahadhammike	299
Samupabyūḷho	331	Sahadhammena	146
Samūhanatu	184	Sahassāram	209
Samecca	301	Sahasseva	130
Sampajāno	20	Saṅkampati	26
Sampatijāto	30	Samkilesa	64
Sampahaṃsesi	65	Samkhittam	366
Sambodhi	332	Samghapariṇāyakā	116
Sambodhipathānusārino	301	Samghapitaro	116
Sambodhiparāyaṇo	134	Samghātam	401
Sambhavam	147	Samvegajātassa	301
Sambhattā	136	Saṃsārāni catuddasa	231
Sammasaddo	178	Saṃsaritam	132
Sammā-ājīvena	392	Saṃsāro	86
Sammādiṭṭhissa	239	Saṃsaṭṭho	236
Sammā vihareyyum	181	Sākacchā	150
Sammā samādhiyati	238	Sākhānagarake	178
Sammāsaṅkappo	239	Sātodakā	159

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sādisiyo	257	Sudhammatāya	300
Sāpekkhā	116	Sudhammāyaṃ sabhāyaṃ	240
Sāmisam vā	365	Sunimmajjatha	398
Sāratthe ghaṭatha	174	Suppaṭitālitassa	209
Sārandade	111	Suppatitthā	159
Sālarājamūle	70	Suppatiṭṭhitapādo	36
Sālo	9	Subhakiṇhā	101
Sāhāram	135	Subhantveva adhimutto	103
Singīvaṇṇam	160	Subhikkhā	178
Silokamanukassāmi	277	Suvaṇṇabhiṅkāram	212
Sivathikāya chaḍḍitam	361	Suvaṇṇavaṇṇo	38
Sītodakā	159	Suvinītassa	209
Sīlakatham	63	Susannaddho	401
Sīlaparibhāvito	127	Susamāradhā	144
Sīlavipanno	128	Susunāgā	274
Sīlasāmaññagatā	127	Sūkaramaddavaṃ	159
Sīlesu paripūrakārīnī	298	Sūrā	36
Sīsāmnhātassa	188, 209	Setamhi chatte	
Sīhaseyyaṃ	165	anudhāriyamāne	30
Sukham vedanam	363	Setakā	159
Sukhā bhiyyo somanassam	236	Seyyathāpi	99
Suññam serīsakam	402	Seyyathidam	88
Suññāgāram	129	Seyyo	399
Suññā parappavādā samaṇebhi	181	Sokaparidevānam	
Sutte osāretabbāni	156	samatikkamāya	338
Sudantā	274	Soṇḍā	209
Sudassā	70	Sotabbaṃ maññanti	109
Sudassī	70	So tam bhante	160
Suddhāvāsakāyikānam	272	So vo mamaccayena	183

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]		[Ha]	
Hataccikaṁ	161	Hitena	176
Handa viyāyāma byāyāma	301	Hirimaṇā	119
Halaṁ	56		

Mahāvaggatthakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapothhakam, Syā = Syāmapothhakam,
Kaṁ = Kambojapothhakam, I = Inḡalisapothhakam, Ka = kesuci
Marammapothhakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapothhakesu
dissamānapāṭho, Tṭha = Aṭṭhakathā.

Mahāvaggatthakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhankā

[A]

Aṅkeneva aṅkanti = Aṅgeneva aṅganti (Ka)	43
Agativisesehi = Sugativisesehi (Syā)	70
Aṅgīrasī = Aṅgīraṁsī (Syā) Aṅgarasmī (Ka)	294
Accantatthāya = Accantatāya (Syā) Accantam (?)	330
Aññassa = Aññissā (?)	43
Attasaññaṁ = Sattasaññaṁ (Syā, Ka)	357
Antarantare = Antarantarena (Syā)	287
Atthe = Aṭṭam (Syā)	45
Andubandhanādīni = Aṭṭabandhanādīni (Syā)	32
Andhakārena viya abhibhūtā = Andhakārā avibhūtā (Ka)	315
Adhimuttikālakiriyaṁ = Adhimuttakālakiriyaṁ (Syā)	20
Anvāsatto = Anvāyanto (Ka)	12
Aniccasukhadukkhavokiṇṇanti = Aniccam sukham dukkham vokiṇṇanti (Syā)	96
Anividdhā = Aniviṭṭhā (Sī, Syā)	110
Anusamyāyanasamattham = Anupariyāyanasamattham (Syā)	35
Apāraṅgāya = Aparāṅgāya (Syā, Ka)	172
Ambasaṇḍā = Ambasaṇḍo (Syā)	290
Abbhaññimsūti = Abhiññamsūti (Ka)	180

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[A]

Abhikkantāti atikkantā khīṇā khayavayaṃ upetā =	
Abhikkantāti nikkhantā khīṇā (Syā) Abhikkantāti atikkantā	
parikkhīṇā (Am-Ṭṭha 3, Aṭṭhakanipāte Uposathasuttavaṇṇanāyaṃ)	129
Abhisekasiṅcako = Abhisekapīṭhako (Syā)	198
Alaṅkurumānaṃ = Alaṅkataṃ kurumānaṃ (Syā)	209
Avañjhaṃ = Avajjhaṃ (Ka)	80
Avinaṭṭhabrahmalokā = Akaniṭṭhabrahmalokā (Ka)	5
Avipakkantāti = Adhipakkantāti (Ka)	232
Asaṅkhyeyaṃ = Asaṅkheyyaṃ (Sī, Syā)	23
Asitāti ganti = Asitāti tanti (Syā)	285

[Ā]

Ākāsapadumāni = Ullokapadumāni (Ṭīkā)	166
Āṇāpesi = Māpesi (Ka)	222
Ātāpetīti = Ātappatīti (Syā)	349
Ābaddhaṃ = Ābandhaṃ (Ka)	19
Ābhato = Āgato (Syā, Ka)	235
Āvajjanakaraṇamattaṃ = Avaññākaraṇamattaṃ (Sī)	
Avamaññākaraṇamattaṃ (Syā)	28
Āsāḷhīpuṇṇamāya = Āsāḷhapuṇṇamāyaṃ (Syā)	232

[I]

Iddhivisavitāyāti iddhivipajjanabhāvāya = Iddhivisevitāyāti	
iddhivisesabhāvāya (Syā)	234

[U]

Ukkacelato = Ukkavelato (Syā)	139
Uṇhaviriyāni = Uṇhabharitāni (Ka)	46
Uṇhīsamattāyeva = Uṇhīsapatāyeva (Syā)	31
Uttaramātā = Punabbasumātā (Saṃ 1. 212 piṭṭhe)	100

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Upasantapadissoti = Upasantapatissoti (Syā)	231
Upādānasese vā = Upādisese vā (Syā)	395
Umāpupphasadisena = Ummāpupphasadisena (Sī, Syā, Ka)	42
Ussādentopi = Ussārentopi (Ka)	76

[E]

Ekeko lokantariko = Ekekā lokantarikā (Syā, Ka)	26
Eko sakuṇo = Ekā sakuṇagghī (Syā)	335
Evaṃ gate = Evaṃ gato (?)	144

[O]

Ottappanti ottappamāno = Ottapanti ottappamāno (Sī)	239
Odhastapatodo = Osajjitapaṭodo (Syā)	274
Ovārentoti āvārento = Odhārentoti avadhārento (Syā)	170
Ossajīti = Ossajjīti (Syā, Ka)	146
Osārento = Ussārento (Syā) Otārento (Ka)	176

[Ka]

Kaṇṭakam = Kaṇṭhakam (Sī, Syā) Kaṇḍakam (Khu 2. 110 piṭṭhe)	16
Kaṭasāṭakam = Kaṭasāarakam (Syā)	224
Kaṇapaṇṇambilaṅguṃ = Sākapaṇṇambilaṅguṃ (Syā)	380
Kamanīyo = Khamanīyo (Ka)	210
Karuṇedhimuttoti = Karuṇādhimuttoti (Syā)	258
Kālaṅkatanti = Kālakatanti (Sī, Syā)	47
Kicchesu = Kiccesu (Syā, Ka)	341
Kipillikāpi makkaṭakāpi = Kipīlikāpi makkaṭakāpi pāṇakāpi (Syā)	196
Kilaṅjakāpaṇasāladvārena = Kilaṅjakāsanadvārena (Syā)	340
Kīva = Kimva (Ka)	222

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[Ka]

Kukkuṭa-ūkāmaṅgulādibhāvena = Kukkuṭasakuṇādibhāvena (Syā)	226
Kuṇṭhā = Sakuṇā (Syā) Kuṇḍā (Ka)	2
Kulāgaṇṭhikaṃ = Gulāgaṇṭhikaṃ (Sī), Guṇagaṇṭhikaṃ (Syā)	86
Kesantā = Kesaggā (Syā)	249
Korakajāto = Kokāsakajāto (Syā, Ka)	242

[Kha]

Khajjopānaka-obhāsasadisam̐ = Khajjopānakakimi-obhāsasadisam̐ (Ka)	3
Khattavijjāya = Khettavijjāya (Syā, Ka)	236
Khalabhaṇḍaggaṃ = Maddaggaṃ (Syā)	180
Khāditvā vattanti = Rakkhitvā vaṭṭati (Syā)	309

[Ga]

Gabalavāliya-aṅgaṇam̐ = Gavaparapāliyam̐ aṅgaṇam̐ (Syā)	340
Gilānā vuṭṭhitoti = Gilānavuṭṭhitoti (Ka)	137
Gaṇṭhiyā = Gaṇḍhiyā (Sī, Syā) Ghaṇḍhiyā (Ka)	114
Gāmapaṭṭanti = Gāmapajjanti (Syā)	401

[Ca]

Cajitvāna = Catvā (Syā)	74
Cakkuhubhaṇḍā = Cakkuhugēṇḍā (Syā)	42
Caṅgavāre = Caṅkavāre (Ka) Paṅkavāre (Syā)	164
Citaṃ = Pītaṃ (Syā)	40
Citantaraṃsoti = Pītantaraṃsoti (Syā)	40
Cittā nandāti = Sucittā sunandāti (Syā, Ka)	305
Cullakaddhānaṃ = Cūlakaddhānaṃ (Ka)	188

[Cha]

Chamāyam̐ = Bhūmiyam̐ (Syā)	12
-----------------------------	----

[Ja]

Jīvitappavattim̐ = Jīvitavuttim̐ (Syā)	392
--	-----

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tadantaraṃ = Tadanantaraṃ (Syā)	293
Tālavaṇṭehi = Tālapaṇṇehi (Syā)	194
Tālavaṇṭaṃ = Tālapaṇṇaṃ (Syā)	170
Tilakkhaṇamuttā = Tilakkhaṇavinimuttā (Syā)	22
Te = Se (Sī)	317
Taṃ kho panaesa = Na kho panaesa (?)	97

[Tha]

Thūpārahataṃ = Thūpakaraṇaṃ (Syā)	175
-----------------------------------	-----

[Da]

Dasikatantaṃ vā = Dussatantaṃ vā (Syā)	195
Dappito viya = Adussīlo viya (Syā) Dabbiko viya (Ka)	
Dabbito viya (Sāratthadīpanī)	129
Daddallamānā = Daddaḷhamānā (Ka)	280
Dasasahassilokadhātu = Dasasahassī lokadhātu (Syā)	23
Dāsigaṇaparivutā = Dhātigaṇaparivutā (Syā, Ka)	67
Dubbhissati = Dūbhissati (Sī)	253
Devacārikakolāhalaṃ = Devacārikāya kolāhalaṃ (Syā)	19
Dvaṅgulabahalāhi = Aṭṭhaṅgulabahalāhi (Syā)	171

[Dha]

Dhammiṃ kathaṃ = Dhammakathaṃ (Syā)	3
Dhātukopena = Dhātukkhobhena (Ka)	149
Dhātupāsanatthaṃ = Dhātupūjanatthaṃ (Syā, Ka)	
Dhātupālanatthaṃ (Ka)	200
Dhikkatā = Dhiratthu (Syā) Dhikkataṃ (Ka)	47
Dhuravāte = Purato vāte (Syā)	159
Dhorakāni = Therakāni (Sī) Corakāni (Syā)	402

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Naṭā nāma = Nāṭakā nāma (Syā)	297
Na bībhaccheti = Na nibbhaccheti (Syā, Ka)	208
Nānācittena puññacittena = Dānacittena puññacittena (Syā)	
Dānapuññacittena (Ka)	40
Nimīlajanitandhakāravirahena = Nimmisasañjanitandhakāra- virahena (Syā)	45
Niyyātitavacaṇaṃ = Niyyātavacaṇaṃ (Syā)	94
Nissasanti = Nissamanti (Ka)	21
Nelako = Eḷalo (Syā)	250

[Pa]

Pañcamahāvilokaṇaṃ = Pañcamahāvilokane (Ka)	23
Paṭikhādissatīti = Paṭisaṅkharissatīti (Ka) Paṭidissatīti (Syā)	154
Paṭipisantā = Paṭipimsayantā (Syā)	191
Paṭhamapadagaṇṭhikā = Paṭhamapādagaṇṭhikā (Syā)	17
Paṇḍarabhūtāni = Pajjaribhūtāni (Syā)	387
Patthaṭaṇṇaṃ = Pākāṭaṇṇaṃ (Syā)	398
Patthitapañhā = Puṭṭhapañhā (Syā)	333
Pabbajitā = Pabbajitvā (Ka)	397
Pamukhe = Sammukhe (Ka)	162
Paracakkaṃ = Pana cakkaṃ (Syā)	213
Parato parato = Purato purato (Syā)	272
Paricattāhi = Paricchinnattā tehi (Syā, Ka)	19
Paricchinno = Pariccatto (Syā)	153
Parisadosena = Purisadosena (Syā, Ka)	37
Pavattisamakālemeva = Pavattasamakālemeva (Ka)	212
Pavattiṃ = Pavuttiṃ (Syā)	141
Pahari = Pahāresi (?)	135
Pādāpīti pādenapi = Pādāsīti pādesi (Ka)	402
Pāraṅgāya = Paragaṅgāya (Syā, Ka)	172
Piṭṭhapiṇḍi viya = Piṭṭhapiṇḍaṃ viya (Syā)	26

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Piyadāso = Piyadassī (Asokalekhāyam)	204
Pilavantam̄ = Plavantam̄ (Ka)	149
Pītamallathero = Pītimallatthero (Syā)	340
Puṭakam̄ = Muddhikam̄ (Syā)	285
Puṭavedikā = Muddhivedikā (Syā)	243
Puṭoḷi = Mūtoḷi (Majjhimanikāya Ṭīkāyam)	360
Purakkhatvā = Purikkhitvā (Syā, Ka)	72
Purisāsaṅkā = Parisaṅkā (?)	46
Ponobbhaviḱā = Ponobbhaviḱā (Sī) Ponabbhaviḱā (Syā, Ka)	116

[Ba]

Balavataram̄ = Balavabhāvena (Syā)	388
Bahalattena = Bahalantena (Syā) Bahalattena (Ka)	78
Bahu sutametesanti = Bahussutametesanti (Ka)	146
Bahu sutā = Bahussutā (Ka)	119
Bākulatthero = Bakkulatthero (Sī)	6
Bāhiravatthum̄ nāma = Pāvāyavattham̄ nāma (Syā)	249
Bilaso = Bīlaso (Syā, Ṭīkāyam ca)	360
Bījati = Vījati (Sī, Syā)	107
Bījanim̄ = Vījanim̄ (Sī, Syā)	11

[Bha]

Bhajāpetvā = Vibhajitvā (Syā)	238
Bhāvavisuddhiyāva = Tāva visuddhiyāva (Syā)	219
Bhinnamuggamattāti = Bhinnamuggadalamattāti (Ka)	196
Bhūmaṭṭhadevatā = Bhumṁ devatā (Syā)	7
Bhoggavaṅkam̄ = Bhaggavaṅkam̄ (Syā)	46

[Ma]

Madhuratā = Madhurasatā (Ka)	33
Madhusākaṅca = Madhupākaṅca (Syā)	257
Manam̄ = Māno (Syā, Ka)	260

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mahāgatimbaya-abhayatthero = Mahāgatimpa-abhayatthero (Ka)	120
Māgadhihehi = Māgadhihehi (Ka)	286
Mātukucchim = Mātukucchiam (Syā)	18
Mālāguḷam = Mālāguṇam (Sī, Syā)	67
Milakkhusadiyo = Milakkhasadiso (Syā)	150
Mudhappasanno = Muddhappasanno (Syā, Ka)	377
Murumurāpetvā = Paṭapaṭāpetvā (Sī)	174
Moggallāno = Moggalāno (Ka)	11

[Ya]

Yathāṭhāne ṭhitāneva = Yathāṭhitāneva (Syā)	195
Yogācariyena = Yogavīriyena (Syā)	274
Yaṃyamāyuparimāṇesu = Yaṃyamāyuvuddhippamāṇesu (Syā)	8

[Ra]

Rasādisampannāni = Rasādisampavattīni (Syā)	7
Rodukam = Rorukam (Syā)	255

[La]

Lohitaṅkakarāṇḍesu = Lohitaṅgakarāṇḍesu (Syā, Ka)	204
---	-----

[Va]

Vajjisattakassa = Vajjisuttassa (Syā)	111
Vajjisattake = Vajjisannipāte (Syā) Vajjisuttake (Ka)	114
Vajjham = Vājam (?) Vanacaraṇanti attho.	110
Vaṭṭam = Vatthum (Syā) Vattam (Ka)	108
Vayassa = Vayasa (Syā)	222
Vavatthānakathā = Vivaṭṭakathā (Syā)	264
Vājikā = Vāgurā (Syā)	110
Vāṭapaṭākā = Dhajapaṭākā (Syā) Ratanapaṭākā (Ka)	197
Vinicchināti = Vinicchindati (Syā, Ka)	90
Vinicchinitvā = Vicinitvā (Ka)	109

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vipatanti = Vivattanti (Syā)	31
Viravantassapi = Virujjhantassāpi (Syā)	157
Vivaṭakaṃ = Vivaṭikaṃ (Syā)	36
Visaññāva = Visaññīva (Syā)	145
Vissakammañca = Visukammañca (Ka)	130
Vissakammaṃ = Visukammaṃ (Ka)	205
Vīriyamayā = Vīriyamayā viya (?)	36
Veṭṭhakā = Vedhakā (Syā, Ka)	292
Veṭṭhamissakenāti = Vekhamissakenāti (Ka)	138
Veṇikaraṇe = Veṇikaraṇakāle (Syā) Veṇikāle (Ka)	180
Vepullapabbatato = Vipulapabbatato (Syā) Vidūrapabbatato (?)	218
Velāsikāti khiddāparādhikā = Keḷāyikāti bālāvadhārikā (Sī)	
	Celāvikāti vilātadārikā (Syā)
	399
Veḷuvilīvehi = Veḷuvilippehi (Syā) Veḷuvilimpehi (Ka)	398

[Sa]

Sakalacakkhubhaṇḍaṃ = Sakalacakkhugēḍaṃ (Syā)	42
Saṅkhyāṃ = Saṅkham (Sī)	19
Sagaṇehi = Gaṇehi (Syā)	70
Sajjhanti = Sajjhanti (Syā)	401
Sañjhāsamaye = Sāyaṇhasamaye (Syā)	164
Satavāravihatassa = Sattadhā vihatassa (Syā)	219
Sattasatakamahāpadānaṃ = Sattasattakamahāpadānaṃ (Ka)	244
Saterasadisā = Saṅkārasadisā (Ka) Lakārasadisā (Syā)	160
Santharim = Santharitaṃ (Syā)	128
Sandhāretuṃ = Saṅṭhāretuṃ (Syā)	191
Sannāni gaṇānīti = Sandānagaṇānīti (Sī) Santāni gaṇānīti (Syā)	301
Sabba-utu-iriyāpathakkhamo = Sukha-utu-iriyāpathakkhamo (Syā)	383
Sabbasaṅgāhakavasena = Sabbasaṅgāhikavasena (Syā, Ka)	152

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sampati = Sampattiyā (Syā)	233
Samavipācaniyā = Samavipākiniyā (Syā)	220
Samānaphalā = Samasamaphalā (Syā, Ka)	162
Sayaṁparisāya = Tassaṁ parisāyaṁ (Syā)	232
Saradasūriya = Sahassasūriya (Syā, Ka)	3
Sarabhamayapallaṅke = Sattaratanamayapallaṅke (Syā)	
Sāramayapallaṅke (Ka)	197
Sarīrapāti = Siriṁsapāti (Sī, Syā)	88
Salāḷāgāranti = Saḷalagharanti (Syā)	1
Sahassevāti = Sahassassevāti (Ka) Sahassasevāti	
(Ṭikāyaṁ pāṭhantaraṁ)	130
Saritā = Samosaritā (Ka)	84
Sāmāntā = Samantā (Syā)	271
Sāmikaṁ vadehī”ti = Sāmikavaraṁ demīti (Syā)	310
Sāratthe = Sadatthe (Syā)	174
Sāhasaṁ = Sāhasikaṁ (Syā)	282
Sāhasikadhanavilopapīḷitā = Sāhasikajanavilopīḷitā (Syā)	35
Suttadharānaṁ = Anto kārikā nāma honti, tesāṁ (Syā, Ka)	109
Suparikkhataṁ = Suparikkhittaṁ (Syā, Ka)	238
Suvaṇṇakaṭṭhihiyeva = Suvaṇṇakaḷihiyeva (Syā)	17
Setakāti = Setodakāti (Syā, Ka)	152
Seyyathidanti = Seyyathīdanti (Syā)	223
Samhataro = Saṅghātarō (Syā, Ka)	217

[Ha]

Hataccikaṁ viyāti = Vitaccikaṁ viyāti (Sī)	16
Hoti = Hontaṁ (?)	9